Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

1904. № 13.

3903

Съ третьяго, допущеннаго Попечительскимъ Совѣтомъ Кавказскаго Учебнаго Округа, изданія, со значительными дополненіями.

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

Библиотека Института [illegible] Академии Наук СССР

ՈՒՍՈՒՄՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Գինն է 65 կոպ.

Печать Азiатскаго Музеума MUS. ASIAT. C. A. 1818

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐԵՓՈԽԱԾ ԵՒ ՃՈԽԱՑՐԱԾ

Երրորդ և չորրորդ տարիների համար

ԹԻՖԼԻՍ

Тип. «Веренчевъ и Каменмахеръ». | Տպ. «Վերենչեւ եւ Կամենմախեր»

Мих. пр., № 81

91.99-8
Ա.44

0 4 MAY 2010
0 6 FEB 2013
491.99-8
Ա-44

[Съ] третьяго, допущеннаго Попечительскимъ Совѣтомъ Кавказскаго [У]чебнаго Округа, изданія, со значительнымъ дополненіемъ.

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

ՈՒՍՈՒՄՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐԵՓՈԽԱԾ ԵՒ ՃՈԽԱՑՐԱԾ

Երրորդ և չորրորդ տարիների համար

59238-66

ԹԻՖԼԻՍ

Тип. «Веренчевъ и Каменмахеръ». | Տպ. «Վէրէնչէւ եւ Կամէն

Мих. пр., № 81

06 FEB 2013

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 14-го Іюня 1903 го.

59838-66

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

Ընտանեկան կեանքից առած յօդուածները՝ արձակ եւ քանաստեղծական, դիւրըմբռնելի եւ բարոյակրթական։

1. ՀՐԱՒԷՐ

Հաւը խօսեցաւ, օրը բացւեցաւ,
Երեն էլ վաղուց ելաւ, բարձրացաւ,
Խելօք մանուկները, շուտ հագնըւեցէք,
Գուռով դասարան դուք հաւաքւեցէք։

Մարդ և անասուն, գազան և թռչուն,
Ամենքն էլ իրանց գործին են գնում,
Մրջիւնը բերնով իր կերն է տանում,
Մեղուն ծաղկներից հիւթեր է ծըծում։

Դաշտը գոյնզգոյն ծաղկով զարդարւած,
Մարգագետինը կանաչ հագնըւած,
Անտառը ձմեռւայ ընից արթնացած,
Իր տերևները շարժում է կամաց։

Չկնորսներն իրանց ուռկանն են քաշում,
Հնձողներն իրանց մանգաղը շարժում,
Դուք էլ, մանուկներ, ձեր գրքերն առէք,
Աստուած ծուլութիւն չի սիրում երբէք։

2. ՋԱՆԱՍԷՐ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մի ջանասէր մանուկ լուսամուտի առաջ նստած, պատրաստում էր դասերը. փայլուն արևի շողքն ընկնելով դրքի վրայ, դուրս էր հրաւիրում մանուկին, ասելով.

—Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ, բիչ կարդա, դուրս արի քիչ էլ խաղա։

Մանուկը նրան պատասխանում է.

—Ո՛չ, պայծառ արևիկ, ոչ. ես հիմա խաղալու չեմ, պէտք է դասերս վերջացնեմ։ Մանուկը շարունակում է իր գործը։

Մէկ էլ մի սիրուն թռչնակ թռթռալով գալիս է իջնում պատուհանի վրայ և ծլւրլալով ասում։

—Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ ինչքան կարդացիր, դուրս արի երգիր, խաղա, զբաղճացիր։

Մանուկը պատասխանում է.

—Ո՛չ, սիրուն թռչնակ, ոչ, ես դեռ չեմ կարող խաղալ ու երգել, քանի որ դասերս դեռ չեմ պատրաստել։

Մանուկը շարունակ գրում է ու կարդում, բայց հիմա էլ կարմիր կեռասն է երևում նրա աչքին և փսփսում ականջին, թէ՝ բաւական չէ ինչքան գրեցիր, արի իմ ծառիս վրայ բարձրացիր, հասած կեռասներս կեր ու կշտացիր։ Իսկ մանուկը պատասխանում է.—Ընորհակալ եմ, այժմ գործ ունիմ, ախորժակ չունիմ։

Վերջապէս մանուկն իր գործն աւարտեց, ոչ ոքի խօսքից չդիմաբւեց, իր դասերը լաւ պատրաստեց, յետոյ դէպի այգին վազեց և համարձակ ձայնով գոչեց.

—Այն ով էր, որ ինձ հրաւիրում էր. եկէք, այժմ ես պատրաստ եմ ամենիդ առաջարկութիւնը կատարելու։

Այնուհետև նրա երեսին ժպտաց արեգակը, իր քաղցրիկ տաղերը երգեց թռչնակը, կեռասն էլ դէմ արաւ իր կարմիր թշիկ, որ տղայից առնէ համբոյր քնքուշիկ։

3. ԹՐԱՋԱՆ ՏՂԱՅ

Տղան սիրում է ձեզ շատ, արեգակ,
Դաշտ ու պարտէզում ճուրտող թռչնակ,
Ձիւղերից կախ-կախ պտուղները հասուն,
Բայց ձեզնից աւել պիտ սիրէ ուսում։

Ուրեմն թողէք նա դպրոց երթայ,
Ընկերների հետ դասերը նա տայ,
Եւ երբ որ իր սուրբ պարտքը կատարէ,
Որքան որ ուզէ, թող նա ձեզ սիրէ։

Այնուհետև ցոլա, պայծառ արեգակ,
Այնուհետև երգէ դու, նախշուն թռչնակ,
Եւ անուշ համբ հասուն պտուղին
Թող լինի վարձը ժրաջան տղին։

4. ՀՐԱՉԱԼԻ ԽՈՏ

Երկու աղախին, Աննան ու Կատարինէն, քաղաք էին գնում։ Նրանցից ամեն մէկը մի կողով խնձոր էր տանում։ Աննան շարունակ տրտնջում էր ու հառաչում, իսկ Կատարինէն ծիծաղում ու կատակներ էր անում։

—Ասա, խնդրեմ, ինչ է պատճառը, որ դու այդպէս ուրախ-ուրախ ծիծաղում ես.—հարցրեց վերջապէս Աննան.—չէ որ քո կողովն էլ իմիս պէս ծանր է և դու էլ ինձանից ուժեղ չես։

—Ճշմարիտ ես ասում, պատասխանեց Կատարինէն. բայց ես իմ կողովումս մի այնպիսի խոտ եմ դրել, որից ամեն բեռ թեթևանում է։

—Մ՛իթէ. այդ ինչպիսի խոտ է և ո՞րտեղից ես ճարել,—հարցրեց Աննան զարմացած։

—Թէ որտեղից եմ ճարել, այդ ես էլ չըգիտեմ,—պատասխանեց Կատարինէն.—միայն անունը կարող եմ ասել. դա կոչւում է համբերութիւն, որից դու զուրկ ես, սիրելի Աննա։

5. ՆԱՄՈՒՍ ՈՒ ՂԷՅՐԱԹ

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի,
Եօթը տարեկան անգամ չըկայի,
Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝
Մի սրբազան խօսք—և դա էր՝ «նամուս»։

Դպրոցի շէմքին դեռ ոտք չըդըրած,
Դեռ նոր էի ես զիրք ձեռքս առած,
Երբ մօրըս համբոյր թըրջեց իմ ճակատ
Ու պատուիրեց ինձ անել միշտ «ղէյրաթ»։

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում.
Աղքատի բախտը դէ ինչ է լինում...
Հօրըս պատէրով սովրեցի արհեստ,
Սիրեցի նըրա վաստակը համեստ։

Եւ այն օրից յետ,
Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,
Քրտինքը դէմքէս ծորում է կաթ կաթ
Ու ինձ յիշեցնում *նամուս ու ղէյրաթ*։

---

6. ՀԱՅՐԸ ԵՒ ՈՐԴԻՔԸ

Մի մարդ երկու որդի ունէր. մեծը տասներկու տարեկան էր, իսկ փոքրը՝ տասը։ Մի անգամ հարևաններն ասացին, թէ նրա որդիքը ծիծաղել են մի պառաւ կնոջ վրայ։ Հայրը խիստ յանդիմանեց նրանց և երեխաները խոստացան ուղղուել։ Բայց մի քանի ժամանակից յետոյ մանուկները մոռացան իրանց խոստումը և մի ծերունու պատահելով, սկսեցին ծաղրել նրան։ Այս բանը հօր ականջը հասաւ։

Միւս օրը հօր ոտնն էր։ Որդիքը եկան չնորհաւորելու և առողջութիւն ու երկար կեանք մաղթեցին նրան։

—Զաւակներս,—ասաց հայրը, ես չեմ ցանկանում երկար ապրել. վախենում եմ, որ երբ ծերանամ, չար մանուկները ծիծաղեն ինձ վրայ։

Երեխաները հասկացան, թէ ինչ է ուզում ասել հայրը և սաստիկ ամօթից չըգիտէին ինչ անեն։ Այն օրից նրանք այլևս չէին ծիծաղում ծերունիների վրայ։

---

7. ԿԱՐԴԱ

Կարդա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛, գըրիր տարին բոլոր.
Կարդացողի խելքն է կտրուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր։

Գիր կարդալով, դու գրքերում
Շա՜տ նորանոր բան կիմանաս.
Շա՜տ շաաերից, շա՜տ բաներում
Մըտքով հեռու կըսըլանաս։

Գիր կարդալով, դու աշխարհիս
Կրճանաչես չարն ու բարին.
Ո՞վ է խնդում, ո՞վ է լալիս,
Ո՞վ է զրկում խեղճ թշւառին։

Գիր կարդալով, դու քո սրտում
Առատ, անբաւ գանձ կըդիզես.
Այնպիսի գանձ, որ աշխարհում
Ամեն հարուստ գլուխ կըտայ քեզ։

Կեանքում ծածուկ էլ քեզ համար
Բան չի մնալ, որ չիմանաս.
Քո մէջ կապրի արար-աշխարհ,
Հոգով այնքա՜ն կըզօրանաս։

Դու կլսմանաս, թէ ինչո՞ւ մենք
Լուղորդի պէս կեանքի ծովում
Գիշեր-ցերեկ հա՛ լողում ենք.
Ո՞րտեղ է ափն. ո՛ւր ենք լողում։

Դու կլսմանաս, ինչո՞ւ մարդիկ
Պէտք է ապրեն իրար համար.
Ի՞նչ է մարդկանց ցաւն ու կարիք,
Ի՞նչ է լոյսը, ինչ է խաւար։

Կարդա՛, որդի՛ս, որ հօրըդ պէս
Դու էլ անուս, խեղճ չըմնաս,
Որ ամենքին վիզ չըծռես,
Եւ միշտ ազա՛տ առաջ գընաս...

Ընթախտ հայրըդ գիր չըգիտէր,
Հողագործ էր, կարօտ ուսման,
Գիւղի անգուլթ վաշխառուները
Քաղցած, ծարաւ թողին նըրան։

Հազար ու մի թուղթ գըրելով,
Քո հօր տեղակ ստորագրեցին.
Յետոյ մէկ էլ օր-ցերեկով
Ձեր ողջ տունը կողոպտեցին։

Չա՛տ թափառեց նա դէս ու դէն
Դատարանի շէմքը մաշեց.
Բայց անգրագէտ, անուս, անղէն—
Վերջին շունչը հողում քաշեց...

Կարդա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛ գըրքեր տարին բոլոր.
Կարդացողի խելքն է կտրուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր։

---

8. ՊԱՊԸ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿԸ

Պապը սաստիկ ծերացել էր։ Նրա աչքերը լաւ չէին տեսնում, ականջները ծանրացել էին, նրա ձեռները ու ոտները ծերութիւնից դողդողում էին, այնպէս որ՝ դդալը բերանը տանելիս՝ կերակուրը կաթկըթեցնում էր։

Այս բանը դուր չէր գալիս նրա որդուն ու հարսին։ Ծերին իրանց հետ հացի չէին նստեցնում, այլ մի անկիւնում առանձին տեղ էին տալիս հաց ուտելու։

Մի անգամ, ճաշի ժամանակ, ծերի ձեռները դողդողացին, կաւէ ամանը վայր ընկաւ և կոտրուեց։ Ալելի ևս բարկացան հարսն ու որդին խեղճ ծերի վրայ և դրանից յետոյ փայտէ ամանով էին կերակուր տալիս նրան։

Ծերունին մի թոռնիկ ունէր։ Մի օր մանուկը, յատակի վրայ նստած, տաշեղներից ինչ-որ բան էր շինում։

—Այդ ինչ ես շինում, ո՛րդի,—հարցրեց նրան մայրը։

—Փայտէ աման եմ շինում, մայրիկ, որ երբ դու և հայրիկս ծերանաք, նրանով կերակուր տամ ձեզ,—պատասխանեց մանուկը։

Հայրն ու մայրը իրար նայեցին և ամօթից կարմրեցին։ Նրանք այնուհետև սկսեցին ծերին շատ պատուով պահել։

---

9. ՄԱՆԿԱՆԸ

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
Ջլիս, ծաղկիս ու ծերանաս,
Տալով պտուղ արժանի։

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
Եւ շնորհագեղ որպէս օր.

Մանուկ-մանուկ, ինձ չըխաբես,
Մ'իշտ կաց այդպէս լուսաւոր։

Նայիր վերև, տես ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղերը,
Ե'ւ անթիւ են, և՛ շողշողուն
Որպէս երկու քո աչերը։

Այնտեղ, հոգեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա է, որ մեզ ուղարկում է
Ե'ւ կեանք, և՛ սէր, և՛ հոգի։

---

10. ՄԵՆՆ ՈՒ ՓՈՔՐԸ

Գարեգինը պատուհանի առաջ կանգնած, նայում էր դէպի փողոց, որտեղ պառկած էր նրանց գամփռը—Բօղարը և տաքանում էր արեգակի տակ։

Յանկարծ Բօղարին մօտեցաւ մի փոքրիկ քոթոթ և սկսեց սաստիկ անհանգստացնել նրան, յարձակւում էր վրան, հաչում էր և կծոտում նրա ահագին թաթերն ու դունչը։

—Սպասիր, ասաց Գարեգինը. նա քեզ խրատ կըտայ։

Քոթոթը շարունակում էր իր չարութիւնները, իսկ Բօղարն ամենևին չէր բարկանում նրա վրայ և տեղից չէր շարժւում։

—Տեսնում ես,—ասաց հայրը Գարեգինին.—Բօղարը քեզանից բարեսիրտ է. նա իրանից փոքրին չի դիպչում։ Իսկ երբ քո փոքր եղբայրներն սկսեն քեզ հետ խաղալ, այն ժամանակ անշուշտ ձեր խաղը կը վերջանայ նրանով, որ դու նրանցից մէկին կամ միւսին մի գրկանք կըհասցնես։

11. ՈՐԲԻԿ

Մերկ ու թուլակազմ եկաը այս աշխարհ,
Եւ մօրըդ գրկում կառնէիր հանգիստ.
Ինչ էր դառնութիւն, չարչարանք ու վիշտ՝
Քեզ ծանօթ չէին, խաղաղ էր հոգիդ։

Բայց միայն, աւաղ, մահը տարաժամ,
Տառապեալ մօրըդ գրաւ գերեզման,
Եւ քեզ, խեղճ գառնուկ, որբ, անօգնական
Թողեց օտարի մըշտափակ դրան...

---

12. ԵՂԲԱՅՐՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակւած դաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի։ Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրձերը կապեցին և երկու հաւասար բաժին անելով՝ սկսեցին տուն կրել։

Գիշերը ամուրի եղբայրը մտածում է.

—Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ, իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ, իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա գնաց և իր մտածածը կատարեց։

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով իր կնոջն ասաց.

—Եղբայրս ինձնից փոքր է և ամուսնացած չըլինելով, ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և

ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով նա էլ գնաց իր մտածածը կատարեց։

Հետևեալ առաւօտը եղբայրները դաշտ գնացին և շատ զարմացան. երկու բաժինն էլ հաւասար էին և անփոփոխ։ Նրանցից ոչ մէկը չկարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը։

Հետևեալ գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին։ Եւ այսպիսով նրանց դէզերը, ինչքան էլ որ տուն էին կրում, չէին պակասում, այլ շարունակ աճում էին։

Վերջապէս մի գիշեր, երբ խուրձերը շալակած տանում էին միմեանց դէզի վրայ դնելու, յանկարծ իրար տեսան և հասկացան խուրձերի աճելու պատճառը։

Մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայրների արտը և Աստծու տաճարը այնտեղ շինեցին։

---

13. ԵՐԿՐԻ ՄՇԱԿՆԵՐ

Օ՜, ծանր հոգսերի խեղճուկ զաւակները,
Ողքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Տանջւում էք անվերջ, օրեր, տարիներ.
Կարծես, տանջանքն է միայն ձեր բաժին...

Մանուկ օրերից ձեր մէջ ապրելով,
Վկայ եմ եղել ձեր շատ ցաւերին.
Տեսել եմ, ինչպէս տանջանքի դընով
Դուք հաց էք տալիս հայրենի երկրին։

Տեսել եմ, ինչպէս յուսալից, զբւարթ
Դուք մշակում էք անմշակ դաշտեր.
Ինչպէս տանջանքում անլաց, անվրնդ
Դուք երգ էք երգում—վաստակի երգեր։

Տեսել եմ, ինչպէս ամառւայ շոգին,
Երբ կրակ է թափւում արևառ երկինք,
Ոսկեշող արտում, մանգաղը ձեռքին,
Դուք մէջք խոնարհած՝ թափւում էք քրտինք։

Տեսել եմ, ինչպէս դունաթափ աշնան
Հայրենի երկրի կուրծքը պատռելով,
Այնտեղ թաղում էք, զանձերի նման,
Ու՛ր հատիկներ, ոսկի յոյսերով...

Տեսել եմ գարնան սիրուն օրերին,
Պայծառ արևը դեռ նոր ծագելիս,
Կանաչ, ալեծուփ արտերի մօտին
Ձեզ ծունկ խոնարհած՝ ջերմ աղօթելիս։

Տեսել եմ, ինչպէս և՛ ցուրտ, տաղտկալի
Ձմրան գիշերներ նստած խրճիթում.
Յոգնած ձեռքերիդ դադար չէք տալի—
Խոփին էք նորոգում, մանգաղը սրրում...

Եւ այդպէս ազնիւ գործին անձնուէր
Ապրում, տանջւում էք անբաւ հոգսերում
Եւ ձեր տանջանքում, հերոս-մշակներ,
Ըրդար վաստակն է ձեզ ոգևորում։

Օ՜, հայրենիքիս քրտնաջան որդիք,
Ողքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Ձեզնով է միայն կանգուն հայրենիք.
Համբոյր ու օրհնանք ձեր սուրբ վաստակին։

---

14. ԲԱՐԵԽՂՃՈՒԹԻՒՆ

Մի հնդկացի խափշիկ ծխախոտ խնդրեց հարևանից։ Հարևանը ժլատ մարդ չէը, ձեռքը դրպանը տարաւ և դուրս հանեց մի բուռը ծխախոտ։ Միւս առաւօտը հընդկացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տրուաւ նըրան մի հատ արծաթի դրամ, որ գտել էը ծխախոտի մէջ։

«Ինչու՞ չըպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ, ասաց այնտեղ պատահող սպիտակադէմ մարդը. քեզ ծխախոտ տըւողը դրամն էլ է տըւել»։

Խափշիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասաց.

—Այս տեղումս երկու մարդ կայ, մինը բարի, միւսը չար։ Բարի մարդն ինձ ասաց. «Այդ փողը քոնը չէ, ուրեմն տա՛ր, տիրոջը տուր»։ Իսկ չար մարդն ասաց. «Երբ տըւել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոննն է»։ Բարին վրայ բերեց. «Չէ, միայն ծխախոտն է քոնը և ոչ փողը»։ Չարը նորից ասաց. «Ի զուր ես նեղուլթիւն քաշում. գնա՛ դրանով արագ առ, խմի՛ր»։ Ես չըգիտէի, թէ ինչ անեմ և պառկեցայ քնելու։ Բայց բարի և չար մարդիկն ամբողջ գիշերը զաղար չէին տալիս ինձ և կռւում էին։ Առաւօտը ես զարթեցայ և յետ բերի փողը։

---

15 ԱՆԼՈՅՍ ԽԱԽԱՐԸ

Անլոյս խաւարը, չարութեան ոգին
Տիրել էը աշխարհ, և վաղուց մարդիկ
Ապառաժ սրտով կործանել էին
Խանդավառ զգացման պատկերը գեղեցիկ.
Անցած օրերի մաքուր պարզութիւն
Ապականութեան ասպարէզ զարձած,
Էլ չէը կարմրում նենգամըտութիւն,

Առաքինութեան փառքըն էը շիջած...
Բայց հասաւ օրը մի նորոգ կեանքի,
Եւ Բէթղեհէմից նոր արև ծագեց,
Այրից առաջին ճիչը Մանուկի
Փրկութեան ժամը մարդկանց աւետեց.
Նըրա ժըպիտն էը, որ անհուն սիրով
Սրտերի սառուցն պիտ հալեցընէը,
Եւ մարդկութիւնը նըրա շըթունքով
Աշմարտութիւնը պիտի ուսանէը։

---

16 ՎԵՀԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆ

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում, ցանկացաւ իր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ։ Իւրաքանչիւրին իր մասը տալուց յետոյ նա ասաց. «Մըտնում է էլի մի շատ թանգագին գոհար. ես այն կըտամ ձեզանից նրան, ով մի վեհանձնութիւն կանէ։ Իսկ դրա համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս։

Շուտով որդիքը ցրուեցին. նրանք ման եկան զանազան քաղաքներ և երբ հօր ուզածը կատարեցին, կրկին վերադարձան տուն։ Նրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց արած վեհանձնութիւնները։

Անդրանիկ որդին ասաց.

—Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարական յանձնեց ինձ իր բոլոր հարստութիւնը, և թէպէտ նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին հաւատարմութեամբ վերադարձրի նրան իր գոյքը։

—Ո՛րդեակ, պատասխանեց հայրը, դու արել ես այն՝ ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը որ ուրիշ տեսակ կըվարուէը, խարերայ կըլինէը. ազնիւ լինելը մարդուս համար մի պարտականութիւն է։ Քո արածի մէջ վեհանձնութիւն չըկայ։

Յետոյ խօսեց միջնակ որդին.

—Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեխայ ջուրն ընկաւ։ Ես իսկոյն օգնութեան հասայ և չլինայելով իմ կեանքը՝ ազատեցի նրան։

—Ընորհաւորում եմ, ասաց հայրը. բայց դարձեալ այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չկայ։ Քո արածը կարեկցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձնութիւն։

Վերջապէս խօսեց կրտսեր որդին.

—Մի օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի անդունդի ծայրին։ Ամենաթեթև շարժողութիւնն անգամ կարող էր նրան անդունդը ղլորել. բայց ես նրան զգուշացրի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից։

—Ո՜հ, գաւաճ կս,—աղաղակեց բարի ծերունին,—գոհարը քոնն է։ Ո՞րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն անել թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն։

---

18. ԿԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵՒԸ

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային սաստիկ քամին վէճ բաց արին, թէ նրանցից ո՞րն է ուժեղ։ Երկար վիճեցին նրանք. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ոյժը փորձեն այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անցնում էր։ «Նայիր թէ ինչպէս կբնկնեմ նրա վրայ, ասաց քամին և մի ակնթարթում կբերեմ նրա վերարկուն»։ Այս որ ասաց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կարում էր. բայց որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ էր փաթաթւում ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա, ի հարկէ, դժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միևնոյն ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ։ Քամին բարկացաւ, կատաղեցաւ և թափեց խեղճ ճանապարհորդի վրայ

անձրև ու ձիւն։ Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը վերարկուի թեւերը հագաւ, վերևից էլ գօտին կապեց։ Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերարկուն խլել։ Արեգակը՝ տեսնելով իր հակառակորդի անզօրութիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետևից, ջերմացրեց, ցամաքացրեց երկիրը, ղրա հետ միասին և խղճուկ սառած ճանապարհորդին։ Արեգակի ճառագայթներովը տաքացած, նա քաջալերւեց, օրհնեց արեգակը, հանեց վերարկուն, ծալեց ո՛ կապեց թամբին։ «Տեսնո՛ւմ ես, ասաց այն ժամանակ հեզիկ արևը բարկացկոտ քամուն. քաղցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել, քան թէ բարկութեամբ»։

---

19. ԿԱՆԱՉ ՏԵՐԵՒՈՎ

Կանաչ տերևով ծառը ծածկւեց
Եւ կոկոններով քընքոյշ հագնւեց.
Կենսատու ցօղով մարգարտանման
Ուռճանում էր նա շընչովը գարնան։
Բայց նըրա դալար շիւղերին մօտիկ
Թաքնւեց դաժան ծեր-սառնամանիք։
—«Է՛յ, տո՛ւր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոնները.
Չես տալ, տես, զօրով ինքըս կը խլեմ...»։
«Ա՜խ, թո՛ղ տուր հանգիստ դու իմ բողբոջները,
Գոնէ բացւէին նըրա ծաղիկները...»։
Սառնամանիքին ծառը շշընջաց
Եւ ողջ էութեամբ արմատից դողաց։

Եւ ահա կամաց-կամաց բացւեցան
Անուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոնները,
Եւ արեգակից ջերմ փայփայեցան.
Իսկ թռչունների անոյշ երամներ

Հընչեցին ուրախ անուշիկ երգեր։
Յանկարծ ծառի մօտ թըռաւ չար քամին.
—«Էյ, տուր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկները,
Կրյափշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին։
«Ա՜խ, խընայիր ինձ և մի արգելիր
Իմ ծաղիկներին պըտղատու լինիլ».
Կատաղի քամուն ծառը շըշընջաց
Եւ սարսափելով վախից դողդողաց։

Բայց ահա մատաղ պատուղներին խակ
Ջերմութիւն տըւաւ ամրան արեգակ,
Եւ ծառը զուգեց հասուն մըրգերով։
Մօտեցաւ նըրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղւած.
—Ա՜խ տուր ինձ, ասաց, անուշիկ մըրգեր.
Զօրով չեմ խըլիլ երախայրիքները...
«Ա՛ռ քեզ, պատանի, ահա իմ ճըղնեը
Քեզ են ըսպասում վաղուց անհամբեր,
Որ գաս, հեշտացնես նըրանց անուշ բեռ...»
Եւ ծառը սիրով նըրան ողջունեց
Ու խոնարհելով ճըղնեը կախեց։

---

20. ԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆ

Երեք մարդ միասին ճանապարհորդելիս, գանձ գըտան և բաժնեցին իրանց մէջ։ Նրանք պէտք է շարունակէին ճանապարհը. բայց որովհետև ուտելու պաշարը վերջացրել էին, վճռեցին որ իրանցից մինը գնայ քաղաք կերակուր բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փոքրահասակ ընկերին։ Սա գնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մտածել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կըլինիմ, եթէ կարողանամ ընկերներիս

բաժինն էլ ձեռք դցել։ Եւ այս շատ դժւար չէ. կըթունաւորեմ այն ուտելիքը, որ պիտի գնեմ. իսկ իմ մասին կասեմ, թէ ճաշել եմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կուտեն ու կըմեռնեն»։

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում.

«Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք այս պատանի մարդուն. մի՞թէ չենք կարող գործ դնել մեր սուր դանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատարեալ լինի. ուրեմն դայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»։

Պատանին բերաւ թունաւորւած կերակուրը. ընկերներն շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի ներգործութիւնից։ Դանձը մնաց անտէր։

---

21. ԲԱԺԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քանի մի վարպետ վաճառականներ,
Միրով միմեանց հետ գործ էին բռնել.
Լաւ աշխատեցան, քրտինք թափեցին,
Լաւ էլ շահեցան, մեծ փող դիզեցին։
Ժամը հասաւ. պէտք է հաշիւ տեսնէին,
Եղած վաստակն իրանց մէջը բաժնէին.
Բայց ուր գտնեմ ես ընկերներ այնպիսի,
Որ բաժանէին առանց կռւի, վիճմունքի.
Այս պարոններն էլ մեծ վէճ յարուցին,
Որ ծայր-վերջ չունէր, կանչն էր ահագին։
Եւ ահա դրսէն
Ձայներ կըլսեն.
«Կըրակ կայ, կըրակ.
Մարդիկ, դուրս եկէք.
Շուտ արէք, փախէք,
Թէ չէ՝ կորած էք»։
Ընկերներից մէկը կանչեց.

«Դուրս դանք, տեսնենք ինչ պատահեց»։
Միւսն այն կողմից աղաղակեց.
«Հազար ոսկիս—առաջ իմ պարտքս տուէք»։
—Երկու հազար է առնելիքս, միւսն ասեց.
Մինչև փողս ես լիուլի չստանամ,
Այստեղից ոչ պիտի գընամ։
Միւս կողմն երբորդն էր դորդոռում.
«Հաշիւն այդպէս չէ, ինչ կասես, եղբայր»։
Չորրորդը դարձեալ իր պահանջն անում,
Թէ իրան բաժին պիտ տան հաւասար։
Խեղճ մարդիկը մոռացել էին,
Որ բոցերի մէջ բռնուել էին։
Այնպէս իրանց կուլին էին զբաղած,
Որ մուխն եկաւ, խեղդեց ամենքին յանկարծ.
Իսկոյն կրակն էլ հասաւ, պաշարեց,
Ապրանքն ու տէրերին այրեց, տոչորեց։
Այս առակը դու չըկարդաս առանց խրատ առնելու.
Շատ մեծամեծ գործերի մէջ վնասն ինչ՞ցն է գոյանում—
Երբ որ փոխանակ հասարակաց փորձանքին դէմ դընելու,
Ամեն մարդ իր օգտին հին ու նոր վէճն է բաց անում։

22. ՄԱՅՐԱՄԷՐ ՈՐԴԻ

Մի երեխայ, փողոցի միջով վազելիս, ընկաւ կառքի տակ. անիւն անցաւ նրա ոտի վրայով և ջարդեց։ Խեղճ երեխային վերցրին և տուն տարան։ Նրա մայրը տանը հիւանդ պառկած էր և հէնց որ լսեց որդու լացուկոծը, վախից ուշաթափւեց։

Երեխան իսկոյն կարեց ձայնը և մինչդեռ ուղղում ու կապում էին ոտը, նա ամենևին ձայն չըհանեց։

—Մ՛ինէ դու ցաւ չես զգում,—հարցրեց նրան բժիշկը.

—Օճ, սաստիկ,—հառաչեց մանուկը,—բայց ես չեմ ուզում, որ մայրիկս իմանայ այդ, նա շատ կըվշտանայ։

23. «ԿԵՄՆՔՔ ՄԻՐՈՅ ՄԷՋ Է»

Դուրսը փչում է ըքաշունչ քամի,
Ձմեռայ մի ցուրտ գիշեր է խաւար.
Նստած սենեակումս մենակ ու տխուր,
Տալիս եմ կեանքիս հարցեր անհամար։

Վառարանիս մէջ այրւող կրակը
Կարծես ասում է իր վառվռոցով—
«Ի՞նչ ես մտածում. ինչպէս ծուխ ու բոց՝
Քո կեանքն էլ կանցնի, կըմարի շուտով։

«Երևի, ուրեմն, կեանքը տրւած է
Մեզ իբրև պատիժ, որ միայն վիշտ, ցաւ
Կրելով, տանջւինք մեռնելու համար...»
Հէնց էն էր՝ մտքովս այս բանը անցաւ,

Յանկարծ բացւեցաւ սենեակիս դուռը.
Փորրիկ Հրաժինս՝ տիկինը գրկած՝
Վազեց ինձ փաթւեց, և հրեշտակային
Անմեղ ժպիտով «Հայրիկ ջան», ասաց.—

«Տես, ինչ գեղեցիկ շապիկ եմ կարել
Տիկինիս համար. երբ լինիմ այսչափ»,
Ձեռքը բարձրացրեց, «քեզ էլ կըկարեմ.
Քեզ շատ եմ սիրում, շա՜տ-շա՜տ, ամպի՛ չափ...»

Մոայլ մտքերս ցրւեցան իսկոյն.
Ես ինձ զգացի զբաղած ու թեթև.
Կեանքի խորհուրդը պարզւեց ինձ համար.—
Նա մեզ պատիժ չէ, այլ անգին պարգև։

24. ՄԱՆՈՒԿԻՆ

Տեսնում ես, մանուկ, երկնքի վերան
Ինչպէս այն ամպը լողում է հանդարտ—
Անծանօթ է նա քնաւ ստրկութեան,
Զբօսնում է օդում ազատ ու անդարդ...

Բայց, աւաղ, ամպը չէ այն երջանիկ,
Թէպէտ ազատ է նա օդի միջին.
Ամպը չէ կարող, իմ խելօք մանկիկ,
Քեզ պէս մրտածել ու սիրել մէկին։

* * *

Աբա մէկ նայիր աստղերի խմբին...
Տես, որքան նոքա փայլում են պայծառ,
Կասես, թէ ոսկու կաթիլներ լինին
Երկնից կամարին կըպցրած շարէշար...

Բայց արևելքից կիելնէ արեգակ,
Կրհանդչին մէկ մէկ աստղերն շտապով...
Եւ կըմնան այդպէս անդորը շարունակ
Երբէք չըզգալով, չըմրտածելով...

Տեսնում ես այնտեղ, կանաչ դաշտերում
Գոյնըզգոյն ծաղկունք խոտերի միջում—
Վաղ-առաւօտեան ցօղի տակ ծածկած—
Տատանւում են մեղմ զեփիւռի առաջ...

Բայց շուտով կըգայ ձրմեռն ահալից
Եւ ծաղկունք անշուշտ կըմեռնին ցըրտից,
Անբախտ են նոքա, որ զուրկ են սիրուց,
Որ զուրկ են իսպառ զգալու շնորհից...

Եւ դու, իմ մանկիկ, նըման ես ամպին
Քո այդ թըռթըռան, սպիտակ ձեռքերով...
Դու զեղեցիկ ես, նըման աստղերին—
Քո պայծառ, անոդ, ժպտող աչերով...

Բայց դու աւելի բախտաւոր կըլինես,
Քան ամպը, աստղը և այն ծաղիկները,
Դու կեանք կըմտնես, դու կըհամոզւես,
Որ պէտք է «սիրել» պէտք է «մտածել»...

---

25. ԱՐՅՈՒՆՔ

Շատ ու շատ դարեր սրանից առաջ ապրում էր մի թագաւոր։ Նա այնքան բարի և ողորմած էր, որ ժողովուրդը նրան հօր պէս սիրում ու պաշտում էր և ամեն րոպէ պատրաստ էր նրա համար իր կեանքը զոհել։ Պակաս չէր և թագաւորի սէրը դէպի իր ժողովուրդը։ Նա էլ ժողովուրդին էր իր որդու պէս սիրում և գիշեր-ցերեկ նրա մասին խորհում ու մտածում։ Նրա որևէ պակասութիւնը, կարիքը տեսնելիս, կամ մի վշտալի լսօսք, մի տըխուր պատմութիւն նրա մասին լսելիս — թագաւորի սիրտը ճմլւում էր, հոգին տակնուվրայ էր լինում... Եւ ահա նա մի օր ուզեցաւ այնպէս անել, որ իր հրպատակներից ոչ մինը իրան դժբախտ չըհամարի և հաստատապէս վճռեց վերջ տալ իր տէրութեան մէջ գտնուղ բոլոր դատապարտեալների արցունքներին։ Նա պատւիրեց իր գլխաւոր դեսպանին շրջել տէրութեան մէջ գտնուղ բոլոր երկիրները, որոնել անբախտ մարդկանց և նրանց արցունքները ժողովել մի ոսկի սափորի մէջ։

Թագաւորական պաշտօնեան առանց մի րոպէ դանդաղելու, ճանապարհ ընկաւ իր պետի հրամանը կատարելու։

Նա երկար, երկար թափառեց դէս ու դէն և աստիճ յոգնեց, բոլորովին նըւաղեց, ուժից ընկաւ։

Նա մի քանի անգամ վերադառնում էր այս կամ այն երկիրը, նորից ու նորից ուշիուշով որոնում էր տարաբախտներին, երկիւղ կրելով որ մի գուցէ մոռացութեան տրւած կամ աչքից թողած լինի մի որևիցէ անկիւն, ուր կարող էր ծածկւած լինել մի մարդ, որ տառապում էր վշտից ու հոգսերից։

Նա շրջում էր սարերի ու ճանապարհների վրայ, մութ-մութ ձորերում ու ճախճախուտ ճահիճներում, անցնում էր նեղ ու խուլ շաւիղներով, մինչև անգամ մըտնում էր ամայի, չոր ու ցամաք անապատները, սակայն այնտեղ էլ յայտնւում էին անբախտ, արտասուք թափող մարդիկ։ Թագաւորի դեսպանը մխիթարում, սիրտ էր տալիս նրանց բարւոք և երջանիկ ապագայի յուսով և նրանց աղցունքները ժողովելով, ոսկէ սափորի մէջ՝ առաջ էր գընում։ Սակայն ուր էլ որ գնում էր—ամեն տեղ, ամեն անկիւնում, տարաբախտաբար, առատութեամբ էր գտնում այն, ինչ որ ինքը որոնում էր։

Մէկ տեղ մայրն էր ողբում իր սիրասուն որդոց մահը, միւս տեղ թոյլ ու սրտամաշ ձայնով որդիքն էին աղաչում, պաղատում հօրը, որ նա մի կտոր հաց տայ իրանց ուտելու, իսկ խեղճ հայրը վշտակոծ և աղիողորմ լալիս էր, որովհետև հաց չըկար, ինքը հիւանդ էր, գործելու ոյժ չունէր։ Մի այլ տեղ մանկահասակ և շնորհագեղ կոյսը կանգնած մեծ ճանապարհի վրայ, որտեղով պէտք է պատերազմից վերադառնար նրա անգին և կարօտեալ եղբայրը, անհամբեր և սրտատրոփ սպասում էր իր հոգու հատորին և արտասւալից աչքով նայում էր հեռուն։ Այստեղ որդին էր ողբում իր հօր մահը, այնտեղ մայրն էր հեծկլտում աղի արցունք թափում իր դստեր գերեզմանի վրայ... Մի խօսքով՝ ուր էլ որ գնում էր թագաւորական պաշտօնեան, ամեն տեղ լաց ու արտասուք էր տեսնում, ամեն տեղ ահ ու վախ լսում...

Բայց ահա յանկարծ մի տեղ բոլորովին նոր տեսարան բացւեց նրա աչքի առջև։

Անշուք, բայց մաքուր խրճիթի խորքում, մահճան անկողնի մէջ պառկած էր մի պատկառելի ծերունի և հանդիստ ու անխռով վերջին հրաժարականն էր տալիս իր երկրաւոր կեանքին։ Մթագունած աչքերով նայում էր նա իր կնոջն ու որդոցը, որոնք նրա ոտների մօտ՝ կանգնած՝ դառն արցունք էին թափում։ Բայց ահա նա իր երեսը շրջեց դէպի պատը, որի վրայ կախւած էին նրա սուրն ու նիզակը։ Նա մի խորը հայեացք ձգեց այդ զէնքերի վրայ, որոնք այնքան յաղթութիւններ էին տարել, և մի ակնթարթում նրա աչքերը պայծառացան, դէմքը վառւեց, որպէս ճաճանչափայլ արև։ Ծերունին հաւաքելով իր վերջին ոյժը, գլուխը մի փոքր վեր բարձրացրեց և մեղմ ձայնով արտասանեց.

—Ես մեռնում եմ հանգիստ և խաղաղ սրտով, որովհետև պատւաւոր կերպով ապրեցի։ Ինձ հետ դագաղ դրէք և իմ զէնքերը, որովհետև ես չունիմ ոչ ոք, որին կարողանամ կտակել իմ այդ փառքն ու պատիւը։ Անարդ որդիս յաւիտեանս արատաւորեց իմ անունը։ Նա արժանի չէ այդ զէնքերը կրելու։

Այս ասելիս, աղի արցունքները հեղեղի նման թափւեցին ծերունու աչքերից և թրջեցին նրա ձիւնի պէս սպիտակ մօրուքը։ Անշուք խրճիթում մեռելային լռութիւն տիրեց և ծերունու կրծքից դուրս թռաւ մի խորին հառաչանք...

Նրա մաքուր հոգին վերացաւ աւելի գեղեցիկ, աւելի չքնաղ աշխարհ...

Թագաւորական դեսպանը մեծ հոգատարութեամբ ժողովեց վշտահար ծերունու արցունքները և խրճիթից դուրս գալով՝ շարունակեց առաջ գնալ։

Նրա սափորը հետզհետէ լցւում էր։

Նրա մէջ կային և՛ վշտի, և՛ տառապանքի, և՛ ուրախութեան, և՛ անհուն զգացման արցունքներ։ Ոսկէ սափորը փակ էր միայն առելութեան և վրէժխնդրութեան արցունքների համար։

Մի քանի տարի անցնելուց յետոյ, թագաւորական դեսպանը վերադարձաւ իր պետի մօտ, արցունքներով լի սափորը դրաւ նրա առջև և սկսեց պատմել իր տեսածն ու լսածը։ Թագաւորը խորին կարեկցութեամբ լսում էր դեսպանի պատմածները. բայց երբ դեսպանը վերջացրեց իր պատմութիւնը, թագաւորը տխուր ու տրտում նայեց իր առջև դրած սափորի մէջ և ապշած մնաց։ Դժբախտների ամեն մի կաթիլ արցունքը ամենայատակ և զուտ մարգարտի էր փոխւել, միմիայն անարդ որդու վրայ թափած ապաբախտ հօր արցունքները մի ահագին և ծանր քար էին դարձել։

—Այժմ պարզ տեսնում եմ, ասաց թագաւորը, որ ես կարող եմ լիովին վարձատրել բոլոր տառապեալներին նրբանոյշ կրած կորուստների և թափած արցունքների համար. միայն հայրական արցունքներն են, որոնց հնար չը կայ ոչ վարձատրելու և ոչ էլ աշխարհիս անհուն գանձով ու հարստութեամբ որ և է հատուցում տալու։

—Այո՛, այո՛, շարունակեց թագաւորը, անպատւած ծրնողների արցունքները ծանր քար դարձած ճնշում են իրանց տակ անարդ զաւակներին և յաւիտեան անփրկելի պատասխանատու են դարձնում նրանց թէ մարդկանց և թէ Աստուծոյ առջև...

---

26. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ի Ն

Ինչո՞ւ այդպէս ամբողջ օրը
Չարչարւում ես, անչափ տանջւում,

Մինթէ քեզ էլ մինոլորտը
Ծանր է գալիս, ծանր է ազդում։

Դու մանուկ ես. դեռ քեզ շատ օր
Խոստանում է քո արևը.
Դու դեռ ժպտա, խաղա անհոգ
Եւ հեզ ընկէր մօրըդ դիրկը։

Ու թոթովիր մի երգ սիրուն
Քո մանկական անուշ ձայնով,
Ու միշտ յիշիր դու այն անուն,
Որ պաշտում է քեզ իր սիրով։

Մայրըդ է, որ օր ու գիշեր
Անթարթ աչքով քեզ է հսկում,
Եւ կարդալով շատ աղօթքներ,
Երկար օրեր է միշտ խնդրում։

Խաղա մանուկ, թըրթռալով,
Քնիր, զարթիր սիրահեղիկ.
Մայրըդ կերպէ քեզ փարելով,
Որ շատ ապրիս դու երջանիկ։

---

27. ՈՒՈՒՄՆԱՍԱՐԱՒ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մեր գիւղում ուսումնարան չըկար, ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղից հեռու չէ։ Ես շատ նախանձում էի մեր քահանայի որդուն, Սարգիսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս զըւարթ» էր երգում։ Նա շատ յաջողակ ձայն ունէր, և երբ եկեղեցում սկսում էր «Լոյս զըւարթը»՝ բոլոր ժամատորները զարմացած նրան էին մտիկ տալիս։ Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ դաւթում խումբ խումբ հաւաքւում էին գիւղացիք և չէին դադարում նրան գանազան գովեստներ տա-

լուց։ Նրան գիւղացիների կողմից տրւած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խնդրել իմ մօրից, որ միջնորդէը իմ հօրս մօտ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարդալու համար, բայց խնդիրներս միշտ անկատար էին մնում և ես շարունակում էի հօտաղութիւնս։

Մի անգամ Ծննդեան տօնի, ճրագալոյցի երեկոյին, եկեղեցում ասեղ գցելու տեղ չըկար։ Երբ սովորական աղօթքները ասում էին ու տիրացուները շատ գրքեր էին կարդում, յանկարծ տեսնեմ սեղանի վարագուրի մի կողմը բացւեց և Սարգիսը դեղին մետաքսէ շապիկ հագած երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունէին բռնած ձեռքերին, սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով՝ սկսեց Դանիէլի գիրքն անգիր կարդալ։ Նրա կարդացած ժամանակ աղօթողների գովասանքի ձայներն արդէն հասնում էին ականջիս և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս եռևից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում տիրացու Սարգսին տեսնելու։ Եւ այդ բանները նկատելով, իմ նախանձը հետզհետէ զրգռւում էր և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ և այնտեղի ուսումնարանում սովորել և Սարգսի նման Լոյս գրւարթ երգել և Դանիէլի գիրքը կարդալ։ Իմ մէջ այդ ցանկութիւնը առաւել շատացաւ հէնց միևնոյն ճրագալոյցի երեկոյին, երբ մի քանի դրացի մանուկների հետ տներումը «Աւետիս» ման եկած ժամանակ, տեսնում էի որ այդ երեկոյեան ամեն մինի խօսակցութեան նիւթը տիրացու Սարգիսն էր։ Այդ բանները լսելուց և աւելի ու աւելի բորբոքւելուց յետոյ՝ ես որոշեցի—Ծննդեան կիւրակէները վերջանալուց յետոյ—ծնողներիցս ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այնտեղի ուսումնարանումը սովորել։ Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խոտեցի, սրբմները քաշեցի և պատրաստւեցի։ Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստծուն աղօթք

չէի արել անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին։ Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընդհանուր աղօթք էր՝ ինչպէս մեր ընտանիքի, նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար։ Տիրացու Սարգսի «Լոյս գրւարթով», նրա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նրա դեղին դենեւիւզի շապիկով յափշտակւած և Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգեւորւած, ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում.

Կրակը մարեցաւ,
Ձարը խափանաւ,
Քրիստոս քօղն երեսին,
Հրեշտակները չորս դին,
Երկնքէն իջաւ,
Խաչապաշտից տները մրտաւ։
—Տէր իմ, ուր կերթաս։
—Հուր ունիմ հրեղէն,
Բուրվառ ունիմ բոցեղէն,
Ամեն թել է լուսեղէն,
Գընացի հասնիմ պատարագիս»։
—Կէս գիշերին դուրս ելայ,
Մեծաւորիս խաչը տեսայ,
Աղաչեցի. Տէր, դու ով ես,
—«Յիսուս Քրիստոսն եմ ես։

Առաւօտեան արշալուսի ծէգը բացւելուն պէս՝ մայրս ըստ սովորութեան, ինձ ձայն տրւաւ վեր կենալու և հոգթերը ջրել տանելու։ Առաւօտեան աղօթքս անելուց յետոյ հոգթերը քշեցի առաջս՝ քայլերս դէպի ձորի ճանապարհը ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկւել, թողի իսկոյն հոգթերը ձորի գլխին՝ ճանապարհի վրայ և դիւղի եռևի կողմով ընկայ Ախալքալաքի ճանապարհը։

Ճարտնակ վազ տալով և անդադար ձիւնի մէջ խրւելով, վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհի մէջ։ Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով։

—Սաքո՛, ինչ գլխի ինձի զաւակդ առնես, այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգսին։—«Տօ, Ովակ, ուր»։—Ախր-

քէլէկ, կարդլու։—«Հարըդ ու մարըդ գիտեն»։—Չէ. Սաքօ ջան, Սաքօ, ինչ գլլի ինձի գաւակըդ առնես։—«Իմ ձիս խրտան է»։—Տէ քիչմ կամաց գընը, ես հետդ կուգամ, ճամբան մենակ չիտեմ։—«Ծօ, դու ձիուն հետ չես կընայ գայ, աշէ ճամբան կըմնաս, գալիրը կուգան քեզի կուտեն»։

—Սաքօ ջան, Սաքօ... Դեռ չէի վերջացրած իմ խօսքերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իր ձիու գլուխը դարձրեց դէպի գիւղ և մի քանի մտրակ խփելով թռաւ։ Ես հասկացայ, որ նա գնում էր հօրըս իմ փախուստն իմաց անելու, ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով այժ տըւի իմ ոտքերին և սկսեցի վազել անդադար կրկնելով գիտեցածս «գալ-կապի» աղօթքը.

Գալը կապին երկու բթով,
Ըստւածածնայ քաղցը կաթով,
Սուրբ Սարգսայ ձիան ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչայ սուրբը հաւատով,
Լեզուն կապւի, ակռան թափի,
Եկած ճամբան գայ մոլորի,
Իմ տիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանի պէս թող սասանի.

Բայց ահա տեսնում եմ եռեիցս ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը։ Նրանք շուտով հասան ինձ, հայրս վրաս յարձակւեց. ես ճանապարհից շեղւեցի ընկայ ձիւների մէջ, բայց իմ գլխին և կողքերին եղած հարւածներից հազիւ աղաւեց ինձ մայրս, որ դիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց գաւակից և գուրգուրելով ձեռքերից բռնած տուն տարաւ։ Այսպիսով իմ Ախալքալաք գընալս չըյաջողւեց։

28. Ա Ն Գ Ր Ա Գ Ի Տ

Երբէք մէկին չեմ նախանձում ես աչխարհի երեսին,
Միայն, գրագէտ գոլք պարոններ, նախանձում եմ ձեր բախտին.
Ահ, գթացէք գեղջուկ որբիս, մի լաւութիւն միայն արէք—
Տըւէք մի թերթ ինձ ձերմակ թուղթ, մի փետուրէ գրիչ տւէք.
Եւ ինձ գրել սովորցըրէք, սովորցըրէք լաւ, չուտով,
Որ զըրիչըս կայծակից էլ արագ թուչէ գըրելով.
Որ պատմելով թղթի վրայ ես ձեզ ցոյց տամ ամեն բան—
Մեր աչխատանք, մեր չարչարանքն ու մեր խաչը վկայութեան...
Կը յայտնէի, ինչ ցնորքներ ինչ մտքեր կան իմ գլխում,
Մի ողջ աշխարհ ցոյց կըտայի ես աննման պատկերում...
Բայց այժմ անհետ չըքանում են բոլոր իմ քաղցը երազներ.
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցրէք պարոննէր։
Կըգրէի ես առաջուց, ինչ եմ տեսնում երազում։
Այս երազներն այնպէս չքեղ, հրաչալի են... Եւ գաչտում
Ահա գեղջուկ մատաղ աղջիկն հունձ է անում եռանդով,
Նորան հրեչտակն երկնքիցը ժպտում է վառ աչերով...
Երևի թէ կարեկցում է նա հնձւորին... Եւ նորան
Արտուտիկը կամի սփոփել իւր երգովը քաղցրաձայն...
Կըգրէի, ինչպէս ամառն արչալոյսն է փայլփայլում,
Եւ քարերին զարնըւելով կայտառ ջուրն է կարկաչում.
Ի՜նչպէս արտում ցորենի հետ զրոյց է անում մեզմ քամին
Եւ աղօթքի հրաւիրում է վոքրիկ զանգը մեր ժամին.
Ես աղօթել կամենում եմ, բայց չըգիտեմ աղօթքներ—
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցրէք, պարոննէր։

Ազնիւ գործ է, թէ մարդ գրել իր խօսքերը կարենայ,
Բոլորն ինչ որ մտածում է, բոլորն ինչ որ գլուխը գայ,
Գրչով պատմէ այն ամենը, ինչ գիջւել է իր սրտում,
Ձշմարտութիւն միշտ քարոզէ, բարի գործի մեծութիւն.
Լաւ է նոյնպէս, թէ կարող է գրչով կծու խօսքերին
Պատասխանէ—սուսերի պէս կըհարւածէ չարերին
Ես չատ անգամ ծաղր եմ լսում, բայց իմ ուսեալ թշնամուն՝
Սիրտս այրւում է, պատասխանի չունիմ ոչինչ զօրութիւն,—
Եւ գուբ տեղը ես տանջւում եմ և յուզւում եմ և գողում,
Եւ միմիայն թղթի վրայ անմիտ կերպով խաղալում,

Ինձ ծաղրում են և ամօթու կարմրըում են իմ այտեր...
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցրէք, պարոններ:

Շատ լաւ բան է գիր իմանալ: Գրըագէտ է վաչխառուն.
Գրըագէտ են դատարանի ծառայողներն անկշտում.
Եռանդով էլ նրանք գրում են, նրանցն է գրախտն աշխարհի,
Իսկ այդ գրերն ինչ փոյթ որ խեղճ մարդու հոգին պիտ հանի:
Շուտով, շուտով, գըրիչ տուէք, սովորցըրէք գործածել,
Կամիմ գըրել ազգի համար, նըրա համար աշխատել.
Եւ ես նըրան կըպաշտպանեմ չարագործից, յիմարից,—
Կ'արտագրեմ Աւետարանն ես բոլորը ըսկզբից...
Ա՜յ դու սագ իմ ճերմակթևիկ, քեզ տուել եմ կերակուր,
Քեզ սիրել եմ—փոխարէնը թևիցդ ինձ մի գրիչ տուր,
Սիրուն դու սագ, տուր խնդրում եմ ինձ թուչելու զոյգ թևեր,
Ուր բոլորը գըրագէտ են.—սովորցըրէ՛ք պարոններ:

---

29. ԿՈՅՐԸ ԵՒ ԿԱԹԸ

Կոյր ծնւած մի մարդ հարցրեց մէկին.
—Ի՞նչ գոյն ունի կաթը:
—Կաթը թղթի պէս սպիտակ է պատասխանեց միւսը:
—Ուրեմն, թղթի պէս ձեռքումը ծալւում է, հարցրեց կոյրը:
—Ո՛չ, պատասխանեց նա, կաթը բամբակի պէս սպիտակ է:
—Ուրեմն կաթն էլ բամբակի պէս փափուկ ու թեթև՞ է:
—Ո՛չ, եղբայր, կաթի սպիտակութիւնը թէ ուզում ես հասկանալ, քեզ օրինակ սպիտակ հաւկիթը:
—Նշանակում է՝ կաթն էլ հաւկիթի պէս շուտ է կոտրւում:
—Ո՛չ, ոչ, կաթը ո՛չ կոտրւող է, ոչ էլ պատռւող, այլ ձիւնի պէս սպիտակ է:
—Է՜, հասկացայ, ասեց կոյրը, ուրեմն կաթն էլ ձիւնի պէս սառն է:
Այսպէս, կաթի սպիտակութիւնը կոյրի համար անհասկանալի մնաց:

30. ԿՈՅՐԵՐԻ ԿՌԻՒԸ

Մէկ քանի կոյր մարդ մէկ ճանպա ընկած,
Այնպէս էին գնում, ինչպէս մոլորւած.
Ոտք էին փոխում, սայթաքում, ընկնում,
Կամ գլխի վրայ ցիցանակ լինում:

Անցորդի մէկը այս որ նկատեց,
Մէկ փայտ վեր առաւ և նրանց տուեց,
Որ էլ վայր չընկնեն
Եւ ոչ սայթաքեն,
Փայտը դէմ տալով գնան տեղ հասնեն:

Կոյրերի մէկը, գլուխը պատռած,
Փայտը ձեռքն առաւ
Եւ առաջ ընկաւ:
Ողջ հօտը քաշեց, իրարից բռնած:

Առաջւայ նըման թէպէտ վայր չընկան,
Լօք-լօք անելով՝ մի քիչ հեռացան,
Բայց յանկարծ մէկ թունդ կռիւ բաց արին,
Առջևից գնալն ամենքն ուզեցին:
Եւ այս կռիւը դեռ չըվերջացած՝
Մէջներից մէկը բըղաւեց յանկարծ.
—Տղէք, լսեցէք, ձեզ բան եմ ասում,
Այս փայտն ինչի՛ է, ո՛վ էք իմանում.
—Ես լաւ կիմանամ, տուր մէկ շօշափեմ,
Դրա անունը ես իսկոյն կասեմ:
Մէկն ասաց, առաւ շօշափեց,
Հոտ քաշեց,
Տնտղեց,
Գլուխը շարժեց,
Խելքին զօռ տըւեց,

Եւ յետոյ վճռեց, թէ սա բոխի է։
—Ոչ թէ բոխի է, այլ լաւ ջոխի է.—
Ասում է միւսը և ձեռքիցն առնում,
Նոյնպէս շօշափում,
Եւ ձեռնահարում.
—Հ՜րմ, ես լաւ գըտայ, ասում է յանկարծ,
Այս ջոխին կաղնի ծառից է կտրած։
—Ի՞նչ ես դուրս տալիս, դա սերկևիլ է։
—Իսկ ես կասեմ ձեզ որ դա զկռի է.

—Բա ես խելք չունիմ. ես էլ լաւ գիտեմ,
Ամենքիցըդ լաւ ես կը ճանաչեմ.
Դա ձեր ասածից և ոչ մէկը չէ.
Ես հաստատ գիտեմ, որ դա սղնի է։
Այսպէս ամեն մէկն իր գուռնան փչեց,
Փայտն առաւ ձեռքը և մատնահարեց.
Ձեռքով ուզեցան այն բանը գտնիլ,
Որ երազումն էլ կոյրը չի տեսնիլ։
Եւ դրա վրայ այնքան վիճեցին,
Որ գործն իսկական կռւի հասցրին.—
Գլուխ էր, որ ճղւեց, ատամ, որ ջարդւեց,
Որն էլ շնչասպառ գետնին տարածւեց.
Օգտաէէտ փայտից ոչ թէ շահւեցին,
Այլ նրանով միմեանց գլուխ ջարդեցին...

---

31. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Մէկ չքաւոր երիտասարդ հանդիպեց իր նախկին ուսուցչին և սկսեց գանգատւել իր անբախտութեան վրայ։

Նա ուսումնարանում եղած ժամանակը ամենալաւ աշակերտն էր։ Իրանից թոյլ ուսանողներն արդէն լաւ անւան ու հարստութեան տէր էին դառել, իսկ ինքը մնացել էր աղքատ ու թշւառ։

—Մի թէ ասածիդ չափ աղքատ ես դու, ասաց ուսուցիչը, և բռնելով նրա ձեռքը, շարունակեց.—այս ձեռքը ուժեղ է և կարող է գործել. եթէ քեզ հազար մանէթ տան, թոյլ կըտաս, որ կտրեն։

—Ի՞նչ էք հրամայում, վարժապետ, պատասխանեց երիտասարդը.—Աստւած հետու տանէ, և ոչ տասը հազարով թոյլ կըտամ կտրելու։

—Հապա քո վառվռուն աչքերը, որ տեսնում են լոյս աշխարհքը, քո սուր ականջները, քո արագաշարժ ոտները. կարծեմ դու չես փոխիլ դրանց մի ամբողջ թագաւորութեան հետ։

—Իհարկէ, չեմ փոխիլ։

—Եթէ այդպէս է, եթէ այդչափ հարստութեան տէր ես, ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես գանգատւում քո աղքատութեան վրայ։

---

32. ԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ԱՂՕԹՔԸ

Ո՛վ Աստւած իմ, Աստւած, Դու բարի ես,
Դու միշտ ողորմած,
Շատ ժամանակ է, որ քո քթութիւնդ
Երբէք չեմ յիշած.
Ներիր ինձ, ներիր, Արարիչ երկնի,
Ես մեղաւոր եմ,
Դու ինձ շնորհել ես ուժ ու զօրութիւն,
Ես մոռացել եմ.
Դու հրամայել ես լինել գործունեայ,
Ես նոր եմ յիշում։
Այժմից կըսիրեմ գործունէութիւն,
Իմ բոլոր կեանքում.
Գործունէութեամբ իմ մէջ կըգտնեմ,
Ես ինձ բարերար,

Գործունէութեան դէմ չըկայ ոչինչ
Անհաս և դժուար։
Թող այս բազուկները, որ այժմ զօրաւոր
Պարապին գործով,
Թող այս ճակատը, որ այժմ լայնացած՝
Մտածի ուշքով,
Թող այս ոտները, որ այժմ ամրացած՝
Ուղղաձէս քայլին,
Թող այս աչքերը, որ այժմ փայլուն՝
Ձրջանկատ լինին։
Յօժար եմ, յօժար, հոգով և մարմով
Գործող լինելու,
Հպատակուն յուսով, անվհեր սրտով
Առաջ դիմելու—
Դէպի նպատակ—դէպի կատարեալն
Եւ դէպի բարին,
Որ անհրաժեշտ լոյսցանելու
Պարտք է մարդկային։
Դու մի ամրագլինդ, ով իմ Ստեղծող,
Կամք տուր ինձ միայն,
Իսկ քեզ վայել է վառս և պատիւ
Այժմ և յաւիտեան։

33. ՈՒԶԿԱԼ ԾԱՌԱՑ

Մէկ պարոն մի անփորձ ծառայ ունէր։ Մէկ օր պարոնը քնելիս ծառային պատուիրեց, որ զգոյշ կենայ և նայէ որ ադմուկ չըլինի։

Մի փոքր ժամանակ որ անցաւ, ծառան լսեց, որ չրխկ-չուխկ, չրխկ-չուխկ, մի ձայն է գալիս սենեակից։

«Այս ով է, տէր Աստած, այս ինչ է»,—մտմտաց ծառան ինքն իրան և ման եկաւ որ գտնի պարոնին անհանգիստ անողին։ Նա տեսաւ որ այդ աղմուկ անողը սենեակի պատից կախ արած ժամացոյցն է։

«Է՛յ, ձէնըդ»,—հրամայեց ծառան ժամացոյցին կամաց ձայնով. բայց ժամացոյցը չըլսեց նրան։

«Ձէնըդ կտրիր, ասում եմ, է՛յ»,—բարկացաւ ծառան։ Բայց ժամացոյցը շարունակեց չրխկ ու չուխկը։

Զայրացաւ ուշկալ ապաստուրը. պատից վայր բերաւ ժամացոյցը, մի քար վեր առաւ և տաւր թէ կըտաս, չարդ ու փշուր արաւ։

Այս անգամ ժամացոյցը ձայնը կտրեց, իսկ ծառան ուրախանալով ասաց.

«Ահա այդպէս կըհանեմ հոգիդ ու սուս կըկացնեմ հա... դէ գնա հիմա, որտեղ քոնն ասես, իմն էլ այնտեղ ասա»։

---

34. ԷՉԵԻ ՍՈԽԱԿ

Իշուկը մէկ Սոխակ տեսաւ,
—Մէկ ինձ նայիր, նըրան ասաւ,—
Ասում են՝ դու լաւ ես երգում,
Բայց չըգիտեմ՝ դժրդ են ասում.
Ես ականջներ ունիմ լայն-լայն,
Լաւ եմ լսում ամեն մի ձայն.
Բայց քո երգը ես չեմ լսած,
Թէև լսել շատ եմ ուզած.
Այս լաւ եղաւ, որ քեզ գըտայ.
Դէ, մէկ երգիր, մէկ բլբըլա՛,
Տեսնեմ ուղիղ լա՞ւ ես երգում
Թէ իզուր են այնքան գովում։
Անմեղ Սոխակը նազ չարաւ.
Սիրուն կոուկը բաց արաւ,

Ուզեց ցոյց տալ աւանակին,
Որ սուտ չեն գովում Սոխակին։–
Ձայնը լարեց և ըսկըսեց…
Սոխակի ձա՜յն… ինչե՜ր չասեց.
Մէկ խօսում էր ու մէկ երգում,
Հազար խաղով խաղացընում.
Մէկ դայլայլում, դըլդըլցնում,
Մէկ ղեղղեղում, կըլկըլցընում,
Այնպէս շըւում սընգում էր,
Որ սար ու ձոր գըւգըւում էր.
Լեռ քարերն էլ դարձրին ուշ,
Այնքան քաղցր էր, այնքան անոյշ…
Ամեն մի շունչ և արարած,
Լսում էր լուռ, ապուշ կտրած։
Քամին կտրեց իր վըզզոցը,
Աղբիւրն իրա քըչքըչոցը,
Ոչ մի տերև չէր սըւսըւում,
Ոչ մի թռչուն չէր ծըւըւում.
Տաւարներն էլ չարածեցին,
Այլ նստեցին ականջ դրին.
Տաւարածն էլ շունչը քաշած,
Սոխակին էր լսում ապշած,
Անմեղ ժըպիտը բերանին,
Ձեռքով էր անում ընկերին։
Վերջապէս Սոխակը լռեց,
Իշի վճռին ականջ դրեց։
—Է՜հ, էշն ասաց,—վատ չես, երգում,
Լաւ ես ծըւում, ու ծըւծըւում,
Բայց ես շատ եմ ափսոսում քեզ,
Որ չես երգում աքլորի պէս.
Եթէ մեր աքլորին տեսնես,
Նրա երգին ականջ դնես,

Այնուհետև նըրա նման
Դու էլ կերգես շատ աննման։
Այս վճիռը որ իմացաւ,
Մեր Սոխակը շատ նեղացաւ,
Նա չըգիտէր որ իր դիմաց
Մի անճաշակ էշ է կանգնած.
Թևին խփեց, թռաւ գնաց
Դէպի աշխարհն երանելեաց…

---

35. ԿԻՐԱԿՈՍՆ ՈՒ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

Մէկ անգամ գիւղի վարժապետը Կիրակոսին ասաց.

—Կիրակոս, փափախդ շատ է մեծ, մի քիչ փոքրացնել տուր։

—Չեմ կարող, գլուխս կըմրսի, պատասխանեց Կիրակոսը։

—Կիրակոս, ինչո՞ւ կօշիկ չես հագնում, միթէ նա տրեխից լաւ չէ։

—Չեմ կարող, ոտներս նորա կըդառնան։

—Կիրակոս, ինչո՞ւ միրանի փոխնորդ չես պահում, որ միջատներից ազատւիս։

—Ինչի՞, նրանք Աստուծու ստեղծածները չե՞ն…

—Ա՛յ Կիրակոս, տունըդ խոնաւ է, ոսկրացաւ կընկնիս, երեխէքդ կըկոտորւին։

—Որ տունս չոր լինի, մահից կըպըծնեմ։

—Կիրակոս, պարապ մի՛ նստիր, ափսոս է ժամանակը, գուր ինչո՞ւ ես կորցնում, գնա՛ մէկ օրավար էլ ցանիր։

—Է՜հ, բանըդ կտրել է։ Աստուած որ տայ, մի ակօսիցն էլ կըտայ։

Կիրակոսին ինչ-որ ասում էր վարժապետը, նա իսկոյն մի սուր պատասխան էր տալիս, որ ցոյց տայ, թէ ինքը վարժապետից պակաս խելօք չէ։

Ճշմարիտ որ Կիրակոսը յիմար մարդ չէը, ինքն էլ էը իմանում, որ իր ասածը ճշմարիտ չէը, բայց ծոյլ էը և իր ծուլութիւնն աշխատում էը սրախօսութիւնով ծածկել.

Վարժապետը նրա պատասխաններն առաջուց գիտէը, ուզում էը միայն խօսեցնել և կատրել նրա յամառութիւնը։

—Կիրակոս, դու էլ ես իմանում, որ այդպէս չէ,— շարունակեց վարժապետը,—դու էլ ես իմանում, որ Աստուած աշխատողին կըտայ, որ նա շատից շատ կըտայ, քչից՝ քիչ։

—Իհարկէ, այդպէս է, բայց...

—Էլ ինչ բայց... երբ որ գիտես, թէ այդպէս է, էլ ո՛ր օրէնի համար ես պահում քո խելքն ու հասկացողութիւնը։

—Պարոն վարժապետ, գիտես ինչ կայ. դու ուզում ես որ ինձ շակես, բայց ես շուկլող պտուղ չեմ, միանգամ ծուել եմ, այսպէս էլ պիտի մնամ. շատ որ զօռ անես, կըկոտրես, բայց չես շակիլ։ Մենք մեծերս ինչ կունք՝ կանք. երևի մեր բախտն էլ այսպէս է։ Բայց ահա քո այդ փոքր աշակերտները որ կան, փափուկ մոմի պէս բաները են. ղրանք հիմա մի-մի պատրուք են. կուզես՝ կը վառես, կուզես՝ կըհանգցնես։ Ղրանց լուսաւորիը, թող ղրանք անեն այն, ինչ որ մեզանից պահանջում ես։

Վարժապետը շատ ուրախացաւ, որ Կիրակոսիկը այս խելօք խօսքերը լսեց։ Տեսաւ որ ճշմարիտ նրա չափ հասակն առած մարդիկը չեն կարող փոխուիլ, այնուհետև իր բոլոր ուշադրութիւնը դարձրեց փոքր մանուկների վրայ։

---

36. ԱՆՎՆԱՍ ՀՍԳՈՒՍՏ

Իմ գլխիս պէտք է մի թեթև գլխարկ,
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,

Թէկուզ ճակատը աննշան լինի,
Այդ վնաս չունի։
Մի բաճկոն է պէտք պինդ շալից կարած,
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,
Թէկուզ կոճակը ոսկըրից լինի,
Այդ վնաս չունի։
Ոտքերիս համար պէտք են կօշիկներ,
Որ ինձ պահպանեն ցրտից, արևից,
Թէկուզ հասարակ և անբիտ լինի։
Այդ վնաս չունի։
Ողքան խեղճեր կան մերկ, ոտաբոբիկ,
Չունին հագնելիք և ոչ ուտելիք.
Ինձ հարկաւոր է հասարակ հագնել
Եւ նրանց օգնել։

---

37. ԵՐԿՈՒ ԽՈՓ

Երկաթավաճառը երկու հատ խոփ ունէը, երկուսն էլ մի մեծուքեան և մի վարպետի ձեռքով շինուած։

Մի երկրագործ դրանցից մինը գնեց և գործ ածեց, իսկ միւսը երկար ժամանակ մնաց խանութումն ընկած։

Պատահեց որ մի քանի ժամանակից յետոյ այդ երկու ընկեր խոփերը պատահեցին իրար։

Գործածւած խոփը արծաթի պէս պըսպըղում էը, և աւելի էը դեղեցկացել քան թէ նոր շինած ժամանակն էը. իսկ խանութում անգործ մնացածը ժանգոտել ու սևացել էը։

—Այդ ինչից ն է, որ դու այդքան գեղեցկացել ես, հարցրեց սևացած խոփը իր ընկերին։

—Աշխատելուցն է, բարեկամ, աշխատութիւնն է ինձ գեղեցկացրել, պատասխանեց ընկերը։

—Ա՜խ, ինչքան բախտաւոր ես դու, որ ընկաւ երկրագործի ձեռքը։ Ես այստեղ մնացել եմ բանտարկուած, և ինչպէս տեսնում ես, անգործութիւնից փտել ու սևացել եմ։

38. ԴՈՒ ՔԵԶ ՀԱՒԱՏԱ

Շըհաւատաս դու, եթէ քեզ ասեն՝
Հանդիստ դու նստիր և յուսով եղիր,
Օրեր, տարիներ անհոգ թռչ անցնեն,
Քեզ համար գործը կըգայ ինքն իրեն։
Դու մի հաւատար, թէ որ քեզ ասեն՝
Ձեռքդ մի շարժիր, նստիր ինչպէս կուտ.
Արծիւն ու առիւծ ոսկի կըբերեն,
Քեզ համար օտարք անդուլ կը գործեն։
Դու մի հաւատար այլոց խօսքերին.
Աչքդ մի ձգիր այլոց ձեռքերին.
Միայն հաւատա՛ քո իսկ ոյժերին
Եւ քո խելացի աւտոյ մտքերին։

39. ԱՆԲԱԽՏ ՆԱԶԻՊԸ

1.

Շատ դարեր առաջ Բայազէդ քաղաքը բարբարոսների արշաւանքներից ազատ պահելու համար նոյն տեղի իշխանը կամեցաւ շրջապատել նրան հաստ և ամուր պարսպով. բերել տըւաւ ուրիշ երկիրներից երևելի ճարտարապետներ և ամբողջ Բայազէդի գաւառի բնակիչներին հրաման գրեց, որ իւրաքանչիւր տանից մէկ մարդ գայ պարսպի կառուցմանն օգնելու։

Այսպէս ահագին բազմութեամբ մշակներ և վարպետներ սկսեցին ջերմեռանդութեամբ աշխատել։ Սակայն իզուր եղաւ բոլոր աշխատանքը, որովհետև երբ մի փոքր բարձրացնում էին պարիսպը՝ յանկարծ տակից քանդւում էր։

Այսպէս շատ չարչարուեցին, բայց ոչինչ չկարողացան շինել։ Իշխանը սաստիկ բարկացաւ, հրամայեց կոտրել բոլոր ճարտարապետներին և նրանց տեղ բերել տաւ մի նոր խումբ։ Սրանք էլ ոչինչ չկարողացան շինել. մինչև երեկոյ շարում էին, բայց գիշերը դարձեալ քանդւում էր։ Ժողովուրդն այս բանը վերաբերում էր չար ոգիներին, որոնք զոհ էին պահանջում։

Իշխանն այս բանի վրայ տխրած, մէկ օր տրտում շրջում էր իր պարտիզում, մտածում էր թէ ինչ հնարք գտնի այս չարիքի առաջն առնելու, այս միջոցին եկաւ նրա մօտ մի դէրվիշ և ասաց, որ ինքը կարող է այդ բանի հնարը գտնել։ Իշխանն ասայ,—թէ մի այդպիսի բան կարողանաս անել, քո կշռովդ-մէկ ոսկի կըստանաս, իսկ եթէ ոչ, պատիժ կընդունես. յօժար ես.

—Իշխանն ապրած կենայ, յօժար եմ, եթէ միայն իմ ասածս կըկատարէք։

—Շատ բարի. ասա տեսնեմ, ինչ ես ուզում։

—Ոչինչ, միայն մի աղջիկ պիտի դնես պարսպի մէջ և շարես, այն ժամանակ չի քանդւիլ։

Միւս օրն իշխանը յայտարարեց, թէ ով որ մի աղջիկ կըտայ, փոխարէնը մի կարաս ոսկի կըստանայ իմ գանձարանից։

2

Այդ ժամանակ Բայազէդում ապրում էր մի որբ աղջիկ իր մօրաքրոջ մօտ, Նազիկ անունով։ Մօտ 16 տարեկան էր Նազիկը։ Շատ սիրուն և համեստ աղջիկ էր, նա սիրելի էր իր բոլոր հարևաններին, ամենքը նրա գըլխովն էին պտտւում։

Երբ իշխանի մարդկանց ձայնը լսեց մօրաքոյրը, որ

մի ագահ և չար կին էր, շտապեց նրանց մոտ և առաջարկեց՝ Նազիկին տանել։ Իշխանի մարդիկը խեղճ աղջկանը տարան պարսպի մոտ։

Նրա ետևից գնում էր իր մօրաքոյրը և բոլոր հարևանները. ամենքը լաց էին լինում, բացի անդուլթ մօրաքրոջից, որի սիրտը լեռ քար էր դառել և մի կաթիլ արտասուք անգամ չէր կաթում աչքերից։

Իշխանի մարդիկը Նազիկին կանգնեցրին պարսպի հիմքի վրայ և սկսեցին քարերը շարել, ականջ չդնելով խեղճ աղջկայ դառն հառաչանքներին և ազի արտասուքին։ Նազիկն օգնութիւն էր կանչում, բայց ով կարող էր օգնել նրան, մէկ որ Իշխանի հրամանն էր, մէկ էլ որ Նազիկը ծախւած էր։

Նա դիմեց մօրաքրոջը, աղաչում, խնդրում էր, բայց նա ոչինչ չէր անում, այլ քարի նման պապանձւել էր և ծպտուն անգամ չէր հանում, և երբ վարպետները արդէն շարել էին մինչև Նազիկի ծնկները, Նազիկը սկսեց հեկեկալով կանչել.

Շարեցէ՛ն, մօ՛րքուր, շարեցէ՛ն.
Մինչև ծնկներս քարեցէ՛ն.
Ազատի՛ր, մօրքուր, ազատի՛ր,
Մատաղ կեանքիս խնայի՛ր։

Անդուլթ մօրաքոյրը փոխանակ կարեկցելու խեղճ աղջկան, սկսեց խարել նրան, մինչև վարպետները իրանց գործը վերջացնէին, և զանազան խաբէական խոստումներ անելով՝ պատասխանեց.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև սրունքներըդ թող քարեն.
Համբերի՛ր, չարըդ տանեմ, համբերի՛ր,
Դու կազատւիս, հոգիս, սիրտըդ պինդ պահի՛ր։

Այս միջոցին վարպետները արդէն սկսել էին շարել մինչև սրունքները. ծանր քարերը կոտրատեցին նրա ոտ-

քի ոսկորները և այդ անտանելի ցաւից ճնշւած, անօգնական Նազիկը դառն արտասուքով դիմեց կրկին իր մօրաքրոջը՝ գութ և օգնութիւն խնդրելու.

Շարեցէ՛ն, մօրքուր, շարեցէ՛ն,
Մինչև սրունքներս քարեցէ՛ն.
Մօրքուր, ճար ունիս, ճարըդ տես,
Փրկէ ինձ, թէ Աստւած կըսիրես։

Այս դառն աղերսանքից ժողովուրդի գութը շարժւեց և լաց էին լինում. սկսեցին աղաչանք, պաղատանք անել Իշխանի մարդկանցը, որպէս զի խնայեն խեղճ աղջկան. բայց լսող չկար, որովհետև Նազիկը ծախւած էր։ Ամեն կողմից դիմեցին քարասիրտ մօրաքրոջը, որ աղաւթի. բայց անդուլթը փոխանակ ազատելու՝ շարունակեց իր խաբէութիւնները՝ ասելով.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև կուրծքդ թող քարեն.
Յաւըդ առնեմ, փորը էլ սպասիր,
Չըէս իշխանից կըբերեմ մի գիր։

Մինչև նա ասում էր, ծանր քարերն ու ցեխը արդէն ծածկեցին թշւառ աղջկայ կուրծքը։ Խռնւած ժողովուրդը, որ ականատես էր այս զարհուրելի տեսարանին, ամենքը լաց էին լինում, զգում էին թշւառի դրութիւնը. բայց այս տեսարանը չէր շարժում քարասիրտ մօրաքրոջ գութը։ Անտանելի ցաւից ճնշւած, ձայնը փորը գցած, Նազիկը նորից դիմեց իր մօրաքրոջը.

Շարեցէ՛ն, մօրքուր, շարեցէ՛ն,
Մինչև կուրծքս էլ քարեցէ՛ն.
Բաշխիր մօրս դերեզմանին,
Մօրքուր-ջան, հասակս անգին։

Մօրքուրը իր սատանայական խաբէութիւններն առաջ տարաւ.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև շլինքդ թող քարեն.
Իշխանը ձեռք քաշեց քո թզթին,
Նա անխիղճ չէ, կազատէ որբին։

3.

Վարպետները շարեցին մինչև շլինքը. ծանր ճնշումից ոչ ոյժ էր մնացել, որ լաց լինէը, աչքերն էլ արդէն ուռել էին և նրանցից վազող արտասուքը թրջում էր կապիտ բանւորների ոտքերը, որ խեղճ աղջկայ գլուխը կոխ տալով՝ շարունակում էին իրանց գործը։ Ճունչը կտրած, գլուխը թեքեց դէպի մօրաքոյրը. բայց այս անգամ ձայնը դուրս չէը գալիս. եթէ դուրս գար՝ ոչ ոք չէը լսիլ, թէ ինչ էր կամենում ասել, միայն նկատելի էր, որ արտասւաթոր աչքերը շուռ ու մուռ էին գալիս, երբեմն մօրաքրոջ երեսին էր ձգում, երբեմն ամբոխի։ Այս տեսնում էր ամբոխը և ականատես էր մօրաքոյրը, բայց նրա խիղճը մեռել էր, իշխանի տրւած ոսկինները նրա աչքերը կուրացրել էին։ Ցեխն ու քարը շարունակ դիզւում էր նազիկի վրայ և մի փոքր էր մնացել, որ բերանն էլ ծածկւէը, երբ նա իր վերջին շունչը հաւաքելով՝ նրւազ ձայնով կանչեց.

Ջարեցին, մօրքուր, շարեցին,
Մինչև գլուխս էլ քարեցին,
Սիրտդ քար է, անխիղճ մօրքուր,
Հոգիդ ընկնի գեհենի հուր։
Անաստւած, դու ինձ ծախեցիր,
Ջահել ումբրես մաշեցիր։
Մօրքուր, մխիթար չունենաս,
Քեզ տեսնեմ, սև ագռաւ դառնաս,
Բովանդակ երկիրը ման գաս,
Տեղ չըգտած, պարսպիս վրայ
Նստես, ղրղրռաս...

Ճունչը կտրւեց, քարերը ծածկեցին բերանը, անյայտացաւ գլուխը։ Այդ միջոցին ապշած ժողովուրդը նկատեց, որ չար մօրաքոյրը սև ագռաւ դառաւ, թռաւ դէպի վեր։ Այդ օրից սկսած ամենայն օր գալիս էր ագռաւը նստում պարսպի վրայ, ղռում, ղռում էր և կտուցը երկարացնելով դէպի նազիկի թաղած տեղը, անմխիթար թրռչում էր։ Այդ ժամանակից է, որ ագռաւների մէջ սովորութիւն է մնացել, որ իրանց ղռալու ժամանակ շլինքները երկարացնում են, որպէս զի յիշեցնեն մարդկանց նազիկի տխուր անցքը։

---

40. ԵՐԳԻ ԱՆԷԾՔԸ

Դարեր առաջ կալ բարձրաբերձ պարիսպներով մի դղեակ,—
Հոյակապ էր, փառքն հասել էր մինչ ովկիան կապուտակ.
Ջուրջը փռւած ծաղկեպսակ անուշաբոյր պարտէզներ,
Թարմ, զովաշունչ շաղրւաններ ցայտում էին վառ շիթեր։

Եւ բազմայաղթ այնտեղ նստող գոռոզ արքան հոդաշատ
Բազմած էր իր գահի վրայ մռայլ դէմքով ու գունատ.
Ամեն խորհուրդն արհաւիրք էր, կատաղութիւն աչքերում,
Նրա ամեն խօսքը՝ կորուստ, արիւն էր նա միշտ գրում։

Այս ամրոցը երկու ազնիւ երդիչ գնացին մի անգամ՝
Մէկն ալեզարդ, միւսը մանուկ ոսկեգանգուր ու փարթամ.
Տաւիղն ուսին, մի գեղեցիկ նժոյգ հեծած ծերունին,
Նրբա կողքին ընթանում էր ծաղկահասակ պատանին։

Ծերուկն ասաց իր ընկերին. «Պատրաստ եղիր, իմ որդեակ,
Մեր սրտառուչ տաղերն յիշիր, երգիր ազատ, համարձակ.
Երգիր և՛ վիշտ, և՛ խնդութիւն մատաղ ձայնով դու հզօր,
Գուռ արքայի քարէ սիրտը պիտի շարժենք մենք այսօր»։

Որդէն շքեղ և սիւնազարդ նրանք սրահումն են կանգնած.
Գահի վրայ թագաւորը և թագուհին են բազմած.

Նա սիգապանծ՝ ինչպէս փայլը արիւնավառ հիւսիսի,
Իսկ Թագուհին քնքուշ՝ նման արուսեակին յուսալի։

Զարկեց Ծերուկն ոգևորուած նուրբ լարերին մատներով,
Ձոխ արձագանգ տալին նրան լիահնչիւն ձայներով.
Եւ դեղեցիկ տաղ երկնաբժան չքնաղատես պատանին,
Ինչպէս համերգ ոգիների, և խլաձայն ծերունին։

Նրանց երգն էր զարուն և սէր, երանաւէտ ոսկեզար,
Ազատութիւն, խօսք ճշմարիտ, արիութեան գործ արդար,
Եւ հեշտութեան ամէն վայելք, որ յուզում է սիրտ մարդկան,
Եւ այն ամենն, որ կարող է մարդուն տալ տիպ վեհութեան։

Պալատական ասպետները ծաղրի խօսքեր մոռացան
Եւ անվեհեր զինուորները հզօր երգին յաղթուեցան.
Իսկ Թագուհին, սիրտը շարժուած, աչքին արցունք բերկ-
րալից,
Ահա հանեց, ձգեց երգչին չքնաղ մի վարդ իր կուրծքից։

«Գայթակղեցիք դուք իմ ազգը, կամիք խլել և իմ կին»,—
Ահեղ գոչեց, դղրդաց մարմնով Թագաւորը մոլեգին.
Ձգեց սուսերն, օդում ցոլաց, մատաղ կուրծքը պատռուեց,
Ոսկեհնչիւն երգերի տեղ կուրծքից արիւն դուրս ցայտեց։

Ասես մրրիկ իսկոյն ցրեց այն ունկնդիր ամբոխին։
Իր վարպետի գրկումն հոգին փչեց անբախտ պատանին.
Ծածկեց մարմինն նա Քիկնոցով, նստեցրեց երիվար,
Ամուր կապեց և ամրոցից նա հեռացաւ վշտահար։

Եւ դուրս եկաւ, կանդնեց բարձր դարբասի դէմ ծերունին
Եւ ձեռքն առաւ տաւիղն, ամեն տաւիղներից մեծագին.
Զարկեց նրբան կճեայ սեանը, փշուր-փշուր խորտակեց.
Դէպի ամրոց ու պարտէզներն սոսկալի ձայն արձակեց.

«Վայ քեզ, խրճիթ դու ապարանք. Թող ոչ մի ձայն
քաղցրութեան,
Լաւի հնչիւն, երգ չլսուի քո յարկի տակ յաւիտեան,

Այլ սարսուռների երկչոտ քայլեր և հառաչանք, հեծութիւն,
Մինչ չար ոգին վրէժխնդրութեան քեզ դարձրնէ սև աճիւն։

«Վայ ձեզ և դուք անուշաբոյր, գարնանագեղ պարտէզներ,
Տեսէք ան՛ մանուկ երգչի դէմքին վառուած տանջանքները.
Թող սըրա տեղ դուք թառամիք, աղբիւրներդ ցամաքեն.
Գալ օրերին Թող քար կտրած և ամայի ձեզ տեսնեն։

«Վայ քեզ, նզովքդ երգիչների, վայ քեզ, անարդ մարդասպան,
Արիւնապակ փառքի համար մարտըդ լինի Թող ունայն.
Թող մոռացւի քո անունը մշտագիշեր խաւարում,
Ինչպէս մահուան վերջին հառաչք, սին ձայն ցնդի Թող օդում»։

Ծերուկն ասաց, և երկինքը լսեց նըրա պաղատանք.
Պարիսպները փոշի դարձած, կործանուած է ապարանք։
Բարձր մի սիւն դեռ վկայ է հին օրերի փառաւոր,
Այն էլ շուտով պիտի լինի մի փլատակ սրդաւոր։

Չրկայ բուրմունքն այգիների, շուրջը միայն անապատ,
Չրկայ վտակ, սաղարթախիտ չրկայ մի ծառ ստուերաշատ
Եւ չի յիշում մի տարեգիր կամ երգ անունն աղքայի.—
Այսպէս ան՛ կատարուեցաւ անէծքն ահեղ ծեր երգչի։

---

41. ՀԱԳԱՐ ԵՒ ԻՍՄԱՅԷԼ *)

Թխադէմ գիշերը աչք-ունքը կիտած՝ տարածել էր իր սևաթոյր Թևերը հարթ, աւազուտ անապատի վրայ։ Մուխ-կասղոյտ երկնքի միայն բարձր կէտն էր սրևում իր աղօտ, առկայծեալ կանթեղներով. իսկ հորիզոնը մԹուխեան մէջ

---

*) Հագարը Աբրահամ նահապետի աղախինն էր, իսկ Իսմայէլը Աբրահամի որդին էր Հագարից ծնուած։ Աբրահամի իսկական ժառանգը Իսահակն էր Սառայից ծնուած։ Սառան չուզեց, որ Հագարը Իսմայէլի հետ մնան իրանց մօտ, Աբրահամին ստիպեց, որ դուրս անէ նրանց, նա էլ դուրս արաւ։

էր ընկղմած։ Մեռելութիւն էր տիրում այդ միապաղաղ տափարակի վրայ. ձայն-ձուն չըկար. անշարժ էր աւազի ծովը.—ոչ քամին էր ուժգին շառաչում, թումբեր կազմում, մարդ, անասուն տակը թողնում և ոչ շնչաւոր արարածներն էին իրանց երևակայութեամբ լռութիւնը խանգարում. բայց մի վայրկեան ևս՝ և ահա ամայի անապատը դղրդաց, շարժւեց տեղից. անցաւ մի վայրկեան ևս, կրկնւեց նոյն դղրդոցը աւելի հուժկու և սարսափեցուցիչ կերպով և տարածւեց ամբողջ հարթութեան վրայ, տիրած խաղաղութիւնը վրդովեց։

Կենդանիների թագաւորն էր, որ իր մռնչիւնով սարսափահար արաւ. նա՝ կիզող արևից թաքնըւած՝ ամբողջ օրը մրափած էր իր որջում, այժմ դուրս է եկել իր ըստորադրեալներին աչք ածելու։ Նա ազդարարութիւն է կարդում բոլոր կենդանիներին. «Ով ականջ ունի, թող լսի, պաշտպանւեցէք, քաշւեցէք շուտափոյթ, ապա թէ ոչ՝ յետ մնացողները զոհ կըգնան իմ թաթի հարւածին»։

Սարսափահար ազդարարութիւնը տարածւեց մի ակնթարթում և բոլոր կենդանիները փշաքաղած ու զարհուրած, յետ-յետ փախան իրանց որջերը. բայց ո՞վքեր էին այն երկու խօսուն արարածները՝ անապատի մէջ մոլորւած, միթէ նրանք չըլսեցին և չեն սարսափում ահեղագոչ մռնչիւնից, և միթէ չի տարածւում գազանների թագաւորի հրամանը և բանաւորների վրայ։

Մայր ու որդի են այդ երկուսը. մթութեան մէջ մոլորւած խարխափելով դէս-դէն են գնում. այո, նրանք լսեցին հզօր ազդարարութիւնը, զարզանդեցին, սարսուռ անցաւ նրանց մարմնով և քիչ էր մնում երեսներն ի վայր գետին ընկնէին, բայց նրանք յետ-յետ չեն փախչում, որովհետև չըգիտեն որտեղից են գալիս, նրանք խոնջացած քայլերով գնում են աջ ու ձախ, առանց իմանալու, թէ ուր են գնում։

«Դարձեալ այն սարսափելի ձայնը, ինչ որ մի քիչ առաջ լսեցինք. ո՜ւհ, մայրիկ, սարսռում է ողջ մարմինս... Նա մի զարհուրելի կենդանու ձայն է. բայց նրա մռնչիւնը մօտենում է... կարծես դէպի մեզ է գալիս... ո՜ւհ, մայրիկ, էլ չեմ կարողանում քայլել...» Եւ շունչը կտրած, մօր փէշից կպած՝ էլ չըկարողացաւ խօսել և փոքրիկ, անզօր ոտները աւազի միջից դուրս քաշել։

—Ոչինչ չըկայ, մի վախենար, որդեակս. եկ, եկ, շալակս առնեմ, վաստակել ես. ասաց մայրը և իր միակ աչքի լոյս որդուն՝ ահ ու դողի մէջ ընկած՝ շալակն առաւ։

Համբերատար մայրը՝ իր թանկագին բեռը կռնակին՝ շտապում էր, ինքն էլ չըգիտէր՝ դէպի ուր։ Նա գնում էր յետ ու առաջ, աջ ու ձախ նայելով, բայց ոչինչ չէր տեսնում. Նա աչքով կարծես որոնում էր առիւծին և մի կերպ ուզում էր վտանգից ազատել իր սիրասուն մանուկը։

Մռնչիւն... վեր թռաւ գորովագութ մայրը, սրտի բաբախը սաստկացաւ, ոտերը թուլացան, ամբողջ մարմինը սառը քրտինքով ծածկւեց և «վա՜յ իմ երեխաս» ասելով, վայր ընկաւ։ Խելքը դեռ գլխին էր. նա մտածում էր. «Վա՜յ, գալիս է առիւծը... մօտեցաւ... երեխաս քնած է, աւազի տակ ծածկեմ, թո՛ղ ես արտաքսւածս միայն անկշտում գազանի փորին կուլ գնամ, միայն իմ սիրելի որդին նրա ճիրաններից ազատւի...» Բայց նրա ձեռքերում ոյժ չըկար. նրա փխրուն, սառն աւազը չըկարողացաւ դէս-դէն անել, մնաց նըւաղած, ձեռքն աւազի մէջ խրած։

Դարձեալ մռնչիւն... բայց այս անգամ փոխանակ Հազարին սարսափեցնելու և աւելի ու աւելի ուժասպառ անելու, մի քիչ ոյժ տըւաւ. Նա սրտապնդեց՝ ինքն իրան սիրտ տալով։ «Առիւծը հեռացաւ. ձայնը հեռւից է գալիս. Նրա հակառակ կողմը գնում։» Ծալապատիկ նստած տղին համբուրում և գանգուր մազերն էր փայփայում ուրախացած։

«Բայց չըպէտք է ուշացնել, պէտք է հեռանալ» ասելով՝ որդուն կռնակն առաւ, գնաց։

Բաւականին ճանապարհ կտրեց նա կարճ ժամանակամիջոցում, բայց վերջը տեսաւ էլ ոտերումն ոյժ չի մընացել, ինքն իրան հարց տըւաւ՝ կարծես խելքի գալով՝ «Ո՞ւր եմ գնում»։ Կանգնեց. շալակից առաւ զգուշութեամբ իր քնած մանուկը, առաւ և պաշարը և տակի մէջ տաքացած ջուրը, նստեց։ Ի զուր էր աչքերին ոյժ տալիս. նա ոչինչ չէր տեսնում, բացի իր գլխի վերև մութ կապոյտ երկնակամարը իր աղօտ աստղերով. խոր յոգոց քաշեց ասելով. «Արտաքսեցի տանից մի չնչին պատճառով. Աբրահամը լինձ սիրում էր՝ երբ իր օրինաւոր կնօջից որդի չունէր. ա՛խ, երբ նրա Իսահակը ծնուեց, էլ կորաւ իմ նշանակութիւնը, կորաւ և ինձանից ծնածի—իմ թանգագին Իսմայէլի նշանակութիւնը։ Բայց ես Աբրահամից չէի սպասում. նա բարի, ողորմած է։ Է՜հ, թող նա ապրի ծերութեան օրում անվրդով. էլ Սառան իր անվերջ գանգատներով խեղճ ծերունուն անհանգիստ չի անիլ։ Բայց անցածն անցած է, հարկ էլ չըկայ նրանց մասին խօսել. այժմ ես ճանապարհը կորցրել եմ. մութն է, ոչինչ չի երեում. այս գիշերը այստեղ անցկացնեմ, առաւօտը լուսաբացին շարունակեմ ճանապարհս. բայց եթէ չըկարողանամ ճանապարհը գտնել, ահա Աբրահամի տըւած պաշարն ու ջուրը հատել է... Ա՛խ, եթէ դարձեալ մոլորւինք և շուտով տեղ չըհասնինք, իմ Իսմայէլն ինչ պիտի ուտի ու խմի»։

Այս մտածմունքի մէջ՝ քունը ծանրացաւ նրա աչքերին և պինդ-պինդ գրկելով իր թխադէմ, գանգրահեր տըղին՝ քնեց։

Արևը նոր էր ճաճանչել, երբ եգիպտացի Հագարը տղին զարթեցրեց և ձեռը բռնելով շարունակեց ճանապարհը։ Արևի ճառագայթները սաստկանում էին. աւազը տաքանում էր, բայց նրանք անդադրում քայլում էին։ Կէս օրւայ ժամը հասաւ. կրակ էր թափում վերևից արևը. կրակ էր կտրւել հատիկ-հատիկ աւազը. այրւում էր Իսմայէլի ոտները. անզգալ յետ էր մնում. վերջապէս էլ չը կարողացաւ առաջ գնալ, ուժասպառ ընկաւ գետին. Տկի մէջ եփ եկած ջուրը, որ մի խմելու էր մնացել, ծարաւից տապակւած մայրը, իրան զրկելով՝ որդուն տըւաւ, բայց այդ ջուրը նրա ծարաւը չըկոտրեց։

Հագարը շալակն առաւ որդուն մորմոքւած սրտով և դարձեալ շարունակեց իր անվերջ ճանապարհը։ Յոգոց էր հանում մայրը ամեն անգամ՝ երբ աղանձւած ըերանով հազիւ հազ արտասանում էր որդին. «Մայրիկ, ծարաւ եմ։

«Ջուր չըկայ, ինչ անեմ, ինչ մոխիր տամ գլխիս, բայց որդիս թուլանում է, էլ ձայնձուն չեմ լսում. շունչ չըկայ... վա՛յ, մի՛թէ նա... խօսքը չըկարողացաւ վերջացնել, շտապով շալակից առաւ որդուն և ձայն տըւաւ. «Իսմայէ՛լ, Իսմայէ՛լ». իսկ նա միայն շարժւեց և թխւած շրթունքները հազիւ հազ կարողացաւ շարժել։ Մօր աչքերում արտասուք չէր երևում, չորացել էր. նրա սիրտն էր մորմոքում։

«Աչքիս առաջ չըտեսնեմ որդուս մահը. հեռացնեմ սրան... սա մեռնում է... բախտաւոր եմ, որ իմ վախճանը ևս հեռու չէ։ Գնա, որդի՛, մեզ վիճակւած չէ էլ ապրել այս աշխարհում. քեզ միայնակ չեմ թողնի՛լ», ասաց և դողդոջ ձեռքերով գրկեց որդուն, ջերմաջերմ համբոյր տալով, թողեց և սկսեց հեռանալ։

«Ի՞նչ եմ անում ես, որդուս թողնեմ միայնակ այնտեղ։ Ո՛չ, ո՛չ, թո՛ղ նա իմ աչքիս առաջը մեռնի. բայց ո՛չ, ես կըգրկեմ նրան և մենք երկուսս միասին կըմեռնինք» ասելով, վազեց գլխապատառ դէպի որդին և գրկեց նրան։

«Ո՜հ, սա մեռնում է... ես դեռ կենդանի եմ և դուցէ

դեռ շատ ապրիմ... չէ, չեմ կարող իմ ջուխտ կուրացած
աչքերովս տեսնել քեզ, իմ սիրուն Իսմայէլ» ասելով, կըր-
կին դրաւ աւազի վրայ և խելացնորի պէս վրան ընկաւ,
համբուրեց, լիզեց և ապա կուրծքն ու գլուխը ջուխտ
ձեռքերով ծեծելով, հեռացաւ։

Կանգնած է Հագարը անշարժ արձանացած և ան-
թարթ նայում է որդու անշարժ մարմնին։ Նա կարծես
էլ չի ապրում, էլ չի շնչում և ոչինչ չի տեսնում, բայց
միայն որդուն։

Այս պահին էր որ Հագարի ականջովն ընկաւ. «Հա-
գա՛ր, Հագա՛ր, աչքդ դարձուր հակառակ կողմդ, մի յու-
սահատիր, ա՛ռ շալակդ որդուդ, այնտեղ կըգտնես և՛ ջուր,
և՛ հով տեղ. որդիդ մեռած չէ։ Աստուած լսեց մանուկի
ձայնը»։

Այլայլեց Հագարն սկզբում, բայց յետոյ ուշքի գա-
լով, նայեց և դալար նշմարեց հակառակ կողմում։ Ըտա-
պեց, գիրկն առաւ որդուն և ուրախ-ուրախ վազեց դէպի
կենսատու, փրկարար ջուրը։

---

42. ԲՈԼՈՐ ՄԱՐԴԻԿ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ ԵՆ

Որքան ուրախ և երջանիկ մեզ կըժպտար այս աշխարհ,
Թէ որ բոլոր մարդիկ անկեղծ սէր տածէին դէպ իրար.
Թէ հարևանն հարևանին ձեռք մեկնելով օգնութեան
Ասէր. «Չէ որ մենք եղբայր ենք, տո՛ւր ինձ ձեռքդ,
եղբա՛յր ջան»։

Եւ ինչո՞ւ մենք չենք հալածում քէնն ու ոխը մեր սրտից
Եւ չենք կազմում մի գերդաստան օրհնաբանած Արարչից.
Ինչո՞ւ մեզնից ամեն մէկը քաղցր ժպտով ընկերին
Չի ասում. «Եկ, մենք եղբայր ենք, եկ դու ինձ մօտ, իմ
անգին»։

«Դու հարուստ ես և միշտ զուրկած—կեանք ես վարում եր-
ջանիկ,
Իսկ ես աղքատ և միշտ քաղցած—անգամ չունիմ հագնելիք.
Բայց երկուսիս կրծքի մէջ էլ անկեղծ սիրտ է բաբախում,
Ուրեմն մենք եղբայրներ ենք. էլ ո՛ւր ես ինձ անարգում։

«Դու չես սիրում խաբդախութիւն, սուտնատում ես չա-
րաչար,
Եւ վեհ խօսքը ճշմարտութեան սուրբ քարոզ է քեզ համար.
Ես էլ նոյնպէս՝ ողջ հոգուս նըւիրուած եմ բարութեան.
Տո՛ւր ինձ ձեռքդ, ուրեմն մենք եղբայրներ ենք անբաժան։

«Դու չես խաբում ոչ ուժեղին, ոչ տկարին կեղեքում,
Ես էլ նոյնպէս, ինչպէս և դու, սուրբ եմ պահում իմ խոստում.
Երկուսս էլ մի աչքով ենք նայում բախտին մարդկութեան,
Այո՛, այո՛, եղբայրներ ենք, տո՛ւր ինձ ձեռքդ, եղբայր ջան։

«Քեզ սիրում էր քո մայրիկը, սիրում հոգւով ու սրտով,
Իսկ իմ մայրը ինձ պաշտում էր. երդում միշտ իմ արևով.
Ի՞նչ փոյթ, թէ դու մեծ իշխան ես, ես մի տկար շինական.
Չէ որ իրար մենք եղբայր ենք, արի բազմենք մի սեղան։

«Մենք սիրում ենք երեկոյեան վերջալոյսը արևի,
Հայրենիքը վեր ենք դասում ողջ դանձերից աշխարհի.
Կեանքի խաչը երկուսիս էլ ճնշում է մի՛շտ, անդադար.
Ուրեմն մենք եղբայրներ ենք՝ իրաւունքով հաւասար։

«Բայց ահա մեզ, եղբա՛յր, արդէն սպառնում է մի այլ հարած,
Խոր ծերութիւն և ապա մահ—ահա վախճան մեր կենաց.
Եւ շիրիմն է այնուհետև դառնում վերջին մեր կայան.
Այո՛, այո՛, բոլոր մարդիկ եղբայրներ են անբաժան...»։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ԿԵՆԴԱՆՆԵՐԻ ԿԱՆՔԻՑ

ԿԵՆՍԱԴՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԱԿԱԻՈՒ

43. ՄԵՐ ԴՈՒՐՍՈՒՆԸ

(Մանկական յիշողութիւնից)

Ա.

Մենք գոմէշներ շատ ունէինք մինը քանըզ միւսը գեղեցիկ և վայելչակազմ, բայց ամենին գերազանցում էը Դուրսունը՝ ոչ միայն իր գեղեցկութիւնովը, այլև իր ուժովը, իր խելքովն ու ճարպիկութիւնովը։

Բնաւորութեան կողմանէ մարդկանց պէս անասուններն էլ են տարբերւում միմեանցից։ Նրանցում էլ մէկն աւելի աշխոյժ է լինում, միւսը դանդաղ, մէկը սրտոտ, միւսը վախկոտ, մէկը բթամիտ, միւսը սրամիտ։ Մեր Դուրսունը գոմէշների բոլոր լաւ յատկութիւններն ունէը։

Դուրսունը գեղեցիկ էը իրըև գոմէշ, և շատ գեղեցիկ։ Նրա հայեացքի մէջ ամեն ինչ արտայայտւում էը. երբեմն ուրախութիւն և հաճոյք, երբեմն զարմացք և տխրութիւն, երբեմն զայրոյթ և բարկութիւն, երբեմն խելք և ուշիմութիւն։ Երբ որ նա կանգնում էը իրըև մի առիւծ, պոչը շպրտում գլուխ մէջքի վերայ, վիզը թեքում և նայում երեսիս, ես մնում էի հիացած, թէև անդիտակցաբար։

Նա ամեն բան հասկանում էը, ամեն ասւած լաւ ըմբռնում էը. կանչում էիր՝ պատասխան էը տալիս. ափսոս միայն, որ իր միտքն ու զգացմունքը յայտնելու համար միայն չորս ու հինգ բառաձայն ունէը, այն էլ այնպէս դժւար արտասանելի, որ տառերով չեն գրւում։

—Դուրսուն, հասկանում ես, ինչ եմ ասում,—հարցնում էի շատ անգամ։

—Վույլ՛,—պատասխանում էը Դուրսունս և պռշկում։ Ինչքան քաղցր էը նրա պռշկալը։

—Դուրսուն, արի՛ այստեղ։

Դուրսունը հասկանում էը միտքս։ Գալիս էը մօտս, ցածրացնում էը գլուխը, ես երկու ոտքով կանգնում էի վրան և նա բարձրացնում էը դնում մէջքին։

Բայց ինչո՞ւ Դուրսուն էը անունը, գուցէ կըհարցնէք, որ մի քաղցրահնչիւն անուն էլ չէ և ոչ իսկ հայերէն։ Ես այդ բառը կըբացատրեմ ձեզ, եթէ չէք ձանձրանալ։

Մեզանում վաղուց սովորութիւն է դառել կենդանիներին թուրքերէն անուն դնելը, շատ սակաւ դնում են՝ և հայերէն անուններ։ Բայց թէ թուրքերէնը և թէ հայերէնը ըստ մեծի մասին կենդանու արտաքին յատկութիւնից են վերցնում։ Անդրան սև գոմշին ասում են Ղարա (սևուկ), եթէ ճակատը ղաշղայ է, սպիտակ նշան ունի, ասում են՝ Թափալ. (ղաշղա, նշանաւոր, բաշօ). եթէ կրծքին կամ վզին շէկ կամար ունի,—Չէքեալ, և այլն։ Գոմշակովերին ջոկ անուն են տալիս, և այն աւելի քնքոյշ, ինչպէս՝ Մարջան (բուստ), Թելլի (հուսաւոր), Ճէկիկ, Թուխծամ, և այլն։ Եզներին ու կովերին էլ ուրիշ-ուրիշ անուններ են տալիս։ Այս անունների ընդհանուր կանոնից դուրս է Դուրսուն անունը, թէև բացառութիւն չէ։ Դուրսունը թուրքերէնի մէջ նոյն է, ինչ որ մեզանում «մնացական» բառը։ Մնացական են անւանում այն երեխաներին, որոնք իրանց ծնողաց միակն են լինում, որոնցից առաջ ծնւածները ապրած չեն լինում։ Այս տեսակ պատճառից է առաջ եկել և մեր Դուրսուն-մնացականի անունը։

Բ.

Դուրսունը իրրև բեռնակիր։ Ամեն անգամ սար գնալիս և այնտեղից վերադառնալիս իմ ձին Դուրսունն էր։ Մեծ թաղիքը (ալաչուխի քէչան) ծալում, դրցում էինք վրան, երկու չրւալ էլ սման-չամանով լցնում, բարձում, հս էլ միջին նստում էի և ճանապարհ էինք ընկնում դէպի սար։ Նա ինձնից աւելի լաւ էր իմանում ճանապարհը և լաւ էլ հասկանում էր, թէ ուր են ուղարկում։ Զատ դոմէշներ առուների ու ցեխոտ լճակների մօտով անցնելիս, արևի շոգից և ճանճ ու բոռից նեղանալով՝ ընկնում էին գետերի մէջ, և ցեխի մէջ թաւալւելով, բեռները ապականում էին և միջի ամանները կոտրատում։ Դուրսունս նրանց օրինակին չէր հետևում։ Նայում էր նրանց և գլուխը շարժում, որով պախարակում էր նրանց արարմունքը։ Անտառ մտած ժամանակն էլ՝ շատ դոմէշները ծառերին էին քսում, ցածրացած ճղների տակովն էին անցնում, որ իրանց բեռներից ազատւին, բայց Դուրսունը այդպէս բան չէր անում, թէև խորամանկութեան գալով՝ նա կարող էր ամենին դաս տալ։ Երևի նրանք մի ոխ ունէին իրանց տէրերի դէմ, բայց մեր Դուրսունը այդպիսի պատճառ չունէր, քանի որ նա մեր ամենիս սիրելին էր և ամենքիցս փայփայւած։ Հայրս նրան ճանապարհ ձգելով՝ ասում էր. «Տես, Դուրսուն, բեզ եմ պահ տալիս այս բեռն էլ, այս երեխէն էլ. պիտի անվտանգ տեղ հասցնես»։—Վույլ, պատասխանում էր Դուրսունը և իր խոստումը կատարում ամենայն հաւատարմութիւնով։ Նա գլուխը քաշ գցած, բոլոր ձիաւորների առջևն էր գընում, այնքան արագաքայլ էր. թէև մասամբ էլ նրանից էր այդ, որ ինքը մեզանից շատ էր ցանկանում ժամ առաջ հով ու զով սարերն ընկնել ու ազատւել ճանճ ու մժեղից։

Գ.

Դուրսունը իրրև պահապան։ Դոմէշներն առհասարակ գայլերից երկիւղ չունին։ Գայլերը գիտեն որ դոմէշները իրանց ժանիքի բանը չեն, այդ պատճառով նրանց մօտենալ չեն յանդգնում։ Այդ բանը գիտեն և տաւարները. այս պատճառով դոմէշների մօտ իրանց միշտ տպահով են զգում։ Դուրսունը իրրև պահապան և պաշտպան տաւարների՝ շատ դոմէշների գերազանցում էր իր ասպետական քաջագործութիւնով։ Գայլերի յարձակմունքներից նա ոչ միայն այն ժամանակն էր պաշտպանում տաւարներին երբ որ նրանց մօտն էր լինում, այլ հեռու եղած ժամանակն էլ։ Երբ որ ականջն էր հասնում յայտնի վտանգաւոր զոռոցը, նա մի ակնթարթի մէջ կատաղի վագրի պէս վազում էր և օգնութիւն հասցնում սարսափած նախիրին։ Նա շատ անգամ յարձակւում էր սովից յանդգնացած գայլերի վրայ ու նրանց եղջերահար և ոտնահար անում։ Նրա օրինակին էին հետևում և միւս դոմէշները, և այսպէս յաղթութիւնը միշտ իրանց կողմն էր մնում։ Այսպիսի յաղթութիւններից յետոյ տաւարները միշտ մօտենում էին Դուրսունին և հոտոտում նրանից. դրանով նրանք յայտնում էին իրանց շնորհակալութիւնը,

Դ.

Դուրսունը իրրև ըմբիշ։ Դոմէշների մենամարտութիւնը մի զարհուրելի տեսարան է։ Մենամարտութեան ժամանակ մեր Դուրսունը խելքը կորցնում էր. ոչ խօսքով, ոչ ծեծով ուշքի չէր բերւում, այլ աւելի էլ տաքանում էր և դառնում մի կատաղի գազան։ Իր ծանօթ դոմէշներից ոչ մէկը նրա հետ չէր մենամարտում, փորձով գիտէին, թէ ինչ գազանի հետ գործ ունին. բայց եթէ հանդիպում էր նրան մի անծանօթ և իր ուժի վրայ մեծ համարում ունեցող ամբարտաւան դոմէշ, նրան խրատում

էր Դուրսունը, և շատ անգամ ճանապարհ ձգում ուղղակի դէպի միւս կեանքը։

Մէկ անգամ մի օտար անծանօթ գոմէշ հեռւից նըկատելով Դուրսունին՝ իր քայլերն ուղղեց դէպի նա, բայց այնպիսի մի ձևով՝ որ կարծես գետինը պիտի դողդողայ ոտների տակ։ Այդ ձևը շատ յարմար էր գալիս նրա հըսկայամարմին հասակին։ Նրա եղջիւրները երկարումէկ ձգւել էին վզի ուղղութիւնով և հասել մինչև էրաթաթերը։ Ամբողջ ճակատը բաց և դուրս պրծած էր, ինչպէս մի ահագին թումբ։ Սրա հակառակ Դուրսունի եղջիւրները դէպի առաջ էին թեքւած և կեռացած, որ հարկաւոր դէպքում վահանաձև գլխի երկու կողմից նիզակների պաշտօն կատարեն։

Անծանօթ գոմէշը քիչ-քիչ մօտենալով, կանգ առաւ, վիզն սկսեց ծաղրական ձևով ծռմռել, գլուխը թեքեց դէպի վեր և բարձրից մի արհամարհական հայեացք ձգեց Դուրսունի վրայ։ Դուրսունը անշարժ նայում էր անծանօթի վրայ, բայց այնպէս, որ կարծես ասում լինէր իր մէջ։—Այս յիմարն ինչ է ուզում ինձանից։ Անծանօթը շարունակելով. ծամածռութիւնները, սկսեց մօտենալ։—

—Վզզզ՞, ասաց Դուրսունը, իբր՝ հասկացայ քո միտքը, համեցէք, ես պատրաստ եմ, և գլուխն սկսեց աւելի ես բարձրացնել և խեթ-խեթ նայելով դիմաւորել անծանօթին կողմնակի ճանապարհով։ Գոմէշներն սկսեցին իրար նայելով մի ձըւաձև պտոյտ անել և շրջանը քիչ-քիչ փոքրացնելով հանդիպեցին իրար և գլուխ գլխի զարկեցին։

Սովորաբար մի րոպէի մէջ գոմէշներն իրար հասկանում են։ Եթէ կռւողներից մինը միւսից թոյլ է լինում, նա առանց կատաղեցնելու հակառակորդին, իսկոյն հեռանում է, իսկ եթէ ուժ ուժի է հանդիպում՝ կռիւը շարունակւում է, և հետըզհետէ այնպէս է թնդւում, որ էլ բաժանել չի լինում, և տևում է շարունակ մի քանի ժամ։

Դուրսունը, թէև զօրաւոր հակառակորդի էր հանդիպել, բայց փախուստ տւողներից չէր։ Նա իր կեռ-կեռ պոզերով հակառակորդի ականջատակերին ու քթին խփելով ու վիրաւորելով, աւելի շուտ զայրացրեց և կռիւը շատ շուտով թնդացրեց։ Հակառակորդը մի քանի անգամ չոքեց, բարձրացաւ, տեսաւ որ բանը վատ է գնում, բայց ուշ էր, էլ յետ դառնալ չէր կարող, անճարացած մինչև վերջը պիտի տանէր Դուրսունի հարւածները։ Վախենում էր յետ քաշւիլ, որովհետև կատաղած թշնամին օգուտ քաղելով այդ հանգամանքից, կարող էր նրան մահացու հարւած հասցնել։ Գլուխը մի տեսակ վահան է, որով գոմէշը թէ կռւում և թէ պաշտպանում է իրան. գլուխը հեռացնելուց յետոյ՝ նա զինաթափ է լինում ու մնում է անպաշտպան թշնամու յարձակմունքից։ Եթէ փախչելու էլ լինի, պէտք է այնպէս շուտ և արագ կատարէ այդ բանը՝ որ թշնամին չըկարողանայ ետևից հասնել։ Այս անգամ մեր օտարական գոմէշը լաւ նրաց չէր տեսել։ Նա երկար ընդդիմանալուց յետոյ փախչելու փորձ արաւ, բայց կատաղած Դուրսունը հասաւ նրա ետևից և իրան յատուկ գոմշային ուժով այնպէս խփեց նրա փորին, որ խեղճը գլորւեց տակառի նման և ձորաբաշից ցած ընկնելով, ջարդուփշուր եղաւ։ Գոմշի տէրը, որ մի խեղճ գիւղացի էր, շատ ուշ վրայ հասաւ։ Բայց մեր գեղացիք նորան չըթողեցին շլինքը ծուռ. իսկոյն իրանց մէջ փող ժողովեցին և նրա համար մի գոմէշ առան։ Այս բանում իմ հայրս աւելի օգնեց, որովհետև մեղապարտը մեր Դուրսունն էր։

Դուրսունը լինելով քաջ ըմբիշ, միևնոյն ժամանակ և ուժեղ լծկան էր։ Հարկաւո՞ր էր արդեօք դժւար տեղից մի հսկայական գերան դուրս քաշել, ցեխում և զառիվայրի տակ մնացած ծանր սայլը վերև հանել, կարճ «առաւել» ունեցող հողի ակօսը մի լծով տեղ հասցնել,—ահա այդպիսի նեղ և դժւար տեղերում Դուրսունի օգնութիւ-

՛նը անհրաժեշտ էր։ Այդպիսի ծանր ուժ հարկաւոր եղած տեղերում, Դուրսունի կողմի լծակաբաժինը միշտ կարճացնում էին, որ ասել է ծանրութեան երկու բաժինը միշտ նրան էին տալիս, որ ընկերը կարողանայ հետը քաշել։ Նա ղալը չէր. դժւարութիւնից փախս տալու համար շատերի պէս սամիք չէր կտրատում։ Նրա ժամանակ գիւղումն էլ տուն չըմնաց, որ Դուրսուն անունով մի շիշակ չունենար։ Ամենքն էլ անտեղի կերպով իրանց գոմշաձագերի անունը Դուրսուն էին դնում, որ նրա պէս քաջ, նրա պէս խելօք և ուժեղ լինի։

Ե.

Դուրսունի վարքը։ Լաւ վարք ու բարք ունենալը շատ օգտակար բան է։

Գողութեան սովոր շունը պահող չի ունենալ. ղալը եզը շուտով սպանդանոց կուղարկւի։ Մեր Դուրսունը իր կեանքի վերջին օրերում, աւելի խելահաս ժամանակը մի տարօրինակ բնաւորութիւն ստացաւ։ Նա սկսեց գողութիւն անել և այն էլ ոչ թէ գոմշավարի, այլ մարդավարի, հասկանալով, որ արածը մի արգելած բան է։ Ձատ անգամ կէս գիշերին վեր էինք՝ կենում և տեսնում որ Դուրսունը տաւարի մէջը չէ։ Երկիւղ չունենալով ոչ գայլից և ոչ գողից, էլ չէինք որոնում. յուսալով, որ ցերեկով կերևայ։ Բայց ընդհակառակը Դուրսունի կորուստը մինչև ցերեկ չէր տևում. նա դեռ լուսը չբացւած՝ էլի գալիս էր տեղը նստում, որպէս թէ ոչ մի տեղ գնացած չըլինի։ Սրա վրայ հայրս ասաց, որ Դուրսունը գնում է գողութեան, բայց դա վտանգաւոր բան է, կարող են սպանել. հարկաւոր է՝ գիշերները կապել։ Հօրս նախազգուշութիւնը երբեմն կատարում էինք և երբեմն մոռանում, բայց լաւ ստուգեցինք, որ յիրաւի, մեր Դուրսունը ամեն անգամ կէս գիշերին վեր է կենում սուսու-

փուս, կամաց կամաց, առանց շփլթուն հանելու, բոլորովին գողավարի, և գնում հարեւան Թուրքերի կորեկները մտնում, լաւ արածում և գալիս էլ ետ իր տեղը նստում։

Մի գեղեցիկ լուսնեակ գիշեր ձի հեծայ, գնացի, Դուրսունիս գտայ կորեկի մէջ։ Նա այնպէս էր արածում, ինչպէս մի վայրենի. ամեն մի փունջ հախուելիս՝ գլուխը բարձրացնում, այս ու այն կողմն էր նայում, որ ապահով լինի թէ իրան տեսնող չըկայ։ Ինձ իսկոյն նկատեց և այնպէս դուրս ընկաւ արտից, ինչպէս մի եղջերու, և մինչև տուն մի շնչում վազեց։

Կորեկները հնձւելուց յետոյ նա սովորութիւն արաւ մտնել այգիքը։ Այգի մտնելիս՝ չափարը չէր ճմռում, որ ձայն չըլսւի, այլ գտնում էր ցածր տեղ և կապիկի ճարպիկութիւնով ոստնում վրայից։ Սրա վրայ շատ չանցաւ, մեր Դուրսունը գողութեան պատիժն ստացաւ, ըստ որում ասած է՝ «Տառն ամեն օր գալթա չի ուտիլ»։

Մի առաւօտ՝ տաւարը հանդ տանելու ժամանակ, Դուրսունիս գտայ արիւնի մէջ շաղախւած։ Սկսեցի բղաւել—վա՜յ, ամի, ա՛պի... Ամիս ու ապիս եկան և զննելով տեսան, որ Դուրսունի ետևի աջ ազդրին այնպէս են խփել կացնով, որ մինչև քուփը ներս է գնացել։ Յայտնի էր, որ մի որևիցէ բաղում է պատահել այդ չարագործութիւնը, բայց ով կ'ասէր, որ ինքն է արել։ Սկսեցինք դեղունել և վէրքը շատ ուշ լաւացաւ։ Այնուհետև մեր Դուրսունը այլ ևս գողութեան չըգնաց և իր խփողին էլ վերջիվերջոյ ինքը գտաւ։

Մէկ անգամ տաւարը տանում էի դէպի առուն ջուր տալու։ Երբ որ հասայ առւի ափը, մի կնիկարմատ նոր լցրել էր կուժը, ուզում էր վերադառնալ։ Բոլոր տաւարները վրայ ընկան ջրին, իսկ Դուրսունը այդ կնկանը տեսաւ թէ չէ, իսկոյն դուրս ընկաւ տաւարի մէջից և մի քիչ տեղ փախչելով՝ յետ դառաւ և սկսեց աչքերը պլշացնել

կնկայ վերայ։ Կնիկն այնպէս վախեց, որ կարծեց թէ հիմի ուր որ է Դուրսունը պիտի նրան ոտնատակ տայ։— «Ա՛ դոմէշ, ինչի՞ ես էդպէս մտիկ տալիս, ես խօմ չեմ խըփել քեզ,—ասաց կնիկարմատը։ Ես այդ կնկանից Դուրսունի չափ վախեցի, ըստ որում նրանից ամեն բան սպասելի էր։ Վերադառնալով տուն, այս անցքը պատմեցի մօրս։ Վերջն ստուգուեց, որ Դուրսունին կացնով խփողը յիշեալ կնիկարմատն էր եղել։

Ջ.

Դ ու ր ս ո ւ ն ի մ ա հ ը։ Մեր Դուրսունը դեռ առյգ հասակի մէջն էր, որ մի սարսափելի ցաւ եկաւ և անխնայ կոտորեց բոլոր տաւարներին։ Ահա այդ ցաւին զոհ գնաց և մեր Դուրսունը։ Մեր ղիտացած բոլոր հնարները գործ դրինք՝ թէ արիւն առնել էր, թէ սառը ջուր ածել վրան, թէ սուրբի չորս կողմը պտըտցնել, թէ սուրբ հող և օրհնած աղ ուտեցնել, թէ մատաղ անել և ճրագ վառել, բայց բոլորը զուր անցաւ, Դուրսունը չբժիրկուեց։ Ես յիշում եմ նրա հիւանդութիւնը, նրա քաշած չարչարանքը՝ նրա ապիոդորմ նայուածքը։ Այդ տարին քառասուն գլուխ տաւար կոտորուեց մեր տանից, բայց մենք ամենքս լաց եղանք միայն Դուրսունի վրայ, այնքան սիրելի էր նա։ Հայրս նրա գլուխը չբժիաղեց մարմնու հետ, այլ կաշուից ու մսից մաքրելով, չոր գագաթը ցցեց աղալի բերի վրայ։

Լաւ կենդանի է դոմէշը և շատ օգտակար, բայց մենք մեր ունեցած բանների արժէքը ճանաչել չգիտենք։ Խեղօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են լինում, իսկ մեզ մօտ մեր խմաստուն անասուններն էլ են յիմարանում, որովհետև մենք չգիտենք նրանց դրաւել, կրթել և խնամել։

---

44. Խ Ո Զ Ն Ո Ւ Խ Ե Զ Ը

Խոզն ինչ գլուխ ունի, որ ինչ զրոյց տայ,
Բայց մէկ օր սկսեց Եզին խրատ տալ նա.
Խոզը խրատ կըտայ,
Ո՞վ կըհաւատայ։
Լսիր, սիրելի, նահլաթ սատանին,
Մ'թէթ խոզի պէս մարդիկ քիչ կըլնին։
—«Դուրս չեն քեզ մարդիկ եղուկ անւանում,
Ու ծանր լուծը շինքիդ դնում.
Քեզ այնքան ընկճել, խեղճացրել են,
Որ ոչ միայն լծում, այլ բարձում էլ են։
Եւ քեզ, որ այդքան գործ ես կատարում,
Դըրա փոխարէն ինչպէս են պահում։
Մի բուռ խոտն ինչ է, այն էլ չեն տալիս,
Դունչդ էլ կապում կալը կասելիս,
Որ դու քո կասած դարմանից չուտես,
Կրած հասկերիդ համը չըտեսնես։
Ինձ որ ուտելու ոչինչ չեն տալիս,
Դըրանց հախիցը շատ լաւ եմ գալիս.
Էլ ոչ հաւին եմ խնայում, ոչ ճըւին,
Ինչ-որ գտնում եմ, փորըս եմ ածում,
Ինչ կուզի լինի, ես չեմ ջոկըրկում.
Օրէնը հազար տուն էլ որ քանդես,
Դեռ էլի քիչ է, որ լաւ մտածես։
Այսպէս եմ սրել, չաղացել այսպէս,
Որ ճրագուս եկել, լցւել է աչքերս.
Իսկ դու չորացել, կմախք ես դառել,
Մէջքդ բարակել, շլինքդ ծուել.
Եւ երբ է եղել որ մէկն ասի քեզ,
Թէ դու լաւ եղն ես, շատ ապրիս, կեցցես,

Կամ ինձ բանտարկել և յանդիմանել,
Թէ դու ինչու ես այդքան չաղացել։
—«Խոզն իր խոզութիւնը ձեռքից չի թողնիլ,—
Մեր եզն սկսեց լեզուն բաց անիլ.
«Ցեխն է քո տեղը՝ գնաս թաւալ տաս,
Լաւութիւն անելն ինչ կըհասկանաս։
Ի՞նչ օգուտ ունի այն քաղցր արեգակը,
Կամ այն գեղեցիկ պայծառ լուսնեակը,
Որ լոյս են տալիս, իրանք մայր մտնում,
Մեզնից մի անուշ խօսք էլ չեն լսում։
Անձրևը գալիս, արևը բացւում,
Սար ու ձոր այնպէս ցնծում ու ծաղկում.
Մեղուն անդադար մեղր պատրաստում,
Աղքատ, հարստի բերան քաղցրացնում,
Վարդն էլ իր հոտը չի պակասցնում,
Ծառն իր պտուղը ինքը չի ուտում.
Հողը ծառին է նիւթ տալիս, պահում,
Ծառն էլ նրան է շուաք անում, սիրում.
Երկինքն անձրև է տալիս մեր երկրին,
Երկիրն էլ ծովից բարձրացնում ամպին։
Ինչու ուրեմն ես էլ չաշխատեմ,
Հազար խեղճ, որբի կարիք չըլցնեմ։
Էլ երկրի խոտը ինչ սրտով ուտեմ,
Էլ աղբրի ջուրը ես ինչպէս խմեմ,
Որ աշխարհումս բանի պէտք չըգամ,
Իմ գլխիս նայեմ, իմ ցաւը հոգամ։
Ես իմ բախտիցը չեմ էլ գանգատւում.
Իմ տիրոջ տանը ես լաւ եմ ապրում.
Ինձ շատ սիրում են և շատ էլ պատւում,
Քաղցած չեն թողնում և լաւ են պահում.
Ով էլ մէկ մուրազ ունի իր սրտում,
Ինձ է Աստծուն մատաղ խոստանում։

Բայց քեզ ամենքն էլ սրտով ատում են,
Թուրք ու ջըհուդ խօմ խպտա զզւում են.
Քրիստոնեան էլ որ տուն է թողնում
Թուրքի ու ջըհուդի ջգրու է անում։
Ով մէկին մէկ վատ անուն է դնում,
Խոզ է ասում նրան կամ գոճի կանչում։
Դու քո խրատը քեզ համար պահիր,
Իմ մաքուր սիրտը դու չես պղտորիլ։
Միշտ աշխատել եմ, էլի կաշխատեմ,
Եւ իմ արածով կըմխիթարւեմ։

---

45. ԻՇԸ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Ա.

Սիրելի մանուկներ, գուցէ դուք կարծում էք, որ ես մտադիր եմ ձեզ անբան անասունների արտաքին տեսքը նկարագրել, որ իմանաք թէ քանի ոտք ունի ամեն մէկը, քանի աչք, քանի ականջ, քանի քիթ. պոչը կարճ է թէ երկար, մազոտ թէ անմազ, միսը, կաշին, ոսկորները բանի պէտք են գալիս թէ ոչ. կամ աւելի խորը գնանք— քանի ատամ ունի, որկորը նեղ է թէ լայն, ստամոքսը քանի պարկ ունի. սիրտ, թոքեր, աղիք-մաղիք ինչպէս են դասաւորւած և այլն և այլն։ Ոչ, ամենևին. միայն ես կուզենամ ձեզ ծանօթացնել թէ ինչ հանգամանքներում է ապրում Եւրոպայի և Կովկասի անբան անասունը, որ իմանաք թէ որչափ իրաւացի են պ. Ադայեանցի ասած խօսքերը, թէ՝ «խելօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ խելօք անասուններն էլ են յիմարանում»։

Ես չեմ երկարացնիլ խօսքս ու կսկսեմ էշից։

Չեմ կարծում որ էշ տեսած չլինիք, այն կենդանին, որին

երկայնականջ էլ են ասում մեզանում և մեծ թէ փոքր համոզուած են, որ նրա պէս յիմար արարած չըկայ աշխարհումս։ Ցիրաւի, կանգնիր էշի դիմացը, մի լաւ նայիր նրա քիթ ու մռութին, դդումի պէս կախ ընկած կարկաժ գըլխին, լատան-լատան ականջներին, խոշոր ու թմրած աչքերին, տգեղ կերպարանքին ու շարժւածքին և կըտեսնես որ էշ անունը շատ սազ է գալիս նրան։

Շուռ տուր աչերըդ նաև միւս էշերի վրայ, սև լինին նրանք թէ մոխրագոյն, մեծ լինին թէ փոքր, գիւղում լինին ապրում թէ քաղաքում, դարձեալ նոյն յիմար, նոյն թմրած, կեանքից ձանձրացած էշերն են։ Բայց ինչու այդպէս են, գուցէ կըհարցնէք ինձ, երևի Աստուած դրանց էլ թմրած է ստեղծել։ Ամենևին, կըպատասխանեմ ես, և կըհամոզուիք ասածիս, եթէ տեսել էք և կամ կըտեսնէք փոքրիկ էշերին—իշուկներին։

Մեզանում իշուկը, քանի որ մէջքին փալան չի դըրւել ու կողքերին ճիպոտ չի գիպել, մի շատ ուրախ ու կայտառ կենդանի է. նա մարդից չի քաշւում, ում ասես՝ մօտենում է, հոտոտում, ականջները խըլըշում, լոք-լոք անում, աջ ու ձախ թռչկոտում, կապկութիւններ անում, մի խօսքով՝ նա շատ գրաւիչ է իր խաղերով, բայց ոչ մեծերն են ուշադրութիւն դարձնում նրան և ոչ էլ փոքրերը. միթէ արժէ իշուկը այդ պատւին... Մեր իշուկի տարին դեռ չըլըրացած, տեսնում ես խեղճի մէջքին մի ծանր փալան դրին, փորքաշով պինդ կապկպեցին ու մի քանի փութ ծանրութիւն բեռնեցին գիւղ կամ քաղաքը տանելու։ Մեր իշուկի ուժը չի պատում այդ բեռանը, նա ճըկըռ-ճըկըռ է անում, մէջքից երկտակւում է, ոտքերը դողդողում են, ուզում է ճխլւել բեռի տակ, մէկ էլ յանկարծ տիրոջ ճիպոտը գաւակին այնպէս է շըմփում, որ զարմանքից թէ սարսափից երկու գազ առաջ է թըռչում։ Էլ կըհամարձակւի մեր իշուկը տեղը կանգ-

նել կամ ճըկռիլ, ճիպոտը միշտ ճըմճըմում է ետևից, ինչքան ուզում է թող մէջքը կոտրւի, ո՞վ է նրան հարցնողը...

Գնում է տնքալով մեր իշուկը, քրտինքը ջրի պէս վազում է նրանից, բերանը փրփուր է կապում, աչքերը մթնանում են ու ծռւում է ճանապարհից. ճիպոտն ուղղում է նրա ծուռ քայլը. ուշքը գլուխն է գալիս, տեսնում է որ իր երազած երջանիկ աշխարհը չէ սա, ուր միշտ կարելի է տըտինգներ տալով ապրել. մի րոպէ մըտածում է փախչել տիրոջից, սրում է ականջները, խըլըշում դէսուդէն, բայց մի կողմից բեռն է ճնշում, միւս կողմից՝ «չու, թօշ, թօշ» լսում է տիրոջ սպառնալի ձայնը...

Շարունակում է լուռ ու մունջ իշուկը իր ճանապարհը, ահա յանկարծ տեսնում է քթի տակին գլխները բարձրացրած փափուկ ու զիլ-զիլ խոտեր, բանջարներ. ախորժակը բացւում է, գլուխը ծռւում է դէպի բոյսը, բերանը լայն բաց անում ու հէնց որ ուզում է համ—կծել, տիրոջ դագանակը թըր՜խկ, դիպչում է չոր գլխին, աչքերը կրակ են անում ու դատարկ ծնօտները իրար չըխկչըխկում...

Գալիս է մի առու, գըլգըլգըլ՝ քըչքըչում է ջուրը, մեր իշուկը տաքից խաշւում է, նրա լեզուն պապակում է վրայ ընկնել մի լաւ խմել, բայց դեռ մօքիցը չի անցել տիրոջ դագանակի զօրութիւնը, դեռ ևս մրմնջում է խփած տեղը, այս անգամ թողնում, անցնում է։ Գալիս է երկրորդ առուն, երրորդը, մէկը միւսից աւելի պարզ, աւելի վճիտ. ծարաւը աւելի ևս տանջում է. ճար չկայ, որ մեռնի, պիտի խմէ այս անգամ, և ահա վիզը երկարացնում է, գլուխը կախում կամաց ու դեռ խեղճը հազիւ շըրթունքները ջրի երեսին չդիպցրած՝ շըր՜մփ, էլի դագանակը հասնում է դնչին...

Աչքերը ճպճպալով ու ներքևի շըրթունքը կախ գցած, տխուր հեռանում է առուից, ահա նրան պատահում են իր ծանօթներից ու ազգականներից շատերը. որը իր նման

բեռնած է, որը անբեռը. նկատում է նրանց մէջ և իր հին ընկեր Զալէշին, կուրծքը զանգակներով զարդարած. մի րոպէ մոռանում է իշուկը իր վիշտը. հեռուից զրիկ-զրիկ անելով նրան բարևում և քայլերը արագացնում է, որ մի րոպէ շուտ բարեկամի տեսութեանն արժանանայ: Զալէշն էլ պակաս կարօտ չէ նրան, և ահա երկու հին բարեկամները դէմուդէմ են գալիս, քիթ-քթի դնում, մէկմէկու հոտոտելով բարևում, և դեռ իրարու ցաւը չբհարցրած, իրարու կարօտը չառած, փայտը՝ թրաքկ՝ դիպչում է երկուսի քթին ու բաժանում...

Վերջապէս հասնում է մեր իշուկը տուն բոլորովին թուլացած, բոլորովին յուսահատ, բեռը վեր են առնում մէջքից, մի քիչ դարման կամ չոր խոտ թափում առաջը որ ուտի: Ագահութիւնով մի երկու բերան հախտում է կերակուրից ու յետ կանգնում խռռված երեխի պէս. դարմանը խոնաւ կամ փոշոտ է լինում, խոտը ժանգաթներով, կածուկներով լիքը, այնպէս որ ուտելուս տաշում է բերանը: Մի երկու ժամից նրան ջուր են տալիս. նոյն ագահութիւնով խմում, լցնում է դատարկ փորը. այժմ ախորժակը աւելի ևս բացւում է, բայց էլի նոյն կերակուրն է առաջինն, ուզի չուզի՝ պիտի ուտէ...

Այսպէս նա մի կերպ փորի հոգսը վերջացնում է թէ չէ, այժմ նրան անհանգիստ են անում մի կողմից իշաճանճերը, միւս կողմից ականջներում հաւաքւած լրւանները, փորին ու ոտերին կպած տիզերն ու ցեխի փշուրտանքը, փալանի հարած տեղերը, մի խօսքով նրա ամբողջ մարմինը քոր է գալիս. ինչ անէ, լեզու չըգիտէ, որ իր դրութիւնը մարդկանց հասկացնէ. ձեռներ չունի, որ ինքն իրան քորէ. շատ շատ՝ ատամներով կարողանում է միայն առջևի ոտերն ու գլուխը դրփել և գուդուլ պոչը տատանելով՝ ճանճերին փախցնել, բայց փորը. մէջքը. նա զղջում է մի քանի անգամ, բայց չէ, տէրը դաշնը չէ

բերում. ճարահատեալ նա չոքում է, թոմփ՝ ընկնում կողքի վրայ, ոտները օդի մէջ բարձրացնում, պարան-պարան գալիս ու թաւալ տալիս. վայ նրան եթէ տէրը այդպիսի դրութեան մէջ տեսաւ, դարձեալ անիծած դագանակը փշրւում է գլխին... բայց շատ անգամ էլ պատահում է, որ մեր մոխրաթաւալը տեղից բարձրանալուս, այ քեզ բան, փալանը շուռ է գալիս, ընկնում փորի տակը, փորքաշը կտրում մէջքի սէռը. ամբողջ ժամերով նա անշարժ մնում է այսպէս և անիծում իր թաւալ տալու ժամը...

Բոլորում է իշուկի չարչարանքի երեք տարին, այժմ նրա հետ հանաք անել չի լինիլ. նա թողել է իր առաջւան լինդիկ-լինդիկ անելը, թռչկոտալը, ուրախ-ուրախ զրոզոցը, լաւ քէֆի ժամանակ շան, կատւին ու չար երեխայոց մի-մի աքացի խփելը. այժմ ճիպոտից էլ չի վախենում, ինչքան ուզում ես՝ հասցրու, նրա համար ողջ մէկ է. կեր ու խումի մէջ էլ նազ ու սազ չըկայ, ինչ որ տալիս են, ինչքան բեռնում են, ուր որ տանում են, նա անտրտունջ հպատակում է. մի խօսքով նա կատարեալ էշ է դարձել...

Եւ ահա մենք այդ էշին տեսնում ենք ինչպէս գլուխը քաշ, տնքալով, չորս հինգ փութ մէջքին, շատ անգամ էլ տէրը վրայից նստած, ոտերը գետնին քսքսելով, գիւղը կամ քաղաքն է մտնում. նրան տեսնում ենք և մեր հրապարակներում, ուր անձրևի, ցեխի կամ ձիւնի մէջ, փայտի, փշի, քարի, հողի, ածուխի կամ մրգեղէնի բեռան տակ, սոված, ծարաւ վեց եօթը ժամ շարունակ մնում է ականջները կախ կանգնած և մեծ թէ փոքր արհամարհանքով նայում են նրան, թօշ-թօշ ասում ու անցնում...

Տարիներ անցնում են և մեր էշը պառաւում է ու առաջւայ ունեցած յարգանքն էլ կորցնում. նրան այժմ օրերով չեն քորում, զարի չեն տալիս, առանց դրան էլ

Նա կարող է ապրել, մտածում է տէրը․ բայց թէ փալա-
նը և թէ ծանր բեռը նրանից չի հեռանում, ինչ վնաս
թէ ծերացել է։ Մի բան որ էշի կեանքում փոխւել է՝
այդ ծեծի եղանակն է. նրա կաշին ծնւած օրից սկսած
դագանակի հարւածների տակ այնպէս թմրել անզգայ է
դարձել, որ էլ թակը նրան չի ներգործում. այժմ հնա-
րագէտ տէրը բզած փայտ է բանեցնում, որ կըրդըրդալով
ծակում է խեղճի կաշին ու աչքերից ջրեր թափեցնում.
վա՜յ նրան, որ մի քիչ դանդաղ գնաց ու հազար վա՜յ,
երբ պառաւ էշը ցեխի մէջ մնայ կամ սառուցի վրայ գը-
նալուց սահի ընկնի ու չըկարողանայ տեղից շարժւել.
էլ ոտ, քիթ, բերան, գլուխ, ողջ տեղ չի մնալ, ջարդու-
կըփշէր ընկած տեղը, եթէ մարդիկ պոչից, ոտից, գըլ-
խից բռնած՝ ծեծելով չըբարձրացնէին ու բըրբըռելով էլի
առաջ չըքաշէին…

Այսպիսի դառն օրերի մէջ անց է կացնում մեզ մօտ
էշը իր կեանքը և տասը-տասնհինգ տարին դեռ չհասած,
մի օր բեռան տակ ընկնում, ոտքերը միքանի անգամ
գետնին խփում ու յաւիտեանս աչքերը փակում։

Խեղճ անասունի սատկելուց յետոյ էլ հանգիստ չի
թողնում տէրը, ագցանով հանում է սմբակներից մեխերն
ու պայտը, կաշին մաշկում տրեխների համար, իսկ գլխա-
կը՝ մի թոկ կապելով, քաշ տալիս դէպի ձորը… այնտեղ
միայն ազատւում է նա իր փալանից ու տիրոջ դագանա-
կից…

Բ.

Բայց բոլորովին ուրիշ կեանք է Կովկասի էշերի այն
ազգակիցների կեանքը, որոնք բախտի բերմամբ ընկել են
Եւրոպայի հողի վրայ։

Ես չեմ խօսիլ մարզւած էշերի մասին, որոնք յայտ-

նի են կրկէսներում իրենց խաղերով, և ոչ էլ այն ուշիմ
կամ բաժանող էշերի մասին, այլ վեր կառնեմ Ֆրան-
սիայի գիւղացու բեռնակիր էշը, որ նոյն չորքոտանի
երկայնականջ արարածն է, ինչ որ մեզանում, միայն այն
տարբերութիւնով, որ տէրը կովկասեցի չէ, այլ եւրո-
պացի։

Ես կըսկսեմ էլի իշուկից։

Իշուկին սիրում են ամենքը, նրան տեսնելուս թէ
մարդ, թէ կին, թէ գիւղացի թէ քաղաքացի, թէ հա-
րուստ և թէ աղքատ փաղաքշում է. «ո՜հ, ինչ ազնիւ է,
ինչպէս խելօք է», ասում են փոքրիկները, շփում նրա
թաւ ճակատը, ճպռոտ աչքերը, քիթուպռունգը. ով մի
քաղցր բան ունի, իշուկին է համեցէք անում. նա էլ
խունջիկ-մունջիկ մօտենում է ամենքին, առնում համեղ
պարգևները, հոտոտում, լիզում նրանց ձեռք ու երեսն
ու փռնգալով թռչկոտում է նրանց շուրջը։

Քանի մեծանում է իշուկը, տիրոջ խնամքն էլ շա-
տանում է. նրան ամեն օր թիմարում է, տարին միքանի
անգամ լողացնում, միշտ լաւ խոտ ու դարման, աղած
գարի ուտեցնում, անմաս չի թողնում և քաղցր ճակըն-
դեղից, կաղամբի ու խամբարի (եգիպտացորենի) տերև-
ներից, ուտացնում է և տանը մնացած հացի աւելցուկը,
այնպէս որ իշուկի աչքը միշտ կուշտ է մնում. նրա գո-
մը ևս կարգին է, տաք, մաքուր, յատակը խոզանով ծած-
կած, չուլ ու փալասը եղանակի համեմատ փոխւում է.
մի խօսքով՝ իշուկը գոհ է մնում իր վիճակից…։

Գալիս է բեռ քաշելու ժամանակը, տէրը գիտէ որ
նա դեռ թոյլ է, ոսկորները չեն ամրապնդւել, նրա ուժի
համեմատ մի թեթև սայլակ է կապում ետևից, մի փոքր
բան դնում մէջը և ճանապարհ ընկնում ուզած տեղը. ի-
շուկը թռչկոտում է, սայլակի չխչխկոցը նրան զըւար-
ճութիւն է պատճառում, տէրը դագանակի փոխանակ նրան

դուրգուրում, աշխոյժ է տալիս ամեն քայլափոխում, ճանապարհին պատահած խոտից կտրում, բերանն է կոխում և նա տոփ-տոփ անելով՝ միշտ սրանում է։

Հասնում է տուն իշուկը, նրան արձակում են սայլակից, իսկոյն շփում նրա աչքերը, ականջները, կերակուրը առատ թափում նրա առաջը, եթէ եղանակը ցուրտ է՝ լաւ ծածկում մէջքը, փորը, որ չըմրսի, ժամանակին ջուրը տալիս. փոքրիկները մօտենում են նրան, դարձեալ սկսւում է առաջւան փաղաքշանքը երկու կողմից։

Նա մեծ էշ է դառնում, ուժը կրկնապատկւել է. նրան լծում են աւելի մեծ սայլակում, այժմ աւելի մեծ բեռ է քաշում, բայց երբէք չես լսիլ նրա տնքոցը, տիրոջ սպառնալի ձայնը. նա միշտ նոյն աշխոյժ էշն է, ինչ որ առաջ, նրա մէջքը դեռ մտրակի հարուած չի տեսել ու ծեծի մասին գաղափար չունի։ Մօտեցիր նրան ուր որ էլ լինի, ազատ թէ բեռան տակ, նա գլուխը կրծռի դէպի քեզ, կրհոտոտայ, ականջներն ու պոչը ուրախութիւնից կըշարժի ու կըփռնռայ։

Այդպիսի հարիւրաւոր էշեր ամեն օր կըպատահեն քեզ ճանապարհներում, շատ անգամ առանց տիրոջ, ահագին սայլը քաշելիս, և կամ չորս հինգ կնիկ նստած, սանձը բերանում պիւղը գնալիս։

Ծերացաւ էշը, պատին էլ շատացաւ. նրա բեռը թեթևանում է, աշխատութիւնը քչանում. նա շատ ազատ ժամեր ունի դաշտում արածելու, իր ցանկացած խոտն ուտելու, իր ուզած ջուրը խմելու, ոչ ոք նրան չի արգելում, ոչ ոք նրան բէդամաղ չի անում. առաջւան պէս ամենքը սիրում են նրան, ինքն էլ նրանց է սիրում. սէրը՝ սիրոյ փոխարէն...

Մեռնում է Եւրոպայի էշը ոչ թէ բեռան տակ, ոսկր ու կաշին մնացած, այլ հանգստութեան մէջ, խոր ծերութեան հասած. նրա վրայ ցաւում է տէրը, մանրիկները

արտասւում են սև էշի վրայ ու յարգանքով թաղում դիւղից մօտիկ մի փոսի մէջ։

Սահում են տարիները, փոքրիկ գիւղացին մեծանալով՝ երբ անցնում է այնտեղից, յիշում է հօր սև էշը, նրա արած ծառայութիւնները. մի րոպէ կանգնում է տխրադէմ ու հառաչելով անցնում դէպի առաջ...

Ահա այսպէս են վարւում եւրոպացիք, որ յիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ մեր խելօքներն էլ յիմարանում են, որովհետև մենք չ ը գ ի տ ե ն ք ն ր ա ն ց գ ր ա ւ ե լ, կ ր թ ե լ, խ ն ա մ ե լ։

---

46. Է Շ Ն Ո Ւ Գ Ի Ւ Ղ Ա Ց Ի Ն

Մէկ գիւղացի մի պարտէզ ունէր,
Շրգիտէր ինչպէս պահէր պահպանէր
Անիրաւ ագռաւներից
Ու սրիկայ ճրնճղուկներից։
Մի էշ բռնեց,
Վարձը կտրեց,
Դրրաւ նրան պահապան իր աղքատիկ պարտէզին։
Շիտակ, աղնիւ անունը տալիս էին իշուկին.
Մի բան ուտել, դողանալ, պրրկել դուռ ու պրացի՝
Քա՜ւ լիցի.
Տիրոջը մէկ տերևի չափ խոպառ վրնաս չէր տրւել.
Թռչուններին բան ուտեցնել երբէք նա չէր յօժարել.
Բայց աբի տես, որ գիւղացին
Իր պարտէզից շահ չունեցաւ այն տարին։
Գիտէք ինչո՞ւ, բարի էշը՝
Շիմանալով գործի լաւըն ու գէշը՝
Թռչունների եռևից վազվզելով անդադար՝
Կոխոտել էր պարտէզի ամեն բանը իշաբար,

Այնպէս որ չէր մընացել ամենևին բոյս պալար,
Ո՛չ կաղամբ և ոչ բանջար։
Մարդը տեսաւ որ զուրկ մընաց բոլոր արդիւնքից՝
Փայտը առաւ, ոխը հանեց տըխմար իշի կըռնակից։
Դըրացիները որ տեսան՝ «հաճեն է»—ամենքն ասացին,—
«Ընժանի է իշուկը կերած ծեծին ու պատժին.
Նըրա խելքի բանն էր այդպիսի մեծ պաշտօնը.
Բեռ կըրել տիրոջ տունը՝ այդ է նըրա փէշակը»։
Բայց ես՝ գիտէք՝ ինչ կասեմ,
Եւ չըկարծէք, որ իշուկի պաշտպան եմ.
Էշը յանցաւոր էր, խօսք չըկայ,
Ուստի պատիժն էլ առաւ,
Բայց կարծեմ թէ յանցաւորը էր նաև նա՝
Որ պարտէզի պահապան մի էշ դըրաւ։

47. ՎԱՆԱՅ ԿԱՏՈՒՆ

Շատերն են լսել Վանայ կատւի մասին, բայց քչերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան։ Այդ կատուն սիրուն է, բրդոտ, գեղեցիկ, կլոր գլխով ու փայլուն սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փաւում է մինչև ոտները և մարդս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մետաքսանման մազերը։ Իմ հօրաքոյրս մի այդպիսի կատու ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ։

Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերը գրկի մէջ ամփոփած։ Շատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց այդ օրը նրանք չէին շարժւում և մայրը լիզում էր նրանց։ Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքըս առայ միայն երկու խեղդած կատւի ձագեր... Որքան ցաւեցինք... Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժւում, մի քայլ հեռու

գնաց, մեզ նայեց։ Մենք շոյեցինք նրան։ Նա կրկին մօտեցաւ, լիզեց ձագերին և ես նկատեցի կատւի աչքերում արտասուքի կաթիլները... Խեղճ ձագուկներ. արուս կատուն էր խեղդել նրանց։ Մայրը հանդարտութիւնով նայեց մեզ և դուրս գալով անհետացաւ։

Հօրաքրոջս մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկները թաղեցին։

Այդ օրը կատուն չերևաց այլևս. ես շատ փնտրեցի, բայց չըգտայ։ Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի, որ մի մօխրագոյն, դզդզած կատու կանգնել է այնտեղ, որտեղ թաղեցին խեղդւած ձագուկներին։ Չար, անգրւթ կատու։ —Դա ձագուկների խեղդողն էր։ Աչքս դարձրի և միքանի քայլ հեռու ծառի տակը կծկւած տեսայ ձագերի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արուին էր նայում։ Արուն նկատեց այդ, երկու ոստիւն գործեց և յետ վախաւ։ Էգը վազեց նրա ետևից և երկուսն էլ անհետացան։ Ես յետ դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայեցի և տեսայ, որ արուն ու էգը՝ միմեանց դէմ կանգնած, մլաւում էին—խօսում էին։ Նրանք առաջ մեղմօրէն մլաւում էին. երևի էգը հաշիւ էր պահանջում արուից նրա արած անգթութեան համար։ Արուն արդարանալ աշխատեց։ «Ո՛չ», գոռաց էգը կատաղի մլաւիւնով։ «Դու անգթւած ես», ասում էր այդ մլաւոցը։ «Էլ չեմ անիլ», գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... էգը մեղմացաւ, մլաւիւնները էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանուեցին։

Շատ տխուր էր փիսօն իր ձագուկներից զրկւելու համար և երբէք հայ չէր ուտում։ Ես խնդրեցի մեր դրացուն և նա տրաւ ինձ իր կատւի ձագերից մէկը, որին ես զրի մեր կատւի առջևը։ Նա նայեց ձագուկին տխուր աչքերով, մի քանի րոպէ մտածեց, և յետոյ, գրեթէ ակամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով բնակարանը,

սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան։

Մեր փիսօի կաթը կորել էր և մենք ձագուկին ոչխարի կաթն էինք տալիս։

Չօրաքրոջս մօտ նստած, մի կիւրակէ օր խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տրաւ, որ արուն կրկին ձագուկին խեղդել է։ Մենք դուրս վազեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փիսօն այս անգամ լաց չէր լինում. նա կատաղի աչքերով չորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից։ Այս անգամ անզուլթ արուն ուղղակի ձագուկի գլուխը բաժանել էր մարմնից։ Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարան ներկայացաւ մեր առջև։ Մեր փիսօն բռնել էր արուի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խուպուպ մռընչիւն արձակելով... մի կատարեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... Շար արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փիսօին, բայց նա սաստիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց. յետոյ էդը թող տաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքերով մեզ նայեց և սուր ճանկերը կրկին մխեց արուի կոկորդի մէջ. ապա յետ քաշուելով՝ կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս արուն կրում էր իր արժանի պատիժը...

---

48. ԱՌԻԾՆ ՈՒ ՄՈԾԱԿԸ

Խեղճի վրայ մի ծիծաղիր,
Անճարին մի վիրաւորիր.
Խեղճ մարդն էլ շատ անգամ քեզ այնպէս
Կրնայթէ, որ կրմտաս սևերես։
Քո գլխին շատ էլ մի հաւատար,
Էսիր այս առակը, ականջդ առ։

Այնպէս պատահեց, որ Առիւծը հզօր,
Մոծակի սիրտը խիստ խոցեց մէկ օր։
Մոծակն այդ բանից շատ վիրաւորուեց,
Առիւծ արքային պատերազմ յայտնեց։
Կռուողն էլ ինքն էր, փողհարն էլ ինքը,
Վըրան էր բոլոր զրահն ու զէնքը.
Բզզալով ընկաւ Թշնամու վրայ,
Որ մէկ հարւածով մահացու վէրք տայ։
Առիւծն սկզբում մի հանաք կարծեց,
Բայց երբ Մոծակը նրան մէկ լաւ խայթեց,
Տեղից վեր թռաւ մեր առիւծ արքան,
Սկսեց զարկել պոչովն ինքն իրան։
Բայց քաջ Մոծակը արնի համն առած,
Սիրտն էլ նեղացած, ինքը բարկացած,
Զոռ արաւ, թռաւ, ճակատին նստեց,
Տզրուկի նման արիւնը ծծեց։
Անճար Առիւծը շատ էլ զօռ արեց,
Բաշը թափ տրաւ, գլուխն օրօրեց,
Բայց դու ո՛չ մեռնիս, Մոծակն իր քեփին,
Մէկ քթին էր զարկում ու մէկ ականջին։
Առիւծի ճարը հէնց որ կտրեց,
Տեսաւ որ Մոծակն իր հոգին հանեց,
Ընկաւ գետնի վրայ և այնպէս գոռաց,
Որ նրա ձայնից սար ու ձոր դողաց.
Մէկ ժանիքներն էր զրճտեցընում,
Ու մէկ գետինը ճանկրտում, պոկում։
Ամբողջ անտառում էլ շունչ չըմնաց,
Նըրա գոռոցից փախան սարսափած.
Կարծես սար ու ձոր կրակ էր ընկել,
Գամ կարկուտ եկել, ջրհեղեղ արել։
Եւ այսքան շփոթ, այսքան աղմուկը
Հնարել կարաց փոքրիկ Մոծակը։

Երբոր Առիւծը իսպառ թուլացաւ,
Գետնի վըրայ չորեց ու մեղայ եկաւ.
Խնդրեց Մոծակից որ իրան ների,
Եւ այնուհետև էլ կռիւ չանի։
Մոծակն էլ իրան վըէժը հանած,
Թշնամուն այսպէս քարովը տըւած,
Մեր փադիշահի յանցանքը ներեց
Եւ լաւ պայմանով նրա հետ հաշտւեց։

---

49. ՄՈԽԱԿ

Գարնան գեղեցիկ երեկոյին մէկ փոքրիկ տղայ իր վարպետի հետ պտտում էր անտառի շուրջը։ Խիտ ծառերի միջից լսւում էր սոխակի հրապուրիչ ձայնը։ «Ի՞նչ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն, ասաց տղան, երկար ժամանակ հիացած ականջ դնելուց յետոյ. սաստիկ ցանկանում եմ այդ գեղեցիկ երգը մօտիկից լսել. մի քիչ առաջ գնանք. վարպետ, որտեղից ձայնն է գալիս»։

—Զգոյշ կաց, ասաց վարպետը. սոխակը վայրենի թռչուն է և անչափ կասկածոտ. եթէ փոքը ինչ մօտենանք, կըխըտնի և կըդադարեցնի երգելը։

«Բայց ինչի համար, ասաց տղան, ինչի այդ թռչունը, որ իր երգի ճոխութեամբ ուրիշներինը խափանում է, վայրենի միայնութիւն է սիրում. ինչի իր քաղցր ձայնը մարդկային բնակութիւնից հեռու է հնչեցնում, մինչդեռ մեր պարտիզի փոքրիկ ծառերն անգամ մանրիկ թռչուների ձանձրացուցիչ ճուռոիւններով լիքն են»։

—Ստոյգ արժանաւորութիւնը, պատասխանեց վարպետը, համեստ է լինում և սիրում է առանձնութիւն. նրան պէտք է մեծ յարգանքով մօտենանք, և եթէ չի կարըելի ձեռք ձգել, պէտք է բաւականանանք հեռուից նրա արդիւնքը վայելելով։

50. ՍՈԽԱԿՆԵՐ

Մի ճարպիկ թռչնորս գարնան օրերում,
Անտառների մէջ սոխակ էր որսում.
Խեղճ սոխակները վանդակում փակած,
Ճուռողում էին ճարները կարած.
Թէև, ի հարկէ, նրանք կուզէին,
Որ անտառներում ազատ մանդային.
Բանտում փակածներն ինչ սիրտ կունենան,
Որ դեռ երգեն էլ, կամ զըւարճանան.
Բայց էլ ինչ անէին՝
Որ գոնէ չերգէին
Եւ իրանց սև օրը
Միասին չողբային։
Նրանցից միայն մէկը չէր երգում,
Նա իր սիրելու կարօտն էր քաշում.
Արտասւաթոր աչքերով
Նա դաշտերին էր նայում,
Գիշեր ցերեկ տանջւելով,
Ընկերուհուն էր չիշում։
Իր ընկերուհուց խեղճն անջատած՝
Հալւում, մաշւում էր վանդակում փակած։

Անբախտ Սոխակը վերջը մտածեց,
«Այսպէս չի լինել», ինքն իրան ասեց,
«Անխելք մարդիկն են շարունակ տխրում,
Իսկ խելօքները հնար են փնտրում,
Որ դժբախտութեան
Մի կերպով վերջ տան.
Կարծեմ ես ինքս էլ եթէ աշխատեմ,
Իմ թշւառութեան մի ճար կըգտնեմ։
Մեզ հօ չեն բռնել, որ մեր միսն ուտեն,

Այլ որ մենք երգենք, իրանք էլ լսեն.
Մեր այս պարոնը, ինչպէս կերևի,
Երգեր լսելու սաստիկ սէր ունի.
Եթէ իմ ձայնով ես դուր գամ սրան,
Վերջ կըտայ, անշուշտ իմ ստրկութեան».
Եւ ոգևորւեց,
Երգել սկսեց,
Անուշիկ ձայնով,
Սիրուն երգերով
Նա իր պարոնին զմայլեցրեց։
Պարոնն էլ միայն նրան հաւանեց
Եւ լաւ խնամեց.
Իսկ միւսներին,
Վատ երգողներին
Իսկոյն արձակեց,
Եւ այնուհետև մեր լաւ երգողին
Ուելի ամուր և պինդ փակեցին։

---

51. ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ԶՈՒՆԸ

Մի վաճառական ձիով ճանապարհորդելու դուրս եկաւ։ Նրա ետևից վազում էր իր հաւատարիմ շունը։ Վաճառականը գնում էր մի մեծ գումար ստանալու։ Փողերն ստացաւ, լիքը քսակը կապեց թամբի ետևը և վերադարձաւ դէպի տուն։ Ճանապարհին քսակը կտրւեց, վայր ընկաւ, իսկ վաճառականն այդ չընկատեց։ Սրատես շունը տեսաւ այդ բանը և փորձեց վեր առնել ատամներով, բայց երբ զգաց, որ ուժիցը վեր է, թողեց պարկը, վազեց հասաւ տիրոջը, և կամենալով նրան մի կերպ իմաց տալ, սկսեց ձիու առաջը կտրել, յարձակւիլ վրան և յա-

ճառութեամբ ու կատաղութեամբ հաչելով՝ աշխատում էր նրան կանգնեցնել։ Չիմանալով պատճառը՝ վաճառականը բարկանում էր շան վրայ, նախատում էր նրան, խփում էր մտրակով, բայց ոչինչ չէր օգնում։ Հաւատարիմ կենդանին շարունակում էր ձիու վրայ յարձակւիլ այնպիսի կատաղութեամբ, որ կարծես կամենում էր տիրոջը վայր քաշել։ Տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում և որ վաճառականն աւելի ու աւելի հեռանում է, շունն սկսեց կծոտել ձիու ոտները, որ գոնէ այդպիսով կանգնեցնէ և յետ դարձնէ տիրոջը։ Վաճառականը վախեց. նա մտածեց՝ մի գուցէ շունը կատաղել է, և գիտենալով թէ որքան վտանգաւոր են կատաղած շները, վճռեց սպանել իր հաւատարիմ ծառային։ Սակայն դեռ երկար ժամանակ աշխատում էր նա հեռացնել շանը մերթ փայփայանքներով, մերթ սպառնալիքներով և մերթ մտրակի հարւածներով։ Վերջապէս՝ տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, հանեց ատրճանակը և սրտամորմոք արձակեց հաւատարիմ կենդանու վրայ։ Շունը վայր ընկաւ, բայց մի րոպէից յետոյ դարձեալ վեր կացաւ և ցաւալի ճչիւնով ու արիւնաթաթախ սկսեց հետևել տիրոջը։ Վաճառականը շատ էր սիրում շանը, ծանեաւ նրա չարչարանքը, այդ պատճառով շարժեց ասպանդակները և առաջ գնաց։ Մի փոքր հեռանալով՝ նա կամեցաւ տեսնել, թէ ինչ եղաւ խեղճ կենդանին, և այստեղ ահա, յետ նայելիս, նկատեց, որ փողի քսակը չկայ։ Այն ժամանակ միայն հասկացաւ վաճառականը իր շան արարքը, և նա շան վրայ աւելի ցաւեց, քան կորցրած փողի վրայ։ Ձանապարհորդն իսկոյն ձիու բերանը յետ դարձրեց, բայց շանը նոյն տեղը չգտաւ, ուր թողել էր։ Արիւնի հետքը ցոյց էր տալիս, որ կենդանին յետ է դարձել։ Որքան ցաւեց բարի վաճառականը, երբ արիւնը բռնած գնալով՝ նա գտաւ հաւատարիմ կենդանուն վայր ընկած փողի քսակի մօտ։ Գիտակցաբար նայեց շու-

նը իր տիրոջը և սկսեց փաղաքշանքով լիզել նրա ձեռները... խեղճ կենդանին յայտնապէս գոհ էը, որ տէրը վերադարձաւ և գտաւ կորուստը։ Մի քանի րոպէից յետոյ շունը մհռաւ. իսկ վաճառականը տխուր ու տրտում վերադարձաւ տունն։

---

52. ԻՄ ՀՆԻԿ

Արի, իմ սիրուն շնիկ,
Գրկեմ նախշուն այդ թաթերը,
Բախտաւոր եմ, երջանիկ,
Որ ունիմ քեզ պէս ընկեր։
Ես սիրում եմ միշտ ազատ
Ննջառներում զբօսնել,
Եւ դաշտերում ծաղկաշատ
Այս ու այն կողմ թռչկոտել։
Այնտեղ օդը մաքուր է,
Ոչ թէ այսպէս նեխ, խոնաւ...
Ծաղկանց հոտը բուրում է,
Երգիչ թռչունքն են անբաւ։
Բայց այնտեղ ման են գալիս
Միշտ կատաղի գազաններ,
Թէ դու հետս չըլինիս,
Կարող են ինձ կլանել։
Ուրեմն արի, իմ շնիկ,
Գրկեմ նախշուն այդ թաթերը.
Բախտաւոր եմ, երջանիկ,
Որ ունիմ քեզ պէս ընկեր։

---

53. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՀԱՒԸ

Մի անգամ գիշատիչ կենդանին ընկել էը երկաթեայ վանդակի մէջ. տխուր ու մունջ էը նա և կատաղաբար չորս կողմը նայելով՝ չէը մօտենում առաջն ածած մսի կտորներին։ Վանդակը դրած էը դուրսը և մօտովը մանէին գալիս հաւերը, որոնք սկզբում բաւականին հեռու էին շրջում արծւից՝ դող ի դող մտիկ տալով ահարկու թռչունին, բայց յետոյ, հասկանալով որ նա չի կարող վնաս տալ վանդակի միջից, փոքը առ փոքը սիրտ առան, սկսեցին պտրտիլ վանդակին շատ մօտ. վերջապէս մինչև անգամ սկսեցին խօսել արծւի հետ.

«Ինչո՞ւ չես ուտում, ասաց նրան մի բարեսիրտ հաւ. մի՞թէ չես տեսնում առջևդ թափած բո սիրելի կերակուրը։ Տես՝ ինչպէս ախորժակով ուտում ենք մենք գարու հատիկները։ Կեր, մեր տէրն էլի կըտայ քեզ։ Որ չուտես՝ կըմեռնիս։ Հոգս մի անիր, անազատ կեանքն այնքան վատ չէ, ինչպէս դու կարծում ես. վանդակդ էլ բաւականին ընդարձակ է»։

—Այո՛, այդպէս է՝ միայն հաւերի և ոչ արծիւների համար,—ձայն տրւաւ վերջապէս տխուր կալանաւորը, հաւի բոլոր դատարկախօսութիւնը զզւանքով լսելուց յետոյ։—Վաղը, աւելացրեց նա, ձեզ շամփրի կանցկացնեն կամ կըձգեն կերակրի մէջ, իսկ դուք այնքան տխմար էք, որ չէք հասկանում ձեր թշւառ դրութիւնը, և այնչափ կուրացած էք ստրկութեամբ, որ չէք կարողանում սիրել ազատութիւնը, ինչպէս ես եմ սիրում նրան։ Դուք փոխել էք նրան չնչին հատիկների հետ, որ ձրի թափւած են դաշտերում. իսկ ինձ համար անազատ կեանքը ոչինչ դին չունի։

---

54. ԱՐԾԻՆ ՈՒ ՁԻՁՈՒՆ

Հսկայ թևերը լայն-լայն տարածած,
Հզօր արծիւը ուղղեց իր թռիչք
Դէպի բարձրաբերձ լեռները սեպացած,
Դէպի անսահման կապուտակ երկինք։
Երկար սաւառնեց նա լսիտ ամպերում,
Քանի ոյժ ունէը զօրեղ թևերում.
Եւ վերջ ի վերջոյ՝ յոգնած ու դադրած,
Նա նստեց հսկայ մի լեռան կրծքին,
Որի գագաթը մինչ երկինք հասած,
Սարսափ էր ազդում վերև նայողին։
Նստեց նա հանգիստ, անվախ, անվրդով
Եւ շուրջը զոռոզ հայեացք ձգելով,
Իր արքայական ձայնովը ահեղ
Որոտաց ուժգին. «Մենակ եմ այս տեղ,
Մենակ ու ազատ այս լեռան վրայ,
Որպէս քաջայաղթ լիազօր աքլայ.
Իմ գահն է անհուն այս երկնակամար,
Որոտ ու ամպեր—ոտքիս պատանդան.
Ո՛վ կայ աշխարհում փառքիս հաւասար,
Ո՛վ կարէ հասնել գահիս բարձրութեան»։
—Ե՜ս...
Լսեցաւ յանկարծ մի ձայն թոյլ, բարակ,
Մեծապանծ թըռչնի հէնց ոտների տակ.
—Ես՝ անձրևային ճիճուս աննշան»։
—«Ի՞նչպէս, դու այստեղ իմ դէմ յանդիման»։
Սա՛ ինձ շուտով, ճիճու՛ անպատկառ,
Որտեղից դու այս ամպերին հասար...։
«Այն նեխւած ճահճից, արծիւ ինքնագով,
Ուր դու ծնւած ես քո այդ վեհ փառքով.
Այն նեխւած ճահճից, որտեղ այժմ դու
Զըզում ես անգամ հայեացք ձըգելու»։

—Բայց ինչ հնարքով դու, միջա՛տ չնչին,
Հասար իմ անհաս ամպազարդ գահին.
Սա՛, պատմիր ինձ, ինչպէս, ինչ կերպով...»։
—«Ինչպէ՛ս.—սողալով, արծի՛ւ, սողալով»։

---

55. ԱՐԾԻՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

(Հին զրոյց)

Եղաւ՝ մի անգամ Արծիւն ու կաղնին
Մի անտառի մէջ վէճի բռնւեցին
Թէ ո՞րն իրանցից շատ տարի կապրի,
Ո՛րն է դիմացկուն ու պինդ աւելի։
Արծիւն ասաց՝ ես. կաղնին էլ թէ՝ ես։
Երկուսն էլ յամառ ու հրպարտ այսպէս,
Մեծ մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
Վերջը այստեսակ պայման կապեցին։
Ժամանակ ըրբին հինգ հարիւր տարի,
Աքքան հաւքերի, աքքան անտառի,
Որ թէ որոշած այն օրին հասնին,
Այն օրը դարձեալ մէկ մէկու տեսնին։
Ու արծիւն իսկոյն կաղնուցն հեռացաւ,
Հըզօր թևերը շարժեց, վերացաւ
Դէպի ամպերը, դէպի ժայռերը,
Ուր անց է կացնում իր լաւ օրերը։
Կաղնին էլ փըռեց ճիւղերն երկաթի,
Խոր ու խոր մըխեց ճանկերն արմատի,
Ու այնպէս հուժկու կանգնեց անտառում,
Որ վայր չընկնի էլ հինգ հարիւր տարում։
Դարեր անցկացան։
Եւ ահա մի օր

Ընծիւը եկաւ ծերացած, անզօր,
Ծլտոցը կըտրած, տըկար, հևալով,
Թոյլ-թոյլ թևերը հազիւ քարշ տալով,
Տեղ հասաւ մի կերպ, նայեց դէս ու դէն,
Տեսաւ որ կաղնին ընկել էր արդէն.
Ընկել էր ահեղ փոթորկի առաջ,
Ճիւղերը թէև դեռ լծարմ ու կանաչ։
—Հէյ, կանչեց,—գոռոզ, պարծենկոտ կաղնի,
Դէ լաւ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
Հինգ հարիւր տարուց մի ժամ էլ դեռ կայ,
Ընկել ես արդէն, անկոտրում հրսկայ։
—Հինգ հարիւր տարի ապրել եմ կանգնած,
Այդքան էլ կապրեմ, այսպէս թեք ընկած,
Մինչև լրանայ մի հազար տարին.
Պատասխան տըւաւ ընկած վիթխարին։

---

56. ՃՆՃՂՈՒԿ

Որսորդութիւնից վերադառնալիս՝ ես անցնում էի պարտէզների միջով։ Ձունըս վազում էր իմ առաջից։ Յանկարծ նա իր քայլերը փոքրացրեց և կամաց ու զգուշութեամբ սկսեց առաջ գնալ. կարծես թէ որսի հոտ էր առել։

Ես նայեցի փոքր ինչ հեռուն, ճանապարհի վրայ, և տեսայ մի փոքրիկ ճնճղուկ, որի կտուցի շուրջը դեռ դեղին էր, իսկ գլուխը աղամազով ծածկւած։ Նա ցած էր ընկել բնից (քամին սաստիկ շարժում էր ճանապարհի երկու կողմի ծառերը) և անշարժ պառկել էր միայնակ և անօգնական, փռած ունենալով դեռ հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը։

Երբ իմ շունը ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յանկարծ մօտակայ ծառի վրայից մի պառաւ, սև կրծքով

ճնճղուկ, քարի պէս նետւելով, ընկաւ ուղղակի նրա առաջը և յուսահատ ու սաստիկ ճրւճրւոցով մի երկու անգամ թռաւ ուղղակի դէպի շան դունչը։ Նա յարձակւեց, որ փրկէ, պահպանէ իր ձագը։ Բայց նրա փոքրիկ մարմինը դողում էր երկիւղից։ Նրա ձայնը կատաղի էր. նա ուժից ընկնում էր. նա գոհւում էր։ Ի՜նչպիսի ահագին հրէշ պիտի երևար նրան շունը. բայց այնու ամենայնիւ նա չըկարողացաւ հանգիստ նստել բարձր ու անվտանգ ճիւղի վրայ. նրա ոյժն աւելի թոյլ լինելով քան իր կամքը, վայր ձգեց իրան այնտեղից։

Ձունը կանգ առաւ, յետ քաշւեց...։ Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ոյժը։

Ես շտապեցի շփոթւած շանս յետ կանչել և հեռացայ՝ զգալով իմ մէջ յարգանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը։

Այո, մի ծիծաղէք, ես յարգում էի այն փոքրիկ հերոս թռչունին. նրա սիրոյ ուժգնութիւնը։—Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահւան երկիւղից աւելի զօրեղ է. միայն սիրով է պահպանւում ու շարժւում կեանքը։

---

57. ԹՌՉՈՒՆ

Մի ձըմրան օր էր. փչում էր քամին.
Ձիւնի քուլէքը ամեն տեղ ծածկում.
Մարդ և անասուն ցրտի երեսից
Փախչում էր, մտնում, տան մէջը պահւում։
Իմ պատուհանին, որ պինդ փակած էր,
Յանկարծ մօտեցաւ մի փոքրիկ թռչուն.
Նա դողդողում էր, թևերը շարժում,
Եւ իր կտուցով խփում ապակուն։
Տեսնելով թռչնի դառն վիճակը,
Յուզւեցաւ սիրտս, գթացի վրան.

Շրթոդի երկար տանջել այն ցրտում,
Իսկոյն սեղեակս առայ ես նրան։
Դագարից ձիւնը, հանդարտուեց քամին,
Իմ սիրուն թռչնակը նորից ոյժ առաւ,
Ուղղեց թեւերը, սաւառնեց օդում
Եւ մի քաղցր երգ երգել ըսկսաւ։
Քաղցր էր երգը, մեղմ ու գրաւիչ.
Նա շարժեց սիրտս, ազդեց իմ հոգուն.
Բռնեցի նորից, դրի վանդակում,
Որ զոհ չըգնայ կատաղի քամուն։
Բայց մի ժամ չանցած, նա տխուր, տրտում,
Գլուխը կախեց, արձակեց մի ճիչ.
Մօտեցայ նրան,—նա յետ-յետ քաշուեց,
Կասես ես նրան լինէի դահիճ։
«Այո, դժուար է, ասացի նրան,
Վարել քեզ այդպէս բանտարկեալի կեանք.
Ընկերից զատած, բնիցդ հեռի,
Աննման երգիչ, սիրելի թռչնակ։
Ահա կըբանամ քո բանտի դուռը,
Սլացիր դէպի դաշտ և կամ խոր անտառ,
Գրաւիր ընկերիդ, սիրէ քո բունը.
Մահ ու գերութիւն մի է քեզ համար»։

58. Ա Ղ Ա Ի Ն Ի Ն Ե Ր

Ես կանգնած էի սեպացած բլուրի վրայ. իսկ իմ առջև սփռուած էր հաճարի հասունացած արտը. նա երբեմն ծածանւում էր ոսկեայ գոյնով, երբեմն տարածւում էր արծաթեայ ծովի նման և պսպղին էր տալիս։

Բայց ալիքները բնաւ չէին օրօրւում այդ ծովի վրայ, խեղդող օդի անշարժութիւնը զուշակում էր մի մեծ փոթորիկ։

Իմ շուրջը արեգակը դեռ ևս լուսաւորում էր իր ջերմ և աղօտ լուսով. իսկ այնտեղ, հաճարի արտի միւս կողմում, ոչ այնքան հեռու, մոյգ կապտագոյն մառախուղը ահագին կուտակութեամբ բռնել էր երկնակամարի ամբողջ կէսը։

Ամեն ինչ լռութեան մէջ էր... ամեն ինչ հառաչում էր արեգակի վերջին ճառագայթների վայելման ներքոյ։ Չէը լսւում, չէը երևում ոչ մի թռչուն. թաքնւած էին մինչև անգամ ճնճղուկները։ Միայն մի ինչ-որ տեղ մերձակայքում, մենաւոր ջրածաղկի խոշոր տերևները յամառ կերպով շշնջում էին և թափահարւում։

Ի՜նչպէս սաստիկ բուրում էին դաշտերի խոտաբոյսերը։ Ես նայում էի կապտագոյն ամպակոյտի վրայ... մոայլը տիրում էր իմ սրտում։ Դէ, շուտով, շուտով, մրտածում էի ես, վայլատակիր, ոսկեղէն օձ, դղրդացիր, որոտ, շարժւիր, գլորւիր, հեղեղւիր, ոմ չար մառախուղ, վերջ տուր այդ տխուր հեծութեանը։

Բայց մառախուղը անշարժ էր։ Նա առաջւայ նման ճնշում էր անմռունչ երկիրը... միայն, կարծես թէ աւելի ուռչում էր և մթնանում։

Եւ ահա նրա միագոյն կապուտակութեան վրայ նըշմարւեց մի ինչ-որ բան, որ սլանում էր հարթ-հաւասար կերպով. կարծես թէ իսկ և իսկ մի սպիտակ թաշկինակ լինէը կամ ձիւնի պատառ։ Դա մի սպիտակ ագաւնի էր, որ թռչում էր դիւղի կողմից։ Թռչում էը, թռչում էր, միշտ միևնոյն ուղիղ գծով... և խորասուզւից անտառի եանում։

Անցաւ մի քանի վայրկեան,—դեռ տիրում էը միևնոյն խիստ լռութիւնը։ Բայց նայիր։ Այժմ նշմարւում են երկու թաշկինակներ. ձիւնի երկու պատառներ յետ են սլանում։ Դրանք երկու սպիտակ ագաւնիներ են, որ թռչում են դէպի տուն հաւասար թռիչքով։

Եւ ահա վերջապէս պայթեց փոթորիկը և սկսւեց բնութեան կատաղի խաղը։

Ես հազիւ կարողացայ փախչել մինչև տուն։—Քամին մռնչում էր, սոսկալի կերպով պտոյտւում էր։ Պատառ-պատառ եղած շիկագոյն ամպերը ներքևից առաջ էին մղւում։ Ամեն ինչ տակն ու վրայ էր լինում. խառնաշփոթութեան մէջ էր, դղրդում էր։ Անձրևի սարսափելի տարափը ջրային սիւների նման ցած էր թափւում։ Կայծակների հրեղէն-կանաչագոյն փայլատակումը աչք էր կուրացնում։ Ուստի բոմբիւնը, կարծես թէ թնդանօթներից էր արձակւում։ Փչում էր ծծմբային հոտ...

Բայց կտուրի ծածկի տակ, երդիկի կողքին, միմեանց մօտ նստած են երկու սպիտակ աղաւնիները—և այն, որ թռչում էր իր վարուժանի եռևից,—և այն, որին բերաւ նա և կարելի է ազատեց նրան։

Երկուսն էլ գուրգուրում էին միմեանց—և իւրաքանչիւրը շօշափում էր իր թևիկով դրացու թևը...

Երջանիկ էին նրանք։ Եւ ես ինձ երջանիկ էի զգում, նրանց վրայ նայելով...

---

59. ՆՆԴ ԱԳՌԱ

(Ժողովրդական զրոյց)

Վախկոտ նապաստակը յուսահատւած գիշատիչ թռչունների ձեռից, ընկերացաւ, բարեկամացաւ ագռաւի հետ։ Ամեն օր միասին դաշտը որսի էին գնում, լիքը պարով յետ դառնում՝ մինը ընկուզենու վրայ բարձրանում ճուտերին կերակրում, միւսը ծառի բնի մօտ տանձի տակ իր ձագերին կաթ տալիս ու ննջում։

Մի առժամանակ սիրով, կուշտ-կուշտ, սուրբ-սուրբ, մաքուր-մաքուր ապրեցին, և երջանկութիւն վայելեցին։ Յետոյ բախտը կապւեց, քանի-քանի անգամ սար ու դաշտ ելան, թուփ ու ծառ փնտրեցին, բայց դարուղարտակ

յետ դառան. մի օր, երկու օր որ այսպէս շարունակւեց, ալապաստրակներն սկսեցին բաղցից վսեմալ, վըզվըզալ, իսկ ագռաւի ճուտերը «ղիւ, ղաւ» անել և մօրն օղիկ-մօղիկ բերել։

Նրա էգսը, երբ գնացել էին որսի և դարձեալ լըւացած ձեռներով պիտի սկսած դայլին, ագռաւը միտքը փոխեց։ Մի անգամ թևին արաւ, հասաւ ալապաստրակի միևնոյն վերկալաւ տըւաւ ճուտերին ուտելու, իսկ ինքը տխրադէմ հարևան պարտէզում նապաստակին տեսնելով, ասաց.

—Սանահայը, չար բախտը որ գալու լինի կըգայ. բա ինչ կասես, ալապաստրակիդ մինը չկայ. անիրաւ կաչաղակներն իրանց ոխը հանեցին, նրանք թշնամացել էին ինձ հետ, որ քեզ պահապան ու պաշտպան կանգնեցի։ Շատ ականեցին, մինչև օրս ոչինչ անել չըկարացին. տեսել ևն, հէնց որ մենք հեռացել ենք, եկել են խեղճ անմեղ ձագը տարել. ախ արիւնարբու կաչաղակները...։

Միամիտ նապաստակը հասաւ միւսներին, լալով, արտասուքով գըզւեց, համբուրեց և նրանց հետ դադրած, քաղցած, անուշ քուն մտաւ։

Առաւօտը վաղ-վաղ ագռաւը չամաչեց, իջաւ բնից, բարի լոյս ասաց և սանահօրը վերցրած, գնացին որսի։ Շափեցին, չափչփեցին, բան չըզտան. նապաստակն իսկի նիւթ չունէր, ոտները թուլացել էին, ականջները կախ ընկել։ «Վայ իմ խեղճ ալապաստրակներս, ջան իմ քաղցը ալապաստրակներս, արդեօք ձեր անուշ արևով պիտի մեծանաք, թէ մէկիդ աղւէսը կըխեղդի, միւսիդ շունը»։ Այսպէս լալիս էր նապաստակը և ագռաւը թաքուն լսում էր, որ յանկարծ շան հաչոցը խեղճին գցեց դէպի անտառ, անտառից ձոր, ձորից գառիվայր, իսկ ագռաւը ծլկեց տուն։ Այդ խսկ րոպէին ալապաստրակները քաղցը մոռացած, բնին մօտիկ ծուլ-ծուլ էին լինում, միմեանց ականջներից քաշքշելով խաղում։ Ագռաւի «դաւը» լսելուն

պէս՝ վախել էին, բնում կուչուր արել, որ ագռաւը նետի պէս թեքւեց, բամփեց ալապաստրակի գլխին և առանց նրա ծմրոցին ուշ դնելու, քրքրեց, տրւաւ ճուտերին։ Նայեց տեսաւ ագռաւը, որ նապաստակը հեռու դաշտում, շանից պրծած, կրակի պէս գալիս է. բարեխօս գնաց առջը։ «Սանահայը, բա չես ասիլ, գնացի տեսայ խորամանկ ազէսը ձագերիդ մինը բերանում փախցնում է, «դաւ դաւ» արի, իսկի ըռխիս չնայեց, առաւ ագին ցից գնաց»։

Նապաստակը կրկին լաց եղաւ. «վայ իմ ալապաստրակ ջան, իմ ձագուկս», և թուլացաւ մնաց։ Ագռաւը մխիթարեց նրան և բերաւ հասցրեց բոյնը, բարձրացաւ իր դահը, այնտեղից լսում էր խուլ ականջով նապաստակի դառն մղկիտը և չէր խղճահարւում...։

Նապաստակի սիրտը կասկած էր մտել։

Երրորդ անգամ որսի եղնելով, երբ ոչինչ չըզտան, ագռաւը խաբէութիւնով ջոկւեց, որպէսզի քանի սանահայրը դաշտում է, ինքն իր բանը տեսնի. նապաստակը գլխի ընկաւ և կրակը ջանն առած, առանց քար, փուշ հարցնելու, վազըկոթած, մի շնչում եկաւ տեսաւ, որ վերջին ձագուկն ագռաւի ճանկերում, բերանը բացուխուփ անելով, կլափին է տալիս։

—Այդ ինչ եմ տեսնում, կուրանամ ես, լալով բացականչեց նապաստակն ահագին ոստում անելով։

—Ղը՛ը՛ը... շփոթւեց ագռաւը, նապաստակին նակնկալ իր առջև տեսնելով, ղը՛ը՛ը... այդ ես չեմ, ճագարն էր, ճագարը. ուզում էր ուտել արիւնաբրուն...։

—Ճագարը, Աստած սիրող, միս չի ուտում, բայի հունդից, նա իմ ձագը ինց կուտի, ով կըհաւատայ...։

Նապաստակը հազիւ իրան թըռևելով հասաւ բնին և գառնագին լալիս էր իր սևակոլոլ ձագերը, իր չարաբաստիկ օրն ու կեանքը։ Նա կասկածում էր ագռաւին, բայց հաստատ չըգիտէր, որ նա է յափշտակողը։

Օրը մթնել, կէս գիշեր էր դառել, գեռ նապաստակը տխուր-տրտում իր դառը վիճակն էր անիծում։

Շատ լալէն, մղկըտալէն յոգնած, նապաստակն ուզում էր քնի, որտեսւօտը կանուխ նենգ բարեկամից հեռանայ.

—ահա ծառի վրայից խօսւածք լսեց։ Ագռաւը հաւատի լինելով, որ նապաստակը վաղուց շնթըռչած կըլինի, ինքըն իր հետ թոնթորալով, կէս մաս էլ նապաստակին սպառնալով, խօսում էր.

—Յիմար անասուն. խօսքիս չի էլ հաւատում, որ ասում եմ ճագարի ձեռքից խլեցի։ Տես, ուզում է հիմիկ ինձ աշխարհիս առաջ սուտ բռնի. ինձ, որ բովանդակ աշխարհս չի կարողանում ասել,—աչքիդ վերև սև ունք աշխարհս չի կարողանում ասել։ Լաւ, քնիր, քնիր, աչքերըդ հանեմ, այն ժամանակ կայ։ Լաւ, քնիր, քնիր, աչքերըդ հանեմ, այն ժամանակ կայ։ Եւ գիտեմ քո «ի վերին Երուսաղէմը» ինչ ձայնով կասեմ։ Եւ գիտեմ քո «ի վերին Երուսաղէմը» ինչ ձայնով կասեմ։

Այսպէս խօսելով, ագռաւը իջաւ ծառից, գնաց նապաստակի բնին սուսուփուս մօտեցաւ, կտուցը մեկնեց պատակի բնին սուսուփուս մօտեցաւ, կտուցը մեկնեց դէպի աչքը, սարսափով նկատեց, որ զարթուն է, ուստի դէպի աչքը, սարսափով նկատեց, որ զարթուն է, ուստի կեղծաւորւելով հարցրեց.

—Սանահայր, արդէն գիշերը կէս է, ինչո՞ւ չես քնում, հերիք լաս։

—Դու ասում էիր, քնիր, քնիր, աչքերդ հանեմ. էլ սրա լսողի քունը կըտանի։ Լաւ է, շնորհակալ եմ քո բարեկամութեան և սրտացաւութեան համար։ Հեռացիր, գնա. դու քեզ համար, ես ինձ համար։

Այդ օրից ագռաւը նապաստակի կատաղի թշնամին դարձաւ և ամեն կերպ աշխատում է քնած պատահեցնել, որ աչքերը հանելով նրան ուտի. նապաստակն էլ իր կողմից զգոյշ է կենում, և քնելիս անդամ աչքերը բաց է պահում, որ թշնամուն խոցոյն նկատէ։

60. ԴԱՌՆ ՈՒ ԳԱՅԼԸ

Հնուց մնացած մի լաւ առակ կայ,
Եւ շատ ուղիղ է, ըստւած է վկայ,
Որ «հզօրի դէմ, թէկև մեղաւոր,
Անզօր արդարն է լինում յանցաւոր»։

Այսպէս՝ մէկ անգամ, շողից նեղացած, հօտից մոլորւած, մի ծարաւ դառնուկ խայտալով վազեց դէպի առւակը, որ քիչ ջուր խմի, ծարաւը կոտրի, փոքը ինչ զովանայ, վազէ տուն գնայ։

Այդ իսկ րոպէին, որտեղից որտեղ, մի գայլ դուրս պրծաւ, և կամաց-կամաց, սուս-փուս, գողի պէս, շան կերպարանքով, գառին մօտեցաւ.

Ի՞նչ ասել կուզի՝ թէ ինչի համար,—
Քաղցած գազան,
Փափկիկ գառնուկ.
Կառնէը կըտանէը
Եւ անուշ կանէը։

Բայց մէկէնիմէկ նա այդպէս չարաւ,
Իսկոյն չըտարաւ.

Չըգիտեմ որտեղ մեր ծաղկաթաւալն ուսում էր առել օրէնք սովորել, ուզեց իր գործը խեղճ գառնուկի հետ օրէնքով տեսնել, որպէս զի չասեն, թէ գառն արդար էր, գայլը մեղաւոր.

Բայց ինչ էլ լինէը, գաբձեալ գազան էը, կոպիտ բաւական, հետք չըկար վրան ուսման, կրթուլթեան, ինչպէս կըտեսնէք նրա խօսելից, վարելու ձևից.

—Ա՛յ դու անպիտան,
Կենդանի անբան.
Ասում է գառին
Գայլն իրաւաբան.

Ի՞նչ իրաւունքով, և որ օրէնքով համարձակել ես

իմ մաքուր ջուրըս, պարզ խմելիքըս քո պիղծ բերանով այսպէս պղտորել, աւազով, ցեխով և հազար տեսակ աղբ ու պիբիլով։ Ո՛ր այդ յանդուգն չարութեան համար դիտես ինչպիսի պատիժ կայ գրած։

Վսեմափայլ տէր, ասում է գառը,—ես գիր չըգիտեմ, բայց թէ թոյլ կըտաս, այսքանը կասեմ, որ ջուրը ցածից վերև չի գնալ, դու էլ կիմանաս։

—Ի՞նչ ես դուրս տալիս, ես չեմ հասկանում. ջուրը նեըքևից վերև չի գնալ...այդ ով չըգիտէ, էլ ասելդ ինչ է...

—Իմ ասելն այն է, վսեմափայլ տէր, որ դուք վերևից եկաք դէ պի ինձ։ Այդ էլ չըլինի, մէկ լաւ նայեցէք, տեսէք ինչ պիրդ է, ինչքան մաքուր է։ Ձուր է, ճշմարիտ, սէք ինչ պիրդ է, ինչքան մաքուր է։ Ձուր է, ճշմարիտ, ձեր բարկութիւնը։

—Տեսէք, մէկ տեսէք այս ըստահակին,
Սըրա ասածին.
Համարձակում ես, կենդանի անբան,
Տալ ինձ պատասխան.

Ես լաւ եմ յիշում, և չեմ մոռացել,
Որ մէկել տարին էլի դու էիը,
Որ յանդգնեցար ինձ հակառակել,
Եւ հայհոյելով, այստեղից փախար,
Ձեռիցըս պրծար։

—Ա՛խ, ինչ էք ասում,
Տէը իմ պատւական,
Դեռ ևըս չըկամ
Ես մէկ տարեկան...
—Ուրեմն եղբայրդ էը.
Էլ ով կըլինէը
Այնքան քեզ նման,
Քեզ պէս անպիտան։
—Ողորմած տէը իմ,
Ես եղբայր չունիմ։

—Ինձ համար մէկ է,
Ով կուզի լինի.
Մինէ դու չունիս
Քաւոր, խնամի.

Մի խօսքով, նա ձեր յիմար ցեղից էր։ Դուք, ձեր շները, ձեր հովիւները, ինձ չըսիրելով, իմ չարն ուզելով,

Երբ որ կարենաք,
Միշտ վնաս կըտաք։
Այդ մեղքի համար
Ես հիմա դիտեմ,
Թէ քեզ ինչ կանեմ...

—Ա՜խ, Աստուած իմ, Աստուած, գառն աղաղակեց, ինչ է իմ մեղքըս—սա չըհաստատեց... վսեմափայլ տէր...

—Լսիր, անպիտան, ոչխարի լակոտ,
Իմ բան ու գործըս խօմ չի կորուել,
Որ քո յանցանքներդ սկսեմ քննել.
Ե՛կ գնանք մնատւ,
Ես այնտեղ կանեմ
«Քո դատաստանը».
Ասաց գազանը,
Եւ մեր գառնուկին
Դրաւ կռնակին . . .

---

61. ԼՈՒՄՆԱՀԱՉ

—Հայրիկ, ինչու՞ մեր Բօղաըը
Միշտ հաչում է լուսնի վրան.
Մինէ պայծառ լուսնեակը
Մէկ վնաս է տալիս նըրան.

—«Ո՛չ, որդեակ իմ, ոչ մէ վնաս,
Այլ լոյս, միայն լոյս է տալիս,

Իսկ շանն՝ իբրև գայլի ցեղի՝
Լոյս գիշերը դուր չի գալիս։

Բայց լուսինը խօմ չըգիտէ,
Որ իր վրայ հաչողներ կան,—
Նա լուռ ու մունջ՝ բակ բոլորած՝
Շարունակում է իր ճանապան։
Մենք էլ, որդեակ, լուսնի նման
Պէտք է լոյս տանք մութ աշխարհին,
Եւ համարենք թէ չենք լսում
Մեզ վըրայ զուր հաչողներին»։

---

62. ԾԻԾԵՌՆԱԿՆԵՐԻ ՎՐԷԺԸ

Մի անգամ ճնճղուկը կամեցաւ զօռով տիրել ծիծեռնակի բնին և այնտեղ բնակել։ Բնից արտաքսած ծիծեռնակն աղաղակ բարձրացրեց, որի վրայ իսկոյն հաւաքուեցին նրա ընկերները և սկսեցին յետ ու առաջ անել բնի մօտ. նրանք մտիկ էին տալիս ներս, աղաղակում էին, կարծես այդպիսով կամենում էին թշնամուն դուրս քշել բնից։ Բայց կամակոր ճնճղուկը ներս էր քաշուել բնի խորքը և դուրս գալու միտք էլ չունէր։ Վերջապէս, տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, ծիծեռնակները բոլորը միասին յանկարծ անհետացան։ Նրանք թռան-գնացին մօտիկ ճահիճը, կաւցներով մի-մի փոքրիկ կաւ ցեխ առան և եկան, մի քանի րոպէի մէջ ծածկեցին բնի մուտքը։ Այսպէս մեր յանդուգն ճնճղուկը բնի մէջ փակուած մնաց և սովամահ եղաւ։

---

63. ԹՌՉՆԻԿՆԵՐ

Ձատ էի սիրում մանուկ հասակում
Ես թռչունների սիրուն ձագերին,

Ես որսում էի նրանց մեր այգում
Կանաչ, ցօղապատ Թըփերի միջին.

Ես հիւսում էի անխոնջ եռանդով
Փափուկ մամուռից քընքուշիկ բըներ.
Հոգս էի տանում կարեկից սըրտով
Մերկ ճուտիկներին ցերեկ ու գիշեր։

Բայց ահա նրանք Թեւաւորւեցան
Եւ ազատ օդում ճախրել են ուզում.
Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
Որ ուրախ Թըռչեն, վըխտան Թըփերում։

Թըռչում են նրանք, երգում, ճըլըըլում,
Անհուն ցընծութեամբ լըցւում է հոգիս.
Եւ նորից նրանց ես յետ եմ կանչում.
Նրանք գալիս են—ունկընդիր խօսքիս։

---

64. ԹՈՒԹԱԿՆ ՈՒ ՍՈԽԱԿԸ

Մի Թութակ տան մէջ այնքան ճըղղաց, շըշըըւաց, որ տանտէրը նրան տանից դուրս անել տըւաւ։

Թութակի ինքնասիրութեանը դիպաւ այս բանը և նա սկսեց գանգատւել սոխակին, որ եկել էր նրան տեսնելու։

—Աչքիս լոյս,—ասաց Թութակը սոխակին.—ես լսել եմ, որ դու լաւ վարպետ ես երաժշտութեան մէջ. խնդրեմ լսես իմ երգերը և ասես թէ ինչ պակասութիւն կայ նրրանց մէջ, որ իմ տիրոջը դիւր չեն գալիս։

—Ձատ լաւ,—ասաց սոխակը.—երգիր, տեսնեմ՝ ինչպէս ես երգում։ Ես ուրախութեամբ կլսեմ քեզ պէս սիրուն Թռչունի երգը։

Թութակն սկսեց իր բոլոր ճարտարութիւնը Թափել. հաւի պէս կըչկըչաց, շան պէս հաչեց, կատւի պէս մլաւեց, մի խօսքով՝ կրկնեց իր բերան-արած բոլոր բառերն ու երգերը։

—Այժմ, սիրելիս,—ասաց նա սոխակին.—խնդրեմ ասես, դու լսած կա՞ս մի այսպիսի բան երբ և իցէ.

—Սիրուն Թութակ,—պատասխանեց սոխակը.—դու ինձ կըներես, եԹէ ես քեզ մի նկատողութիւն անեմ։ Դու երգում ես ուրիշների ձայնով, ուրիշների երգեր ես երգում։ ԵԹէ ունենաս քո սեփական երգը, էլ քեզ տանից դուրս չեն անիլ։

---

65. ԳԵՐԻ ԹՌՉՈՒՆ

Իմ տիկինը կերակրում է
Ինձ նշերով, շաքարով,
Իմ վանդակը զարդարում է
Իր քնքուշիկ ձեռներով։
Բայց գէԹ մի ժամ ուրախ լինել
Ես չեմ կարող իմ կեանքում,
Երբ յիշում եմ, Թէ գերի եմ
Այս նեղ, փակւած վանդակում։

---

66. ԹՌՉՆՈՐՍԿԱՆ

Ամառն էր։ Փոքրիկ Անահիտը կալումն էր։ Նա դէզի մէտւերում շինել էր մի փոքրիկ տուն և տիկնիկներին մէջ հաւաքած՝ խաղում էր։ Մայրն ուղարկել էր նրան, որ դէզը պահպանէ հաւերի քջրջելուց։ Անահտից մօտիկ կըրկռում էր նրանց Թուխսըկանը։ Նա փախցրել էր մի

հասկ, կոցահարում էր և թափւող դեղին ցորենի հատիկները բաժանում էր իր ձագուկներին.

Թուխսըկանը յանկարծ մի սարսափելի ճիչ արձակեց և թևերը լայն բացեց: Անահիտը ոչինչ չէր հասկանում. բայց փոքրիկ ձագուկները մօր արածը շատ լաւ հասկացան, որովհետև լսելով մօր ձայնը՝ մի վոգը հեռու եղողները հաւաքեցին և մտան մօր բացած թևերի տակ: Անահիտն ուշադրութեամբ նայում էր առանց մի բան հասկանալու:

Բայց Անահիտը շուտով իմացաւ թէ թուխսըկանն ինչու հաւաքեց իր ձագուկներին թևերի տակը: Ահա պատռում է նրա գլխին մի ուրուր: Նա յարձակւեց հաւի վրայ, կամենում է նրա ձագուկները յափշտակել. մայրը չի լռողնում: Հաւը կռւում է ուրուրի հետ իր թոյլ կտցով: Բայց նա դադարել է արդէն երկար կռւելուց.

Անահիտն էլ երկար չընայեց, վազեց թուխսըկանին օգնութեան: Ուրուրը տեսնելով Անահիտին, իսկոյն փախաւ և մայրն ու իր ձագուկները ազատւեցին ուրուրի ճանկերից:

Անահիտը աքաղաղակռիւները շատ էր տեսած, բայց երբէք չէր տեսած, որ մի հաւ կռւէր մի ուրիշ թռչնի հետ, մի վախկոտ հաւ կռւէր մի զօրեղ ուրուրի հետ.

Անահիտն իսկոյն վազեց տուն և մօրը պատմեց իր տեսածը:

—Հապա ինչու ես ասում ինձ «վախկոտ հաւ ես», մայրիկ,—ասաց Անահիտը,—հաւը մինչէ վախկոտ է. ես տեսայ ինչպէս քաջութեամբ կռւում էր մեր թուխսըկանը ուրուրի հետ:

—Հաւերը վախկոտ են,—պատասխանեց նրան մայրը,—բայց ոչ այն ժամանակ, երբ նրանք թուխս են լինում նստած:

Թուխսըկանը մայր է, իսկ մայրը վախ չըգիտէ,

Աստուած նրան ձագեր է տըւել, նրանց բաժին սէրն ու զօրութիւնն էլ հետն է տւել մօրը, որ նրանց սիրէ, պահէ և մեծացնէ: Մէկ մայրը որքան որդի որ ունի, այնքան անգամ էլ աւելի է նրա սէրն ու զօրութիւնը: Մեր թուխսըկանը տասներկու ձագուկ ունի: Նրա ոյժն ու սէրն էլ տասներկու հաւի ուժի ու սիրոյ չափ է:

---

67. ԱՆԲԱԽՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ

Մի օր Ձղջիկն ու ճայն եկան,
Թէ՝ եկ դառնաքն վաճառական:
Ասին ու խելք խելքի տըւին,
Հաւան կացան, պայման դրին.
Բայց աբի տես, որ փող չունեն.
Շատ միտք արին, թէ ինչ անեն.
Վերջը եկան Փըշի մօտը,
Ընկան նըրա ձեռն ու ոտը,
Ու մուրհակով,
Շահով, կարգով
Փող վեր առան բաւականին,
Ինչքան պէտք էր իրանց բանին:
Ձիղջը մընաց, տընպահ դառաւ,
Ճայը բոլոր փողերն առաւ,
Առաւ, նստեց գեամու միջին,
Հասաւ Մըսըը, Զինուամաչին,
Ֆարս, Հընդստան,
Սրաբըստան . . .
Էլ Թանգագին քիրմանի շալ,
Էլ մարգարիտ, զըմրուխտ ու լալ,
Հընդու խուրմա, փըստա-բադամ,
Էլ . . . որ մէկի անունը տամ.

Ինչ-որ տեսաւ, աչքը սիրեց,
Բօլ-բօլ առաւ, գեամին լըցրեց,
Գեամին լըցրեց հազար բարով,
Ու ետ եկած ճանապարհով
Ուրախ-ուրախ տուն էր գալի։
Ճամբին ծովում սարսափելի
Բուք վեր կացաւ, քամի արաւ
Գեամին մինչև երկինք տարաւ,
Հանեց վերև, բերաւ ներքև,
Բացւեց, գոռաց անդունդը սև,
Բոլոր ապրանքն, անգին ակը,
Ողջ կըլանեց մութ անտակը.
Միայն սովդաքեար խեղճ ձայն էր, որ
Ազատեցաւ մերկ ու տրկլոր։
Ազատեցաւ—փառք իր Աստծուն,
Բայց ինչ սըրտով խեղճը գայ տուն.
Գայ—ինչ ասի պարտատէրին,
Ո՞նց երևայ իր ընկերին . . .
Ընկերն էնտեղ՝ դուռը կըտրած,
Աչքը ճանպին, վիզը ծռած,
Համրում է օրն օրի վըրայ,
Թէ՝ մեր ձայը երբ պիտի գայ . . .

Երկար նայեց
Ճանպէն պահեց,

Զատ լաւ ու վատ երազ տեսաւ,
Մինչև պարտքի օրը հասաւ,
Ու՝ մուրհակի թուղթը ձեռին,
Փուշը անկւեց կըտեր ծէրին։
—Է՛յ, բարեկամ, ինչ բանի էք.
Էլ չէք ասում թէ պարտք ունէք. . .
Գործ բըռնեցիք—հօրս ողորմի,

Եղ տըւէք դէ փողըս հիմի։
Թուղթ էք տըւել—վախտ իմացէք,
Ամօթ, աբուռ, ահ ունեցէք . . .
Թալան հօ չի՛... մեղք եմ ես էլ . . .
Ախպէր, էապէս բան էք տեսել.
Ոսկի տայ մարդ իրան ձեռով—
Շըկարենայ առնել զօռով . . .
Սրանիցետոյ դէ աբի դու
Ու ձեռ մեկնիր աղքատ մարդու...»
Գոռգոռում էր ողջ թաղակում,
Հայհոյում էր, խայտառակում.
Ամեն մարդ էլ, ով որ լըսում,
Չէնց մի բերան էն էր ասում.
—Այ ամօթ ձեզ, Շըղչիկ ու ձայ.
Ի՞նչ ենք լըսում, վայ, վայ, վայ, վայ.
Անուններըդ վաճառական
Ու էստեսակ խայտառակ բան...
Վայ, վայ, վայ, վայ,
Շըղչիկ ու ճայ...»
Խեղճ Շըղչիկը միշտ լըսելիս՝
Սիրտը բերնով դուրս էր գալիս։
Բարկանում էր իրան մըտքում,
Անիծում էր, չըքում, թըքում.
—Այ՛ քու տունը քանդւի, ա ճայ,
Ա՛յ դու դառնաս գըրողի փայ.
Էս ինչ բան էր որ դու աբիը,
Գլուխս էս ինչ փորձանք բերիը . . .
Ու խըղդրում էր ամեն անգամ.
—Մի նեղանար, փուշ բարեկամ,

Շատ ես կացել,
Կաց մի քիչ էլ.

Թուղթ ստացայ երէկ ձայից,
Թէ դուրս եկայ Ընաբերայից.
Որտեղ որ է՝ շուտով կըգայ,
Դեռ մի բան էլ աւել կըտայ...»
—Ես չեմ ուզում աւելն, ախպէր,
Կանխիկ համրած իմ փողը բեր,
Ձահ էք գըրել
Վախտ էք գըրել.—
Ինչ գըրած ա՝ էն եմ ասում,
Ձեզնից աւել բան չեմ ուզում։»
—Չէ, աղա-Փուշ,
Թէ վաղ, թէ ուշ,
Փողն իր կարգին, շահն իր կարգին.
Իսկ պատիւըդ... ես իմ հոգին...
Ես յոյս ունիմ... ասենք պարտ ենք...
Բայց չէ, ախըր, մենք էլ մարդ ենք...
Չէ, քու արածն ով մոռանայ,
Իր Աստուածն էլ նա կուրանայ...
Խեղճը էսպէս լեզու ածաւ,
Շատ յոյս տըւաւ, շատ խոստացաւ,
Շատ սուտ ասաւ պարտքատէրին,
Շատ ըսպասեց իր ընկերին,
Բայց ընկերը չըկայ, չըկայ։
—Էս ինչ ցաւ էր, Աստուած վըկայ.
Ի՞նչ իմ բանն էր՝ մըտայ մէջր,
Որ խայտառակ լինիմ վերջը...
Ինչպէս պըրծնեմ էս կըրակից,
Ես ահագին պարտքի տակից.
Էլ ինչ ասեմ,
Ո՞նց ըսպասեմ.
Նա երբ կըգայ, ինչ իմանամ,

Ո՞ր ջուրն ընկնիմ...ում մօտ գընամ...»
Շատ միտք արաւ,
Դէս դէն թըռաւ,
Ինչ որ ունէը տանը, հագին,
Ողջ հաւաքեց տըւաւ պարտքին,
Ցիփ մերկացաւ,
Էլ չըպըրծաւ։
Վերջը տեսաւ, որ ճար չեղաւ,
Թևեը առաւ, ինքն էլ փախաւ.
Փախաւ, կորաւ, որ էլ էնպէս,
Դատարկ, սընանկ ու սևերես,
Ոչ պատահի պարտքատէրին,
Ոչ երևայ լոյս-աշխարհին։

—

Այնուհետև, իր նամուսից,
Շըղջիկը մերկ, փախած լուսից,
Ցերեկները դէս դէն թաքչում,
Գիշերն է միշտ մըթնում թըռչում,
Որ չերևայ իր թայ-թուշին,
Ոչ պարտքատէր աղա Փուշին։
Ձայն էլ ծովում,
Ճըչում, ծըւում,
Ջուրն է մըտնում,
Դուրս է պըրծնում,
Թևին տալիս,
Ման է գալիս,
Թէ մի գուցէ բախտը բանի,
Կորուստն էլ եա ջըրից հանի։
Իսկ Փուշն արդէն յոյսը հատած,
Ճանկ ու ատամ սուր պատրաստած,
Կողքովն ով որ անց է կենում՝

Քաշում է փէշն ու հարցընում,
Թէ չեն տեսել մէկն ու մէկին,
Էն լիրը ձային կամ Ջղջղկին,
Ու էն օրից մինչև օրս էլ,
Մէկը մէկին դեռ չեն տեսել։

---

68. ԱՆՁՈՒՆԻ ԲԱԴԻԿԸ

(Հէքիաթ)

Ամառւայ ամենաթունդ ժամանակն էր։ Որքան հրաշալի էին այդ ժամանակ քաղաքից դուրս եղած տեղերը։ Ցորենի արտերը դեղնին էին տալիս, հաճարինը՝ կանաչին. ծաղկաւէտ չայիրների խոտն արդէն հաւաքել էին դէզերը դրել, կռւնկն էլ զբօսնում էր այդտեղ իր երկայն ու սիրուն ոտներով և բըլբլում եդիպտերէն, որովհետև այդ լեզուն էր սովորել իր մայրիկից։

Արտերի ու չայիրների չորս կողմից ձգւած էին մեծամեծ անտառները, իսկ անտառների մէջ կային խոր-խոր լճեր։ Արևի ամենաշատ այրող տեղը մի հին դաստակերտ կար, չորս կողմը պատած բաւական խոր առւով։ Առւի և շինուածքների մէջ տեղը եղած տարածութիւնը բոլորովին ամայի էր։ Այդտեղ տեսակ-տեսակ փշաթուփեր և ժանգալները իրար խառնւած մի այնպիսի ղալեն-կռւտ էին շինել, որ մարդ չէր կարող միջովն անցնել։ Այստեղ ահա պատսպարւել էր մի ջահել բադ և թուխս նստել մի քանի ձըւանների վրայ։ Խեղճը ձանձրացել էր շատ նստելուց և սպասում էր անհամբեր, թէ երբ պիտի դուրս գան իր ճուտիկները։ Հազիւ էր պատահում, որ իր ծանօթ բադերից հիւր գային մօտը. նրանք աւելի լաւ էին համարում առւի մէջ լողանալ շաբունակ, քան թէ երթալ փշաթուփերի մէջ նրա հետ զրոյց անել։

Վերջապէս ձըւանները մինը միւսի ետևից ճեղքճըղքւեցին և բադիկները նրանց միջից հանեցին գլխիկները և դուրս պրծնելով՝ զարմացած նայեցին իրանց չորս կողմը։ Մայրը չէր խանգարում, որ նրանք նայեն կանաչ խոտ ու թուփերին, որովհետև կանաչ գոյնը առողջարար էր նրանց աչքերի համար։

—Ո՜ւհ, ինչքան մեծ է այս աշխարհը,—ասացին ձըւից նոր դուրս եկած բադիկները։

Իրաւ, որ հիմա աւելի մեծ տեղ ունէին, քան թէ երբ կուչ եկած էին իրանց ձըւերումը։

—Դուք կարծում էք հէնց այս՞է մեր բոլոր աշխարհքը, ոչ, ձեր տեսածից աւելի է մեծ,—ասաց մայրը,—այնքան մեծ է, որ տարածւում է, է, մինչև պարտէզի միւս կողմը, և հասնում է, հըէն, մինչև այն տափը, որ այս-տեղի տէրտէրինն է։ Ես դեռ ոչ մէկ անգամ այնտեղ չեմ եղած, շատ է հեռու, է, որտեղ է հա... Այստեղ էք արդեօք ամենքդ էլ, հարցրեց մայրը և ուզեց տեղիցը վեր կենալ, մէկ էլ տեսաւ, որ մեծ ձուն դեռ չի բացւել, կըկլին նստեց քըթմնջելով.—Ա՜խ, բա երբ պիտի վերջանայ. ես յոդնեցի բոլորովին. զահլէս զնաց, էլ սիրտ չըկայ։

Այս միջոցին նրան այցելութեան եկաւ մի պառաւ բադ և հարցրեց.

—Չը՜, ինչպէս է առողջութիւնդ, լաւ բոլ նստեցիր, Աստւած ապաշխարանք համարի։

—Է՜հ, ինչ առողջութիւն, մօքիր, կրակն եմ ընկել մի ձըւի ձեռքից, ինչքան ժամանակ է նստած եմ վրան, յամառել է, չի ուզում դուրս գալ։ Բայց նայիր արդէն դուրս եկած երեխաց, տես ինչքան սիրուն են, ես դրանց նման սիրուն բադիկները չեմ տեսած, ամենքն էլ իրանց հօրն են քաշել, ասես թէ նրա հետ մի խնձոր ըլին կէս արած։ Բայց էս-էս-էս անիրաւը ցաւ է դառել գլխիս, չի դուրս գալիս։

—Սրա մէկ թող տեսնեմ այդ ինչ ձու է, որ չի ու-

զում բացւիլ, ասեց պառաւը, և երբ որ տեսաւ, բացականչեց.

—Վա՛յ իմ աչքին, էս խօմ հնդուհաւի ձո՛ւ է։ Մէկ անգամ ինձ էլ է պատահել էսպէս բան։ Դուրս գալուց ետոյ աւելի պիտի տանջւիս։ Ախըր էդ անպիտանները, յետից վախենում են, որ սպանես՝ ջուրը չեն մտնիլ։ Չէ հոգիս, աւելի լաւ կանես, որ հէնց հիմիկւանից ձեռք վերցնես դրանից և միւսներին տանես ջուրը, լող տալ սովրեցնես։

—Չէ, մօքիր, մեղք է. այսքան ժամանակ նստել եմ, էլի կը նստեմ մի քանի օր, ով գիտէ, կարելի է քո ասածը չէ։

—Ինչպէս կամենաս, ասաց պառաւ բազը և գնաց։

—Վերջապէս մեծ ձուն ճեղքւեց և միջիցը դուրս եկաւ մի բադիկ, բայց միւսներից մեծ ու տափակ։ Մայրը նայեց վրան և բացականչեց.

—Ո՜ւհ, ամմա մեծ է, հա՜... Եւ իմ երեխոցս ոչ մէկի նման չէ, չըլինի՛ թէ ըղոըդ հնդուհաւի ճուտ է։ Ա՛յ, ես հիմա կըտանեմ. հիմա կըտանեմ ջուրը. թէկուզ սատկի, ես սրան կընկղմեմ ջրի մէջ։

Միւս օրը եղանակը շատ լաւ էր։ Մայրը հաւաքեց բոլոր ձագերին և նրանց հետ ուղևորւեց դէպի առուն։ Ինքը ցատկեց ընկաւ ջուրը և այնտեղից կանչեց ձագերին, որ իրան հետևեն։ Ձագերը մօրն սպասեցնել չըտրւին, իրար հետից ընկղմւեցին ջրի մէջ։ Նրանց գլիսները թրջւեց ջուրը, բայց շուտով դուրս հանեցին և ջրից բարձր պահելով՝ սկսեցին լող տալ իրանց մօր նման։ Վերջնածին խոշոր բադիկը նրանցից յետ չը մնաց, նա լող տրւաւ միւսներից աւելի լաւ։

—Չէ, սա հընդուհաւի ճուտ չէ, ասաց մայրը.—տես ինչպէս լաւ է բանեցնում ոտները, ինչպէս ուղիղ է բռնում իրան։ Չէ, սա թէպէտ մի քիչ անճոռնի է, շատ է խոշոր ու

տափակ, վիզն էլ մի քիչ աւելի է երկար՝ բայց ինչ կուզի լինի՝ իմ հարազատ զաւակս է։ Չէ, ո՛վ կարող է ասել, որ սա անճոռնի է. ընդհակառակը, մինչև անգամ գեղեցիկ էլ է, պէտք է միայն լաւ նայել վրան։ Այսպէս ինքն էլ իրան սիրտ տրւաւ մայրը և միամտւեց, որ իր ձագուկըն անճոռնի չէ։

—Դէ հիմա հետս եկէք, երեխէք , ես ձեզ կը տանեմ միւս բադերին, կը ծանօթանաք ամենի հետ։ Միայն նեմ միւս բադերին, կը ծանօթանաք ամենի հետ։ Միայն կշտից չը հեռանաք, միշտ մօտս կացէք, որ ոտքի տակ չընկնէք. մէկ էլ՝ զդոյշ կացէք կատուներից։ Նրանք սուր ճանկեր ունին և սուր ատամներ, երկայն պոչ, պլըստան աչքեր։

Այսպէս մայր ու ձագեր լընդլընգալով, մտան հաւանոցի բակը։ Այստեղ մեծ աղմուկ կար. երկու գերդաստան մէկ տեղ հաւաքւած, կռիւ էին սկսել իրար հետ և կռցահարում էին միմեանց մի օձաձուկի գլխի համար, որ խլում էին իրար կտցից. վերջը կատուն վրայ հասաւ և նրանց կռւից օգուտ քաղելով՝ խլեց ու փախցրեց։

—Տեսնո՞ւմ էք, այսպէս են ապրում ահա աշխարհքումս,—ասեց մայրը բադիկներին, և սկսեց կռւցը սրել դեռևին քսելով, որ եթէ մի բան գտնւի՝ պատրաստ լինին կռցելու։—Է՛, եկէք հետևից, և երբ կը մօտենաք ահա այն պառաւ բազին՝ ցածրացրէք գլուխներդ և բարև տրւէք։ Դա ամենից ազնըւատոհմն է այստեղի բադերի մէջ. դա սպանիական ցեղից է, էնդուր էլ այնպէս հաստ է։ Տեսնո՞ւմ էք, նրա ոտին կարմիր չիթ կայ կապած. դա ամենից մեծ զարգն է և ամենամեծ նշանը, որպիսին կարող է ստանալ բադը։ Այդ նշանն ունեցողը չի կորչիլ. ամենքն էլ նրան կը ճանաչեն և կըզգանաղանեն միւսներից։ Դէհ, եկէք, ոտքերնիդ մէկ մէկով մի դցէք, փոխեցէք-լայնլայն, մէկը միւսից հետու, ինձպէս ահա, տեսէք... Դէ, դուխ տրէք, ասեցէք՝ ռաֆ։

Բադիկները կատարեցին մօր հրամանը։ Միւս բադերը նայեցին նրանց վրայ և ասացին բարձրաձայն.

—Սրանք էլ ծըտեղից լոյս ընկան. իբր թէ մենք քիչ էինք, նոր ուտողներ աւելացան։ Եւ ինչքա՜ն անճոռնի է այդ մէկը, նայեցէք, նայեցէք, փի՜, ինչի՜ նման է. մենք դրան չենք ընդունիլ մեր մէջ։

Եւ մէկը նրանցից մօտեցաւ տգեղ բադիկին ու նրա վզից մէկ պինդ կծեց։

—Ի՞նչ ես ուզում դրանից, բարկացաւ մայրը. քեզ հօ մի բան չարաւ այդ խեղճը։

—Շատ լաւ եմ անում, ասեց կծողը,—բա ինչո՞ւ դա էլ մեզ նման չէ, դրան պէտք է մի լաւ քոթկել...

Աւելի քաղաքավարի էր ոտնանշան ունեցող պառաւ բադը. նա մտիկ արաւ ամենքին էլ և ասեց.

—Շատ սիրուն են երեխէքըդ, բացի ահա այս մէկից. սա անյաջող է դուրս եկել. սրան պէտք է շտկել։

—Ո՛չ, հնա՛րկաւոր չէ, ձերդ պայծառափայլութիւն,— ասեց մայրը,—իրաւ է, մի քիչ տգեղ է երեւում, բայց շատ բարի է, շատ հնազանդ. իսկ ջրումը լող է տալիս ամենքից էլ լաւ։ Ես հաւատացած եմ, որ տարիքի հետ կըգեղեցկանայ և կըփոքրանայ, այդ մեծութիւնը չի ունենալ։ Դա շատ երկար մնաց ձըւի մէջ, էնդուր էլ այդ-պէս դուրս եկաւ։

Այս ասելով, մայրիկն սկսեց անճոռնի թըւացող ձագուկի վիզը քորել, փետուրները ողորկել։—Մէկ նայեցէք, և ոչ մարիկ (մարի, էգ). ուրեմն շատ էլ հարկաւոր չէ որ գեղեցիկ լինի։ Ժամանակով շատ ուժեղ կըլինի, հիմիկուանից ցոյց է տալիս իր շնորհքը։

—Է՜հ, վնաս չունի, ասեց պառաւը.—միւս երեխէքըդ գեղեցիկ են։ Դէ հիմա ըտըրտեցէք այստեղ, տանը ձերն է. եթէ օձաձուկի գլուխ գտնէք՝ ինձ իմաց տըւէք...

Ամենքի համար լաւ էր այստեղ, բայց ոչ անճոռնի բադիկի համար. նրան տանջում էին շարունակ ոչ միայն բադերը, այլ և հաւերը։ Ո՛րը կծում էր խեղճին, ո՛րը կտցահարում, ո՛րը չանգռտում. ամենքն էլ իրանց չարութիւնը նրա վրայ էին թափում։ «Այսպէս զռփի ճուտ կըլինի. սա որ տարիքն առնի՝ մեզ ամենիս կուտի», ասում էին ամենքը։ Իսկ Կալկաթայի որձակը (հնդուհաւ) որ ահագին խթաններ ունէր ոտների վրայ և սրա համար ինքն իրան սուլթան էր համարում՝ սկսեց ուռչիլ ինչպէս մի փչած ռումբի, և ձայնի բոլոր ուժովը որոտաց՝ «կրա՜-կըլը-կլու կլօ»... ո-րով ուզեց ասել՝ «այս հրէշը ծըտեղից է լոյս ընկել»։

Այսպէս անցաւ առաջին օրը, իսկ միւս օրն աւելի վատ եղաւ նրա համար։ Ամենքն էլ սկսեցին հալածել խեղճ բադիկին, իր քոյրերն անգամ բարկանում էին վրան և անիծում, ասելով.

—Կատուի ճանկն ընկնիս դու, հրէ՜շ, քեզ պէս եղբայր չունենանք...

Մայրը չըկարողանալով նրան պաշտպանել ամենի յարձակմունքից, ինքն էլ սկսեց յարձակւիլ նրա վրայ՝ ասելով՝ «Հեռացիր մեզանից, գնա մի թաքուն տեղ մոխը, որ քեզ չը տեսնեն»։ Բադերը շարունակում էին կծոտել, հաւերը ծեծում էին, թռչունների համար կուտ բերող աղջիկն էլ չէր հաւանում նրան, և ամեն կուտ տալիս ոտքով մի կողմ էր հրում նրան։

Այսպէս շատ որ նեղացրին խեղճ բադիկին՝ նա հեռա-ցաւ միւսներից և թռաւ ցանկապատի միւս կողմը։ Այնտեղ փոքրիկ թռչուններ կային, նրանք բադիկին որ տեսան, այնպէս վախեցան՝ որ թռան խոյս։ Բադիկն այդ նկատեց և ասաց ինքն իրան. «Ինչքա՜ն անճոռնի եմ, որ ամենքն էլ զզւում են ինձանից և փախչում». և նա շատ տխրեց, բայց էլի շարունակեց մինչև հասաւ

մի մեծ ճահճի, ուր վայրենի բադեր էին կենում։ Այստեղ նա մնաց մի ամբողջ գիշեր, որովհետև շատ էր բեզարել։

Առաւօտը վայրենի բադերը զարթեցին և իրանց մօտ տեսան մի նոր ընկեր։ «Դու ինչ թռչուն ես», հարցրին նրանք։ Բադիկը շուռ ու մուռ եկաւ դէպի ամեն կողմ և խոր գլուխ տըւաւ ամենքին։—Դու շատ անճոռնի ես, ասացին վայրենի բադերը, բայց մի և նոյն է մեզ համար, մենք քեզ կը պահենք այն պայմանով միայն, որ դու մեզանից աղջիկ չուզես։

Խեղճ բադիկի մտքովն անգամ չէր անցնում աղջիկ ուզելը․ նա ուզում էր միայն, որ իրան թոյլ տան բնակելու եղեգնուտի մէջ և խմել ճահճի ջրից։ Երկու օրից յետոյ մեր բադիկի մօտ եկան երկու վայրենի սագեր, որոնք իր նման դեռ նոր էին ձուերից դուրս եկել։

—Լսիր մեզ, ընկեր, ասացին նրանք բադիկին,—դու այնքան ոչինչ բան ես, որ մեզ չես կարող մի վնաս տալ։ Կուզե՞ս մեզ հետ թռչել և դառնալ չըւող թռչուն։ Այստեղից մօտիկ մի ուրիշ ճահիճ կայ, որտեղ կենում են շատ սիրուն սագուհիկներ, նրանցից մէկը կառնես և կը բախտաւորւիս, չնայած որ դու այդպէս անճոռնի ես։

Սագիկները դեռ իրանց զրոյցը չէին աւարտել, որ մէկ էլ յանկարծ՝ պա՜ֆ, պո՜ւֆ՝ հրացաններ արձակեցին և խեղճերը թըպրտացին գնդակահար եղած։ Պա՜ֆ, պո՜ւֆ, նորից արձակեցին հրացաններ, և ամբողջ երամներով սագեր բարձրացան եղեգնուտից։ Որսորդներ էին եկել ահագին թըռով և շրջապատել ճահիճը։ Շներ էլ ունէին հետները, որոնք վազվզում էին դէս ու դէն և սպանւած սագերը տանում էին որսորդներին տալիս։

Այս միջոցին մեր անճոռնի բադիկը սաստիկ վախեցած՝ չը գիտէր որտեղ թագցնէ գլուխը․ կուչ էր եկել կիսաշունչ եղած և հէնց ուզում էր, որ գլուխը կոխի թևի տակը՝ յանկարծ վրան կանգնեց մի ահագին շուն, լեզուն

բոլոր երկարութեամբ հանած, աչքերը կարմրատակած, ռեխը բաց արաւ և սարսափելի ժանիքները ցոյց տալով ուզեց հախռել տզաթևած բադիկին, մէկ էլ՝ հա՜ֆ հա՜ֆ անելով՝ ետ քաշուեց ու փախաւ, կարծես բադիկից վախեցած։

—Ո՜ւֆ, ինչ լաւ պրծայ, ասեց բադիկը և ազատ շունչ քաշեց․—այնքան անճոռնի եմ, որ շունն էլ է վախում ինձանից ու փախչում։

Բադիկն այլ ևս տեղիցը չը շարժւեց․ նա թաք կացաւ տեղն ու տեղը և այնպէս մնաց կուչ եկած մինչև երեկոյ։ Երեկոյին, երբ դադարեցին հրացանների ճայթիւնները և գնդակների սուլոցները՝ բադիկը վեր կացաւ և սուս ու փուս փախաւ այդ վտանգաւոր տեղից։ Ճանապարհին էլ մի այնպիսի փոթորիկ բարձրացաւ, որ խեղճ բադիկը չէր կարողանում ոտները շարժել։ Ինչպէս եղաւ՝ մինչև մութն ընկնելը հասաւ մի աղքատիկ խրճիթի և նրա պատի տակին կուչ գալով՝ ինքն իրան պատըսպարեց փոթորկից։ Այստեղ փոքր ինչ շունչ առնելուց յետոյ նկատեց խրճիթի կիսաբաց դուռը և ուղղակի ներս մտաւ։

Խրճիթումը կենում էր մի պառաւ կին․ նա ունէր մի հաւ և մի կատու։ Պառաւն անզաւակ էր և այդ երկու արարածներին նա իր զաւակներն էր համարում։ Կատուն նրա տղան էր, իսկ հաւը՝ աղջիկը։ Կատուն մլաւում էր զանազան եղանակով, նայած թէ ինչ էր ուզածը, ճըլմկռռում ու կոտրտւում էր տեսակ տեսակ․ նա մինչև անգամ իրանից կայծեր էր արձակում, երբ շփում էին մազերը քէծիվեր։ Հաւը շատ լաւ ձուեր էր ածում։ Նրա ոտները շատ մանր էին և կարճիկ, դրա համար էլ պառաւը նրան անւանում էր «հաւիկ կարճոտնիկ,» և սիրում էր նրան ինչպէս իր հարազատ աղջկանը։

Առաւօտը որ լուսացաւ՝ նոր նկատեցին բադիկին։ Կատուն սկսեց մլաւել, իսկ հաւը՝ կըռկըռաց։

—Այս ինչ է նշանակում, ինչ են իմացել գաւակները, հարցրեց ինքն իրան պառաւը և սկսեց չորս կողմը նայել. որովհետև պուշ էր (կարճատես), բադիկին որ տեսաւ՝ գէը բադի տեղ ընդունեց նրան։—Ա՜յ թանգագին գիւտ, բացականչեց պառաւը։—Ես հիմա կունենամ բադի ձուները, միայն թէ սա մարի լինի։ Պէտք է փորձել։

Բադիկին փորձելու համար՝ պառաւը նրան պահեց մինչև երեք շաբաթ, բայց ձու չերևաց։

Կատուն իրան տան տէր էր համարում, իսկ հաւը՝ տանտիկնին. ասում էլ էին. «Մենք ենք որ կանք աշխարհքումս»։ Բադիկը համարձակում էր ուրիշ կարծիք յայտնել, բայց հաւը չէր հաւանում և ասում էր։

—Դու կարող ես ձու ածել.

—Ո՛չ։

—Ուրեմն նեղութիւն քաշիր լռել։

Իսկ կատուն հարցնում էր.

—Դու կարող ես ճկճկալ, մլաւել ու կայծեր արձակել.

—Ոչ։

—Ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես մէջ ընկնում, երբ խօսում են խելօքները։

Եւ այսպէս խեղճ բադիկը նստել էր մի անկիւնում տխուր ու տրտում։

Մէկ անգամ արևի ճառագայթները ընկան խրճիթը և փչեց թաւմ օդ։ Բադիկի սիրտն այնպէս ուզեց ջրում լողալը, որ նա չկարողացաւ իր ցանկութիւնը չը յայտնել հաւիկին։

—Պարապութիւնից յիմար բաներ ես մտածում, ասեց հաւիկը։ Ձու ածա, կամ քթիդ տակ մի բան մռմռա, ինչպէս մեր կատուն է անում, այնուհետև էլ այդպէս անմիտ բաները չես անցկացնիլ մտքովդ։

—Բայց որ իմանաս ինչքան լաւ է ջրում լող տալը,

ինչքան դուրեկան է։ Պէտք է գլուխդ թաղես ջրումը, մէկ էլ հանես, պէտք է սուզուիս մինչև ջրի յատակը և մէկ էլ երևան ընկնիս՝ որ իմանաս թէ ինչքան սքանչելի բան է, ինչքան զբաղեցուցիչ...

—Այո՛, ինչպէս չէ, մեծ, շատ մեծ բաւականութիւն է, ծաղրեց հաւիկը։—Դու կարծեմ լոլորովին ցնորուած ես։ Մեր կատուի նման խելօք արարած չկայ աշխարհքումս, մէկ հարցրու նրան, տես նա էլ սիրում է լողալ ջրումը։ Իմ մասին ես դեռ ոչինչ չեմ ասում։ Հարցրու թէկուզ մեր պառաւ տիրուհուն, որի պէս իմաստուն ոչ ոք չկայ, տես նա կը հաւանի՞ քո ասածին։

—Դուք ինձ չէք կարող հասկանալ, ասեց բադիկը։

—Մենք չենք կարող հասկանալ քեզ։ Ուրեմն դու աւելի խելօք ես քան թէ մեր կատուն է և տիրուհին։ Իմ մասին ես ոչինչ չեմ ասում. բայց եթէ խելք ունիս՝ ինձ կըլսես և զանազան յիմարութիւնները չես մտածիլ։ Գոհ եղիր այն բարիքի համար, որ դու գտնում ես այստեղ։ Մի մոռանար, որ դու տաք սենեակում ես գտնուում և խելօք հասարակութեան մէջ, ուր դու կարող ես շատ բան սովորել։ Աշխատիր միայն ձու ածել, սովորիր մլաւել և կայծեր արձակել։

—Ո՛չ, ես այստեղ մնալ չեմ կարող, կերթամ ուրիշ տեղ, ուրիշ աշխարհք։

—Գնա՛, գնա՛, ուրիշ տեղ վէր ածած է, գնա հաւաքիր, հէնց իմանում ես, թէ ամեն տեղ էլ քեզ կուտ կըտան կը պահեն...

Բադիկը դուրս եկաւ խրճիթից և ճանապարհ ընկաւ։ Նա գնաց ընկաւ ջրերը, լողացաւ իր ուզածի չափ, բայց ոչ մի կենդանի նրան չընկերացաւ, ամենքն էլ խորշում էին նրանից, ամենքն էլ նրան անճոռնի էին համարում։

Աշունքը վրայ հասաւ. անտառում տերևները դեղնեցին և սևացան. քամին ճանկ էր գցում նրանց և օդի մէջ

մէջ բարձրացնում։ Հետզհետէ սկսեց ցրտել։ Երկրի վրայ կախ ընկան ծանրացած կարկտաբեր և ձիւնաբեր ամպեր։ Ագռաւը մրսելուց կռանում էր ցանկապատի վրայ։ Բաղիկի օրերը դառնացան։ Մէկ անգամ իրիկնապահին, երբ արեգակը մայր էր մտնում շատ փառաւոր կերպով՝ անտառից դուրս թռան երամով խոշոր թռչուններ՝ ձիւնի պէս սպիտակ, երկայն ու ճկուն վզերով. դրանք կռունկներ էին։ Դուրս թռչելիս նրանք արձակեցին մի բոլորովին ուրիշ տեսակ ձայն, փռեցին իրանց հիանալի թևերը և թռան ցուրտ տեղերից դէպի տաք երկիրները։ Նրանք թռան վեր ու վեր՝ մինչև հասան ահագին բարձրութեան։ Այդ տեսնելիս՝ մի տեսակ թախծութիւն և տխրութիւն եկաւ բաղիկի վրայ։ Նա պտրտւեց ջրի երեսին ինչպէս անիւ, երկարացրեց վիզը՝ ինչքան կարող էր՝ դէպի թռչող կարապները և վերջապէս ճըչաց այնպէս ամուր և հրաշալի ձայնով, որ ինքն էլ վախեց իր ճըչացուց։ Խեղճը չէր կարողանում մոռանալ այդ հրաշագեղ և բախտաւոր թռչուններին, և երբ նրանք ծածկւեցին արդէն ամպերում՝ նա սուզւեց ջրի մէջ մինչև յատակը, և երբ մէկ էլ հրեան ընկաւ, նա խելագարւածի նման էր։ Նա չգիտէր, թէ ինչ էր այն թռչունների անունը և ոչ էլ գիտէր, թէ ուր էին թռչում նրանք։ Նա տեսաւ միայն, որ նրանք շատ երջանիկ են ապրում աշխարհս վրայ։ Բաղիկը չէր նախանձում նրանց. նրա մտքովը չէր կարող անց կենալ, որ ինքն էլ կարող էր լինել նրանց պէս բախտաւոր. խեղճը նրանով էլ գոհ կլինէր, եթէ գոնէ բաղերը չհալածէին նրան իրանց միջից։

Վրայ հասաւ ձմեռը։ Այնպէս ցուրտ էր, որ նմանը չէր եղած։ Ջուրը սառչում էր. բաղիկն անընդհատ լողում էր, որ թոյլ չըտար բոլորովին սառչելու, բայց ամեն գիշեր այն բացւածքը, ուր նա լողում էր՝ փոքրանում, հուպ էր գալիս։ Բաղիկը բոլոր ուժովը բանեցնում

էր ոտները, որ ղրա առաջն առնի, բայց չըկարաց այլ շատ դաղրելուց թռւլացաւ և ինքն էլ սառաւ ջրի հետ։

Առաւօտը վաղ մի գիւղացի եկաւ և տեսնելով սառուցի մէջ մնացած բաղիկին, իր վայտէ կօշիկներով կոտրտեց սառուցը և բաղիկին վերցրեց տարաւ կնոջը տըւաւ։ Հէնց որ մտաւ տաք խրճիթը՝ այստեղ բաղիկը կենդանացաւ։ Երեխէքն ուրախացան և ուզեցին հետը խաղալ, բայց բաղիկը վախեց, վեր թռաւ և ընկաւ կաթով լիքը դոյլի մէջ և վեր ածեց կաթը։ Տանտիկինը քըշ արաւ, որից աւելի շշկլւեց բաղիկը և թռաւ ընկաւ իւղով լիքը չանի մէջ, այնտեղից էլ ալիւրի արկղի մէջ։ Կարող էք երևակայել, թէ ինչի նման կըլինէր այդ ժամանակ ալրաթաթախ բաղիկը։ Տանտիկինը մաշան ձեռքն առած բղաւում էր և վազում ետևից, որ բռնէ, երեխէքը նոյնպէս վազվզում էին միմեանց առաջ կտրելով՝ ծիծաղելով և ճչալով, որ բռնեն բաղիկին։ Դուրը բաց էր, բաղիկը դուրս թռաւ և վայր ընկաւ նորեկ ձիւնի վրայ բոլորովին ուժից ընկած։

Շատ տխրալի կըլինի, եթէ մի առ մի պատմենք բոլոր այն զրկողութիւնները ու տանջանքները, որոնց ենթարկւեց բաղիկը այդ խիստ ձմեռը... Նա ընկած էր ճահճի ափին, եղեգնուտի մէջ՝ երբ արևը նորից սկսեց տաքացնել երկիրը, երբ սարեակները սկսեցին երգել, վրայ հասաւ հրաշագեղ գարունը։

Այն ժամանակ ահա բաղիկը կարողացաւ կրկին բաց անել թևերը, որոնք այժմ բաւական ուժեղացել էին և նրան թռցնում էին շատ արագ և շատ հեռու։ Ջուտով նա ընկաւ մի մեծ այգու մէջ, ուր արդէն ծաղկել էին խնձորենիքը, անուշ հոտ էին բարձրացրել թանձրաւենիքը և իրանց կանաչ գլուխները կռացրել օձապտոյտ առուի վրայ։ Այստեղ մեր բաղիկի ուրախութեանն էլ չափ չըկար, այնքան լաւ էր նրա համար։ Եւ ահա խիտ ծա-

ռերի մէջ երևցան երեք սպիտակ ու գեղեցիկ կարապներ։ Նրանք փոփոացնում էին իրանց թևերը և ապա սահում ջրի երեսին ինչպէս սառուցի վրայ։ Բադիկն արդէն ճանաչում էր այդ հրաշագեղ թռչուններին, և հիմա էլ որ դրանց տեսաւ մի տեսակ տխրութիւն զգաց։

—Ես կըմօտենամ դրանց, մտածեց բադիկը, կըմօտենամ այդ արքայական թռչուններին։ Եւ դրանք կըսպանեն ինձ այն յանդգնութեանս համար, որ իմ հրէշ տեղովս համարձակել եմ մօտենալ իրանց։ Է՜հ, մի ևնոյն է, ինչ կուզի՝ թող լինի։ Աւելի լաւ է, որ կարապներն սպանեն ինձ, քան թէ բադերը կոցահարեն, հաւերը ծեծեն և թռչնապահները վռնդեն, ձմեռն էլ զրկւել ամեն բանից և ջրումը սառչիլ։

Եւ բադիկը բոլոր ուժը հաւաքելով՝ ընկաւ ջրի վրայ և լողալով դիմաւորեց նրանց։ Կարապները նկատեցին բադիկին և շեշտակի նետւեցին դէպի նա։

—Սպանեցէք, սպանեցէք ինձ, շըշնջաց բադիկը, և գլուխը քաշ գցած՝ սպասեց իր մահին։ Բայց փոխանակ մահուան՝ նա ինչ տեսաւ այդ ժամանակ։ Ջրի վճիտ և անապակ հայելու մէջ նա տեսաւ ինքն իրան. տեսաւ որ ինքը մի անճոռնի և զզւելի բադիկ չէ, այլ մի հրաշագեղ կարապ, բոլորովին նման իր մօտ եղած կարապներին...

Բադերի մէջ ծնուելը մի դժբախտութիւն չէ, եթէ մինչև ծնուելդ պառկած ես եղել կարապի ձըւի մէջ...

Նա շատ ուրախացաւ իր կրած տանջանքների համար։ Միայն հիմա հասկացաւ իր բախտաւորութիւնը և իրան շրջապատող փառաւորութիւնը։ Մեծ կարապները լողում էին նրա չորս կողմումը և համբուրում նրան իրանց կտուցներով։

Այգու մէջ մտան մի քանի մանուկները. նրրանք ջրի մէջ ձգում էին հացի կտորներ և հունդեր։ Մանուկներից

մէկը գոչեց՝ «ահա և մի նոր կարապ»։ Միւս մանուկները ուրախանալով կրկնեցին՝ «այո, նոր է, նոր է»։ Նրանք ուրախութիւնից ծափ զարկեցին և ոստոստալով վազեցին իրանց ծնողաց մօտ։ Նրանք շուտով վերադարձան և ջրի մէջ ածեցին զանազան ուտելիքներ, մինչև անգամ քաղցր կարկանդակներ։ Նրանց շատ էր դուր գալիս նոր կարապը։ Ասում էին՝ «նոր կարապն ամենից գեղեցիկ է, և շատ ջահիլ է, և շատ հրաշագեղ»։

Ծերունի կարապները գլուխները խոնարհեցրին նրա առաջ։ Նա շատ ամաչեց և գլուխը թաքցրեց թևի տակ։ Խեղճը չէր իմանում ինչ անէր, նա չափից դուրս էր բախտաւոր, բայց դրանով բնաւ չէր հպարտանում, որովհետև բարի սրտումը հպարտութիւն չի լինիլ։ Նա մտածում էր իր անցեալում քաշած նեղութիւնների մասին և միևնոյն ժամանակ լսում էր, թէ ինչպէս իրան հիմա անւանում էին գեղեցիկ թռչուններից ամենից գեղեցիկ։ Մինչև անգամ թանթրւենին իր ճղները ցածրացնում էր նրա առջև, իսկ արեգակը իր լոյսը տալիս էր նրան մեղմ տաքութեամբ։ Փռփռացրեց նա իր թևերը, վեր քաշեց վայելչակազմ պարանոցը և ուրախալից սրտով ասաց. «Այս բախտաւորութիւնը երազումս անգամ չէի կարող տեսնել այն ժամանակ, երբ ես դեռ ևս մի անճոռնի բադիկ էի»։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՏԱՐԻՆԱՑ ՀՈՐՍ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԿԵՆՑԱՂ ԵՒ ՊԱՐԱԳՄՈՒՆՔ

69. ԳԱՐՈՒՆ

Տարին չորս եղանակ ունի, բայց ամենից սիրունը, ամենից գուրեկանը գարունն է։

Ինչ որ մեռած ու թմրած է լինում ձմեռը, գարնանը կենդանանում ու արթնանում է։

Սառած գետինը տաքանում է և սկսում է կանաչիլ։ Փչտացած ծառերը բացւում, փթրթռում են։ Սար ու ձոր ծլում, ծաղկում է։

Երբոր տեսնում ես գոյն-գոյն ծաղիկները արևի տակ փայլելիս, կարծում ես թէ փոքրիկ մանուկներ են ժըպտում երեսիդ, ճխում, ճչում, խնդում, ծիծաղում։ Եւ երբոր նորեկ երգեցիկ թռչուններն էլ ձայն ձայնի տըւած, ծլըլըւում են, կարծում ես, թէ բոլոր արարածները ձեռք ձեռքի տըւած, պար են գալիս, ցնծում, զըւարճանում, գարնան գալը շնորհաւորում։

Ով ասես՝ որ անհամբեր չի սպասում գարնան գալուն։ Թէ մարդ, թէ գազան, թէ անասուն և թէ թռչուն՝

ամենքն էլ գարնան գալուն են սպասում, ամենքն էլ ուզում են, որ գարունը շուտով գայ և իրանց անուշ արև և քաղցր օրեր տայ։

Ձմեռւայ վերջերին ամենի կերակուրը պակասում է.—ընտանի կենդանիներին խոտ ու յարդ է պէտք—չըկայ։ Նրանք նիհարում են, և մինչև սովամահ են լինում։ Թէպէտ լեզու չունին, որ մեզ նման պարզ ասեն. «քաղցած ենք, խոտ ենք ուզում», բայց ամեն անգամ իրանց տիրոջը տեսնելիս՝ այնպէս աղիողորմ ձայնով մայում, բառաչում են, որ տիրոջ սիրտը կտոր-կտոր է լինում։

Ի՞նչ անէ խեղճ տէրը։ Էլ մարաքումը յարդ չի մնացել, էլ ամառւան ղրած ահագին դէզը չըկայ։

Սրանից լաւ վիճակի մէջ չեն լինում և վայրենի անասունները, գազաններն ու թռչունները, և ոչ էլ այն մարդիկը, որոնց ձմեռւայ պաշարը հատած է լինում, էլ ոչ վառելու փայտ ու ածուխ են ունենում և ոչ ուտելու հաց։

Ահա ամենքի այս տեսակ յուսահատած ժամանակը գալիս է գարունը և իր հետ բերում նոր կեանք և ուրախութիւն։

Այնուհետև ձիւնը հալւում է, կապած ճանապարհները բացւում են, գնալ գալը՝ թէ ձիով և թէ սայլով հեշտանում է։

Այնուհետև ով ինչ որ չի գտնում իր գիւղումը, գըտնում է ուրիշ գիւղից է բերում։ Ով որ քաղաք տանելու և վաճառելու բան ունի, հիմա կարողանում է տանել։ Քաղաքումն էլ արժանանում է ապրուստի պաշարը։

Ահա թէ ինչու՞ գարունը սիրելի է բոլոր արարածների համար, մանաւանդ մանը ու մրսկան երեխանց համար։

Գարունը մտնում է մարտի իննին և շարունակւում է երեք ամիս։ Գարնան ամիսներն են—մարտ, ապրիլ և մայիս։

70. ՀՐԱՒԷՐ ԳԱՐՆԱՆ

Արի, գարուն,
Արի, սիրուն,
Բեր պարզ արև,
Առատ անձրև,
Խնդրէ Տէրէն
Հաճար, ցորեն։
Ձմեռն էր մեծ,
Ողջ սպառեց,
Ամբար, մառան
Դատարկ դառան։

---

71. ԽՆԴԻՐ ԳԱՐՆԱՆ

Կարօտ ենք տեսքիդ, աննման գարուն,
Շուտ արի մեզ մօտ, բեր ծաղիկ սիրուն.
Բեր պայծառ արև, բեր մեզ տաք օրեր,
Ճուրտող թռչուն, բեր կանաչ դաշտեր։
Բաց մեր դռները, բաց մեր պատուհան,
Թող բացվին, ծաղկին վարդ, մեխակ, շուշան.
Փակած սենեակից ելնենք ազատ ինք,
Կանաչ դաշտ երթանք, խաղանք, գլորուինք։

---

72. ՄԱՆԻՇԱԿ

Դեռ ձիւր է ծիծեռ, դեռ ձիւր է սոխակ,
Գարնան կարապետ եկաւ մանիշակ.
Երկնային խունկը չորս կողմը բուրեց,
Նորածին աշխարհ նախ նա համբուրեց։

Երկինքն է անամպ, շողշողուն արև,
Ծանր մանիշակին, հրեխէք, բարև,
Որ մեր դաշտերին բերաւ նոր գարուն,
Նախշուն հաւերով, ծաղկով զարդարուն։

---

73. ՑՈՒՆԸ ԿԹՈՒՄ Է

Գարունը նոր էր մտել։ Մի քանի օր եղանակը շատ գեղեցիկ էր։ Բայց մէկ էլ անձրևն այնպէս սկսեց, որ կարծես էլ դադարելու չէ։

Էլ տուն, գոմ, մարաք, մառան չըմնաց, որ չըկաթէր։ Ամենից շատ կաթում էր Կիրակոսի տունը։ Այդ խեղճի տանը էլ մի ցամաք անկիւն չըմնաց։

Հէնց այդ դառն օրերին գաւառապետը եկաւ մեր գիւղը։ Նա ոչ մի ցամաք տուն չըգտնելով, մի վրան սարքեց, մտաւ մէջը։ Գիւղացիներից ով ինչ գանգատ ունէր, գնաց գաւառապետին յայտնեց։ Ամենից յետոյ գնաց Կիրակոսը։

Կիրակոսը մի զւարճախօս և ծաղրածու մարդ էր։ Նրան որ տեսաւ գաւառապետը, ժպտալով հարցրեց.

—Դու ինչ գանգատ ունիս, Կիրակոս. ինչու՞ համար ես եկել։

—Աղա, գլխիդ արևիդ մատաղ, տունս կաթում է, ասաց Կիրակոսը։

—Ցետոյ, ես ինչ անեմ, որ քո տունը կաթում է։

—Աղա, ախը քո մատած չի կաթում։ Ես ինձ համար նստած՝ հաց եմ ուտում, հէնց որ ուզում եմ գդալը տանեմ բերանս, մէկ էլ տեսնես—ծը՛լթ,—կաթեց գդալիս մէջին։ Էլ չի թողնում, որ հալալ հաց ուտեմ։

—Շատ լաւ, բայց ես ինչ կարող եմ անել։

—Աղա, ախը ես քեզ ասում եմ, որ քո մատած չի

կաթում, սա մի ջոկ բան է։ Ես ինձ համար պառկած քը-
նած եմ լինում. գլուխս կարպետի տակիցը հանում եմ,
որ տեսնեմ լուսացել է, թէ դեռ մութն է։ Հէնց որ աչ-
քըս բաց եմ անում որ հերթին մտիկ տամ, մէկ էլ տես-
նես—ծը՜լթ,—աչքիս միջին... բա սրան մի դատաստան
չըկա՞յ։

—Ինչու չըկայ, եթէ կըյօժարիս։

—Կըյօժարիմ, աղա, կըյօժարիմ. ինչ որ դու կը-
հրամայես, ես յօժար եմ։

—Շատ լաւ։ Քո տունը կաթելու համար դու պէտք
է այնքան օր բանտումը նստես, որքան օր որ կաթել է։

—Վո՜յ, աղա, այդ ինչ ես հրամայում։ Ես էլ հէնց
իմացայ, թէ մի լաւ բան պիտի ասես։ Համ իմ տունը
կաթի, համ ես բանտ նստեմ. այդ ինչ դատաստան է։

—Շատ լաւ դատաստան է և շատ էլ արդար։ Եթէ
մի կծոտող շուն լինի և չըկապեն նրան, նա էլ սրան-
նրան կծի, դրա համար ո՞ւմ կըպատժես դու, շա՞նը, թէ
տիրոջը։

—Ի հարկէ, տիրոջը. շանիցը խոմ տուգանք չես առ-
նիլ, պէտք է տիրոջիցն առնես. շունն ինչ գիտէ պա-
տիժն ինչ է։

—Ողորմի քո հօրը։ Ես էլ հէնց քո բերանովը կա-
նեմ քո դատաստանը։ Քո տունը խոմ ինքը չի իմանում,
որ կաթում է. բայց դրա համար դու պատժի արժանի
ես, որովհետև այն տեսակ հող չես ածում և այն ձևով
չես շինում, որ չըկաթի։

—Հա՜... աղա, դու ինձ յաղթեցիր։ Ես հէնց իմա-
ցայ, թէ քեզ կըկապեմ, բայց չեղաւ, լաւ տեղ չըմթնաց-
րի, ասաց Կիրակոսը և գլուխը քորելով դուրս գնաց։

---

74. ԽՈՋԱՐԱԾԻ ԲԻՆԸ

Խիտ անտառի. մութ խորքումը
Մի տեսակ խուղ կայ շինած,
Անդուռ, անպատ, անպատուհան,
Գերաններ են թեք դրած։
Ցերեկն այնտեղ մարդ չի լինում,
Թէև լիքն է պաշարով.
Թուրքեր, քրդեր չեն մօտենում,
Խուղը մնում է ապահով։
Միակ շէնքն է, որ ազատ է
Գող թուրքերից, քրդերից,
Որովհետև խոզի մսի
Հոտ է գալիս այնտեղից։

---

75. ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆԴԱՆԱՆԱԼԸ

Ա.

Մայիս ամիսն է. գարունը իր բոլոր փառաւորութիւ-
նով ամեն շնչաւորների վրայ իր հրաշալի ազդեցութիւ-
նըն է ներշնչել։ Վարդահոտը՝ բարակ զեփիւռի շնորհիւ
ամեն կողմը հետդ ման է գալիս. լեռ ու դաշտ կանաչ-
ներով, սէզերով և սիրի-սիրի համեստ երեքտերևեան խո-
տերով զարդարուել են. հազարաւոր գոյնզգոյն ծաղիկնե-
րը երեսից ծիծաղում, խնդում են և առհասարակ մի բու-
ռը հող եղած տեղը բուսական թագաւորութիւնը իր գա-
հըն է դրել։

Քարափների ծերպերիցն էլ կեանք է արտադրւում.
մի կտոր կոշտ ընկած տեղն էլ կանաչի գլուխ է դուրս
ցցուել. էլ ապառաժ ու մերկ գետին չի մնացել։ Սքանչե-
լի է մայիսը։ Թռչուններն իրանց աղւամազ ձագերի հա-

մար կերակուրները են տանում։ Ո՞ւր է վազվզում օդի մէջ ծլւծլւալով ծիծեռնակը։ Նայիր այն ճնճղուկի՝ փայտփորի բներին. ինչպէս քնքուշիկ ձագուկները՝ դեղին երիզը կտուցի չորս կողմը, բաց են անում իրանց բերանները և լեզուիկները հանած, ճիչ ու ծլւոց բարձրացրած՝ կերակուր են խնդրում իրանց մօրից. ինչ քաղցր ճռւողիւն են բարձրացրել։

Սակայն այնպէս չէ կարգադրել բնութեան ամենագէտ Ստեղծիչը. թէև ինչքան ուզում են սիրուն ճուտիկները միմեանց առաջը կտրեն. մայրը իր կարգը լաւ գիտէ. նա հերթը չի կորցնում, իր հաշւի մէջ չի սխալւում. նա լաւ գիտէ, թէ առաջ կերակուրը ո՛րի բերանն է դրբել. նա դեռ այն էլ է հասկանում, թէ իր ընկեր արուն ո՛րին է կերակրել։ Նա ուրախանում է իր նախշունիկնեբի վրայ. մի րոպէ էլ կանգ է առնում բնի մօտ, քրքբում է կտուցիկով ձագերի դեղին, փափուկ բուրդը, փափկացնում է նրանց անկողինն ու թռչում կրկին դէպի դաշտ։

Բ

Ի՜նչ ախորժալուր է հովւական սրնգի ձայնը մայիս ամսին, երբ նա մի քարի վրայ նստած, կամ լեռան գլխին թեկնած՝ սուլում է ինքնագոհ։ Դուք չկարծէք, թէ նա միայն իր սրտի ուրախութեան համար է ածում. ո՛չ, նա դրանով հասկացնում է իր սիրելի հօտին, թէ ժամանակ է ժողովւել իր չորս կողմը և գնացքն ուղղել դէպի փարախը, ուր սիրունիկ գառներն սպասում են լսելու իրանց մայրիկների մայիւնը։

Ո՜հ, ինչ հրաշալի տեսարան է, ինչ քաղցր րոպէ։ Գառները լսում են հեռւից մօր ձայնը և անհամբերութիւնից ուզում են կոտրատել պըւուկի[1]) դուռը, դուրս թաթւել՝ դիմաւորելու ամենաթանգագին մօրը, որ իրանց համար կուրծը լի ախորժահամ կաթին է բերում։ Մինչև որ հովիւը բաց կանէ պըւուկի դուռը, ուլերը՝ այդ ճարպիկ պստիկ սատանաները, քիչ է մնում որ բարձրանան նրա ուսերը։

Նախանձելի է հովւի դրութիւնը հօտի վերադառնալու ժամանակ։ Ուլերի ու գառների մկրկոցը, այծ ու ոչխարի հարայ-հրոցը նրա սրտի վրայ անպատմելի տպաւորութիւն են գործում։ Ոչ ոք չի կարող բոլոր ցաւերը չմոռանալ այն միջոցին, երբ գառնուկները իրանց փափկամազ դմակները շարժելով և ուլերն իրանց անհանգիստ պոչիկները խաղացնելով՝ իրար գլխով են դիպչում։

Գառն ու ոչխարը իրար են խառնւում և նրանցից իւրաքանչիւրն աշխատում է գտնել իր մօրը կամ ձագին։ Բաւական է, որ մաքին մի փոքը հոտոտէ, իսկոյն գիտէ, թէ որ մայրն է իր ձագի հոտոտելու համար։ Ոչխարի հոտոտելու ժամանակ գառնուկը ոչ միայն քթով է հոտոտում, այլև ամբողջ մարմնով։ Գառնուկի դաղատական ակնարկը թափանցում է անմեղ գառնուկի սիրտը և վստահութիւն է տալիս նրան վազելու դէպի մայրը։ Իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերի ճկոյթը կուրծք. իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերը յետ է բաց անում և թոյլ է տալիս ամենասիրելի զաւակին փշփշալով ծծել մօր պտուկները։ Եւ սրտի ուրախութիւնն ու մայրական քաղցր գգւանքն աւելացնելու համար՝ նա անդադար լիզում է փոքրիկ գառնուկի թաւշանման մորթը։

Անխիղճ են այդ միջոցին մարդիկ. նրանք իրանց կենսական պիտոյքը հայթայթելու համար, խլում են խեղճ գառան բերնից նրա մօր պտուկը և կաթնի մեծ մասն իրանք են կթում։ Անբան անասունն ի հարկէ լաւ դիտէ մարդկանց անիրաւութիւնը. ինչքան էլ նրանք կըթեն, նա իր զաւակի բաժինը թաքցնում է կուրծի մէջ։

[1]) Փարախ՝ ցանկով պատած։

Ուշադրութեան արժանի է նաև կթողների իրարանցումը։ Գալիս են մանկահաս հարսները և մատաղահաս աղջիկները. նրանք լաւ գիտեն ճաշլայ կթի ժամանակը։ Գիւղական փարախներն առհասարակ շինւած են լինում գիւղից մօտիկ, մի ձորամիջում կամ բլրի ստորոտում, քամուց և տօթակէզ արեգակից ապահով։ Եւ ահա մեր ամօթխածներն ուսում են կամ շալակում կովկիթն ու կճուճը, գլուխներին են դնում կաթ-քամիչն ու մաղը և գիւղից միասին դուրս գալիս՝ երեք-երեք, չորս-չորս, խումբ-խումբ բաժանւած՝ խնդալով, կատակներ անելով գալիս են փարախը և սպասում են հօտի վերադառնալուն արօտից։

---

76. ԳԱՐՆԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏԸ

Անցաւ ձմեռը, եկաւ վառ գարուն,
Զարթեց իր քնից ամբողջ բնութիւնն.
Ամեն առարկայ շունչ-հոգի առաւ,
Եւ սիրոյ ողջոյն գարնանը տուաւ։
Օդը մաքուր է, արևը պայծառ,
Կանաչ են դաշտեր, սար, հովիտ, անտառ.
Եւ սլսրլալով գեփիւռը մեղմիկ,
Գալար բոյսերին ասում է նանիկ։
Ահա արտոյտը դայլայլիկներով
Ձեղքում է օդը քնքուշ թևերով,
Եւ սիրով վառւած քաղցրաձայն սոխակ
Գոել է վարդին, երգում անուշակ։
Սարերի գլխի ձիւնները յստակ
Հալւում են, կազմում կարկաչուն առւակ.
Նըրա ափերին դոյն-դոյն ծաղիկները
Ներկայացնում են հրաշալի պատկեր։

Ծայռի կատարին, քարին տւած թիկն,
Նստած է հովիւն, սուլում է սրինգ,
Ու նրա չորս կողմ փռւած այծ, ոչխար,
Կարծես թէ բռնած լինին սերուն պար։
Այսպէս ամեն տեղ խինդ ու ցնծութիւն,
Ուրախ են մարդիկ, ուրախ բնութիւն.
Գարունը բերաւ անուշ եղանակ,
Վանեց ծուլութիւն, շնչեց աշխատանք։

---

77. ԱՌԱՒՕՏ

Առաւօտ է։ Ամենքը շարժողութեան մէջ են։ Գիւղացիներն արդէն զարթել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայնից, որ գալիս նստում է երդիքների վրայ ու կանչում. «լծէ, լծէ»։ Նրանք արդէն լծել են իրանց եզներն ու գոմէշները և բաւական վարել են գետինը։ Տների մէջ մանչերը և բաւական վարել են գետինը։ Տների մէջ մանչերը և բաւական վարել են գետինը։ Ոչխարների հօտն էլ դաշտակներն ու կովերը կթել են։ Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցը նախաճաշ է արել։ Տանտիկինն էլ կովերն ու հորթուկները դուրս հանում։

Գիւղի աղջկէքը խումբ-խումբ գնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկները քաղելով և իրար վրայ ածելով, ծիծաղելով, խայտալով։ Նրանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից թուփ, ուղենալով իրար նմանուիլ. դու ասա՝ աղջկէքը թռչնաւոր թռչուններին, թէ թռչունները ոտնաթռիկ աղջկանց։ Նրանք անցնում գնում են առաջ՝ բանջարները ժողովելու և կանչելու, աղջկէքը՝ «քա՛, քա՛». կաքաւները՝ «գա՛, գա՛»։

Կռունկը երամով կարաւան է կազմել սլաքաձև, օդի

բարձր տեղերովն անցնելով՝ «կռո՛ւ—կռո՛ւ» է կանչում։ Ծառայ եմ ձայնին։

Երկարասրունք արագիլը կտուցը սրած՝ բոյնից դուրս է եկել, «հո՛դ—հո՛դ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում ջրի ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու։

Ձկնկուլը դետերի ափերն է վազում ու «ձը՛կ—ձը՛կ» կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում՝ կուլ տալու։

Բադն ու սագը ջրերի վրայ նստած՝ կայտառ նաւավարների պէս թռուրռում են ու երգում։

Սանրակատար յոպոպը անհանգիստ ոստոստում է և անդադար աղաղակում. «յո՛պ-յո՛պ»։

Դեղնապորտիկը փափուկ ու մաքուր, ճերմակ ու դեղին շորերը հագած՝ փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից գլխիկը ցոյց տալով ու թաքցնելով՝ իր ձայնն է լսեցնում։

Սոխակի ձայնն էլ լսւում է բոլոր երգողների ձայների հետ և ամեն լսողի ուշք ու միտքը վերացնում։

Բարբարոս բակէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է սլանում՝ մի անմեղ ու անզգոյշ աղաւնի կամ տատրակ պատառոտելու։

Անզղները, ձրի ապրող աւազակների պէս, մի սպանւածի հոտ առել, գնում են նրա դիակի մսերը կողոպտելու։ Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բախտից օդը շառաչելով պատռւում է. բոլոր թռչունները միանգամից լռում են, մինչև անցնի հեռանայ այդ ահեղ ու փառահեղ թագաւորը։

---

78. ԼՕՒՍԱԴԷՄԻՆ

Ազատ ծովը կաշկանդել էր մառախուղ,
Քամին փըչեց—և նա ցըրւեց, որպէս ծուխ.

Քամին ճանպին ասաց անշարժ նաւերին.
«Լուսադէմ է, առաջատներդ թող բացւին»։
Եւ հասնելով ծովի եզերք, նա ուժգին՝
«Ելէք, ելէք»—գործի կանչեց ամենքին։

Ընտանի խորք սըլանալով՝ շըշընջաց.
«Զարթիր, անտառ, կանաչ կուրծքդդ շուտով բաց».
Թրռչնիկների աչքից խըլեց անուշ քուն.
«Երգէք»—հրնչեց նրա շունչը հովասուն.
Թրռաւ նա գիւղ, գոչեց. «Վէր կաց, գիւղի մարդ,
Լոյսը բացւել, քեզ են մընում դաշտ ու արտ»։

Հասկին ասաց, սըլանալով արտի մօտ.
«Լըցւիր, լըցւիր, քեզ ժըպտում է առաւօտ».
Զանգակատան նա հասնելով՝ քաղցրալուր
Սուլեց. «Ժամկոչ, առաւօտեան զանգը տո՛ւր».
Բայց երբ մրտաւ դերեզմանոցն անթարթառ՝
Խուլ հառաչեց ու ասաց.
«Քընէք հանգիստ, մեռեալ մարդիկ, քար աշխարհ.
Ձեր ժամը դեռ չէ հասած»...

---

79. ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆՔԻՑ

Գարուն էր. տաքացել էին օրերը, բարձր սարերի հալ ընկել ձիւները, քըչքչան առուները ու աղբիւրները դաշտ ու ձոր բռնել։ Կանաչել էր խոտը, ծաղիկները ծաղկել և անուշ բուրմունք ամեն տեղ սփռել։ Մարդ և անասուն, թիթեռ ու թռչուն ուրախ ու զբաղրթ ամեն կողմ լցւել...

Մաճկալը հանդում իր վարն էր անում, նախըրչին՝ դաշանակն ուսին՝ կով ու զոմշուկին արօտը տանում. հորթարածը իր հորթերն առած, խոզարածը իր խոզն ու գոլին, գառնարածը՝ փափլիկ ու նախշուն գառներն

առաջին, ինչպէս և հովիւը խուրջինը շալակած, բզդոտ ոչխարները առաջը ձգած, «հէ, հէ՛ս, հօ, հա՛» բարձր բղաւում, կանչում ու շշուկում և կանաչ խոտում արածացընում։

Իսկ մեր թռչնիկները, բմբլոտ հաւիկները, ծիծեռնակ, սարեակ ու քաղցրիկ սոխակ, լոր ու մշահաւ, արտուտ ու կաքաւ, սիրուն ճլուռցով, անուշիկ երգով, թփից ծառ թռչում, ծառից ղէպ ծաղկունք, ամենքի սիրտը իրանց են գրաւում...

Բայց այն թիթեռները, նախշուն բզէզները, որ խոտերի մէջ վեր վար են ցատկում, բզզում ու տզզում ու յանկարծ խոտից մի այլ տեղ թռչում, դրդռան ձայնով թռչնոց երգերի դամբ լաւ պահում, ինչքան քաղցրութիւն է մեզ պատճառում...

Բայց այս դեռ ոչինչ. ահա կէս օր է. արևը վերեւից կրակ է թափում, բայց դաշտավայրից ամենքին քըշում ղէպ խոր խոր ձորերը և կամ տերեւոտ ու զով անտառները։

Հանդն ու արօտ պահ մի լռեցին, թըռչկան հիւրերից զրկուեցին, միայն դեռ հովտում, քչքչան առւի վըշոյն է լսւում։ Ահա մեր մաճկալ իր մաճը թողեց, եղնեըի վկից սամիքն արձակեց, հոտաղ ու մշակ իր շուրջը առած, թանէ սպասը մէջ տեղը քաշեց...

«Կերէք, տղէք ջան, ձեր ջանին զուրբան, այսօր լաւ օր է, աջուկ է մեր բան»։

Բայց ահա հովտում մի ձայն է լսւում. լուռ կացէք. այդ հովիւն է իր սրինգը փչում, բզդոտ ոչխարները ջրհոլ տանում։ Ահա ոչխարի տուտը երևաց, գլխները քարշ՝ գնում են գնում, մի-մի բառաչում, կամ թէ խոտ կծում ու սաստիկ տաքից հաղիւ հաղ քայլում։ Վերջապէս հասան առւի ափին, գլխներն իսկոյն ամենքը մեկնեցին ու պաղուկ ջուրը անուշ փսսոցով իրանց քաշեցին։ Սրանք մայրերն

են, բայց ուր են զառները, սրանց զաւակները։ Նրանք քիչ հեռու՝ մի բլրի վրայ, կաթի փոխարէն խոտ են արածում, գլուխնին ծռում, դէս ու դէն նայում, անուշ մայիւնով կանչում, բղաւում։ Եւ ահա հասաւ կթելու ժամը. ոչխարը նստած տեղից վեր կացաւ. իսկ բլրից զառները խունջիկ ու մունջիկ, առւի մօտ եկան... մայրը զառնուկին, զառը մայրիկին պարում, պըտրտում է հաբիւրի միջին... բառաչ ու մայիւն ու իրարանցում, շարժում է ամենքի սիրտն ու հոգին...

Ցես, ահա ձայնով գտան մէկ մէկու. լռիկ ու մնջիկ կանգնեց մեր մաքին. զառնուկը առջի երկու ոտք ճկեց և մօր ստինքները իր բերան քաշեց. անուշ մշշոցով ծըծում է ծծում, իր փոքրիկ պնչով մօր կուրծքին խփում, երբեմն էլ մօր ծիծ ատամների տակ ձգում ու կծում ու շատ ցաւեցնում, բայց ներող մայրը իր լեզուն հանած՝ սիրուն զաւակի պնչիկն է լիզում ու մի հրճւանքով նրան զուրգուրում...

Ընցաւ մի րոպէ. ահա կովկիթները, կաւէ պտուկները շըր՛խկ ու թըր՛խկ մէջ տեղ շաւեցին և հաբս ու աղջիկ՝ ձեռքերնին ծալած՝ հովիւների հետ կիթն սկսեցին. խը՛ժ, բը՛ժ, խը՛ժ, բը՛ժ, լսւում են ձայները, փըրփըրուն կաթնով լըցւում ամաններ, իսկ մեր հեզ մաքին միամիտ կանգնած է տիրոջ առաջին...

Երբ վերջացրին, հովիւներն իսկոյն մայրը իր որդուց նորից բաժնեցին, առաջւայ կարգով արօտ քշեցին...

Սիրում եմ, այո՛, գարնան եղանակ,
Երբ որ ծաղկում են հանդ ու դաշտորայք,
Անցնում եմ յաճախ ես նրանց միջով,
Եւ միշտ հրճւում եմ բնութեան տեսքով. . .

---

80. ՀՈՎԻՒ

Ծառի հովանին, տերևի շըշուիւն,
Տխուր ողբերգակ աղբիւրի շաչիւն,
Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի սքանչելի գեղեցկութիւնով
Միշտ ասում են քեզ.—Ո՛վ դու անցաւոր,
Ո՛վ ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
Ինչո՞ւ չես գալիս այս հազարաւոր
Բարութեան լինում մասնակից, կյորդ։
Եւ ահա հովից մի քաղցը քամի
Բերում է իր հետ աննշան ձայները,
Լաւ ականջ դիր դու... Այն խաշնարածի
Սրնգի երգն է։ Եկել է գիշերը.
Պանչում է գառներին հանգչիլ խաղերից,
Եւ պատրաստվել պատառող գայլից։

---

81. ՄԻ ՕՐ ԴԻՂՈՒՄ

Սիրելի քաղաքացի ընթերցող, թէև քեզ մի քիչ ա-
նախորժ կըթւի ինձ հետ պտրտել գիւղի մէջ, ուր առա-
ջին անգամ ոտք պիտի դնես և ուր չես գտնիլ այն մեծ-
մեծ տներն իր կարբուտարքով, այն լայն-լայն փողոցներն
իր գրաւիչ խանութներով, այն կոկիկ հագնւած մարդ ու
կանայք, որ անդադար չափչըփում են վերուվար, մի խօս-
քով այն նիստուկացը, որին դու սովոր ես, սակայն ար-
ժէ գոնէ մի օր գիւղականի պարզ կեանքը տեսնել և նը-
րա մխոտած կառւրի տակով անցնել...։

Ահա մօտեցանք. տեսնում ես այն քարաժայռին կը-
պած հարիւրաչափ տները, որոնց երդիկից ծուխ է բար-
ձրանում և ուր լսւում են շների հաչոցը, աքաղաղների

կուկլիկուն, եզան ու կովի բառաչը, դոմշուկի տըրըլը-
գոցն ու ձիանների խըրխինջը. մի գիւղ է։

Կանգնիր մի րոպէ. ահա մեր շինականը՝ մոթալ փա-
փախը գլխին, տրեխները հագած, խուրջինն ուսին՝ հան-
դէն է շտապում եզներն առաջին։

Ահա նախրչին, պոզ հացերն իր մէջքին կապած,
գիւղի մի ծայրում նախրին է սպասում, իսկ գամփռ շու-
նը պոչը վեր տնկած, դէսուդէն է նայում։

Տես այն վայտհատը չըւանն ուսովը, ցաքհատը գօտ-
կում, ճախեր կտրելու անտառ է գնում. իսկ այն ծերու-
նին՝ ցուլը դէմ տալով, պարկը շալակած՝ ջաղաց է տա-
նում։

Ահա հնձւորը իրան մանգաղով, խոտհար, այգեպան
գերանդով, բահով, ծիծաղ ու ժպիտ ամենքի դէմքին,
գնում է մէկը դէպի իր արտը, միւսը իր արօտ, երրորդը այգին...։

«Դը՛նգ, դը՛նգ, դը՛նգ»...։

Այս առաւօտեան ժամի կոչնակն է. դէ, մտնենք գիւ-
ղը։ Նայիր, ինչպէս ծերերը ու պառաւները փայտերը տրմ-
տմբացնելով եկեղեցի են գնում, իսկ հարսները քրթիկալով
բերանները ծածկած, աղջիկները կարմիր աղուխը գլը-
խներին փաթաթած, կժերն ուսերին՝ դէպի աղբիւրն են
վազում։ Տես այն տանուտիկինը՝ լծոնի մօտ նստած, հաց-
հանը կողքին, տէվն իր ձեռքում, տան հացն է թխում,
իսկ իր աղջիկը թաթախը գլխին պիւրեն է կրում։

Ահա մի ուրիշն աւիլը ձեռքին տան բակն է ալում,
իսկ նրա դրացին իր հաւ ու ճըլին կուտ է շրպրտում։

Տես այն կնիկը՝ կովկիթը ծնկան՝ կթում է կովը,
իսկ իրա մարդը, ուրագը ձեռին՝ շինում է լուծեր...։

Անցնենք միւս կողմը. նայիր այն տղաներին, որոնք
գլխաբաց, ոտաբաց՝ որն այծն է տանում արածեցնելու,
որը հորթի կապը բռնած՝ եանկից քաշ է տալիս, որն է-

շըն առաջին չու-չու է անում, այնտեղ մի պառաւ ճախրակ է մանում, իսկ իր հարսները ոստայնը հինած՝ կարպետ են գործում...:

Սիրելի քաղաքացի, թողնենք մի րոպէ փողոցները ու սրահները և մտնենք տները: Կասկածում ես, որ քեզ չեն ընդունիլ. ո՛չ, գիւղացու դուռը բաց է ամենքի համար, ուր որ գնաս աչքի վրայ տեղ ունիս. մտիր հարմարձակ...:

Տեսնում ես այս մխոտած մեծ տունը, որ չորս հրսկայ սիւների վրայ կոթնած՝ մի դուռն ունի միայն ու մի երդիկ, որից թէ լոյսն է մտնում և թէ օջախի ծուխը բարձրանում: Այստեղ աչքի չեն ընկնում մեր աթոռները ու սեղանները, հայլքին ու կանթեղները, շողշողուն զարդը ու զարդարանք...: Առաստաղը՝ սև կոճերն են, յատակը՝ չոր հողը, կահկարասիքը՝ կարպետներն ու գորգերը, կաթսաները ու կճուճները, թաբախները ու գուշերը, բոխու, կոմզուկի, դանդուռի ու խիարի օշնակները, պանրի մոթալը, եղի ու թանի կարասները, ալրի ամբարը, սեռի ու լորու չրւալները, սոխի ու սխտորի շարոցները, պատին քաշ արած ժանդոտ թուրն ու հրացանը, դռան մօտ ընկած խոփն ու ձևիչը, կացինն ու ցաքհատը:

Ահա այս կտուրի տակ է ապրում մեր գիւղացին իր եղբայրներով, որդիներով, հարսներով ու թոռներով, որոնց թիւը հասնում է երեսնի, քառասնի:

Այս կտուրի տակ է անցնում և նրա ուրախութեան ու տխրութեան ժամերը...:

Կուզես տեսնել ցորենի ու գարու հորերը, գոմանոցն ու ախորը, կալն ու մարաքը, բոստանն ու այգին, բայց այդ էլ մի ուրիշ անգամ...:

Ըղձեն կէս օր է, հնձուորի ճաշի ժամանակն է. նայիր, տանտիկինը վեր կացաւ, կրակը թիժացրեց, կասկանքն ուղղեց ու թանով լիքը կաթսան վրան դրեց... օ-

ջախը վըրթվըրթում է, ծուխը քուլա-քուլա երդիկից բարձրանում և մեր տանտիկինը՝ աչքերը չրակալած, շերեփը ձեռքին՝ կաթսան է խառնում...: Ահա պըլթպըլթաց, և եկաւ... աղն ու բրինձը ձգեց... մի քանի պըլթպըլթոց էլ ու թանապուրը պատրաստ է...: Ցե՛ս, քոյր ու եղբայր դուրս եկան տանից, մէկը հացն ու պանիրը, սոխն ու մածնի քսակը շալակին, միւսը սաթլով թանապուրը ձեռքին, քըչփըչալով տանում են իրանց հօրը...:

Թողնենք տղաներին, աղջիկներին հանգի ու այգիների ճանապարհը բռնեն՝ հնձուորի, մշակի հացը տանեն, մենք դառնանք տանեցիներին, որ ձեռքերը լըւացած նստել են ճաշի: Բայց այն ճաշը չէ, ինչ որ քաղաքում. սփռոցի տեղը վայտէ թաբախն է, դանակ-չանգալի՝ խոխ, կատլետ-ժարկոյի՝ փիփերթն ու գունդ սոխ:

Ուտում է ախորժակով մեր գիւղացին, ցուրտ ջուրը գլխին խմում, փառք տալիս Աստծուն, երեսը խաչակնքում ու նորից իր գործն սկսում...:

Երեկոյ է. արևը անցաւ սարի քամակը, գիւղը նորից կենդանութիւն առաւ. մի կողմից լսւում է գղրի ճըղճղոցը, որ կտուրներին կանգնելով՝ յայտնում է տանուտէրի հրամանը. միւս կողմից մարդկանց հարայ-հրոցը, շների, ձիերի, կովերի խառն աղաղակը: Հոտաղ, հնձւոր, նախրչի, հովիւ, այգեպան, պարտիզպան ամենքն էլ դառնում են տուն, որը երգում է, որը շըշըլում, որը դուդուկը փչում կամ ձիուն, էշին դո՛հ ու չո՛ւ ասում...:

Ահա մեր գիւղացին իր տուն հասաւ, անասունները տեղաւորեց, գլխին հաւաքեց ընտանիքը և լուսնի լուսով իր ընթրիքն է անում...:

Գիշեր է... բայց երկնքի տակ մի չոր անկողնում քնած է գիւղացին... ձայն-ձուն չկայ, քնած է և բոլոր գիւղը. միայն գիշերային այդ լռութեան մէջ երբեմն-երբեմն

բեմն լսւում են ծծկեր երեխաների լացի ձայնը, գորտերի կռկռոցը, մժեղների տզտզալը և շների հաչոցը...։

Աստղերը վերևից պլպլում են, լուսինը ծառերի ճղներից, տների երդիկներից թափանցելով՝ լուսաւորում է յոգնած մշակների սևացած դէմքերը...։

Բարի գիշեր ու հանգիստ քուն, չաղքաշ դիւղացի. քեզ էլ բարի գիշեր, փափկասուն քաղաքացի...։

---

82. ԳԻՒՂԻ ԺԱՄԸ

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլու, վեր կաց,
Արևն արդէն մայր է մտնում.
Տես, խաթունն էլ դորձը պրծած
Փողոցում է, ժամ է շատապում։
Ժամը տըւին—տան-դօ, տան-դօ,
Տէը, փառքըդ շատ. տան-դօ, տան-դօ...

Ջուտով նախիրն հանդից կըգայ.
Գրնանք որ շուտ էլի չետ գանք,
Կովը կթենք, թո՛ռ-թը՛ռ կաթ ապ,
Կովը կթենք, մեր ցան հոգանք...

Ա՛խ, Նազլու ջան, չես իմանում—
Էգուց էլի աղան կըգայ,
Նրա սիրտը միշտ անկշտում,
Էլ ամպի պէս պիտի գոռայ.

«Ջուտով, Գրիգո՛ր, փոդերը բեր...—
Էլի չըկայ. կովըդ հանի՛ր»...
Ա՛խ, Նազլու ջան, այն ինչ բան էր,
Միտդ է հերու... Տէը, դու փըրկիր։

Հայրիկդ արդէն գընացել է
Որ փող ճարի. ինը պիտի գայ,
Տեսնենք մէկը խղճացել է...
Ա՛խ, սև օրը Տէրն էլ չըտայ։

Ջուտով, Նազլու, գընանք ժամը,
Աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուած
Շուտ կըլսի—այս անգամը
Մեզ չի թողնիլ անկով, անհաց...

Բարի մարդիկ միշտ կըլինին,
Հայրիկդ հետը փող կըբերէ.
Փողը կրտանք չար աղային,
Որ մեր հորթուկն էլ չըխըլէ...

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլու, գընանք.
Արևն արդէն մայր է մտնում,
Էգուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
Ինչ նոր արև է մեզ ծագում...
Ժամը տըւին—տան-դօ, տան-դօ.
Տէը, փառքըդ շատ. տան-դօ, տան-դօ։

---

83. ԳԱՐՈՒՆՔԻՑ ՄԵԾ ՏՕՆԵՐԸ

Մեծ պատն ու ձմեռը շատ նման են միմեանց։ Մեծ պատը ապաշխարութեան պատ է. ափսոս միայն, որ աւելի նրանք են ապաշխարում, որոնք ոչինչ մեղք չունին։

Մեծ պատին քաղցր կերակուրներից զրկւում ենք և ուտում թթու, կծու, դառը, աղի, տրտիպ և ամեն տեսակ անհամ և անհիւթ բաներ։

Ջատիկը որ գալիս է, պրծնում ենք այդ տեսակ կերակուրներից։

Ջատիկը որ կայ, Մեծ պասի Գարունն է։ Կարծես հարազատ եղբայրները լինին—Ձմեռն ու Մեծ պասը և Գարունն ու Ջատիկը։

Մեծ պասի վերջերին՝ դաշտային տեղերումը հասնում են տեսակ-տեսակ կանաչեղէնները ու սունկերը, բայց դրանք ամենն էլ միևնոյն զաւառումը չեն լինում։

Մի տեղ լինում է փիփերթ և աւելուկ, մի տեղ կըմզուկ, ձնեփակ և խազազ. մի ուրիշ տեղ՝ տոմբալան, խնջլոզ, շրէշ և ուրիշ կանաչեղէնները։

Այդ խոտերը եփում են դառը կամ քաղցը ձիթով և կամ շորշոր։ Տաւարածները հանդումը եղինճ են ուտում, որ առաջ աղով տրորում են բուռներումը. ուտում են և կոթխաշ տըւած ձնեփակ, որ շատ համեղ է լինում։

Եթէ Մեծ պասը ձմեռւայ կարճ օրերին լինէր, շուտ անց կըկենար, բայց՝ մեծ պասին օրերը երկարում են։ Օրէնը հինգ անգամ հաց ենք ուտում, էլի չենք կշտանում։

Լոբին ու սիսեռը, ոսպն ու մաշը, բակլան ու կարտոփիլը թէպէտ բարի պտուղները չեն, բայց ամեն տեղ չեն էլ գտնւում, որ էլի, ինչ կուզի լինի, սոխ ու սըխտորից, գոխ ու բոխից աւելի անունդ կըտան մարդու։

---

84. ՕՐՕՐՈՑԻ ԵՐԳ

Աբի, իմ սոխակ, թող պարտէզ, մերին,
Տաղերով քուն բեր տղիս աչերին.
Բայց նա լալիս է. դու, սոխակ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ տիրացու դառնալ։
Ե՛կ, աբեղաձակ, թող արտ ու արօտ,
Օրօրէ տղիս, քնի է կարօտ.
Բայց նա լալիս է. դու, ձագուկ, մի գալ,

Իմ որդին չուզէ աբեղայ դառնալ։
Թող դու, տատրակիկ, քու ձագն ու բունը,
Վուվուլով տղիս բեր անուշ քունը.
Բայց նա լալիս է. տատրակիկ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սպատը դառնալ։
Կաչաղակ ճարպիկ, գող, արծաթաստէր,
Ձահի զրուցով որդուս քունը բեր։
Բայց նա լալիս է. կաչաղակ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սովդագար դառնալ։
Թող որսըդ, արի, քաջասիրտ բազէ։
Քու երգը գուցէ իմ որդին կուզէ.
Բազէն որ եկաւ, որդիս լռեցաւ,
Ռազմի երգերի ձայնով քնեցաւ։

---

85. ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ

Մեծ պասը ամբողջ վեց շաբաթ տխուր ու բարկացած մնալուց յետոյ, յանկարծ սկսում է ծիծաղել, խընդալ, ուրախանալ։

Այդ լինում է Ծաղկազարդին։

Ամբողջ տարւայ մէջ եկեղեցին ոչ մէկ անգամ այնպէս լիքը չի լինում, ինչպէս Ծաղկազարդի գիշերը։

Մեծ ու փոքր, ծեր ու մանուկ, մարդ ու կին, նորահարսներ ու նորափեսէք, նշանած ու նշանուելու տըղէք ու աղջկէք, հանդերից հաւաքած տաւարածներ, հովիւները, խոզաբածները,—մի խօսքով՝ ամենքը, ամենքը Ծաղկազարդի գիշերը ժամումն են լինում.

Չէնց որ մտնում ես եկեղեցին, կարծում ես թէ մի հարսնքատուն ես մտել։ Ամենքն էլ իրանց հին ու կեղտոտ հագուստը փոխած, նոր զարդարանքներով զարդարւած, մաքրւած, պեղեցկացած։

Եկեղեցու պատերի, սիւների, յատակի, աշտանակների վրայ էլ տեղ չի լինում, այնքան մոմեր են լինում վառած։ Բացի դրանցից ամեն մի հոգի մէկ-երկու վառած մոմ էլ ձեռին է ունենում բռնած։ Նշանած աղջկերանց ձեռքի մոմերը ոսկի վարազով նախշած են լինում։

Եկեղեցու մէջ այնպիսի ադմուկ ու աղաղակ է լինում, որ չի լսւում, թէ տէրտէրն ինչ է ասում, տիրացուն ինչ։

Փոքը երեխաների ճիչն ու աղաղակը, հարսների քըչփըչոցը, տաւարածների քըրքջոցը, ծերերի հազալը, ժամի բարկանալը, այդ ամենն իրար խառնւած, եկեղեցին շինում են մի ճշմարիտ որ հարսնքատուն։ Ձուռանն ու ճչանակն էլ միասին հարիւր երեխայի ձեռքում, մի այնպիսի ադմուկ ու աղաղակ են բարձրացնում, որ կարծես եկեղեցու պատերի բոլոր քարերը լեզու առած՝ դուռալիս լինին։ Եւ շատ ճիշտ է կատարւում այն ասածը, թէ, «եթէ մարդիկը լռեն, քարերը կաղաղակեն»։

Այդ խօսքը Քրիստոսի ասածն է։ Նա որ Երուսաղէմ էր մտնում, քաղաքի բոլոր երեխայքն ու ծերերը գնում են նրա առաջը, ձեռքերին ձիթենու և արմաւենու ճիւղեր բռնած, և միաբերան կանչում են.

—Բարով, հազար բարով ես գալիս Դու, օրհնեալ և բարի լինի Քո գալուստը, Քեզ Աստուած է ուղարկել մեզ մօտ, որ մեզ ազատես գերութիւնից...

Այս որ լսում են քաղաքի իշխանները, սաստիկ բարկանում են և ասում են Քրիստոսին.

—Սա այդ մանուկներին ու ծերերին, որ լռեն և քեզ այդքան փառք ու պատիւ չըտան։

Այդ ժամանակ Քրիստոս նրանց պատասխանում է. «եթէ սրանք լռեն, քարերը կաղաղակեն»։

Ծաղկազարդը իր այս կերպարանքով մեր այն տօներից է, որոնց մէջ մարդկայինը աստուածայինի հետ,

երկրայինը երկնայինի հետ, ազգայինը եկեղեցականի հետ այսպէս հաշտ ու գեղեցիկ կերպով խառնւած, միացած է։

Այս տօնի մէջ մարդ աշկարա տեսնում է, որ մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսը, Նա, որ այնքան սիրում էր երեխաներին և գեղեցիկ խրատներ էր տալիս,—մտել է մարդկանց մէջ և ուրախակից է նրանց ուրախութեանը։

Ահա ուռի ճղներից մեծ-մեծ խուրձեր կապած՝ դրած են եկեղեցու մէջտեղը։

Երբոր ժամանակը հասնում է, վրայ են թափւում և կոտրտում։

Պէտք է տեսնել, թէ ինչ ճըռթճըռթոց է բարձրանում, ինչպէս շտապում են ամենքն էլ, որ մի-մի ճիւղն ունենան ձեռներին և նրանով դիմաւորեն Քրիստոսին, ինչպէս որ դիմաւորել են նրան երուսաղէմացիք արմաւենու և ձիթենու ճղներով։

Երբոր ժամասացութիւնը վերջանում է, դեռ լոյսը բացւած չի լինում։ Ամենքն էլ դուրս են գալիս և տուն դնում խումբ-խումբ, ճղները ձեռքներին, վրան մոմեր վառուտած։

Այս ու այն կողմ ցրւըելով, ամբողջ գիւղը լուսաւորւում է։ Ամեն դռան, ամեն կտրի, ամեն փողոցում լոյս է երևում և ամեն կողմից ուրախութեան ձայներ են լսւում։

Վերջապէս ամենքն էլ մտնում են իրանց տները, ճղները խրում են պատերի արանքները և սուրբի պէս պահում։ Մոմերն էլ հանգցնում են, որ երբ, Աստուած մի արասցէ, տան մէջ մի նեղութիւն պատահելու լինի, կամ կարկուտ լինի գալիս, վառեն։

Այսպէս ամենքն էլ ուրախ են լինում այդ օրը, ամենքն էլ հաղորդւում են. բայց ամենից շատ ուրախ են լինում այն նշանւած աղջկէքը, որոնք խնամոնց տանից լաւ լաւ ընծաներ են լինում ստացած եկեղեցումը։

86. ՓՐԿՉԻ ԳԱԼՈՒՍՏԸ

Փրկիչն եկաւ, մըտաւ քաղաք,
Ցընծանք, եղբարք, միաբան,
Համբոյր իրար, ողջոյն կարդանք,
Ձդաղրենք զոչել «ովսաննան»։

Փրկիչն եկաւ, քաղաք զողաց,
Ընարժւեց հիմքը տգիտութեան՝
Փարիսեցին է շըւարած,
Ընում է խաչ և դարան։
Խա՛չ, խա՛չ առէք, մի՛ վախենաք
Եւ բարձրացէք Golgothա,
Խաչով կանգնի աւեր քաղաք,
Խաչի վերայ մեզ կեանք կայ։

Դուք թափեցէք արիւն քրտինք,
Թող յան դըստերք Սիոնի,
Դուք զոհւեցէք և ցընծացէք,
Ձեզ յարութիւն կըլինի։

---

87. ՋԱՏԻԿ

Ծաղկազարդից մի շաբաթ անցած՝ գալիս է Զատիկը։ Այդ վերջին շաբաթն այնքան երկարանում է երեխաների համար, որ նրանց թւում է, թէ մեծ պասը էլի նոր մէկանց սկսւել է։

Երեխէքը մի-մի կարմիր ձու ձեռքերն առած, մտիկ են տալիս վրան, բերանների ջուրը գնում է, բայց ուտելու իրաւունք չունին։ Պաշպըշորում են, գնում դրպաններումը, մէկ էլ հանում, մէկ էլ պաշպըշորում, գնում ծոցներումը, էլի հանում, էլի պաշպըշում...

Խեղճ երեխէքն այսպէս տանջւում են, մինչև լսում են զանգի ձայնը, վազում են եկեղեցի, ձուն կճպում, պատրաստ պահում, և հէնց որ տէրտէրն ասում է՝ «Առէք կերէք», իսկոյն բերաններն են՝ ձգում։

Վերջապէս ժամը դուրս է գալիս, ամենքն էլ իրար Զատիկ շնորհաւորում են՝ ասելով.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Զատիկը Քրիստոսի յարութեան յիշատակն է։ Հրէաները Քրիստոսին խաչեցին խաչափայտի վրայ այնպէս, ինչպէս որ տեսնում էք եկեղեցումը, յետոյ թաղեցին, բայց նա երեք օրից յետոյ կենդանացաւ, վերկացաւ գերեզմանիցը, գնաց իր աշակերտների մօտ և ասաց նրանց.

«Ահա տեսնում էք, որ ես կենդանի եմ։ Դէ գնացէք այսուհետև ամեն երկրում և ամեն ազգի մէջ քարոզեցէք, որ ես կենդանի եմ և կենդանի կըմնամ միշտ այն մարդկանց սրտումը, որոնք կըհաւատան իմ աստծներին և կըկատարեն իմ պատուիրանները»։

Աշակերտներն էլ տարածւեցին ամեն կողմ, ամեն աշխարհ և Քրիստոսի աստծները քարոզեցին։

Այդ քարոզութեան օրինակն է, որ Զատկին տէրտէրը պատում է ժողովրդի մէջ և ամենի տունն օրհնում։

---

88. ՋԱՏԿԻ ԵՐԳԸ

Հոգիը հնչեց ի հարաւէն,
Աղաւեցան գաշտք ձիւներէն,
Բերկրութիւն է ամեն տղոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Առուները խոխոջացին,
Ծառերն լողրոջ արձակեցին,

Օդը լի է ձայնիւ թռչնոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Տղայ, աղջիկ ուրախ, զբաղթ,
Փթթեցան վերդ մայիսի վարդ,
Ոխ, քէն չունի սիրտը մարդոց.
Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Քրիստոս յարեաւ...կասկած չի կայ
Բնութիւնն համայն է մեզ վկայ....

---

89. ՀԱՅՐ ՅՈՎՍԷՓ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ ՅԻՍՈՒՍ

«Հայրիկ, խնդրեմ ինձ ասես,
Այսօր ինչո՞ւ են այսպէս
Կարմիր հագնում ամենքը
Եւ կատարում մեծ հանդէս».
Հարցնում է Զատկի առնին
Մանուկ Յիսուսն Յովսէփին,
Որ նստած էր տխրագէմ
Իր խրճիթի առաջին։
Յովսէփ տրւաւ պատասխան.
—«Կարմիր զոյնը, հոգի ջան,
Եթէ կուզես իմանալ,
Ուրախութեան է նշան.
Այսօր բոլոր աշխարհում
Ուրախութիւն է տիրում,
Երեգակն էլ երկնքից
Ուրախ զբաղթ է նայում.
Դաշտերն էլ են կարմրել,
Կարմիր ծաղկով զարդարւել,
Այսօր է մեր պարտէզն էլ
Վարդի նման բաց էլել։

Տես՝ ծառերը պարտիզում
Ի՞նչ ուրախ են ճլւճլւում,
Կարծես նրանք էլ մեզ պէս
Զատկի առն են կատարում»։

—«Իսկ դո՛ւ, հայրիկ, դու միայն
Ենթարկւած ես տխրութեան.
Դէմքիդ վրայ չեմ տեսնում
Ուրախութեան մի նշան»։

—«Այո՛, որդեակ, ուրախ չեմ,
Քեզանից ինչ թաքցրնեմ.
Ամեն Զատիկ լինելիս՝
Ինձ կրտեսնես տխրագէմ.

Զատկի կարմիրն իմ աչքում
Արիւնի է փոխարկւում,
Արիւն անարատ գառին՝
Խաչ-կապ քաւած դռներին,
Որ անդրանիկ մանուկները
Մահւան ձեռքից ազատւին։

Մահն արիւնով է յաղթւում,
Արիւնն արնով լըւացւում,
Եգիպտական ճանկերից
Արիւնով ենք ազատւում։

Այսօր կարմիր արեան տեղ
Գործ են ածում կարմրագեղ,
Կարմիր գինի, կարմիր ձու,
Կարմիր հագուստ փառահեղ»...

Ասաց Յովսէփ և լռեց,
Գէմքն արեան պէս կարմրեց,
Որդու վրայ նայելով՝
Խոր հառաչանք արձակեց։

—Հայրիկ, հայրիկ, մի տխրիլ,—
Ասաց հօրը Սուրբ Որդին,—
Ես արիւնըս չեմ խնայիլ,
Զոհ կըլինիմ իմ ազգին։

---

90. Ա Մ Ա Ռ

Տարւայ եղանակներն այնպէս են յաջորդում միմեանց, ինչպէս մարդուս հասակը։

Գարունը երեխայի նմանութիւն ունի։ Գարունքին ամեն ինչ նոր է ծլում, բողբոջում։ Թռչնիկները դեռ ոչ ձու ունին, ոչ ձագ։ Նրանք աշխոյժ և ուրախ մանուկների պէս անդադար թրթռտում, անդադար թռչկոտում են, և նրբանցից շատերն իրանց կեանքի մէջ առաջին անգամն են բոյն շինում։ Միւս բոլորն էլ, ինչ-որ տեսնում ենք գարունքին—խոտ, ծառ, ծաղիկ, ճանճ, բզէզ, ամենքն էլ երեխայի կերպարանք ու բնաւորութիւն ունին։

Երեխան քիչ-քիչ աճում, զարգանում է։ Այդ աճման շարժուելը մենք չենք տեսնում, բայց մէկ էլ տեսնում ենք մեծացած, հասակն առած։ Գարունքն էլ այսպէս մեծանալով, օրէցօր նորանոր գեղեցկութիւնները ցոյց տալով, մտնում է իր երիտասարդութեան հասակը, այսինքն դառնում է ամառն. յետոյ էլ աւելի չափահաս է դառնում, այսինքն աշունքանում է և վերջապէս ծերանում է և սպիտակում, ինչպէս ձմեռը։

Ձշմարիտ որ՝ գարնանային օրերը քանի գնում, երկարանում են և աւելի տաքանում։ Ծաղկազարդ ծառերը փոխում են իրանց ծաղկեայ բարուրն ու պատմուճանը և զարդարւում աւելի խիտ ու սլինդ հագուստով, այսինքն լայն-լայն տերևներով և նրանց մէջ թաքցնում իրանց գոյն-գոյն և անուշահոտ պտուղները։ Քանի որ անմեղ երեխայ էին, իրանց կիսամերկութիւնից չէին ամաչում, ինչպէս Ադամը, որ երբ արգելած պտուղը կերաւ, իր լուսեղէն և ծաղկեայ պատմուճանից էլ զրկւեց, և ծածկւեց լայն-լայն տերևներով. որովհետև երեխայական անմեղութիւնը կորցրել էր և սկսել էր ամաչել իր մերկութիւնից։

Երեխաների բերանների ջուրը գնում է, երբ որ տեսնում են նորափթիթ պտուղները—շլորն ու ծիրանը, տանձն ու խնձորը, հաղարճն ու կեռասը, դեղձն ու դամոնը։

Էլ այնքան համբերութիւն չունին, որ սպասեն մինչև նրանց լաւ հասունանալը։

Խակ-խակ ուտում են, բերաններն առցնում, այնպէս որ՝ էլ հաց ուտել չեն կարողանում՝ թէև փորները վեց-վեց է անում։

Եթէ մանուկները լմանային, թէ որքան վնասակար են խակ պտուղները թէ ատամներին և թէ իրանց առողջութեանը, երբէք չէին ուտիլ։ Ձաշակը նրանց լմաց է տալիս, ասում է՝ «խակ է, թթու է, դեռ ուտելու ժամանակ չէ, մի՛ ուտէք», ատամներն աւելի են կրճատում բարկանում, թէ «էլ չենք կարողանում կրծել, մեզ մի տանջէք». բայց կամակոր ու անմիտ մանուկներն ուտում են և պատիժն էլ կրում, թէպէտ իրանք չեն հասկանում, թէ այն ցաւը, այն ջերմն ու տենդը ինչից հանդիպեց իրանց։

Վերջապէս խակ պտուղները միմեանց ետևից հասունանում են։ Կեռասը դեղնում կարմրում է և թուշերը պլպլացնում։ Սև ու սպիտակ թուզը ծածկում է ծառի յատակը։ Կանաչ վարունգի հոտով ամբողջ բուրաստանը բուրում է։ Նրա ետևից հասնում են և սեխն ու ձմերուկը, անուշահոտ ու նախշուն շամամը։

Ամառը երկրագործի աշխատութեան ամենաթունդ ժամանակն է։ Երկրի բերքերն այնպէս շուտ-շուտ են հասնում իրար ետևից, որ եթէ տան մէջ աշխատող ձեռքերը շատ չըլինին՝ մենակ մարդը կըշըշկլւի, և ոչ մի բան էլ չի կարող անել։

Դեռ գարունքավարը, ցել անելը չվերջացրած, խոտը գալիս հասնում է, որ եթէ շուտ չհարւի, կվաղանի, այսինքն հարելու ժամանակը կանցնի, կվչանայ։ Ձեռք է զարկում խոտին, միւս կողմից գարին է հասնում. եթէ թուխն ունի, արաղ պիտի քաշի, նա է թափւում ծառերիցը. եթէ այգի ու բանջարանոց ունի, նրանք էլ այնտեղ են չորանում, ջրւել են ուզում։ Մինչ այս, մինչ այն, աշնանացանն է հասնում. նրան հետևում է գարնանացանը։

Եթէ գաշտային տեղ է գիւղը, պէտք է երեխէքը, տաւարը սարը տանել. ամառւան շոգերին նրանց գաշտում էր կարելի չէ պահել, բայց սարում էլ նրանց պահող պահպանող է պէտք։

Հունձն ընկնում է, մշակ չի ճարւում։ Մենակ մարդն ինչ կարող է անել, որ մէկին հասնէ։ Մինչև մէկ արտը կըհնձի, միւսը կըկծդի։

Այսպէս երկրագործի ամառնային աշխատութիւնն այնքան շատ է և բազմակողմանի, որ մի հոգին ամեն բանի հասնել չի կարող։

Այս հանգամանքը մէկ լաւ պատճառ է, որ ամենքն էլ ընկերովի աշխատեն, եղբայրները միմեանցից շուտ չբաժանւին, մինչև որ հասած որդիք չունենան. դրացին դրացու հետ ամեն բանում հաւասար լինի, այսինքն աշխատակից, ընկերակից։ Եւ առաջ էլնց այսպէս են եղել ամենքը։ Բայց հիմա այդ ընկերութեան, եղբայրութեան ոգին վերացել է մեր գիւղերից։

Ամառնային աշխատութեան շատ մեծ օգնութիւն են անում և մանր երեխէքը, թէ տղէք և թէ աղջկէք։ Ընդանք եղները պահում են, խոտ ու խուրձ բարձելիս սայլի առջև կանգնում են, հօտաղութիւն են անում, բանուորներին հաց ու ջուր են տանում։ Ամեն բանում թեթևասաշրժ սուրհանդակի պաշտօն են կատարում, արագ-արագ ոստոստելով և ուրախ ուրախ թռչկոտելով։ Բայց լինում

են շատ ծոյլ, խլականջ, դանդաղ և անպէտք երեխէք էլ, որոնք ոչ մի բանի պէտք չեն գալիս։ Ափսոս այդպիսիների կերած հացը։

Տղան ամեն բանում պէտք է քաչ և ճարպիկ լինի, աշխատելուց չըպիտի փախչի, բանից չըպիտի վախենայ, ամեն բան, ինչ-որ ձեռքիցը կըգայ, պիտի անի։ Կարդալու ժամանակը պէտք է կարդալ, խաղալու ժամանակը՝ խաղալ, բայց բան ու գործի ժամանակն էլ պէտք է բանել, գործել։ Դեռ լսած չէ, որ աշխատելուց մարդ վնասւած լինի, բայց չաշխատելու և ծուլանալու վնասը ամեն օր տեսնում ենք։

Ամառը մի դեղեցիկ պատկեր է ժրաջանութեան և աշխատասիրութեան։ Ձմեռն ուսումնարանումն այնքան բան չի կարող սովորել երեխան, ինչքան ամառը դաշտում էլ կարող է սովորել երեխան, թէ աշխատելով և թէ իր շորս կողմի երևոյթները վրայ նայելով։

Ամեն մի ծառ, ամեն մի թուփ, ամեն մի գեռուն շարժման մէջ է, գործի, աշխատանքի վրայ է։ Ջերմը կամաց-կամաց իր մետաքսն է գործում սուս ու փուս, մեղուն իր բճիճներն է մեղրով լցնում, մրջիմն իր ձմեռուայ պաշարն է տուն կրում, թռչուններն իրանց ձագուկներն են շահացնում։

Յիրաւի, ինչքան տեսնելու բաներ կան։ Ջերմի կերպարանափոխութիւնը, թրթուրների թևաւորւիլը, շերփուկների գորտ դառնալը, մեղուների ձագ տալը, թրթռուկների բոյները ու ձւանները, տեսակ-տեսակ բզէզներ, գեռուններ, սողուններ, ձկնիկներ, խոտեր, ծառեր, ծաղիկներ, բոլորն էլ իրանց կեանքի կայտառ ու երիտասարդ ժամանակ...

Իսկ ինձ (որովհետև ես հիմա երեխայ չեմ, որ թիթեռնիկների ետևից վազվզեմ, որ տեսնեմ որը որից աւելի նախշուն է)—ինձ ամեն բանից շատ դիւր է գալիս

այն, որ այդ ընդհանուրը աշխատութեան, այդ ընդհանուրը գործունէութեան մէջ տեսնում եմ մի շատ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն—միութիւն։

Ամեն բանի մէջ մի խմբակցութիւն, մի կապ, մի միութիւն կայ։ Ի՞նչ բան է, օրինակ՝ արտը, եթէ ոչ մի խումբ անհամար ցողունների, որոնք իրար վրայ յենւելով, իրար վրայ շաք անելով, միասին աճում, միասին հասնում և մէկին վաթսուն և հարիւր պտուղ են տալիս։

Ի՞նչ գեղեցկութիւն կունենար մի ձմերուկ, եթէ նա մեն մենակ ընկած լինէր մի դաշտի մէջ։ Բայց ուրիշ գեղեցկութիւն ունի բուրաստանը, ուր հարիւրաւոր ձմերուկները կողք կողքի պառկած՝ իրար ականջի քշփչում են, թէ այն օրը պարտիզպանը իրանցից քանի հատ պոկեց։ Կարծես անհամբեր սպասում լինին, թէ երբ պիտի իրանք էլ կտրւին, բացւին ու մարդկանց երեսին ծիծաղելով՝ նրանց ծարաւը զովացնեն։

Ամառնային ամիսներն են—յունիս, յուլիս և օգոստոս։

---

91. ԱՄԱՌ

Ստեղծողն իր առատ ձեռքը բաց արեց,
Արտեր, անտառներ հարստացրեց.
Ծառեր ու թփեր զարդով ծածկւեցան,
Ամենայն կողմում ծաղկունք փայլեցան։
Ազատ շրջում են հօտերը դաշտում,
Ազատ լողում են ձկները ծովում.
Արտերում հարուստ ցանքսերը հասան։
Դաշտում գերանդին սկսաւ փայլել
Եւ անտառներում լռչնակները երգել.

«Ինչքան սիրուն է այս ստեղներում.
«Ե՛կ, հանգստացիր, մանկիկ, հովերում.
«Ականջ դիր, ինչպէս մենք երգ ենք երգում,
«Առատ ամառւան փառք վերընծայում»։
—Ո՛չ թէ ամառւան, ասաց, փառք տըւէք,
«Ով ամառ տըւաւ, նրան օրհնեցէք»։

---

92. ԱՂԱՍԻՆ ԴԱՉՏՈՒՄԸ

Աղասին որ հանդն էր դուրս գալիս, իր բերքն ու պտուղը, դաշտերի ծառն ու ծաղիկը, երկնքի, պայծառ արեգակի, լուսնի, աստղերի լոյսը տեսնելիս՝ նրա հոգին վերանում էր, խելքը թռչում, շատ անգամ աչքերը ծով դառած, տեղն ու տեղը մնում կանգնած, հէնց իմանում էր թէ իրան դրախտը տարան։

Ջեռները կցում էր, գլուխը բաց անում, երեսը մէկ երկինքը, մէկ երկրի վրայ դցում, յոզոց հանում ու ցանկանում էր որ կանչի..

—«Ա՜խ, ո՛վ ես դու, ո՛վ, հոգուդ մատաղ, Աստուած, որ այսքան բարիքը ստեղծել ես մեզ համար։

Ա՜խ, ինչի՞ չես քո սուրբ երեսը մէկ օր մեզ ցոյց տալիս, որ ոտներդ ընկնինք, մեր սիրտը, մեր հոգին քեզ մատաղ տանք։

Թէ ասեմ երկիրն է միայն գեղեցիկ, հազար ծաղիկներով, բոյսերով զարդարած, բա երկինքն ո՛ւր թողեմ, որ ցերեկն ինձ լոյս է տալիս, հանդիս պտուղը հասցնում, գիշերն էլ մուրճն իմ աչքիցս հեռացնում, ու այնպէս վրանի նման գլխիս կանդնած, անձրև, արև տալիս, որ ես ապրիմ, որդիքս պահպանեմ, աշխարհքին պէտքը գամ, որ մեռնելիս էլ՝ գան հողիս վրայ կանգնեն, ինձ մէկ գաղարկ ողորմի ասեն։

Ա՜խ, երկնային Թագաւոր Աստուած, քանի աչքս բաց եմ անում Քո արարած աշխարհքը տեսնում, սիրտս կըրակ է դառնում, աչքս ծով, մնում եմ տաքացած, բայց, ա՜խ, ոչ այս կրակն է ինձ այրում, ոչ այս ջուրն է ինձ խեղդում։

Աչքս մոլորուած, այս Թուփից այն Թուփը, այս սարից այն սարն է ընկնում, ծառի տակին ասես, սարի գլխին ասես, մտիկ անելով, աչքս շաղւում, ջուր է կըտրում։

Հէնց իմանաս մէկ ձայն, մէկ Թև, մէկ աներևոյԹ հոգի—տերևները խշշալիս, Թռչունը Թռչելիս, աղբիւրը բըքբջալիս, բիւլբիւլը երգելիս, հովը փչելիս, շաղը երեսիս Թափելիս, ամպը գոռալիս—ինձ ձայն ըլի տալիս, ինձ ձեռով ըլի անում, ինձ վրայ խնդում, Թէ «վայելի՛ր էստոնք, հողածին մարդ, բարի կաց, բարութիւն արա։ Արարչիդ մեծութիւնն ու խնամքը ճանաչիր, ծառի պէս պտուղ տուր, ծաղկի պէս հոտ, սարի պէս աղբիւր, դաշտի պէս բերք, երկրի պէս հաց, երկնքի պէս լոյս։ Վայելիր Աստուծոյ բարութիւնը, ուրիշին էլ բաժին տուր։ Աղքատ տեսնելիս՝ ուտացրու, կշտացրու։ Թռչունը վրովդ անց կենալիս՝ կանչիր կուտ տուր. դու առատ ձեռն ունեցիր, որ առատ առնես ու բախտաւոր լինիս»։

Ա՜խ, բոլորը կանեմ, կեանքս ուզեն, չեմ խնայիլ, բայց ինչ կըլինի, ով Տէր իմ և Աստուած, որ այդ հոգին մէկ օր ինձ երևի, որ այսպէս կարօտ չըմնամ։ Չայրւիմ, չըմաշւիմ նրա սիրովը։ Երազումս էլ որ մէկ նրա պատկերը տեսնէի, էլ սրտումս ցաւ չէր մնալ, էլ այսքան չէի կարօտ լինիլ ու տանջւիլ։ Թէ դու ես նրան ուղարկում, ով Տէր իմ և Արարիչ, ինչի՞ չես հրամայում, որ մէկ օր, գոնէ մէկ բոպէ, մէկ աչքս բաց ու խուփ անելիս, նա մէկ աչքովս ընկնի, նրան տեսնեմ, սիրտս հովանայ, ու էլի նրա ասածն անեմ, բերնիս Թիքէն հանեմ, ուրիշին ուտացընեմ, հագիս շորը հանեմ, ուրիշի լաշը ծածկեմ, որ իմ հօրն ու մօր սիրտն էլ ուրախանայ, ասեն Թէ՝ Աստուած իրանց բարի զաւակ է պարգևել, որ իրանց խրատը գետինը չի գցում, իրանց բարի ճամպին է հետևում, իրանց ասածն անում։

93. ԵՐԱՇՏ

Գարունը հետզհետէ տաքացաւ։ Մայիսի մէկին կասես օգոստոս ամիսը լինէր. երկինքը ամեն օր այնպէս պարզ էր լինում, որ դեղապետի համար ամպի նշան չէիր գտնի, արևի սաստկութիւնը մարդու գլուխ էր այրում. այն այգիները, որ մի փոքր ջրգլխի են, էլի ափներումը կանաչի ծեղ է երևում՝ ստւերոտ տեղերումը. իսկ ցածի այգիները այնպէս են չորացել, որ կարծես ամայի դաշտ լինին. կանաչ տեղ ամենևին չի երևում։

Երաշտը կարծես բաւական չէր՝ Թրթուրն էլ միւս կողմիցն էր ծառերը փչացնում։ «Տնաշէններ, ասում էին գիւղացիք, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հաւատներս բոլորովին պակասել է, ամեն տարի այս ժամանակ ս. Գէորգի Մասունքը, մեռնեմ նրա սուրբ զօրութեանը, երկու անգամ բերած էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մոռացել, Աստուածն էլ հետը»։

Հետևեալ օրը արևը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ զանգակները լսվեցին. տիրացուները հագան ժամաշապիկները. ո՛րը քշոցը վեր առաւ, ո՛րը խաչվառը, ո՛րն էլ մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան։ Գարեգինն էլ նրանց կարգի ձգելուց յետոյ բուրվառն ու շապիկը վեր առաւ գընաց. մի տիրացու էլ շարականը խառնեց տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառները ժամկոչի կռնատակը տըւած, ո՛րն էլ իր ուսին ձգած՝ գնացին դէպի Մողնի։ Ժողովուր-

դըն էլ մայը ու մանուկ, տէրտէրների ետևից իրանց զարդարանքով, տիրացուներով առաջ ընկան գնացին Մողնի, այնտեղի վանահայը վարդապետի մօտ՝ ժողովրդի կողմից խնդրեցին որ ս. Գէորգի մասունքն առնի գայ։ Փառաւորւի՛ Հայր սուրբը, իսկոյն պատրաստւեց, գնաց եկեղեցու դուռը բաց արաւ, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառն առաւ ու ամենքը մի-մի մասունք վեր առան, ինքը բռնեց ս. Գէորգի արծաթի ոսկեջրած աջը, իսկ քահանաներից մէկը՝ գլխաքարը, միւսը գագաթը, երրորդը պահարանաւոր մասունքը՝ զգեստաւորւած, շարական երգելով՝ մեծ հանդիսով գնացին դէպի Աշտարակ։

Հէնց որ հասան «Պատաշարը» [1]), չերմեռանդ ժողովուրդը, որ այնտեղ սպասում էր՝ գառան նման բառաչելով գլխները բաց, արտասուքն աչքներին՝ թափւեցին առաջը։ Կանայքն էլ բոբիկ ոտքով, ճանապարհի քարին ու փշին, գետնի տաքութեանը չնայելով՝ «Ով ս. Գէորգ ես կանչում, քո զօրութեանը մատաղ. մեր տէրն ու պահապանը դու ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա, մեր հացն ու աղաղակը լսիր, մեր երեխաներին խղճա»։

Հայր սուրբը կանգնեց այստեղ մինչև ողջ ժողովուրդը հաւաքւեցին, ու մասունքի ետևից ընկած՝ եկան Կարմրաւորի առաջը և այնտեղ թափօր արին։ Թափօրից յետոյ դարձեալ շարական երգելով գնացին դիւղի ս. Մարիամ եկեղեցու թաղը։ Ջաուերն էլ առաջը մատաղ արին։ Երբ հասան գիւղի միւս ծայրը, այնտեղ էլ թափօր արին ու պտրտելով տարան Ամենափրկիչ եկեղեցու առաջը. այնտեղ էլ թափօր անելուց յետոյ, խաչերայ արին առաւի վրայ, ս. Գէորգի աջը ջուրը ձգեցին, որ գնայ այգիները՝ թրթուրը ոչնչացնի։ Յետոյ տարան եկեղեցի, սեղանի վրայ բազմեցրին։ Ժողովուրդը առատ սրտով գալիս՝ դանձանակ էր ձգում։

Երեք օր ս. Գէորգը մնաց Աշտարակ. աստուածապաշտ ժողովուրդը այնչափ մատաղ ու կարասներով գինի խոստացաւ, բացի տրւած դանձանակից՝ որ եթէ Մողնու միաբանքը ուզէ ամիս ուտէին, չէր հատնիլ։ Երեք օրից յետոյ ս. Գէորգի Մասունքը առաջւայ հանդիսով յետ տարան։ Երեխաներն էլ «Նուրբին» շինեցին ու ման ածեցին. մէկն էլ տոպրակ վեր առաւ, երկուսը կռներից բռնեցին, միւսն էլ մի փոքրիկ բղուղ, և սկսեցին ման գալ տները։ Ամեն դռան առաջը կանգնում երգում էին.

«Նուրբին նուրբին եկել է,
Աչքա հուրին եկել է.
Ձիլա շապիկ հագել է,
Կարմիր գօտիկ կապել է։
Եղ բերէք, պորտին քսենք,
Ջուր բերէք, գլխին ածենք.
Մեր Նուրբինի փայը տուէք,
Ուտենք, խմենք, քէֆ անենք»։

Կանայք էլ մի աման ջուր են բերում թափում Նուրբինի գլխին, և երեխաներին բրինձ, իւղ կամ հատիկի տալիս, որ տանեն քէֆ անեն։

---

94. ԱՆՋՐԵՒԻ ԿԱԹԻԼ

Փայլուն կաթիլը ամրան անձրևի
Մի օր հարց տուաւ իր ընկերներին.
—Ինչու՞ մենք այս հին, աղքատ խրճիթի
Լուսամուտն այսպէս բախում ենք ուժգին»—

[1]) Ճանապարհի մի յայտնի տեղ։

Գաթիլներն իսկոյն տըւին պատասխան.
—Այստեղ երկրագործ մշակն է ապրում.
«Քաղցը աւետիք տալիս ենք նրան,
«Որ արտում ցորենն աճում է, ծաղկում»։

---

95. ՕՏԱՐԻ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆԸ

Լորը բուն էր դրել գիւղացու արտում և ձագերը հանել։ Հնձի ժամանակ էր։ Մի օր արտատէրը իր կնոջ հետ եկաւ, արտի գլխին կանգնեց և ասաց. «Ըղջէն ժամանակն է հնձելու—հասիկները թափւում են. վաղը ևս կը խնդրեմ հարևաններիս, որ գան, ինձ օգնեն»։ Ձուտիկները լսեցին այս խօսքերը և սաստիկ վախեցան։ «Հեռանանք այստեղից»,—ասացին նրանք իրանց մօրը։ Բայց մայրը պատասխանեց. «Մի վախենաք, վտանգը դեռ այնքան էլ մօտ չէ»։ Գիւղացին գնաց հարևաններին խնդրելու։ Նրանք խոստացան առաւօտը գալ, բայց խաբեցին ու չեկան։

Միւս օրը երեկոյին գիւղացին դարձեալ եկաւ արտը և ասաց. «Վաղն իմ ազգականներին կըկանչեմ աշխատելու, նրանք անշուշտ ինձ չեն խաբիլ և կըգան»։ Ձուտիկները այս անգամ աւելի ևս վախեցան։ «Գնանք, գնանք շուտով»,—կանչեցին միաբերան։ Բայց փորձւած մարին ասաց նրանց. «Մի վախենաք. դեռ տեղափոխելու ժամանակը չի հասել»։ Գիւղացու ազգականները էլ չեկան նրան օգնելու։ Վերջապէս գիւղացին ասում է կնոջը. «Ուրիշ ճար չկայ. մնում է, որ մենք ինքներս անենք մեր գործը. Ասուածոյ օգնութեամբ մենք էլ կարող ենք հնձել մեր արտը»։ Լորն այս խօսքերը որ լսեց, իսկոյն ձայն տըւաւ իր ճուտերին. «Զաւակներս, այժմ ահա այստեղից հեռանալու ժամանակն է. գիւղացին քանի դեռ

իր յոյսն օտարների վրայ էր դրել, ես չէի վախենում, իսկ այժմ, երբ նա վճռել է անձամբ կատարել իր գործը, հաւանական է, որ շատ շուտով արտը հնձւի»։
Այս ասաց ու ձագերին առաւ, արտից հեռացաւ։

---

96. ՀՈՒՆԳ

Ահա բանւորներն շարէշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած,
Մինչև գօտկատեղ բարձրացող արտում
Ծպիտն երեսին՝ ցորեն են հնձում։

Ընդարձակ դաշտը, որ ամիսուկէս
Մեղմ քամու դիմաց, կապոյտ ծովի պէս,
Ճկւում, ծռքւում էր ու հօրանց գնում,
Նորից յետ դառնում, իր տեղն էր բռնում,

Այժմ բաց-դեղին ոսկու գոյն առած,
Տիրոջ օգնութեամբ հասկերը լցրած,
Արևի դիմաց փայլում է, խաղում,
Ամբողջ հովիտը հուր ու ծով շինում։

Կարծես հրեշտակը Տիրոջ հրամանով
Ծիծաղ է սփռել իր առատ ձեռքով,
Ուրախ ու քրքիջ, խինդ ու բերկրութիւն
Դաշտը բռնած է, կասես, օրնիբուն։

Ահա բանւորներն շարէշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած,
Հնձում են ցորեն ու խուրձեր կապում,
Կապած խուրձերից տասնեակները կազմում։

97. ԱՄԱՌՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Ճաշւայ շոգն անց էր կացել։ Սար ու ձոր գլխները էլ ետ բարձրացնում էին, որ փոքր շունչ առնեն։ Արեգակը Մասիսի քամակիցը հանդարտ աչքը բաց էր արել, մունջ-մունջ Երևանու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում էր, որ կամաց-կամաց մայր մտնի։

Թանձր խաւարը, սև մառախուղը եկել, բոլոր դաշտերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացրել, կալել էր։

Թռչունը տեղիցը չէր ուզում շարժի, հաւը բնիցը գլուխը հանի։ Ամեն տեղից ոտքը խաղաղել, ամեն տեղից ձէն ու ձոր լռել, պապանձւել էր։

Ջուր ջրողը առւի վրայ էր թեք ընկել, քնած մնացել, ու ցանք անողը հանդումը, այգեպանը՝ իր ծառի տակին՝ շւաքումը քուն մտել, հանգստացել։ Մարդ, ինս, ջինս գիւղերումը էլ չէին երևում։ Բացի կոնդի ծայրից, բացի սարի լանջից, բացի ճանպում, հանդում, մէկ սև մազի չափ դարալթու սևին էր տալիս, ձիու քամակիցը դէս ու դէն թեքւում, երեսի, քամակի վրայ շուռ գալիս, էլ ետ գլուխը շըտկում, օրգանգոն ու գանթարղէն ժաժ տալիս, ձիուն թափիկ տալիս, կամ մըտրակում, որ ոտները մի քիչ շուտ-շուտ փոխի, շուտ տեղ հասնի։ Բացինն էլ, ձեռն ականջի քամակին դրած, տխուր, բարակ ձայնով մէկ բայաթի էր բարձրացրել, քթի տակին, ձիու սանձը գլխին գցած, ինքն իրան նզզում, գնում էր, որ տուն հասնի, իր յոգնած, ջարդւած մարմինը կամ մէկ շւաքի տակի հանգստացնի, կամ իրա տան դուռը, իր ընտանիքի երեսը, քանի որ գետ մութը վրայ չէր հասել, տեսնի ու սիրտը բացւի։

Հօտաղներն էլ իրանց գութանի լծկանը բաց էին թողել, լուծը ետ արել ու մէկ քօլգի տակի, գութանը

մէկ կողմը, եզները միւս, ջրերի ափին վեր էին թափել,
քաղցը քուն մտել։ Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը
միւս, շւաք տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փըն-
չացնում, արօճ անում։ Հովիւն էլ գլուխը մէկ քարի վը-
րայ դրած, նզզել, աչքը կպցրել էր, որ շոքը քաշւի թէ
չէ՝ վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտաւէտ
տեղ տանի, արածացնի,

Որթուն շների մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի
ծայրին, կամ հովւի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը
կիտել, մարաղ էր մտել, որ թէ գող, գայլ, գազան սիրտ
անի մօտենայ, մէկէնիմէկ վրայ թռչի պատառ-պատառ
անի, իր տիրոջ ոչխարները պահի։ Մէկ կանաչ խոտ,
մէկ գալար թուփ, կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր ե-
րևում, որ մարդ հոտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ,
սիրտը բացւի, ու իր ճանպի երկարութիւնը մոռանայ,
կամ շոքի ձեռիցն այրւած, խորովւած ջանին հովութիւն
տայ,—այսպէս էր սար ու ձոր, դաշտ ու հանդ չորացել,
խանձւել, պապանձւել։ Միմիայն խոտերի ցողուններն ու
թուփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ այնտեղ ցից-
ցից գլուխ բարձրացրել, տխուր, տըտում, մոլորւած,
պաշարւած կանգնել, մնացել։

Սև-սև գիշակեր ագռաւները կամ վախլուկ տուլաշ-
ներն էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ մէկ քարափի
ծայրի կամ մէկ բուրջի գլխի, կամ թէ չէ՝ ճանպի միջում
իրար գլխի հաւաքւել էին, նստել, կամ պտոյտ էին գա-
լիս, իրար կտցահարում, իրար թևերից քաշում, որ մէ-
կի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն, իրանց ձա-
գերին էլ տան կամ հետները տանեն։

Օձ, կարիճ, խլէզ, բզէզ, ու ինչ կերպ գազան ասես,
որը մէկ թուփի տակից, որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջից՝
մորեխ, մժեղ, հանդէս էին բաց արել։ Որը մէկ թուփի
տակից, որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջից՝
կամաց-կամաց ժաժ գալով, պոչ ու գլուխը իրանց քաշե-

լով, կամ ծլունդ լինելով, էլ ետ տազ անելով, կամ գետնի, ապառաժի վրայ սողալով, փշտացնելով, շւացնելով, ծւալով, ծղրտալով, ոտն էին էլել, ուզում էին իրանց արևի ձէնն ածեն։

Որն էլ իր բնի առաջին արևակող անելով, գլխները հանել, մունջ-մունջ ականջ էին դրել, սուր-սուր աչքները ցցել, պելացել, շլացել, այս կողմ, այն կոմն էին մաիկ տալիս, որ ոտք խաղաղելիս դուրս գան, մի քիչ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն, էլ ետ իրանց բունը մըտնեն, էլ ետ գնան քնեն, հանգստանան։

Բազի պատածակի արանքից, կամ քարի ծայրից էլ մէկ անճար բու, գլուխը վեր թողած, քիթ ու պռունկ կիտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իր սև օրը ողբում։ Հաւի թշնամի ուրուրն էլ՝ թևերը փռած, չանգերը սրելով, բաց ու խուփ անելով, կտուցը սրբելով, կամ կուրծքը քուջուջելով, երկնքի տակին, գլուխը կուրծքի տակին քաշ գցած, սուր աչքերը այս դէհն, այն դէհն էր գցում, պտրտում, պատրաստւում, որ մէկէնիմէկ, ական թօթափել վայր վազի մէկ լխպոր ճուտի գլխի—որ իր մօր թևերի տակին, կամ մօր գլուխը քորելով, թևը քաշելով, ծւծւալով կակըտալով, կամ կտուց կտցի տալով, մօր կրխալուն ականջ դնելով, սուս ու փուս նստում էին իրար հետ, կամ քջուջ էին անում—կամ մէկ խեղճ, անճար լորի քամակի խփի, ճւճւացնելով՝ վեր քաշի, քրքրի, փետրի ու իր ագահ փորին մատաղ անի...

Այսպէս մեռել, լուել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփըլթու մէկ տեղից չէը լսւում։ Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի, երբեմն-երբեմն փչում, ծառի տերևները սլսլացնում, ժաժ էը գցում, ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շուտով անց կենում ու փշրի, խոտերի, քարափների, ձորերի մէջ մտնում։

Ինչպէս ծխի մէջը խրւած՝ հեռու տեղից դաշտի գե-

դերը, հանդերը, փոսերը՝ մթնած, լուած, ինչպէս սև ամպի կտորներ, կամ այրւած, խանձւած տեղեր՝ այստեղից, այնտեղից ոևին էին տալիս ու խառնիխուռն երևում։

Արաքսը՝ ինչպէս մէկ նետ օձ, կամ արծաթի գօտի՝ արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը՝ իր սուր, լուսափայլ ճակատն ու գլուխը բաց էը արել, որ մրմունջ, լուռ, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փէշին մի քիչ խփում, շփում էը ու էլի խեթ-խեթ նայելով, նրան սպառնալիք տալով, ձէնըձոր անելով, գլուխը պտըտելով, գնում Զանգուին ու Գառնու գետն իր ծոցն առնում ու խաղալով, խայտալով, վշվշալով՝ հեռանում քուերտանց հետ ու պռունկ պռունկի, լանջ լանջի, քամակ քամակի տրւած, իրար գըլխի, երեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքները խփում, նղղում ու Ձարուրի տափարակ ծոցում ծեծւած, ջարդւած քուն մտնում։

---

98. ՊԱՐՏԻԶՊԱՆ

Ամառն է։ Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհրատում.
Ոչ շունն է հաչում, ոչ ճիճին երգում,
Գորտն էլ է լռել, էլ չի կրկռում։

Ամենքն էլ փախել, հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լուել, պապանձւել,
Միայն մի հատիկ մարդ է երևում
Խորընկած դաշտում, առւի եզերքում։

Կանգնած է մարդը արևի տակին,
Ոտն ու ծունկը բաց, բոնը դրած ուսին.
Մի շապիկ միայն ունի նա հագին
Եւ մի սպիտակ թասակ կայ գլխին։

—Բայց ինչ մարդ է նա և ինչ է շինում,
Արևի տակին ինչու՞ է այրւում.
—Նա պարտիզպան է, պարտէզ է ջրում,
Սեխն ու ձմերուկը նա է հասցնում։

99. ՍԱՐԳՆԱԼԸ

Ուզունթալեցիք, ինչպէս և Ղազախի կողմերի բոլոր դիւղացիք, սովորութիւն ունին ամառային ժամանակ իրանց անասուններով բարձրանալ դէպի մօտակայ սարերը։ Այդ պաշտօնը կատարում են բացառապէս կանայք։

Ուզունթալեցոց սարը մի բարձր գեղեցիկ տեղ է, Սրւեղից դէպի հարաւ։ Մի օր ձիաներով գնացինք սար։ Ինչպիսի հրճւանքով ես անցնում էի այն խիտ անտառների միջով, ծուռը ճանապարհներով, ձորերի և աղբիւրների վրայով։ Ահա անցանք Սրւեղի ջուրը, բարձրացանք դէպի «Մութը Ձորը», ձեր առաջն է «Ծրմծրմանը, ահա «Գիւռ Աղբիւրը»։

Այս ինչ հոյակապ անտառներ են, որ մեզ շրջապատել են, այս ինչ ուղղահայեաց և բարձր հաճարի ծառեր են որ կլանել են արևի ճառագայթները։ Գոյնզգոյն ծառատուտկուտները պինդ կպած ծառերին՝ կրտկրտացնելով կոցահարում են նրանց կեղևը՝ միջատները կուլ տալու։

Դուրս եկանք «Գիւռ Աղբիւրի» հովիտը. ինչ գեղեցիկ հարթավայր է նա. մէջտեղը բղխում է մի վճիտ, առնորակ աղբիւր, որ իր առատութեան համար ստացել է «գիւռ» [1]) կոչումը. նրա վրայ շինած է մեծ փայտէ նաւ՝ անասուններին ջրելու համար։

[1]) Մեծ, վարար, յորդառատ։

Մենք կանգ առանք այս սքանչելի աղբիւրի վրայ. ատամնիս սեղմելով կուշտ խմեցինք, երեսներիս զարկեցինք այդ անմահական ջուրը, զովացանք և զովացրինք մեր ձիերին։ Նորից նստելով ձիերի վրայ, մենք մի փոքր էլ շարունակեցինք մեր ճանապարհը դէպի վեր. և ահա դուրս եկանք անտառից լոյս աշխարհ. և մեր առաջ սփրուեց լայնանիստ, կանաչազարդ, ծաղկափթիթ տարածութիւն, որ, տեղ բարձրանալով, տեղ ցածանալով՝ ստանում է ալեծածան տեսք։

Ուզունթալեցոց՝ ուրից հիւսած, եղէգնէ լաստերով շրջապատած՝ գլուխը հաստ թաղիքով ծածկած դագեաները [1]) շար ի շար կանգնած էին այս բլրի վրայ, այն աղբիւրի մօտ, մի՛ւս ձորի կամ անտառի բերանում։

Առաւօտ էր. արեգակը բաւական բարձրացել էր հորիզոնի վրայ. կանաչ խոտերի մարգարտափայլ ցօղը դեռ ևս տեղ առ տեղ երևում էր։ Մենք կոխելով այդ ցօղը, շարունակում էինք մեր ճանապարհը։

Ես առանձին հետաքրքրութեամբ նայում էի այս վայրենի դրախտի վրայ իր վայրենի բնակիչներով։ Երիտասարդ կանայք բոլորիկ ոտքերով, չբւանները ձեռքներին, վազվզում էին՝ հորթերը կապելու։ Մի՛ւսները հարում էին երեք ձողից կախած խնոցին։ Տաւարածները Սուի լանջով, «Իրիցի Աղբիւրի» կողմից բերում էին կթի կովերը՝ կթելու։

Հորթերի ու կովերի բառաչը, կանանց խառը ձայները, հովիւների երգն ու սրինգը, շների հաչոցը, ձիերի խրխինջը, այդ բոլորը իրար է առնւելով՝ մի նահապետական կենդանութիւն էին տալիս այդ կանաչ լեռներին։

Մենք իջանք դագեայի առաջ. ձիերն արձակեցինք արածելու. դրացի հարսները բերին մեզ համար կարագ,

[1]) Վ՚ան։

սեր, մածնի երես, թերթերուտ, գաթա և այլն՝ մեր գալուստը շնորհաւորելու։ Այդպէս անցաւ ամբողջ օրը։

Երեկոյեան ժամանակ տաւարը նորից եկաւ, և իւրաքանչիւրը կանգնելով իր տիրոջ դագեայի առաջ, ծանր ու բարակ որոճում էր։ Գիշերը շատ մթին էր։ Իւրաքանչիւր դագեայի առաջ վառւած էր մեծ խարոյկ. և ինչո՞ւ չըվառես, երբ շուրջդ անտառով պատած է և փայտը՝ ձրի։ Խարոյկի շուրջը նստոտած էին կանայք, տաւարած, շըներ։ Մի խարոյկի մօտ բարձր խօսում էին, միւսի մօտ երգում, երրորդի մօտ սրինգ ածում։ Այդ էլ մի տեսակ կենդանութիւն էր։ Կարճ միջոցից յետոյ ամենքը պառկոտեցին քնելու։

Հետևեալ առաւօտը, Աստուա՛ծ իմ, ի՜նչ թարմ օդ, ի՜նչ փայլուն ցօղ, ի՜նչ պայծառ արև, ի՜նչ գոյնզգոյն ծաղիկներ, ի՜նչ մեղմիկ զեփիւռ, ա՜խ կեա՜նք, կեա՜նք…

---

100. ԼԱԼՒԱՐ ՍԱՐԸ

Ծագում է մանուկ արևը գարնան
Կովկաս լեռների ձիւնի պատնէշից,
Զարթնում են մէկ-մէկ սարերն անհրման
Զմրան անվրդով քնի մըշուշից.
Ահա՛ Լալւարի [1]) վիթխարի ուսին
Բազմում է արփին լժարմացած ոյժով,
Սարեր ու ձորեր իրար երեսին
Նայում են, ժըպտում ամպի մշուշով . . .
Վերջին ձիւներն էլ ահա՛ հալ ընկան,
Արտասւեց խկոյն լեռների հըսկան.
Ամեն մի ձորից աղբիւր է հոսում,
Ամեն մի թփից բիւլբիւլ է խօսում.

[1]) Լօռւայ ամենաբարձր սարը։

Ե՛ւ դալար հովիտ, և՛ ժայռի կըրծքեր,
Արձագանք տալով գարուն են հընչում.
Զըմրան փարախից հովւական երգեր
Զեփիւռի թևով սարերն են թռչում.
Ծաղկալից աշխարհ անվերջ ձորերի
Բացւում է, ժըպտում կօկոնից գըւարթ,
Փարթամ գեղութեան ոգին Գուգարքի
Ճըռչում է գարնան բոյրով անարատ.
Ամպերն էլ իրար համբոյրներ տալով,
Զըւում են կայտառ, Լալւարը գըրկում,
Առաջին անգամ թունդ որոտալով,
Գուգարքը աշխարհին ողջոյն են երգում.
Եւ հայրենիքում փայլակ-կայծակի
Գիշերւայ դըրոշմած գաղտնի համբոյրներ,
Երգում են երկրին սէրը երկնքի,
Դողում են սիրուց սարեր ու ձորեր.
Եւ խորհդաւոր մի թովիչ ձայնով
Խօսում են նըրանք իրար հետ փարւում,
Երգում են, խընդում, հազար բերանով
Լալւարի վիթխար հասակը գովում։

Ահա՛ գարնան հետ և շարան-շարան
Դաշտավայրերից դէպի զով սարեր
Զգւեց սայլերի, ուղտերի քարւան—
Զգւեց սայլերի, ուղտերի քարւան—
Փախչում են շոբից թէ՛ թուրք, թէ՛ հայեր.
Թընդում են ձորում զանգի հնչիւններ,
Ձիերի խըրխինջ, պայտերի դոփիւն,
Մէկ-մէկի կըցած անվերջ քարւաններ
Քաշում է Նաւը, ահեղ մռնչում.
Քաշում է Նաւը, ահեղ մռնչում.
Ո՛րը տանում է ալաչխի [1]) քեչան,

[1]) Հովւական վրանի մեծ տեսակը։

Կուժն ու խնոցին, ճիպոտն ու չաթան[1]).
Ո՛րն էլ զարդարած գիր[2]) ու փնջերով՝
Օրօրւում, անցնում լեռան լանջերով.
Բայց նառն ինքնապոհ քայլում է հանդարտ,
Բոժոժ ու զանգեր վրզին ու կրծքին,
Եւ օրօրելով կապերտները ու զարդ,
Գեղեցիկ հարսն է նա տանում մէջքին.
Մերթ բարկանալով, կանգնում է հրպարտ,
Մերթ փրփուր թափում կատղած բերանով,
Մերթ երկար շուրթը կախելով բարդ-բարդ,
Նա պարծենում է գեղեցիկ բեռով։
Բռնել է ճամփէն թունդ իրարանցում,
Դոփում են ձիեր, սանձերը կրծում—
Ընկնիւ մետաքսից ոսկեթել գործած,—
Աղաջարիներ[3]) թամքերին գըցած,
Հուժկու կրծքերից կապած թալիսման[4]),
Արևելեան ճոխ արծաթն ու ոսկին,
Ձերմակ դաթիբան, քօղն ամպի նման
Փըռփռում են սիրուն հարսների դէմքին։

Լեռների տօնն է. մարդ և անասուն
Ուրախ երգերով դիմում են սարեր,
Մոռնալով ձըմրան քաշած վայնասուն,
Ծաղիկ փնջելով անցնում են ձորեր.
Անցնում են արագ քոչ-քոչի միջով.
Գարնան արևից փայլում են զէնքեր,
Եւ թարմ կենսաբոյր լծաւիշ կանաչով
Բայւում են, ժըպտում սարւորի դէմքեր.
Փոքրիկ երեխան պինդ մէջքին կապած՝

[1]) Բարակ ճիպոտներից հիւսած վրանի չրջապատ։ [2]) Թղթերում կարած՝ շար աչքից ապահովող աղօթքներ։ [3]) Մետաքսից գործած ձիու ծածկոց։ [4]) Թղթերում կարած՝ շար աչքի դէմ աղօթքներ։

Խեղճ հովւի կինն էլ վազում է ոտքով,
Օգնում է մարդուն՝ գոհ և սրտաբաց
Բախտի որոշած ծանրը վիճակով.
Մայում են, բայում գառըն ու մաքին,
Թընդում կովերի, հորթերի բառաչ.
Իսկ տընդտընդալով գոմէշը ձագին
Կանչում է դանդաղ վազելով առաջ.
Վազում են յոգնած շները հօտի
Եւ լեզուն հանած թանչին են տալիս.
Լսւում է յանկարծ ձայնը լակոտի,
Որ քոչից ընկած՝ կալանչ է գալիս։

Քաւանի ծայրը սարերը հասաւ,
Հասաւ ու ձուլւեց թուխ ամպերի հետ.
Վըրան-վըրանի եռանից բըսաւ
Ծաղիկների մէջ գոյն-գոյն, սիրաւէտ.
Ալաչուխ, դագա[1]), անվերջ վըրաններ,
Շըրջան կազմելով սառն աղբրի ափին,
Ինչպէս ծեր արծւի կարկատած բընները,
Յենւեցին մէկ-մէկ բարձրը քարափին.
Դաշտեցի հայն էլ սառ ջըրի կարօտ՝
Եկել է, դըրել բինէն այս ամառ
Լօք[2]), Լալւար, Լեջան[3]) աղբիւրների մօտ,
Շոքերից ազատ ապրելու համար։
Գուգարք սարերի սիրաւէտ լանջին
Բազմել են հայի, թուրքի բինաներ,
Բայց դարձեալ խառնւած քոչ-քոչի միջին՝
Դեռ երերում են ուղտի քարւաններ։
Խըրխնջում է ձին, կովը բառաչում,
Բոլորն էլ իրանց իւրտն են ճանաչում.

[1]) Հովւական վրանի փոքր և հասարակ տեսակը։ [2]) Լօռւայ սարերից մէկը։
[3]) Լօռւայ սարերից մէկը։

Մայում է անուշ ամլիկը[1] գառան,
Սարեր ու ձորեր նորից կեանք առան։

Գիշերը հասաւ. մըթին է ճամփան.
Մարում է կամաց աղմուկը քոչի.
Առւակի ափին քարւաններն իջան.
Կանչում են՝ «տըղէք, ապրանք չըկորչի»։
Սայլերի ճըռռոց, ոչխար ու տաւար
Գըմնելով ձորում գիշերն իջևան,
Հանգիստ են առնում միւս օրւան համար։
Կըրակի վրայ առւակի ափին
Մի տեղ ընթրիք են շտապ պատրաստում,
Մի տեղ էլ կորած գառանն ու հորթին
Սար ու ձոր ընկած հովիւն է կանչում.
Մի այլ տեղ ուրախ շըրջան բոլորած,
Ուտում են նըրանք կաթն ու խորոված.
Գիշերն էլ արդէն մըջում է, լըռում,
Յոգնած քոչւորին հանգիստ քուն բերում,
Միայն մի կով է դարձեալ բառաչում
Եւ քունը կըտրած հորթուկին կանչում.
Լըսելով նըրան գիշերն անդադար,
Հեռևում է աղխուր ծերունի անտառ։
Ամպի փէշերը կախած մի ծայրին՝
Լալւարն էլ կարծես նոյն վիշտն է զգում,
Ինչպէս վիրաւոր արծիւը ժայռին,
Թևերը փռած քոչւորին հսկում։
Բայց Լօք սարերի կանաչ լանջերում
Մի բինա էլ կայ, որ դեռ չի քընում.
Այնտեղ խարոյկի շուրջը բոլորած՝
Տեսած ու լըսած արկածն են պատմում.

[1] Մօր հետ անբաժան ապրող և ծծող գառը։

Եւ մեծ ու փոքրը ականջներ լարած՝
Աշուղ Գիքօյի երգերն են լըսում.
Պատմում է, երգում աշուղն անցեալից,
Զորերում տեսած հին խղիթներից.
Կըրակին գըցած կաղնի մեծ գերան՝
Սարւորն էլ արթուն լսում է նըրան։

---

101. ԳՈՒԳԱՐՔԻ ՍԱՐԵՐԸ

Ողջո՛յն, վեհափառ լեռներ երկնահուպ,
Ո՜վ հրաշալիք հզօր Արարչի,
Եւ, ահա, հոգիս, ինչպէս մի ասուպ,
Թռած գալիս է ձեր գըլխին հանգչի.—
Այդ գագաթներին, որ ձիւնապսակ
Փայլատակում են ընդդէմ աստղերին,
Այդ ամպերի մէջ, որ կուտակ-կուտակ
Ծանրանում են ձեր շքեղ ուսերին.
Այդ սառն ու յստակ աղբիւրների մօտ,
Որ ապառաժից յորդառատ բղխում
Առւակի վերայ, կայտառ, ծիծաղկոտ
Երեխի նման կըկչում են, խաղում.
Պարզ առուների դալար ափերին,
Որ սահանքաւոր իջնում են փրփրած,
Ուր որ կենսաշունչ հովը լեռնային
Մերթ վազվզում է, մերթ գըգւում կամաց.
Ուր որ համասփիւռ բուրմունքը ծաղկի
Եւ ծըծմբային հոտը կայծակի
Խառնւում իրար և տարածւում են,
Խոռոչ ու ծործոր բռնում, լցնում են։
Օրհնութեան վայրեր, ուր առոյգ կեանքի
Եւ զըւարթութեան շունչն է միշտ խաղում.

Հոյակապ երկիր, որ միայն երկնքի
Բարձրութեան մէջ ես խորհուրդդ խորհում։
Ուզում եմ պատմել, թէ ինչ եմ սիրել,—
Բարձրացնել փառքը քո վսեմ անուան,
Ուզում եմ երգել և քեզ մեծարել,
Արժանիդ երգի և երանելութեան.
Բայց թոթովանքը ապիկար լեզւի
Աստուածայինը չէ կարող յայտնել,
Եւ նա մնում է, որ պիտի աւել,
Որ միմիայն քեզ է երկինքը տուել։
Ա՜խ, թէ քո արւած հոգուն ու սրտին
Տայիր և թարգման—հրաշափառ լեզու,
Քեզ մտքից հանող քո թշւառ որդին
Քո վհուկեանը կըլինէր հատու։

102. ԿԱՐԿՈՒՏ

ա

Անցել էր գարուն՝ ամառը մտել, բիւրը անթիւ բաղիք գիւղացուն բերել. կանաչ արտերի ցորենն ու գարին, կորեկն ու հաճար ուռել ու լցւել, ոսկեգոյն ներկւել. և այգիների խնձորն ու տանձը, գամբուն ու ծիրան հասել կարմրել ծառերը բեռնել. իսկ պարտէզների սեխն ու ձմերուկ, դդումն ու դդալը փորներն ուռցրել, մեղրի համ առել...

Գետը պարզել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիրներ դաշտերը փուել. ծառերի գլխին և կամ արտերում թռչունք բուն դրել ձագուկները հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջից, մեղուն թռչկոտում ծաղկից դէպ ծաղիկ, կրիան վիզը հանած պատեանից, քաշւում, քաշկռտւում թփերի տակից...

Պայծառ էր օրը, պայծառ էր երկինք.
Ուրախ են թռչունք, անասունք, մարդիկ...

բ

Բայց այն ինչ ամպ է, որ արեի տակից գալով դալիս է ու իրա ետքից՝ կարծես շղթայած քաշւում է բուրմ մեծ ու սև ամպեր, ամեն տեղ փռում...

Մի րոպէ ևս. խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր դղրդեց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնւած, մարդկանց սրտերը ահ ու դող ձգեց: Մռնչաց քամին, շարժւեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրև թափւեց. անձրևի ետքից սառգէ գընդակներ, չըը՜խկ հա չըը՜խկ երկիր գլորուեց: Թափւում է թափւում, սար ու ձոր ծածկում, ոչ դաշտ է հարցնում, ոչ այգի ասում:

«Ա՜խ կարկուտ, կարկուտ, կանչում են մարդիկ,
Այս ինչ պատիժ է. խնայէ, երկինք...»

գ

Ծերը ծնկաչոք արտասուքն աչքին Աստուած է կանչում՝ խնայել երկրին. պառաւը հանած երկթէ կառկառան բակն է շաղտում ու նզով կարդում. հարս ու աղչիկները պատի տակ շարւած, սուր դանակներով կարկուտ են կտրում՝ երկնքին նայում, իսկ նրանց մօտը մշակ—երկրագործ յուսահատ կանգնած՝ ձեռը դրած ծոցում, ակ-ւակ է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանդերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու իրարանցում... Հօտը ցրւել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէս ու դէն ընկել, հաւքերը թռել բունի մէջ պահւել, հովիւ, հովթարած, փայտահատ, կովարած, ամենքն էլ իրանց գործերը թողած՝ թփերի տակին մնացել են սառած...

գ

Դադրեց կարկուտը. որոտը լռեց,—ամպերի ճեղքից արևը նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տխուր փայլ էր որ նա տուաց:

Այգեպանը վազեց իր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց մնաց քարացած.—ծառեր տերևթափ, ճիւղեր կոտրըտւած, բոլոր պտուղները կարկտահար եղած—«վայ իմ աշխատանք, ափսոս իմ այգի», ասաց, հեռացաւ, աչքերը լցւած...

Ընտանէրը գնաց իր արտը հասաւ,—թուլացան ոտները, սևացան աչքեր,—երբ տեսաւ հասկը ջարդւած, փըշըրւած, հողին հաւասրած, անգութ հեղեղից աւազով ծածկւած. «կորաւ իմ յոյսը, փչացաւ իմ արտ», ասաց ու դըներս սիրտը մորմոքած...

Դրսում մնացած հաւքերն էլ թռան գտան իրանց բուն, բայց ա՛խ, ինչ տեսան. բունը աւերւած, ձագուկները ընկած, չորսից միայն մինը ողջ էր մնացած. իսկ այն միւսները թափւած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են, աչքները փակել, որի գլուխը, որի թևիկը կարկտից ջարդւել։

Ձլրըլաց թռչունը, սգաց իր ձագուկ.
Դէս ու դէն ընկաւ՝ արաւ ողբ ու սուգ...
Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ
Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ,
Այժմ յաջորդեց կարկտի շնորհիւ
Յուսահատութիւն, տառապանք ու ցաւ...

---

103. Ա՜Յ ՍԵՒ ԱՄՊԵՐ...

Ա՜յ սև ամպեր, վա՛յ սև ամպեր,
Սիրտս պատեց սև ու մութ.
Սրդեօք ինչ էք դուք ինձ բերում,
Գարնան անձրև՞ թէ կարկուտ...

Ցուսով-լուսով արտ եմ ցանել,
Երիւն թափել ու քրտինք,

Ողջ սուրբերին մոմ եմ վառել,
Աղօթք արել, որ երկինք
Արտիս նայի, տունս խնայի,
Օր տայ, կեանք տայ իմ հացին.
Վա՛յ բալէքիս... Ասուած չանի,
Թէ որ անհաց մընացին...

Ա՜յ սև ամպեր, ինչ էք գոռում.
Սիրտս պատեց սև ու մութ.
Սրդեօք ինչ էք արտիս բերում,
Գարնան անձրև՞ թէ կարկուտ...

---

104. ՎԱՐԴԱՎԱՌ

Քրիստոսի Պայծառակերպութեան տօնը, որ «Վարդավառ» է կոչւում, Ղարաբաղում և այնտեղից դաղթած գիւղերում շքեղութեամբ է կատարւում։ Նաւակատիք շաբաթ երեկոյին համարեա բոլոր ժողովուրդը հաւաքւում է եկեղեցու բակը, զուգւած, զարդարւած։ Այդ երեկոյին կըտեսնես ամենայետին աղքատի հագուստն էլ նոր։ Ամբողջ տաբւայ մէջ չարչարւում, աշխատում են, հէնց կարծես այդ տօնի համար, որ միայն այդ օրերը իրանց հագուստը նոր լինի. իսկ մնացած ժամանակները հոգ չէ, եթէ հին, կեղտոտ ու պատառոտած հագուստներով լինին ապրում։ Շաբաթ երեկոյին, ժամը վերջանալուց յետոյ, թէ՛ մարդ, թէ կին գնում են տուն և ամեն ինչ պատրաստում են յոյս կիրակիի համար։

«Քրիստոսի Համբարձման» գիշերւայ համար նրանք պատմում են հետևեալ աւանդութիւնը. իբր թէ այդ գիշերը երկրիս բոլոր սուրբերը գնում են երկինք՝ իրանց «Հօրանց տուն», այսինքն ս. Աստուածածնի մօտ, ըստ ո-

րում նրանց մայրը նա է։ Սուրբերի գնալու ժամանակ երկինքը բացւում է. ով որ տեսնի այդ ժամը, և ինչ որ խնդրի Աստծուց, նրան կըտրւի։ Մինչև անգամ պատահել են մարդիկ, որ այդ դիշերը անքուն են մնացել, և իբր այդ, երկինքը բացւելու ժամը, տեսել են. ոմանք այդ րոպէին խնդրել են որդի՝ որ և ծնւել է, ոմանք հարստութիւն՝ և դարձել են շատ հարուստ, բայց անժառանգ, քան որում միայն տրւում է այն՝ ինչ որ ցանկանում ես. ուրեմն խնդրելու ժամանակ պէտք է մի այնպիսի խօսք ասել, որ ամեն ինչ իր մէջ պարունակի։ Բայց մեր օրիորդներն այդ շատ լաւ գիտեն, և նրանք աշխատում են երկինքը բացւելիս տեսնել։ Դրա համար էլ հաւաքւում են միասին մի տեղ ու նոյն դիշերւայ ուտելու պարէնն էլ հետները. երբ փոքը ինչ մթնում է, սկսում են իրանց «Գիւլում հայ» սովորական երգը։ Մի քանի աղջկէք կերակուրները են եփում, պատրաստում. միւսները ծաղիկները քաղում, փնջում ու իրանց քնքոյշ ու բարակ ձայնով թնդացնում են օդը՝ և անյագ սպասում են երկնքի բացւելուն։ Երբ կերակուրները եփում են, դնում են մէջտեղը՝ և չորս բոլորը շարւում, որ ազապ պատանիները չդողանան. եթէ նրանք կարողանան գողանալ, ուրեմն մըրցանակը տարած կըլինին ու օրիորդների բախտը տղանըին կըլինի վիճակած։ Իսկ պատանիները տեսնելով, որ իրանց թաղի օրիորդները դիշերը անքուն «Գիւլումով» են անցկացնում, իրանք էլ հաւաքւում, աշխատում են օրիորդների պատրաստած կերակուրներն ու ծաղիկները գողանալ. պատահում է, որ տղաները գալիս են և բռնի կերպով ուզում են նրանց ձեռքից խլել. բայց այդ ժամանակ օրիորդները վրայ են թափւում, ծագում է կռիւ, տուր ու դմփոց, իրար քիթ ու պռունդ են արիւնոտում ու չեն տալիս։ Իսկ երբ պատահում է, որ գողանալ են տալիս, այն ժամանակ վշտացած, տխուր տրտում օրի-

որդները դառնում են տուն. այնուհետև դիշերը անքուն մնալն ու երկնքի բացւիլը և լոյս տեսնելը անհնար է։ Մէկ էլ պէտք է «Համբարձմանից» մինչև «Վարդավառ» պահք պահել ու նորից խաղ անել. որովհետև այն դիշերը դարձեալ երկինքը բաց է լինում, սուրբերը «Հարանց տնից» վերադառնում են իրանց տեղերը։

---

105. Ա Զ Ո Ւ Ն Ք

Ամառն իր բոլոր պտուղները հասցնելով պահ է տալիս Աշունքին, որ ինքը հանգստանայ և միւս տարին էլ նոյնքան պտուղ տայ։

Զարունակ երկար աշխատութիւնը երկար էլ հանգստութիւն է պահանջում։

Գալիս է աշունքը՝ ոչ այնպէս ուրախ, ինչպէս գարունքը կամ ամառը, և ոչ այնպէս տխուր ինչպէս ձմեռը։ Նա լուրջ, խոհեմ կերպով, փորձառու և խելօք մարդու նման հաշիւ է պահանջում իր կրակոտ երիտասարդ եղբօրից—Ամառնից, ներում է նրա թերութիւնները և որ երբ Ձմեռ պապը գայ, նրանից յանդիմանութիւն չլսի, թէ այս չըկայ, այն պակաս է, այս ինչ կամ այն ինչ գործը դեռ չի լրացրած։

Աշունքը երբոր տեսնում է, թէ պակաս բաներ դեռ կան, փչում է իր փողը և ամենքին նոր գործի է հրաւիրում։ Ինքն էլ պարապ չի մնում։ Իր փողի ձայնի հետ նա փչում է ցրտաւուն քամին։ Այդ քամին որ դիպչում է ծառերին, նրանց վրայ մնացած պտուղները բոլորը թափւում են և յատակներին փռւում, դիզւում։ Տերևները այդ քամուց դեղնում, սկըբնում են երկիւղից և դողդողալով թափւում, դետնին կուչ գալիս։

Թռչունները շուտով իրանց շահացրած ձագերը ժողովում են, իրար իմաց են տալիս և մեծ-մեծ կարաւաններով—խումբ-խումբ, երամ-երամ, շարան-շարան, բոյլ-բոյլ, կռկռալով, ծւծւալով, կչկչալով թռչում, հեռանում դէպի աւելի տաք երկիրներ…

Այգեպանը շտապում է իր խաղողը քաղել, գինի քամել, տեղաւորել, պահունի մրգերից կախաններ շինել, դեղալետի համար պահել։

Պարտիզպանն էլ իր պարտէզի ու բուրաստանի մնացած բերքերն է ժողովում, ինչպէս—կարտոփիլը, կաղամբը, սոխը, բողկը, տակը (ճակընդեղ), գազարը (ստեպղին) և միւս արմտիքը։

Երկրագործն էլ իր ցելերն է կեռավար անում, հազար աղօթքով ու մաղթանքով սերմը հողին պահ տալիս, ցանում, ցաքանում կամ սերմավար անում։ Այնուհետև սկսում է փայտ կրել, եթէ փայտ է վառում և ոչ աթար, իր խոտի ու յարդի քանակութեանն է նայում, որ եթէ քիչ է, վաղօրօք մի կերպ պատրաստութիւն տեսնէ, կամ թէ չէ՝ իր տաւարն ուրիշին պահ տայ։

Գազաններն էլ իրանց բների, որջերի պատրաստութիւնն են տեսնում։ Որը հին որջն է նորոգում, որը նորն է փորում, կամ մի յարմար ծառի խոռոչ ու քարայր որոնում։

Մի կողմից աշունքը շարունակում է իր փողը փչել՝ օրէցօր աւելի սաստիկ, աւելի ցուրտ։ Դաշտերում եղեամն է ղնում, սարերի գլխին՝ ձիւն, որ մարդիկ ձմեռւան պատկերը տեսնեն և աւելի շտապեն։ Առաջ յորդ անձրևներ են գալիս, գետերը վարարում, յետոյ գալիս են մանրամաղ անձրևները, որոնք ծծւում են ամեն բանի մէջ և մինչև ներքին խաւերն են անցնում։ Այդ տեսակ անձրևներից թէպէտ կաթում են հողածածկ տները, բայց դրանք շատ օգտակար են նոր ցանած սերմերին։

Աշնանային օրերը քանի գնում, կարճանում և ցրտում են—գարնանային օրերի հակառակ, որոնք քանի գնում, երկարանում և տաքանում էին—մինչև հասնում է ձմեռը և սար ու ձոր ձիւնով ծածկում։

Աշնանային ամիսներն են—սեպտեմբեր, հոկտեմբեր և նոյեմբեր։

---

106 Չ Ը Հ Ն Ձ Ա Ծ Ա Ր Տ

Աշուն է խորին. ծիծառը թռաւ.
Ամտառն է դատարկ. դաշտը մերկացաւ.
Միայն դաշտումը անհունձ մնացած
Տխուր ու տրտում մի արտ կայ կանգնած։
Կարծես հասկերը ասում են միմեանց.
—Ի՞նչպէս մրսում ենք մենք այս ցրտի տակ.
«Շատ տխրալի է գետին խոնարհել
«Եւ ատօք պտուղդ հողում թաթախել»։
«Ամենայն գիշեր մեզ մօտ իջնում են
«Անցնող թռչուններն ու մեզ ուտում են.
«Գազանները տրորում, քամին մեզ ծեծում.
«Ո՞ւր է մեր տէրը, ո՞ւմ է սպասում»։
Քամին տալիս է նրանց վատ համբաւ.
«Մահը ձեր տիրոջ երկրից վեր առաւ»։

107, Ս Ե Ր Մ Ն Ա Ց Ա Ն

Ահա եկան աշունքւայ թուխպ օրերը,
Մաղմըղում է մանրահատիկ անձրևը,
Ծառերն իրանց տերևներից մերկացան,
Կռունկները շարան-շարան անց կացան։

Սեւացել է դաշտը անթիւ ցեղերով,
Բայց մի կողմից դեռ վարում են կեռերով.
Սերմնացանը՝ գոգնոցն ածած սերմացուն,
Սերմ է ձգում, աղաչելով Աստըծուն.
«Ով տէր Աստուած, Դու իմ ցանքը պահպանես,
Առատ անձրև, կարմիր արև չխնայես,
Մէկ բուռն ահա ես տալիս եմ մկներին,
Այս մէկ բուռն էլ ագռաւներին, ծտերին.
Բայց մարախը զոհ չի մնալ մէկ բոնով,
Երկու կըտամ, թող կըշտանայ ղըրանով.
Մէկ բան էլ կայ, որ անունը չեմ տալիս,
Այդ Դու գիտես... վերևից է նա գալիս։
Դու ղրանցից արտս պահիր անվնաս,
Ես տէրտէրից չեմ խնայիլ կալատաս.
Վանականները, դործակալները ինչքան գան,
Բոլորեքեանք առատ բաժին կստանան.
Կերթամ Մարաս խունկ ու մումով, մատաղով,
Միայն արտըս Դու պահպանիր ապահով։
Էլ ինչ ասեմ, Աստուած, Ինքդ լաւ գիտես,
Թէ ինչ պարտքի, պատուհասի մէջ եմ ես.
Դող, աւազակ մի կողմից են կողոպտում,
Պարտքատէրը միւս կողմից է ինձ խեղդում,
Դրանց ձեռքից եթէ մի բան է մնում,
Այն էլ գայլի կամ ցաւի է զոհ դառնում...
Մի տուն լիքը երեխէքս մերկ, քաղցած,
Տարին առատ, բայց ես չունիմ կորեկ հաց,
Ցոյս ահա ուրիդ տակին փռած է,
Քո Սուրբ Աջը սրա վրայ տարածէ»...

---

108. ՍԵՐՄՆԱՑԱՆ

Փառք և երանի քեզ, քաջ սերմնացան,
Որ դաշտն հայրենի չես թողնում խոպան,
Որ ջերմ յոյսերով դու նրա գրկում
Ապրում ես սիրով, և սիրով տանջւում։
Փառք քեզ, որ հզօր, անվհատ հոդով
Թափում ես, մշակ, դու առատ քրտինք.
Քո սուրբ քրտինքով բազմում—բիւրաւոր
Ապրում են մարդիկ խաղաղ, երջանիկ։
Անխոնջ, ժրաջան դու մեղւի նման,
Հանգիստ չըգիտես հայրենի երկրում.
Վիշտ, ցաւ ես կըրում դու նրա կըրծքին,
Միշտ ուրախերես, միշտ զրւարթագին։

Դու երգ ես երգում վաստակի ժամին,
Ոգելից երգեր, սրտառուչ երգեր,
Եւ քամին նրանց առնում է, տանում
Սարեր ու ձորեր, անտառի խորքեր . . .
Ծիծաղ ու հրճւանք, կեանքի վայելքներ,
Լայ ու տառապանք, դառըն զրկանքներ,
Օրհնանք ու ազօթք—զայրոյթ ու բողոք,
Բոլորն էլ երգով, վառ զգացմունքով
Պատմում ես միայն դու մայր-բնուԹեան. . .
Եւ նա ձայնակից, ով ժիր սերմնացան,
Սրտաբուխ երգիդ, քո ջերմ զգացման,
Իր սրտի խորքից տալիս է քեզ միշտ
Քաղցր արձագանգ, սիրող մօր նման։

Վաղ առաւօտեան վառ արշալուսին,
Օրը բացւելիս, արևը գարնան
Քեզ է առաջին ողջոյնը տալիս
Իրիկնադէմին, երկրի երեսին.

Երբ մութ է իջնում, քեզ է նա նորից
Լեռան ետևից «մնաս բարև» ասում.
Քեզ է համբուրում, քո դէմքը շոյում
Իր հեզիկ շնչով զեփիւռն հովասուն,
Քեզ է կախարդում, քո ուշքը խլում
Անուշ կարկաչով անհանգիստ առուն.
Գետակը ձորում, թռչունը օդում—
Բոլորն էլ սիրով քեզ են ողջունում,
Քո վաստակն օրհնում ներդաշնակ ձայնով. . .

Քո սէրն է երգում, անխոնջ սերմնացան,
Եւ իմ հեզ մուսան, իր անկեղծ երգով.
Քեզ եմ կեանք հայցում, քեզ կեանք բաբելից
Գրքոտ երկնքից սրտիս աղօթքով.
Ես աղօթում եմ, որ միշտ լի սիրով
Քեզ ժպտայ երկինք քո վսեմ գործում.
Որ միշտ երկնաւաք արև-անձրևով
Ծաղկի քո վաստակ հայրենի երկրում...
Փառք և երանի քեզ, քաջ սերմնացան,
Որ դաշտն հայրենի չես թողնում խոպան,
Որ վառ յոյսերով դու նրա գրկում
Ապրում ես սիրով, և սիրով տանջւում...

---

109. ԱՑԳԵՔԱՂ

Սուրբ Խաչի պասից մէկ կամ երկու շաբաթ էր անցել։ Լաւ չէ միտս, որովհետև ես այդ ժամանակ դեռ եռ-րեկայ էի։

Մէկ երեկոյ հայրս եկաւ այգուցը՝ խաղողով ու դեղձով լիքը մի քաղլակ ձեռքին, տրաւ մօրս, թէ տուր եռ-րեկաններին, յետոյ աւելացրեց.

—Խաղողը ձեռքից գնում է, չորս կողմի այգիքը քա-

ղել են, միայն մերն է մնացել մէջտեղ լիքը։ Ով ասես՝ նեբոս է մտնում։ Այգեպանն էլ դողցնում է. խեղճը չի կա-րողանում գողերի հախիցը գալ։ Անցեալ գիշերը թուրքի չորաններբը մտել են, ինչքան պոկել, տարել են, տասն այնքան էլ կոտրատել, փչացրել են։ Գարմիր խնձորին որ տեսնես, կասես արջեր են վրան կռիւս տրւել, այնպէս են կոտրատել բոլոր ճղները։ Խծապտկի կարգումը էլ մի ճուլի խաղող չես գտնիլ, այնպէս են սրբել, տարել։

—Ա՛յ կոտորւին դրանք, կուրանայ դրանց աչքերը— բացականչեց մայրս,—տեսնում ես դու՝ այդ անիծածներն ինչ են անում...

—Հիմա ինչ եղել է, եղել է, շարունակեց հայրս։ Ես ասում էի՝ մի քիչ էլ մնայ, աւելի լաւ հասնի, որ գի-նին թթու չըլինի, բայց որ չեն թողնում, ինչ արած... Գողին ինչ դատաստան. մէկին բռնել ես տալիս, տեղը քսանն է լոյս ընկնում. թէ որ առաջ խաղողդ էին դողա-ցել, յետոյ գալիս են տաւարդ տանում, գոմէշներդ քշում։ Դրանց պատիժն Աստւած պիտի տայ, մարդն ինչ կարող է։ Ինչ որ է, դու էգուց հաց թխիր, մեր բարեկամներին իմաց տուր, միւս օրն սկսենք քաղելը, թէ չէ՝ այս տարի ոչ թէ ծախելու, այլ մեր խմելու գինի էլ չենք ունենալ։

—Դէ որ այդպէս է, ասաց մայրս, էգուց մարդ ու-դարկիր, երեխէքս գան։ Կուրանամ ես... առանց նրանց ինչպէս քաղենք բաղը։

«Երեխէք» ասելով՝ մայրս ակնարկում էր քոյրերիս, որոնք մարդու էին տրւած գանազան գիւղերում, բայց իրարից այնքան մօտիկ մօտիկ էին, որ մէկ օրւում կա-րելի էր ամենքին էլ իմաց տալ։ Միայն մէկը քաղաքա-բում էր, նրան էլ վաղուց էին ապսպրել որ գայ։

Երբոր քոյրերս եկան, յետոյ մայրս ինձ ուղարկեց իմ պապոնց տուն, որ նրանց էլ իմաց տամ։ Նրանց տանն էլ այնքան հարսներ ու երեխէք կային, որ մի

սուրու ոչխարից շատ։ Այնտեղից ուղարկեցին մօրաքրոջս մօտ. յետոյ մեր սանամայրների, որ չըգիտեմ տասն էին —մեղայ քեզ Աստուած—թէ քսանը։ Յետոյ գնացի մեր կնքաւորենց տուն, այնտեղից էլ հանդիպեցի Գիւլնազ տատին ու ասացի. «Տատի, մայրս ասեց՝ էգուց դու էլ, քո հարսներն ու թոռներն էլ համեցէք մեր բաղը, էգուց սկսում ենք քաղելը»։ Նա էլ պատասխանեց.

—Շատ լաւ, չորրդ տանեմ. դէ արի քեզ մի սեր ուտացնեմ, շատ ժամանակ է մեր տուն չես եկել։ Ասացի՝ շնորհակալ եմ, պիտի գնամ ուրիշներին էլ իմաց տամ։ Բայց սուտ ասացի, գիտէք. թէպէտ սուտ ասելը լաւ բան չէ, լաւ էլ ախորժակ ունէի սերի. բայց ինչ կանես, սաստիկ ամաչելուցս սուտ ասացի։

Հիմա պիտի ասէք, այդքան մարդկանցը որ կանչեցիր, հապա այդքանին ինչպէս պիտի կերակրէք։ Մի վախենաք, այդ շատ հեշտ է։ Դրանք իրանց կերակուրներն էլ իրանց հետն են բերում, դեռ մի բան էլ աւելի։

Մենք արդէն երկու մեծ դօշ ունէինք, գիտութեամբ այգեքաղի համար գիրացրած, մի քանի էլ թոխլի ու այծ։ Մայրս չորս թոնիր հաց թխեց, բաւականաչափ էլ գաթայ, նազուք։ Պանիր էլ շատ ունէինք, խաղողն ու միւս մրգերն էլ այգին լիքը. էլ ուրիշ ինչ էր հարկաւոր։ Իսկ մեր հիւրերն էլ բերին ամեն մի տանից մի քանի եփած հաւ, բօլ գաթայ, բաղարջ կաթնահունց։ Ամենից շատ մեր սանամայրներն էին բերել։

Հիմա էլ պիտի ասէք. այդ ինչ այգեքաղ է. դա մի ուխտագնացութեան, սար գնալու, կամ հէնց, ուղիղն ասած, հարսանիքի պէս բան է։

—Այո, հէնց այդպէս է. դեռ դրանցից մի բան էլ աւելի համարեցէք։

Այգեքաղի օրը բոլոր երեխէքն ու կնանիքը, բոլոր հարսներն ու աղջկէքը զուգւել զարդարւել էին իրանց

տօն օրւայ ամենանոր ու գեղեցիկ հագուստներովն ու զարդարանքներովը։ Տղամարդիկն էին մնացել իրանց ամենօրեայ հագուստովը, միայն գդակներն էին նորը դրել։ Տղամարդիկը չէին փոխել իրանց հագուստը, որովհետև նրանք պիտի կթոց շալակէին, շալակ տային, խաղողը կխճորէին,—կոխ տային, տակառները սարքէին։ Էլ վաղուցւայ պէս հնձանում չէին կոխ տալիս, այլ նոր, եւրոպական ձևով ամեն սարքն ու կարքն ունէին, այսինքն մի քանի ահագին կիսատակառներ, նրանց վրայ դրած՝ յատակը ծակծկոտ մեծ չան և էլի ուրիշ մի քանի տեսակ չաներ։ Խաղողն ածում են ծակծակոտ չանի մէջ, նրանում մէկը կանգնած, ոտները հանած, փոխկերքը վեր կապած, կոխոտում է և թափւում կիսատակառը, որի մէջ գինին մնում է մի քանի օր, մինչև եփ է գալիս, ճաճան (չեչը) երեսին կանգնում, գինին պարզւում. այնուհետև կիսատակառի վարի ծորակը բաց են անում, գինին թափում են, ածում տակառների մէջ ու յետոյ տանում դըննում մառանումը։ Բայց այս մանրամասնութիւնները հիմա թողնենք։

Առաւօտը վաղ-վաղ հասանք այգին։ Ոչխարները մորթոտեցին, կրակ արին, պղնձները վրան դրին, շամփուրները շարեցին, գցեցին, որ նախաճաշիկի համար խորոված անեն։ Յետոյ մի-մի թաս արաղ խմեցին, մի-մի թիքայ խորոված, մի-մի պատառ կաթնահունց կերան և ըսկսեցին իրանց գործը։

Մեծերը՝ մի-մի քաղելակ վազան տակը դրած, սուր դանակները ձեռքերին՝ կտրում էին խաղողի հասած ճութերը և գցում մէջը. փոքրերը այդ քաղլակները տանում էին մեծ կթոցներն ածում, իսկ երիտասարդները կթոցները շալակում էին տանում ածում կիսատակառի վրայի չանը։

Ամբողջ այգին իր կեանքից զրկւելիս մի նոր կեանք էր ստացել։ Ձայն էր որ լսւում էր ամեն մի թուփի տա-

կից, ամեն մի ծառի վրայից։ Մէկը կանչում էր.—կթոցը լցել է, եկէք տարէք. միւսը բղաւում էր.—քաղլակները լցել են, շուտ արէք կթոցը բերէք։

Մանր երեխէքը փոքրիկ թռչունների պէս անդադար դէս ու դէն էին ընկնում, ամեն ճուրթից մի հատիկ պոկում, համը տեսնում, և որովհետև էլ ոչ ախորժակ ունէին և ոչ փորներումը տեղ, միւս մրգեղէնների ծառերի վրայ էին մագլցում, կերածը մարսում, նրանց համն էլ տեսնում։ Մէկը բարձրանում էր խնձորենու վրայ, միւսը՝ սերկևիլի, երրորդը՝ տանձի. աւելի ճարպիկները բարձրանում էին ընկուզենու վրայ և կապկի պէս ճղնէ ճիւղն ոստոստալով՝ ուզում էին միմեանց բռնել։

Բարեսիրտ պտուղները ամենքն էլ ժպտում էին տղայոց երեսին, ամենքն էլ ձեռով անում, կանչում երեխաներին, երբեմն էլ, կարծես գիտութեամբ, տերևների տակին թաք էին կենում, մէկ էլ յանկարծ երեսները բաց անում, երեխաներին «ծիւկ» անում։

Ճաշի ժամանակը հասաւ։ Ամենքն էլ հաւաքուեցին մեծ ընկուզենու տակը. հացը, խաշլամէն փռեցին կանաչ խոտի վրայ և երկարումէկ բոլորուեցին նրա շուրջը։ Բայց ով ունէը ախորժակ հաց ուտելու։ Ծիծաղ, խնդութիւն, զրուարճութիւն, հանաքները անել—այս էր նրանց ճաշը։

Ճաշից յետոյ էլի մի քիչ քաղեցին և երեկոյին բոլոր քաղուորները մի-մի քաղլակ խաղողով լցրին, իրանց հետ տարան։ Այսպէս շաբունակուեց երեք-չորս օր և ամեն օր մի նոր ուրախութիւն, մի նոր զրուարճութիւն էինք տարբում...

---

110. ԱՇՈՒՆ

Աշունը եկաւ, թափեցաւ սաղարթ,
Էլ մի փնտրիլ դու մանուշակ ու վարդ.

Բնութիւնը տխուր, պարտէզը տրտում,
Ձմեռւայ հոգսն է մարդոցը սրտում։
Երեխան փակւած մենակ սենեակում,
Պատուհանիցը պարտէզ է նայում,
Միտքը բերում է գարնան օրերը
Մարգերի վրայ զրուարթ խաղերը։
Մի տրտմիլ, տղայ, լժող անցնի մարտը,
Նորից կբացւին նարգիզն ու վարդը,
Նորից սոխակը պիտի գայ հանդէս,
Նորից խաղալու դու կերթաս պարտէզ։

---

111. ՆԱԻԱՍԱՐԴ

Նաւասարդը ոչ կրպատմի, ոչ կրզրւի. հապա պէտք է տեսնել, շօշափել քնքշութիւնը, ճաշակել քաղցրութիւնը։ Երանի՛ այն Հային, որ նաւասարդի օրը իր օջախումը կրգտնւի. երանի՛ նրան, որ նաւասարդի անհուն քաղցրութիւնը, սրտաշարժ տեսարանը վայելելու բախտաւոր և երջանիկ րոպէ է ունեցել իր կեանքում։

Ընթերցո՛ղ, եթէ հայրենագրօս, գիւղագրօս մարդ ես, գնա՛նք հետս Հայի գիւղ, բայց այնպիսի գիւղ, որի բնակիչները լսկ Գեանջու թոռները լինին։ Դեհ, շտապի՛ր, որ սին, ուրբաթ օր է, և գիւղում մօտ տասը տաւար մորթած, այնպիսի պարարտ մսեր, որ ճարպից տրաքում են։ Ամեն մարդ էլ կրում է միս, արտալա և տանում իր տուն. վայր դրեց խօնչան, սինին, մսերը դարսեց, իհարկէ տան մեծը, որ շնորհքով կտորել գիտէ, սկսեց դարսել՝ խորովածացուն առանձին, եփելուն առանձին։ Արդէն մթնել է. բերել տրւաւ չարխի ունկնաւոր պղինձը, մէջը մի շարք միս դարսեց, վրայից ձաւար (կորկոտ) շաղ տրւաւ, հետն էլ աղ, էլի գէը միս կամ արտալի ծուծ.

կրկին ձաւար ու աղ ցանեց։ Դռանը թոնիրը վառւում է. ցախը մի կողմից են դարսում, որ շեղջ կանգնի. իսկ ե-րեխայքը՝ տղայ, աղջիկ զարթուն, թոնրի չորս կողմը բռնած՝ ծիծաղում, խնդում են, որ ահա ամին՝ հայրը՝ պղինձը կըդնի մէջը, որ եփւի։ Բերին պղինձը՝ երկու հո-գի ունկներից բռնած։

Նանը գօտիկը յետ արեց, պղնձի ունկից կապեց, մի ուրիշն էլ միւս ունկից։ Պհսավառ ածխակոթերը հանե-ցին, բակն ածեցին, կարմիր շեղջը յետ-յետ արին, պղին-ձը կամաց կախեցին, դրին մէջը։ Առաջ մի չափ ջուր ա-ծեցին, յետոյ երկու, երեք՝ մինչև լցւեց. կրակքաշով շեղ-ջը պղնձի չորս կողմը պատեցին.—պղինձը թաղեցին կը-րակի մէջ։ Թոնրի բերանին խուփ դրին, որ բան չընկնի, իրանք միամիտ տան գնացին՝ միւս օրւայ պատրաստու-թիւնը տեսնելու։

Միւս առաւօտը տան մեծը բազմած սփռոցի վրայ ուստրով, դստրով, մեծով, փոքրով, եղբայրներով, զա-ւակներով։ Դեռ բերանները մանանայ չեն դրել, նանը թոնրի կշտին է, կերակուրը չի հանել. իսկ թոնրից մեծ պղինձը հանելը հեշտ բան չէ. երկու ուժեղ տղայք, ա-մեն մինը մի սահանի կեռ ձգում են պղնձի ունկը և կա-մաց-կամաց թոնրի միջից բարձրացնում։ Նանը կողքնե-րին կանգնած՝ սիրտ է տալիս՝ «Քաշի կեայ»։ Ահա այդ պատճառով այդ կերակրի անունը կպցրել են՝ քաշիկեայ —իբր՝ քաշի, դայ։ Դեռ քաշիկեան դռանն է, նրա անուշ հոտն ընկել է տուն և անուտիլ կշտացրել։ Զատ տեղ սո-վորոյթ ունին՝ հարիսա են եփում. բայց հարիսան ինչ կարող է քաշիկեայի պատւական համն ու հոտն ունենալ։—

Լաւ, սուս, նանը եկաւ տուն, ամեն մէկը իր պասը քաշիկեայով պէտք է բանայ։ Բաժիններըը ածելուց յետոյ՝ առաջ պապն ու տատը մի-մի դդալ վերցնում են պըղնկ-ներին տանում—տեսած, տեսած, բարձրաձայն կանչում։—

«Ա՛յ խոխէք, այ բալէք, քաշկեայի զօրութիւնը ձեզ պա-հապան ըլի, ծիծաղ երեսով, ուրախ սրտով մէկ էլ քաշ-կեային ռաստ կեանք»։

Տատն էլ խօնչայի մէջ բերում է, իւրաքանչիւրի բա-ժինը տալիս, գլխին, ճակատին կամ թշին համբուրում և ասում՝ «քաղցը պառաւիս, բալա ջան, իմ տարսը հա-նես, ծլես, ծաղկես, շիւեր անես»։ Նրանք էլ նանի ստինքն են համբուրում և մըդի բաժինն առնում։ Պապը կամ տան մեծ հայրը՝ դինու բաժակը ձեռքն առնելով՝ ասում է. «Ա՛յ տղէք, այ բալէք, շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի, հաստատ մնայ մեր ազգի համար. սա մեր պապերի ա-զիզ օրն ա ըլել, մեզ վրայ պարտք են դրել՝ քանի շունչ ունինք, կատարենք, էս սովորութիւնը մեր մտէն չգցենք. մեր հայութիւնն էլ Նաւասարդի վրայ ա, բալէն կծիմ. դուք էլ անմոռ պահեցէք՝ թէկուզ խեղճ, թէկուզ հարուստ ըլիք. դէ, ձեզ մատաղ ըլիմ, մեր պապերի, սուրբ հայ-րապետների օրհնանքը ձեզ վրայ կենայ. ամէն»։

—Շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի. ազիզ, յաջողակ տա-ըի ըլի, ձայն տըւին, կրկնեցին միասին տղայ ու աղջիկ. և հարսներից սկսած՝ եկան համբուրեցին պապի ու տա-տի ձեռները։

---

112. ԱՂՆԱՆ ՏԵՐԵՒՆԵՐ

Աշնան ըսկզբին մի բարակ քամի
Սարիցը եկաւ դաշտերը իջաւ,
Վրսսաց, փըսփրսաց մի բան ամենքին
Ու անցաւ գընաց անտառը մտաւ։
Խոտը չորացաւ, հողը ցամաքեց,
Այստեղ ու այնտեղ բացւեցին ճեղքերը,
Անտառը դողաց ու վախից իսկոյն
Դեղին գոյն առան կանաչ տերևները։

Ջատ օր չէր անցել, ահա նոյն քամին
Մըլսլաց նորից, մըտաւ միրկ դաշտերը։
Բերաւ հաւաքեց, դէպի վեր քըշեց
Ււազն ու փոշին ու չորցած խոտերը։
Մըտաւ անտառը, շաղհարեց ծառերը,
Թափեց տերևը, աջ ու ձախ փըռեց,
Փըչեց ու ձգեց թէ սար և թէ ձոր
Ու իրանց բուսած տեղիցը զըրկեց։

---

113. Ձ Մ Ե Ռ Ն

Ձմեռը գալիս է թէ չէ, նրա առաջին ամեն ինչ դողդողում, սարսռում է։ Գիթառատ ձիւնը միայն մերկացած գետնին օգնութեան է հասնում, իր հատ վերմակով նրան ծածկում և այսպէս պաշտպանում նրան ձմեռւայ դառնաշունչ ցրտերից։

Կրակը դառնում է մի շատ սիրելի առարկայ և ամեն բանից աւելի հարկաւոր։ Ով որ դրսից տուն է մըտնում, ամենից առաջ կրակին է բարևում։

Հքաւորների ապրուստը տարւայ ոչ մի եղանակին այնքան դժւար չի լինում, ինչպէս ձմեռը։ Մէկի վառելիքն է հատնում, միւսի ուտելիքը, մէկը տաք հագնելիք չունի, միւսը ապահով բնակարան։ Քուրսին ու մաղալը թէպէտ տաքացնում են դրանց, բայց շատ անգամ էլ իրանց ածխահոտով պլխները շարունակ ցաւացնում։ Այո, ածուխի կապոյտ ծխից պէտք է շատ և շատ զգոյշ կեցնել։ Քանի՛ քանի մարդիկ են մեռել նրանից, քանի անգամ ամբողջ ընտանիքով, մի գիշերւայ մէջ, քնած ժամանակ թմրել, կոտորւել են։ Ածուխի կապոյտ ծուխը մարդասպան է, երբ ամեն կողմից փակւած տեղ է գտնւում։

Ձմեռւայ եղանակին պէտք է ունևորները չիշեն չունևորներին և նրանց օգնեն ինչով որ կարող են։

Պինդ ձմեռը վայրենի անասուններին աւելի է վնաս տալիս, քան թէ մարդկանցը. գիւղացիները աւելի են նեղւթիւն քաշում, քան թէ քաղաքացիք. բայց եթէ գիւղացիք մի փոքր կրթւած ու աչքաբաց լինին, ձմեռը նրանց ոչ մի վնաս չի տալ և նոյնքան օգտակար կըլինի, ինչքան միւս եղանակները։

Թէպէտ ձմեռը համարւում է երեք ամիս, բայց լեռնային տեղերում մինչև հինգ ամիս պինդ ձմեռն է լինում։

Ձմեռւայ ամիսներն են—դեկտեմբեր, յունւար և փետրւար։

---

114. ԳՆԱ՛ ՅՈՒՐՏ ՁՄԵՌ...

Գնա՛, ցուրտ ձմեռ խստասիրտ ծերուկ,
Քո մէջ չըկայ սէր, չըկայ զգացմունք.
Քո մէջ չըկայ կեանք, կեանքի հըրապոյր,
Ցնծութիւն, տարփանք, ծիծաղ ու համբոյր։

Աշխարհ ես մտնում դու արհաւիրքով,
Աշխարհ կաշկանդում քո ցուրտ կապանքով.
Նայւածքդ դաժան, շունչդ մահաբեր,
Մարդկանց, բնութեան բերում են աւեր. . .
Լռւում է գետակ անտառի խորքում,
Մարում սէրը, փափագ և՛ մարդու սրտում.
Ծաղիկն է թօշնում բըլուրի կրծքին,
Ծըպտիտը սառչում մարդու շրթունքին . . .

Գնա՛, ցուրտ ձմեռ, արի՛, ջերմ գարուն,
Բեր մեզ կեանք ու սէր, լոյս, եռանդ, աւիւն,
Բեր մեզ դու պայծառ արև ու աստղեր,
Յոյսերի՛ աշխարհ, գարնան երազներ . . .

Բեր ծիծաղ անհոգ, անհոգ բոպէներ,
Խանդ, յոյզ ու բորբոք, սիրաշունչ երգեր.
Բեր անոյշ զեփիւռ, անձրև զովարար,
Գարնաջիւն աղբիւր, սար ու դաշտ դալար...

---

115. Ձ Ի Ւ Ն

«Ա՜խ ինչո՞ւ—ինչո՞ւ կուգայ պաղ ձիւնը,
Նորից ամխները պիտ մնամ տունը.
Տեսնելու չեմ ես կանաչ ծառ, աղօտ,
Հոտոտ ծաղիկին պիտ մնամ կարօտ»։
—Ձիւնը որ կուգայ երկնքէն ի վար,
Իմացիր մեծ բախտ է մարդուս համար.
Ձերմակի պէս տաք կըծածկէ գետնին,
Որ բոյսի արմատն ցրտին։
Նա հողին կուտայ հիւթ, պարարտութիւն,
Դաշտին ու արտին մեծ առատութիւն։
Մի տրտնջալ, մարդ, դու բնութենէն,
Թէ տաք և թէ ցուրտ՝ մեզ միշտ օգուտ են։

***

116. ՀՐԴԻՏԵՄ ԻՆՁՈՒ

Հրդիտեմ՝ ինչու ձմեռւայ օրը
Ցիշում եմ ես միշտ իմ խեղճ եղբօրը,—
Ասում եմ՝ արդեօք չունի՞ նա կարիք,
Հաց, միս, եղ ու փայտ ունի՞ նա հերիք։
Ունի՞ տաք հագուստ, ունի՞ նա մուշտակ,
Ամիւր է տունը, կտուրը չէ ծակ. . .
Ու այսպէս ես միշտ ձմեռւայ օրը
Միտս եմ բերում իմ խեղճ եղբօրը։

117. ՀՄԵՌԸ ԵՐԵՒԱՆԱՅ ԴԻՒՂԵՐՈՒՄ

Բարեկենդան էր։ Ձիւնը եկել դիզւել, սար ու ձոր բռնել էր։ Պարզըկայ գիշերը այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաք-տրաքում, ճռճռում, ճրճքում էր ու մարդի մարմինը սրսռացնում։

Ամեն մէկ ծառի ճղքերից, ամեն մի տան կտրից հազար տեսակ սառցի լուլայ, հազար տեսակ ձնի քուլայ կախ էր էլել ու բիզ-բիզ իրար վրայ սառել։

Հէնց գիտենաս սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել, մահւան դուռն ընկել, շունչն էր մըննացել, որ տայ ու աշխարհքին մնաս բարով ասի։

Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փէտացել, այստեղ այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ, բունը մտել, ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում։

Գետերի, առուների երեսները սառոյցը մէկ գազ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզւել, այնպէս էր չըի, աղբիւրի բերնին հուփ տըւել, որ մօտներին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառցի տակին տխուր, տրտում քլքլում էր ու էլ ետ այստեղ, այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձւում, սառչում։

Այս առաւօտ արեգակը որ իր պլուխը բարձրացրեց ու աչքն աշխարհի վրայ դցեց, շողը սարերի գագաթին, դաշտերի երեսին այնպէս էր պէծին-պէծին տալիս, պըղտում, վայլում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս, որ հէնց իմանաս, թէ ալմաստ, զումրուխտ, եաղութ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, լանջին փռւած։

Սարերի սառը բուքը, ձորերի գառնաշունչ քամին

այնպէս էր մէյդան բաց արել, գոռում, փչում, հոսան
անում, ձնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճանպորդի
քիթ ու պռունկը կպցնում, ճաքացնում էր, երեսը պատ-
ռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու
բերան լցնում, շատին կամ ձորերն էր գցում, խեղդում,
կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ
փէտացրած՝ ճանպից խռկում, սար ու ձոր գցում, խեղ-
դում, կամ քարէքար տալիս։

Այսպէս մէկ խիստ ձմեռւան օրի լոյսն ու մութը որ
բաժանեց, աղօթարանը բացւեց, մեր գիւղացիք քնից
վեր կացան, տան երթիկները բաց արին, երեսները լը-
ւացին, մէկ երկու խաչ հանեցին, բարի լոյս ասեցին ի-
րար, մանր երեխանցը ծածկեցին, ու ամեն մարդ գնաց
իր բանին։

Մեծ մարդիկը միրուքները սանդրելով, պառաւ կը-
նանիքը՝ չարսաւը կռնատակներին՝ կամաց-կամաց դուրս
եկան, գնացին ժամ։

Երիտասարդներն էլ՝ ամառւայ պէս խոտ հնձելու,
կալ կասելու, այգի փորելու, էտելու, թաղելու, դարման
կրելու հոգս չունենալով՝ աչքները ճմռեցին, ճըլմկոտալով
ու քնաթաթախ մտան գոմը, որ տաւարին, ձիանոցը
խոտ տան, տակները սրբեն, ջուրը տանեն, ձիանը թի-
մարեն ու հետը խաղ ասելով՝ էլ ետ կապեն ու գնան
տուն,

Ցարգեոր հարսները՝ ազալոյը, ոսկեկար օշմաղը
մինչև քթների կէսը խոր գցած, քօղ ու լաչակի ծայրը
մինչև աչքների տակը խոր քաշած, որ էլ երեսները չէր
երևում, մէկ դարայի կամ ղաղակ միթանայ հագներին՝
մովի կամ կտաւի շապկով զարդարած, մէկ մեծ գօտկով
մէջքները չորս տակ, հինգ տակ կապած—թուշնիկի պէս
կուփ-կուփ վեր թռան, երեսներին մի քիչ ջուր քսեցին,
փէշով սրբեցին, ու որն սկսեց տունն աւելել, որը դուռը

սրբել, որն էլ չախմախին տըւաւ, կրակ արաւ, որ թօնիրը
վառի, կերակուր պատրաստի։

Տան նորահարս աղջկէքն էլ գլխները սանդրեցին,
մազները հիւսած, քամակներին գցած, կարմրագագաթ
մօրթէ գդակը գլխներին՝ ականջները կապեցին՝ դաստա-
մալն ուսերին գցեցին, կուժը վրան դրին, բերանը կա-
լան ու գնացին, որ տան համար ջուր բերեն. ջրի վրայ
էլ երկար ժամանակ իրար հետ խօսելով, ծիծաղելով,
մէկն իրանց տուն գնաց, միւսն իրանց։

Արեգակի շողքն ընկաւ տունը։ Բօրհաղը մէկ կող-
մից էր շւացնում, բզզում, հոսանը միւս կողմից վզզում,
ձիւնը պատուհաններովն ու երթկովը ներս ածում, աչք
ու ականջ լցնում։ Երեխէքն էլ քնաթաթախ վեր կացած,
թօնրի չորս կողմովը բոլորւած, շարւած, ու դեռ անլըւայ,
ոտները քարին, գետնին էին ծեծում, մօրըները խփում,
որ հաց առնեն ուտեն։ Աթարի սև, թանձր ծուխը դուռն
ու երթիկը կալել, տունը մխի ծով էր շինել, այնպէս որ
մարդի աչքը առաջը չէր կարում ջոկի։

Երեխաների սուգն ու շիւանը գլուխ էր տանում։
Որն օրօրոցումն էր լալիս, որը դեռ վերմակի տակին աչք
ու բերան ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալիս, հաց ու-
զում, որն էլ տըւած հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում,
ուզում էր, որ էլի տան, որ ձայնը կտրի։

Խեղճ տանտիկինը չէր իմանում, թէ ձեռը ո՞րի բեր-
նին դնի, ո՞րի աչքը կշտացնի, ու իր բերանն ու աչքը
հօ՛ շատ բաց ու խուփ անելով, համարեա թէ մեռել էր։

Վերջապէս Աստըծու ողորմութիւնը հասաւ, ծուխը
յետ քաշւեց, քամին դադարեց, ջրի գնացողները եկան,
տղէքն էլ հաւաքւեցին։ Արեգակը մէկ նիզակաչափ ե-
կաւ բարձրացաւ, բայց դեռ ժամաւորները չեկած, «ո-
ղորմի Աստուած» չըլսած, ո՞վ էր կարող բերանը նշխարք
դնել...

118 ՁՄԵՌՆ Է

Ձմեռն է, ձմեռ, սիրուն երեխէք,
Ձմեռն է, և դուք դողում, մրսում էք,
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մրսում,
Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում, սարսըռում։
Բայց դիտէք արդեօք ինչ է ձմեռը,
Այդ պատկառելի համարւած ծերը.
Ո՜հ. մի հարցնէք, դուք կըսարսափէք,
Երբ դրա բարքը պատմեմ ձեզ մէկ-մէկ։
Այդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
Առանց խղճալու մահ է տարածում։
Երեսին առած ըսպիտակ դիմակ,
Մեղնից ծածկում է սև դէմքն այլանդակ։

Շատ ժամանակ չէ, ինչ որ դա եկաւ,
Եւ դուք լաւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ.
Դրբա երկիւղից ջուրը քար կտրեց,
Ջչքըչան առուն լուեց, պապանձւեց,
Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
Նախշուն հաւքերը թռան հեռացան,
Բայց էլի շատին իր ճանկը ձրգեց,
Բուք-բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,
Սիրուն վարդենու թուփը չորցըրեց,
Սոխակի լեզուն տակիցը կտրեց։

Ով դու կեղծաւոր փարիսեցի ծեր,
Դու ունիս, գիտենք, շողոքորթներ էլ,
Որոնք բորանըդ, թիփիդ չեն տեսնում,
Ոչ բուք-բորանդիդ տակ ցրտահարւում.
Սառցեղէն սրտին ինչ բուք, ինչ բորան
Կարէ ներգործել, կամ ինչ ցուտ, ինչ բան.

Նըրանք սըղդում են, ինչպէս անգղայ,
Ձիւնով պատանած զոհերիդ վրայ.
Եւ դու, երեսպաշտ, լաւ ես որոշում
Հարըստին խեղճից և ջոկ-ջոկ որսում.
Մէկին տալիս ես կճեայ վառաբան,
Միւսին և ոչ մի խեցեայ կրակարան.
Մէկին թանգագին մաղեղէն մուշտակ,
Միւսին և ոչ մի ցնցոտի մաշկեակ.
Մէկին տալիս ես մի սիրտ սառցեղէն,
Միւսի թոքերը հանում ես տեղէն.
Մէկին տալիս ես միջոց զւարճութեան,
Միւսին դառն օրեր, օրեր հեծութեան,
Մէկին տանում ես դէպի մոլութիւն,
Իսկ միւսին դէպի դառն ստրկութիւն.
Մէկին կաշառով, միւսին երկիւղով
Թակարդդ ես ձգում դիւական ցանցով...

Անմեղ պատանիք, սիրուն երեխէք,
Փոքը ինչ հեռացայ, դուք ինձ կընեերէք.
Եթէ իմանաք, թէ այս բոպէիս
Ի՜նչ պատկերներ են առաջըս գալիս.
Տեսնէլ էք արդեօք խախուտ խրճիթներ,
Բոբիկ, գլխաբաց, տկլոր մանուկներ,
Դատարկ ամբարներ, հորեր, մարաքներ,
Աղի պէս լիզւած երկայն մսուրներ,
Աչքերը պլըշած՝ քաղցած տաւարներ,
Սիրտ պատրտտորող մայեր, բառանչներ...

Ջրաղաց չըկայ,—ջուրը սառել է.
Ձանապարհ չըկայ,—ձիւնը կապել է.
Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
Ողբում, լալիս են մահւան, դուռն ընկած։

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել,
Լոյսը նըւաճւել, խաւարն է տիրել,
Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,
Գարունը հեռու, ցուրտը կատաղած—
Այսպէս է ահա սոսկալի ձմրան
Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Ցուրտ է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք.
Եթէ ինձ նման դուք էլ մրսում էք,
Եկէք միասին մի հնար գտնենք,
Ձմռան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք։
Դուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
Ես իմ հասակիս բազմամեայ փորձով,
Եթէ կամենանք, խելք խելքի կըտանք,
Եւ ինչից ասես՝ կրակ կստանանք,—
Կրակ լուսատու, պայծառ, անստւեր,
Որ տաքացնէ սառցեղէն սրտեր,
Որ կենդանացնէ գօսացած ձեռներ,
Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ.—
Օրինակ առնենք մեզ կիզ-ապակին,
Եւ մենք կըհասնենք մեր նպատակին։

---

119. ԱՂՔԱՏ ԿԻՆ

Ցուրտը փըչեց, ձըմեռ սաստիկ,
Ձիւնը ծածկեց գետինը.
Ամենայն մարդ մըտաւ իր տուն,
Պատըսպարւիլ ցըրտ իցը։
Ժամի դռանը դողդողալով,
Կանգնած է մի աղքատ կին,
Նըրա հանդերձ պատառ-պատառ,
Չունի շապիկ իր հագին։

Անհամարձակ նա իր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին—
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ ով էր
Այս խղճալի աղքատը,
Այն ցըրտումը ոտաբոբիկ
Կանգնած ժամի դռանը։
Շատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու պատւով
Ման էր գալիս փողոցներում
Իր սեփական կառքերով։
Այժմ վախով նա իր ձեռքը
Պարզում է անց կացողին—
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։

Ամենայն օր նրա դռանը
Կանգնած էին շատ կառքեր,
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
Նըւագարան ու տաղեր.
Ամենայն ոք ցանկանում էր
Լինել նրան բարեկամ։
Այժըմ զըրկւած ամեն բանից՝
Չունի անգամ հացի գին։
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։

Ամենայն օր իր մարմինը
Անուշահոտ ջըրերով

Լըւանում էը, մազը սանրում
Կըրիայի նուրբ սանդրով.
Նա հագնում էը բեհեզ, կերպաս,
Դիպակ, թաւիշ թանզագին.
Նա չըգիտէը ինչ ասել է
Կարօտութիւնն արծաթին։
Այժմ անլըւայ, մազերն արձակ,
Չունի հագուստ, թէև հին։
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէը աղքատին»։

Ժամի դռանը նա կանգնած է,
Աչքերը կոր, վիզը ճուկ.
Նրա նախկին բարեկամքը
Չեն ասում նրան. «Խըղճուկ,
Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կամոքենք
Քո վիճակի դառնութիւն,
Կըթուլացնենք ճակատագրիդ
Խիստ հարուածի սաստկութիւն»։
Նա տանում է տառապելով
Այս սոսկալի վըշտերին։
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէը աղքատին»։

---

120. «ՓՉՈՒՐ ԸՄ ԽԱՀ»

Ցունւարի մի ցուրտ, շատ ցուրտ օր էը. թքէիը՝ գետին չէը ընկնիլ։ Սպիտակ էը գետինը, սպիտակ էին տըները պատերն ու կտուրները, սպիտակ էին մանաւանդ փողոցների և պարտէզների ծառերը. ձիւնի միատեսակ ճերմակ սաւանը փռած էը ամեն տեղ, պատել էը ամեն ինչ։ Գիշերը խիստ պարզկայ էը, և այժմ սառած ձիւնը

անցուդարձ անողների ոտների տակ անախորժ ճռճռոց էը հանում, որ մարդու մարմինը փշաքաղւում էը։ Երև չըկար. մառախլապատ էը երկինքը. սաստիկ ցրտից յանկարծ խտացած գոլորշիները բարակ եղեամներ դարձած՝ խաղում էին օդի մէջ։ Ագռաւներն ու աներես ճնճղուկները անգամ այսօր, սովորականին հակառակ, ճիչ ու աղմուկով չէին թռչկոտում կտրից կտուր, բակից բակ՝ պաշար թոռցնելու. նրանք նստոտել էին այս ու այն պատի վրայ, այս ու այն ծառի ճիւղերին լուռ, խղճուկ, կծկըւած. սաստիկ ցուրտը սրանց էլ էը նեղել։ Ամեն մի անկիւնից, ամեն մի բնից, ամեն մի սաքուից, ուր որ կենդանի շունչ կար՝ ծուխ էը բարձրանում. մարդիկ կուում էին ցրտի դէմ, ինչով և ինչպէս կարող էին՝ տաքանում էին։

Թէև արդէն առաւօտ էը, բայց Ա...ի փողոցները դատարկ էին և անկենդան. ով էը գժւել այս կատաղի ցրտին դուրս դուրս հանել անից. հազիւ երբեմն փողոցների այս ու այն ծայրում սաւերների պէս երևում էին մուշտակների, եափունջիների կամ վերարկուների մէջ կոլոլած մարդիկ, քիթ ու պռունգը փաթաթած, եղեամով ծածկւած. սրանք էլ, ով գիտէ, որպիսի անհրաժեշտ կարիքից ստիպւած էին թողնել իրանց փափուկ բնակարանները, այն էլ ոչ թէ քայլում էին, այլ ակամայից վազում էին, համարեա հևալով։

Այդ ժամին փողոցի հեռաւոր ծայրում յանկարծ անսպասելի կերպով երևացին երկու փոքրիկ մանուկներ, հօթը և տասը տարեկան։ Խեղճերն այնքան վախ էին, որ ասես գերեզմանից դուրս քաշած մեռելներ լինէին. դժւար էը առանց սոսկումի նայել նրանց վրայ։ Երկուսն էլ գլխաբաց, զզուած մազերով, որոնց վրայ առաւօրէն թափւել էին եղեամների թերթիկները. յօնքերի և աչքերի թերթերուքների վրայ նոյնպէս նստել էին եղեամները, տալով մանուկներին մի անօրինակ, մի խղճալի տեսք։

Նրանց մարմինների մերկությունը հազիւ հազ ծածկւել էր ինչ-որ կախկխած ծւէններով, անհնարին էր նոյն-իսկ որոշել, թէ ինչ է նրանց հագինը, կամ որն է վարտիքը, շապիկը կամ արխալուխը։ Տեղացի չէին նրանք, այլ գաղթականները հեռու տեղից, տարաբախտ, արիւնոտ երկրից էին եկել, անհայր, անմայր, անտէր... կաաարեալ որբիկները... Սրի և կրակի ճարակ դարձած իրանց խեղճ հայրենիքի մասին այս փոքրիկ թշւառները շատ քիչ գիտէին, կամ գուցէ և շատ բան գիտէին, բայց քիչ էին պատմում։

Խեղճերը գիշերները քնում են մի աստւածասիրի գոմում. այնտեղ շատ անասուններ կան, տաք է... Առաջ փորձեցին մեծ գոմէշների մսուրի մէջ քնել. բայց նրանք այս տարօրինակ մարմինները տեսնելով՝ խրտնեցին, վնչացրին. թշւառները վախեցան և փախան մտան մի փոքրիկ, խղճուկ հորթուկի մսուրը, որ նոյնպէս նիհար էր, նոյնպէս տխուր, նոյնպէս թշւառ՝ որպէս երկու որբիկները։ Խեղճի մայրը հէնց նոր էր մեռել. նրան ծիծ տւող չկար, ուստի կերակրում էին չոր խոտով. բայց նա դեռ ուտել չէր կարողանում, սովոր չէր. մէկ-մէկ ծիլ վերցնում էր, ծամմորում և վէր ածում. նա միշտ սոված էր, միշտ էլ տխուր, դունչը կախած, օր աւուր նիհարում էր ու նիհարում։

«Թշւառին թշւառն է միշտ մխիթար». որբ հորթուկը սիրով հիւրընկալեց որբ մանուկներին. նրանք բարեկամացան և սիրեցին իրար. և երբ գիշերները երկու որբիկները ճիտ-ճիտ արած, իրար պինդ խառնած քնում էին մսուրի մէջ՝ հորթուկն էլ իր փոքրիկ դունչը դնում էր նոյն մսուրի շրթին, քնում էր, իր տաք շունչը մանուկների երեսին փչելով։ Գոհ էին մանուկները. միայն փոքրիկ որբը գիշերները շուտ-շուտ վեր էր թռչում, ճրւում, ճչում, լաց լինում, ապա զարթնելով, գանգատւում

էր մեծին, թէ գալիս են... տանում են... մորթում են... գոմի խաւարի մէջ սարսափում էր գևերից, չարքերից։ Եղբայրն այդ ժամանակ աւելի պինդ էր գրկում նրան, հանգստացնում էր, և նրանք կրկին քնում էին։

Լաւ էր գոմը նրանց համար, շատ լաւ. տաք էր... Առաւօտները վաղ զարթնում էին և իրանց վայելած հիւրընկալութեան փոխարէն նախ աւելում, մաքրում, չորացնում էին հորթուկի տակը, գուրգուրում էին նրան, ապա կրում թափում էին մնացած անասունների աղբը և դուրս էին վազում՝ փողոցներում թափառելու... հայ հաւաքելու... Այսպէս էին ապրում նրանք, և գոհ էին—«զուլում» չըկար։

Սրանից առաջ էլ համարեա ամեն օր նրանք շրջում էին փողոցներում. տեղացիք տեսնում էին նրանց նոյն ցնցոտիների մէջ, նոյնպէս ոտաբոբիկ, նոյնպէս գլխաբաց, գզգզած, որպէս այսօր, և ոչ ոքի խիղճը չէր վըրդովում։ Դէ եղանակը տաք էր, «եթիմն էլ աներես կըլինի, հայ հաւաքելով կապրեն, էլի», մտածում էին նրանք և խիղճը հանգստացնում։ Բայց այսօր... Որբերը դարձեալ փողոցում են։ Այս լաւ չէ, անտանելի ցուրտ է. օձի ճուտն էլ այս ցրտին թող դրսում չըմնայ, մեղք է, մտածում էին անցորդները... ախը այդ ինչպէս են բորիկ, դողալով վազում և ինչ կարիք կար այսօր էլ անպատճառ դուրս գալ... Ա՛խ, աներես լակոտներ...

—Վա՛յ, վայ, սրանց մտիկ տուր, սրանց,—ասաց մի մուշտակաւոր պարարտ մարմին իր հետ գնացողին՝ երկու վազող որբերի վրայ ցոյց տալով.—օ՛ֆ, հոգիս մըղկտաց, կրակ մաղւեց գլխիս, կրա՛կ... ինչպէս են դողում, Աստւած իմ. ախը այս ցրտին մե՛ր էին դուրս գալիս իրանց բնից... Եւ նա ի սրտէ ցանկացաւ, որ այդ որբերն այսօր գոնէ դուրս եկած չլինէին կամ գոնէ ինքը չըտեսնէր նրանց դողդողալիս. հանաք չէ, մարդու հացը հարամ

եղաւ...—Եթէ ճաշին միտս ընկնին՝ դժւարուլթեամբ կըճաշեմ,—մտածեց նա և դէմքը կնճռեց։

Խօսակիցը հասկացաւ ընկերոջ խղճին հասած վիրաւորանքը և կամեցաւ նրան դուրս հանել այդ անախորժ վիճակից։

—Է՜հ, իզուր ես այդքան անհանդիստ լինում նրանց մասին, բարեկամ. նրանք սովոր են, կըտանեն. ա՛յ, այլ բան է, Աստուած չանէ, եթէ իմ և քո երեխաներին մի այդպիսի բան պատահի. դիտես, իմ Օսիկին որ եօրղանով էլ հիմա դուրս հանես՝ տեղն ու տեղըկ ըսառի, հաւատա, կըսառի. սրանց բանն ուրիշ է, սրանք կըտանեն...

Փաստաբանուլթիւնը խելացի էր, պարարտ մարմինն ու խօսակիցն անցան...

Իսկ որբերը... Նրանք շարունակեցին առաջ գնալ փողոցով և ամենևին չէին էլ զարմանում, որ իրանք այս անտանելի ցրտին փողոցումն են, մինչդեռ իրանց հասակակից ո՛չ մի ուրիշ երեխայ չի երևում. նրանք մի բան միայն գիտէին, որ թէև սաստիկ ցուրտ է, թէև իրանք էլ մերկ են, ոտաբոբիկ, գլխաբաց փողոցում են՝ բայց և այնպէս պէտք է դռներն ընկնին, որ հաց ճարեն. շատ են սոված, երէկ ճաշից սկսած բան չեն կերել...

—Վա՛խ, Գալօ, էս իմ՛ալ ցուրտ ա, եաման,—ասաց փոքրիկը ձեռները իր կապտած շրթունքներին մօտեցնելով և ոտները խշխշացող ձիւնի վրայ վերև ներքև անելով։

—Խա՛, Մրտօ, շատ ցուրտ ա, մրմուռ մարդու չի-գեաը կուտայ, շուտ արի։

—Ախը վագեախը (գոմ) տաք էր,—շարունակեց փոքրիկը լացակումած. արցունքների խղճուկ կաթիլները կախուեցին արտևանունքներից, բայց առանց ընկնելու սառան։

—Տաք էր, ապա որ անօթի ենք, ինչ էնինք... Փոքրիկը լռեց, կծեց շրթունքները, փչեց մատներին—քո՛ւ, քո՛ւ, քո՛ւ...

Ահա նրանք կանգ առան մի մեծ դարպասի առաջ, որ բացած էր։ Բակի ներսում սաստիկ ցրտից կծկւած քնած էր մի մեծ գամփռ. նա չէր նկատում մանուկներին, որոնք վախվխելով, ձեռք ձեռքի արած, անվստահ քայլերով ներս մտան բակը և մի փոքր առաջ գնալով տեսան ահաւոր շանը։ Մեծը կանգ առաւ, չըհամարձակուելով աւելի առաջ գնալ։

—Մրտօ, շունը... կրկծի, դառնանք։

—Ախը անօթի եմ, մսիմ, էլ դո՛ր երթանք,—մրմնջաց փոքրիկը. էս տուն ճոչ ի, փշուր ըմ խաց ուզենք, էլ ման վագենք վագեախ. ցուրտ ա, փէտացանք...

Նրանք մի փոքր էլ առաջացան, յուսալով անձայն, անշշուկ անցնել շան մօտից և տանը հասնել։ Բայց ձիւնի ճռճռոցը զարթեցրեց շանը. նա գլուխը բարձրացնելով տեսաւ երկու դղրդած մանուկներին. մի կատաղի ոստիւն գործեց և վրանները յարձակուեց։ Վտանգն զգալով՝ խեղճ մանուկները ճչացին, իրար գրկեցին և վայրկեանապէս նստեցին ձիւնի վրայ։ Այսպէս են պաշտպանում շների յարձակումից մուրացիկ մանուկներն ու կանայք։ Ասես իրանց յաղթահարուած ցոյց տալով այդ թոյլ արարածներն ուզում են գազանի սըրտում դութ զարթեցնել։ Եւ արդարև, շունը կանգ առաւ, կենդանու կատաղուլթիւնը զսպուեց որբերի անպաշտպանութեան առաջ. նա մի փոքր հեռու պառկեց, գլուխը թաթերի վրայ դրած, ասես հսկելով երկու թշուառների վրայ, որ չըլինի թէ վեր կենան փախչեն։ Սրտաճմլիկ, արտասուելի տեսարան էր. երկու ոտաբոբիկ, գլխաբաց, ցնցոտիների մէջ դողդողացող մանուկները, կապտած շրթունքներով, իրար կպած, կծկւել, նստել էին ձիւնի վրայ և լալիս էին. եղեամի թերթիկները խաղում էին

ցուրտ օդի մէջ և պտրտելով թափւում էին նրանց դէզ-դէզած մազերի վրայ։ Կատաղած շունը շնթռկել [1]) էր նրանց կողքին մռմռալով, կարծես սպասում էր, որ թշւառները վեր կենան թէ չէ՝ վրայ պրծնի, կտոր-կտոր անէ։ Բակում ոչ ոք չէրկար։ Մանուկները շարունակում էին յուսահատ լալ ու ճչալ, սարսափած աչքերով նրանք նայում էին մէկ շանը, մէկ էլ տան դռանը, այնտեղից օգնութիւն սպասելով։ Ահա վերջապէս տան դուռը ճռռալով բացւեց և շեմքի վրայ երևաց մի կին։

«Փշուր ըմ խաց».—պոռացին մանուկները միասին դողդոջուն ձայնով։

—Աններես լակոտները. ասում էի սրանք կլինին,—մրթմրթաց նա և ներս մտնելով բերաւ մի կտոր հաց, տրւաւ սարսափած մանուկներին, իսկ ինքը յետ դարձաւ։

Մանուկները խլեցին հացի պատառը և մինչ պատրաստւում էին շտապով դուրս թռչել դռնից՝ շունը վեր թռաւ նրանց ետևից, վրայ պրծաւ, փոքրիկ որբի ոտքից բռնեց, քաշեց կատաղի հևփոցով։ Սարսափած մանուկը ճչաց և երեսի վրայ ընկաւ հացը ձեռքին, մինչդեռ մեծը շշկլւած՝ չդիտենալով օգնութեան վազել, թէ փախչել՝ կանգնած մնաց ու լաց էր լինում։ Տանտիկինը վազեց, հալածեց կատաղած շանը և երբ ձեռքից բռնեալով վեր կացրեց որբիկին՝ երեխան ծանր տնքաց։ Դաշանի սուր ժանիքները պատռել էին նրա փոքրիկ ոտքը, կաթ-կաթ արիւնը ծորում էր նրա վէրքից և թափւում ձիւնի վրայ։ Երեխան ձեռք տրւաւ ոտքին. ձեռքը ներկւեց արիւնով. նա զարհուրած յետ քաշեց ձեռքը, նայեց ափին, նայեց վիրաւոր ոտքին և էլ աւելի բարձր ձայնով լալ սկսեց։ Այնուամենայնիւ նա կռացաւ, վերցրեց հացի պատառը, և կաղալով ու տնքալով հետևեց իր եղ-

[1]) Նստել էր։

բօրը։ Որբունը շարունակում էր կաթել նրա ոտքից, և երկուսով էլ լալիս էին, տեսնելով կարմիր կաթիլները...

Բայց և այնպէս՝ քաղցած, դողդողացող մանուկները կիսեցին հացի արիւնոտ պատառը և մի կտոր կրծելով՝ առաջ գնացին։

Դեռ երբէք հացի մի պատառն այսքան թանգ չէր գնւել....

---

121. ՈՂՈՐՄԱԾ ԵՂԷՔ

Երբ ձեր հոյակապ, շքեղ տներում
Ընթիւ զարդարանք ձեզ շրջապատած—
Գոհար, ադամանդ, դիպակ, աբրեշում,
Դուք ծիծաղում էք՝ կեանքից լիացած.
Եւ այդքան դանձերն առատ ու անբաւ
Չեն էլ շլացնում ձեր աչքը բընաւ.

Երբ դուք բախտաւոր, «կենաց բաժակները»
Ուրախ պարպում էք փարթամ խնջոյքում,
Ասացէք դուք ինձ, ով մեծատուններ,
Այդ զրւարթ ժամին դուրսը, փողոցում
Դուք նկատում էք անճար աղքատին,
Լալով նայելիս ձեր լուսամուտին։

Խղճուկը քաշւած փողոցի անկիւն,
Քաղցած նայում է նա ձեր խնջոյքին
Եւ խուլ մրմնջում. «Ահա լիութիւն,
Առատ բարիքներ, ահա խնդագին
Եւ պայծառ օրեր, և՛ վիճակ խաղաղ,
Ահա ամեն ինչ—կեանք, վայելք, ծիծաղ...

«Իսկ ես... ես թշւառ, ես մերկ, անօթի,
Իմ օթևանը խարխուլ ու մրթին,

Վայ ինձ... ես մի այլ դառն վիճակի
...Դատապարտված եմ երկրիս երեսին.
Կինս թոռքախտում, տանս հոգս ու ցաւ,
Խեղճ զաւակներս քաղցած ու ծարաւ...

«Եւ շատ քչերին տրւած է կեանքում
Վայելել օր լի երջանկութեան.
Անարդար բախտը կեանքի խնջոյքում
«Ապրիր»—ասում է հարուստ մեծատան.
Իսկ ինձ—«դու հեռո՛ւ, դու բախտին օտար,
Անվերջ երազիր բախտալից աշխարհ...»։

Օ՜հ, նա, միայն նա կարող է ըզգալ,
Թէ ինչ ասել են այս դաժան խօսքերը,
Ով ինքն է եղել թշուառ, աառապեալ...
Բայց դուք, դուք, բախտի հարուստ ընտրեալները,
Ձեզ ինչ փոյթ... Ձեր կեանքն առատ է, լեցուն.
Ողորմած եղէք, Աստուծոյ սիրուն։

Ողորմածութիւնն մայր է որբերին,
Մայր նոցա, որոնք իրանց սև բախտին
Խորթ մայր են կոչում։ Եւ այնտեղ, ուր միշտ
Տիրում է տանջանք, ցաւ, կարիք ու վիշտ,
Այնտե՛ղ է նա միշտ թռչում, սլանում
Եւ մարդկանց աչքից արտասուք սրբում։

Աղերսում են ձեզ յանուն որբերի,
Հալածւած բախտի անողոք վճռով.
Թո՛ղ մարդս բարի, ողորմած լինի,
Թո՛ղ նա պճառատ, սիրաբուխ սրտով
Իր ճոխ դանձերից և՛ հէք թշուառին
Ջերմ կարեկցութեամբ միշտ հանէ բաժին։

Ողորմած եղէք։ Ահա գորձ վսեմ...
Երբ անտէր մի որբ կամ ծեր մուրացկան
Ձեր դրան առաջ ահով, տխրադէմ,
Լուռ սպասում է ձեր ողորմութեան,
Եւ դուք մընում էք անհոգ, անտարբեր—
Դուք Տիրոջ սիրան էք խոցում, հարուստներ։

Ողորմած եղէք, որ հզօր Աստւած
Ձեզ և ձեր որդոց լինի պահապան,
Որ ձեր ամբարները ցորենով լցւած՝
Նըրա օրհնութեամբ անսպառ մընան.
Ողորմէք... և ձեզ ամենայն դիշեր
Կայցելեն պայծառ, սիրուն երազներ...

Ողորմած եղէք, որ մահւան ժամին
Որբին, անճարին ձեր տրւած տուրքից
Հանդերձեալ աշխարհ դուք տանէք բաժին.
Որ նա, ում այստեղ կեանքն էր ողբալից,
Նա կարողանայ ձեր դրան մօտով
Անցնել աննախանձ և խաղաղ հոգով։

Ողորմած եղէք, որ ապրէք զուարթ,
Որ Տիրոջ սիրոյն լինէք արժանի,
Ողորմէք անվերջ, ողորմէք առատ...
Ջերմ աղօթքները տառապեալների
Թռչում են այնտե՛ղ, ուր սուրբ օթևան,
Ուր աղքատութեամբ հզօր ենք միայն...

---

122. ԻՄ ՊԱՆԱՐԱՄԸ

Ս.

Ես մի ծեր մարդ եմ, սիրելի մանուկներ, իմ ընթեր-ցողները. պատմել եմ շատ գիւղ ու քաղաքներ, անցկա-

ցել գետեր ու ծովեր, շատ բաներ տեսել ու շատ բան լսել, երբեմն տրտմել, երբեմն ուրախացել, այժմ ուզում եմ պանարամիս մէջ փոքրիկ պատկերով տեսածս յուցնել...

Դէհ, շուտով այստեղ, դուք ժիր մանուկները,
Մեծ ու պստիկները, խելօք ու չարերը,
Կարգ-կարգ շարուեցէք, ինչ որ կըլսէք
Եւ կամ կըտեսնէք, ձեր մտքում ամուր,
ամուր պահեցէք...

Սկսւում է. ահա՛ մի պատկեր։ Մի մեծ քաղաք է, մեծ-մեծ տներով, լայն լայն քուչէքով, ուր պտտում են մարդիկ ոտով ու կառքով, տաք-տաք մուշտակները ուսերին ձգած, սիգաբ, պապիրոս բերանները դրած՝ ֆիւ՛, ֆիւ՛, ծծում, փչում են մուխը թանձրացած։

Թող ծըծեն, փըչեն, փորներն ուռցնեն,
Ի՞նչ ունին պակաս, որ ինչ հոգս անեն...

Ահա՛ մի պատկեր դարձեալ նոյն տեղից. մի խուլ փողոց է, ցեխոտ ու կեղտոտ, խարխուլ տնակներ աջ ու ձախ շինած, երկու դրկիցներ դրան առաջին զրոյց են անում քիթ քըթի տըւած։ Եւ հեռուն կանգնած մի աղքատ կնիկ, շորերը պատռտած, ոտքերը բոբիկ, մի հիւանդ մանուկ բռնած իր գրկում, եկող գնացողին ձեռք է դէմ անում...

Այժմ ձեզ ցոյց տամ մի այլ տեսարան.
Դարձեալ նոյն քաղքում մի լայն փողոց է,
Եղևնու ճիւղեր աջ ու ձախ փռած,
Մի մեծ բազմութիւն առաջ է անցնում
Դիակառքի չորս կողմը լըցւած։
Առջևից գնում են քահանաները, ծաղկեայ փիլոններ ուսերին ձըգած և նրանց հետ էլ շատ տիրացուներ, մոմ ու խաչվառներ ձեռքներին բռնած. իսկ վերջից, տեսէք, ինչքան կառքեր կան, սևազգեստ կանայք մէջը նստոտած.

ամէն, ինչպէս տխուր, ինչպէս վշտալից, հետևում են օրբանք մեռելի եաքից։

Դարձեալ մի պատկեր. քաղաքի ծայրում հինգ—վեց մշակներ ուսերի վրայ տանում են անբախտ ընկերին դիակ, որ քանի տարի իր երկրից հեռու, ծանր բեռի տակ մաշել է իր կեանք... չըկան յուղարկները—ո՛չ քոյր, ո՛չ եղբայր, չեն տեսնում նաև ոչ հայր և ոչ մայր. լուռ է փողոցը, լուռ են և մարդիկ. տեսնում է այս բոլոր միայն պարզ երկինք...

Ահա ձեզ մի այլ պատկեր. բարեկենդան է. մի մեծ զարդարուն սենեակ ձեր առաջ, կանթեղ ու լամպա վառած ձախ ու աջ, մեծ-մեծ հայելիք կախած պատերին, աթոռ, բազկաթոռ ամեն տեղ շարած, իսկ մէջտեղ երկայն սեղանը ձգած, տասնեակ մարդ ու կին ընթրիքի նստած. ինչեր նրանց առաջը, ա՛խ, չըկան դրած.

Ջամպայն ու մաղէր, անուշ գինիներ,
Խաշած ու խորւած լաւ ձկնեղէնները,
Խաւեար ու պանիր, տապակած հաւեր
Ու քանի՛ տեսակ քաղցրաւենիները...
Ուտում են, խմում, քա՛հ քա՛հ ծիծաղում,
Բարեկենդանը լաւ անցկացնում...
Ես էլ մաղթում եմ բարի վայելում։

Ահա՛ նոյն տան կից փոքրիկ խըճիթում, մի թոյլ ու աղօտ ճրագի լուսում, չոր թախտի վրայ մայրը որդոց հետ բարեկենդանի ընթրիքն է անում։ Շըկայ ոչ սեղան, ոչ համեղ ընթրիք, չըկան գինիներ ու քաղցրաւենիք, այլ մի հին, մաշած սփռոց առաջները, հացի կտորտանք նրա մէջ դրած ու մի ամանով պանրի փշրտանք. ուտում են անձայն, գլուխ քաշ ձգած...

Տխուր է խըճիթը, խոնաւ և անշուք, տխուր են դէմքերը մօրն ու որդոց. միայն չար փիսոն նրանց մօտ պըպզած, շարժում է պոչը, աչքերը պըլշած...

Այժմ ծերուկիս թողէք որ գնամ,
Եկող անգամը շատ բան ցոյց կըտամ.
Դէհ, մնաք բարեաւ, դուք, ժիր մանուկներ,
Մեծ ու պստիկներ, խելօք ու չարեր։

Բ

Անցան ամիսներ, բոլորից տարին, ահա խեղճ ծերուկս կայ ձեր առաջին. եկէք մանուկներ, իմ աչքի լոյսեր, դառնացած սրտիս դուք միակ յոյսեր. զարձեալ բերի ձեզ ես իմ պանդրամ, մի քանի պատկեր նորից ձեզ ցոյց տամ.

Պատկեր լաւ ու վատ երբոր կը տեսնէք,
Ողաչում եմ ձեզ, մտքից մի հանէք։
Դէհ, սկսւում է.

1.

«Ամառը սարում»։

Տեսէք այս սարը կանաչով պատած, այստեղ ու այնտեղ վրաններ թողած, վրանի դիմաց հայ, թուրք գիւղական մի-մի գործ ձեռին բանի է նստած, որը տաշում է, որը սրում է, որը կար կարում, տղին օրօրում, որը հայ՝ կամ կաթ տաքցնում, կարագ ու պանիր, մածունն պատրաստում։

Ահա քիչ հեռի նրանց տաւարը, ոչխարի հօտեր, ձիանց բօլուկներ, մինչև փորի տակ խոտերում ծածկւած կամ գլգլան ջրի ափը հաւաքւած, տկզած կանդնել են չեն շարժւում տեղից, ինչու-որ կուշտ են ու գոհ վիճակից։

Եւ գիտէք ո՞վ է մոթալ փափախով,
Հաստավիզ մարդը իր գազանակով,
Որ աչքը տնկած սարի լանջերին,
Մի բան է երգում գիլ-գիլ խոտերին՝
Դա է նախրապանը—տէրը տաւարի,
Որ սար է գալիս ամենայն տարի։

2.

Ահա նոյն նախիր, նոյն հօտն ու ձիեր, բայց ոչ թէ ամառը սարի խոտերում և ոչ քըչքըչան ջրի ափերին, այլ ցուրտ ձմեռը գիւղի գոմերում։

Հալւել է միսը, ոսկրները ցցւել. տկզած փորերնին մէջքներին կպել, քաղցած է տաւարը՝ խոտ չկայ տալու, սառել են դաշտեր՝ գարունն է հեռու,

Կրծում են սովից մսուրի փայտեր,
Դոփում կճղակով, պլըշում աչեր,
Մայում, բառաչում, վիզերնին ծռում,
Թուլացած ընկնում, քաղցից սատակում։

Իսկ մեր գիւղացին, ո՜հ, ինչպէս խղճուկ
Կանգնած նայում է ու թափում արցունք...
Մեծ է նրա վիշտ, մեծ է նրա ցաւ,
Երբ մի անասուն իր ձեռքից անցաւ։

3.

Ահա ձեզ մի ուրիշ պատկեր։
«Գարնան սկզբում գիւղացու յոյսեր».

Գարուն է, գարո՜ւն, ինչ քաղցրիկ անուն։ Արտերը կանաչել են, ծառերը ծաղկել, ծաղկունքը բացւել, ջրերը փռւել, գեղջուկ մշակը յոյսերով լցւել։

Կըգայ ամառը՝ կը գեղնի ցորեն, հունձը կըհնձէ կըկըժողվէ ամբար, կըհասնեն պտուղք՝ թափ կըտայ, կըլցնէ կթոց, կըկախէ շարեր։

Խոտ կայ տաւարին, գարման ձիերին,
Ծաղկունք մեղուին, մեղր մանուկներին.
Ո՜հ, մեր գիւղացին ինչպէս երջանիկ
Կանցէ այդ տարին...

4.

Պատկերը փոխւեց։
Ահա նոյն գեղջուկ ամառ ժամանակ, տխուր նստած

է իրան կոչի տակ. ուր է նրա յոյս, իր արտն ու այգին,
ինչու է ժանգոտ մանգաղ-գերանդին։

Մարախը եկաւ արտերը կերաւ,
Մարախից պրծածը՝ կարկուտը տարաւ.
Թրթուռը խժռեց ծառերի տերև,
Պտուղ չըմնաց՝ ողջ այրեց արև։

Սոված մեղուները թռան փեթակից,
Բճիճը մնաց գուրկ ծորան մեղրից,
Դաշտը չորացաւ՝ խոտ չըկայ կովին,
Ամբարն է դատարկ՝ մահ է գեղջուկին.

Ո՜հ, ինչպէս թշուառ, ինչպէս յուսահատ
Կանցնէ այդ տարին...

5

Նայեցէք հովտի փոքրիկ քաղաքին, ուր սև-սև ամպերը սարերի նման կանգնել են գլխին։ Բնութիւնը խաղաղ է, խաղաղ է և գետը, որ սարի կողմից իջնում է քաղաք, ջրում պարտէզները, պարտում ջաղացք, վշշալով անցնում, կորչում ձորերում, ամենայն տարի յոյս և կեանք բերում։

Ահա ամբոխը կանգնած գետափին, ուրախ է հոգով, երկնից ամպերին, որ անձրև կըտայ, կըջրէ երկիր, կեանք կառնէ մարդը, դաշտն ու այգին...

Իսկ փոքրիկ տղայք տես ինչպէս անհոգ
Խաղում, վազվզում են, «անձրևը երգում»,
Որ ցած պայ ջրէ, բանէ կանաչ խոտ,
Ուլէ փոշինեը ու մաքրէ վատ օդ։

6

Ահա նոյն քաղաք, նոյն սև-սև ամպերը, որից թրթռչում են կրակէ նետերը, անձրևի փոխանակ կարկուտ է թափւում, որոտում երկինք, երկիր դղրդում։

Մարդիկ հաւաքւած իրանց տները, քարացած նայում են այդ ահեղ պատժին, որ փշրում է, ջարդում, տուն ու տեղ աւրում, այգի ու պարտէզ խլում, հետը տանում։

Լացում է մանուկը մօր վզին փաթթած,
Բառաչում է տաւարը դրսում մնացած,
Գոռում գոչում է գետը կատաղի,
Ահ, սարսափ պատում ամեն սրտերի...

Եւ ահա յանկարծ մի ձայն է լսւում,
Մի ձայն գուժարերը ամենքին հասնում.
«Հեղեղ, հեղեղ, կանչում են մարդիկ,
Ա՜խ, մեռանք, կորանք, խնայէ, երկինք...»։

7

Հեղեղը եկաւ, հեղեղը գնաց,
Բայց տեսէք ահա տեղը ինչ մնաց։

Ահա մի ծերուկ խտտած մի դիակ, կիսամեռ ընկել է իր փլած տան տակ. նրանից հեռի գետնին տարածւել տասնամեայ մանուկ՝ մօր հատիկ զաւակ։

Ահա քոյր, եղբայր միմեանց գրկած, ընկել են իրանց ծնողաց կրծքին, իսկ այնտեղ խեղդւել սկեսուրն ու հարս, օրօրոցում կապած մանուկը կողքին...

Սգում է քաղաքը, սգում են ամենքը, որը իր հայրը, որը իր որդին, քոյրը իր միակ եղբայր թանգագին։

Որբի լացի ձայն երկինք է հասնում, մեծ ու փոքրի սիրտ շարժում, մղկտում...

Ա՜խ, թողէք ծածկեմ այս տխուր պատկերը,
Պատկեր սոսկալի արիւնով նկարւած,
Որի ժամտ տեսիլ դեռ մինչև այսօր
Սարսափ է պատում դժբախտ բնակչաց։

---

123. ՏԱՐԵՄՈՒՏ

«Կաղանդի», այսինքն նոր տարւոյ աօնը հայ ժողովրդի ամենաուրախ օրերից մէկն է։ Այդ օրը ամեն դասակարգի, ամեն վիճակի ու ամեն հասակի մարդիկ՝ բոլորն էլ մի նոր տեսակ հոգեկան ուրախութեամբ լցւած՝ «Ընորհաւոր նոր տարի» քաղցր խօսքն են ասում ու լսում։ Այդ օրւան յատուկ զանազան երկրներում սովորութիւնները կան. բայց ամենից նշանաւորները Տաճկահայաստանում մինչև օրս պահպանւած սովորութիւններն են, որոնք կատարւում են ամենայն ճշտութեամբ։

Արդէն դեկտեմբերի 30-ին տան հասակաւոր կանայք պատրաստութիւն են տեսնում «Կաղանդի սեղանը» վայելուչ ու ճոխ կերպով սարքելու։ Ընդունելով որ օրը պահոց օր է, այսու ամենայնիւ սեղանը պատրաստում են շատ սիրուն։ Զանազան մրգեղէն, ընկոյզ, մեղր, ձիթապտուղ, սունկ և այլ պասի վերաբերեալ կերակուրներով ճոխ զարդարում են սեղանը, որի վրայ փայլում են դինին ու օղին՝ Հայաստանի այդ սիրելի ըմպելիքները, որ այդ օրը շատ առատ է լինում։

Դեկտեմբերի 31-ին թխում են բաղարջ։ Կաղանդի բաղարջը սովորական բաղարջներից ու դաթաններից տարբեր է։ Այդ բաղարջը շաղւում են ալիւրից, ձիթից ու մեղրից և շինում են արևի ու լուսնի ձևով։ Բայց բաղարջների մէջ իր մեծութեամբ որոշւում է «Տարին»։ Տարին շինում են բոլորաձև ութ վերշոկ լայնութեամբ։ Դա շաղւած է լինում ալիւրից, իւղից, հաւկիթից ու մեղրից։ Խմորի մէջ դնում են մի արծաթեայ դրամ. «տարին» նախշում են եղէգնով ու ընկուզով. նրա վրայ զանազան նկարների հետ գրում են նաև Թրւական։ Թխելուց յետոյ «տարին» պահում են մինչև Յննդեան աօնը՝ յունուարի 6-ը։

Այդ օրը սովորաբար քահանայք տնօրհնէք են մանդալիս։ Տան հետ օրհնել են տալիս նաև «տարին»։ Յետոյ օրհնած «տարին» բաժանում են այնքան մասների, որքան տանը անդամներ կան։ Ո՛ւմ բաժնից որ դուրս է դալիս արծաթեայ դրամը, նա համարւում է «տարւոյ տէրը». նրան առանձին յարգանք են ցոյց տալիս։

Դեկտեմբերի 31-ին, գիշերը 10 ժամից լսելի է լինում «Ալելու» ասող մարդկանց ձայնը։ Նրանք այդ գիշերը աւետում են Նոր տարին. կարգով այցելում են տունքի երդիկը ու երգում հետեւեալ երգը.—

Ալելուա, ալելուա,
Հինը կերթայ, նորը կուգայ.
Հինը ուրախ ճանապարհէք,
Նորի համար պատրաստւեցէք։
Դուռ, լուսամուտ բացէք,
Ինչ որ կամիք՝ խնդրեցէք,
Թէ կեանք, թէ խնդրէք, թէ մալ,
Ամենքիդ մուրազն ալ
Կուտայ, միամիտ եղէք.
Աղաներ ու խաթունները,
Ձեզ շնորհաւոր նոր տարի.
Ապրիք շատ ու շատ տարի։

Տան տիկիններն երգը լսելուն պէս պատրաստւում են գոհացնելու մանուկներին։ Նրանք տալիս են միրգ կամ դրամ, երբեմն էլ հաւկիթ։ Երգող տղայոց ձայնին հետեւում է հրացանաձգութիւն, որ մեծ բաւականութեամբ կատարում են երիտասարդները։

Նոր տարի օրը ամեն ոք պարտաւոր է իրանից մեծի ձեռքը համբուրել։ Ո՛րքան ուրախալի է, երբ տեսնում ես, որ յիսնամեայ տղամարդը, որպէս մի փոքրիկ մանուկ, չոգում, համբուրում է իր պառաւեալ հօր կամ մօր ձեռքը, ասելով՝ «Շնորհաւոր նոր տարի»։ Իսկ ծե-

բունիք օրհնում են նրանց և բարեմաղթում են երկար կեանք ու գործերին յաջողութիւն։

Նոր տարի օրը սովորութիւն կայ նըւիրաբերութիւն անելու։ Այդ նըւէրները լինում են ամեն տեսակից. բայց այդ նըւէրը ծանրագին է լինում, երբ սկսուրը հարսին տես է գնում։

Նոր տարւայ հետևեալ օրը «Բախտիորձում» են ասում. այդ օրը կանանց է պատկանում։ Կանայք փոխադարձաբար գնում են միմեանց տարին շնորհաւորելու։ Բախտիորձումի օրը կանանց ամենաերջանիկ օրն է։ Նըրանք այդ ամբողջ օրը երգելով ու պարելով են անց կացնում։

---

124. ՀՈՆԻ ԿՈՐԻՋԸ

Տարեմուտի երեկոյին
Մայրըս թխեց կարկանդակ,
Մէջը դրաւ հոնի կորիզ,
Իբրև բախտի նշանակ։
Կորիզն, ասաց, ում որ ընկնի,
Դովլաթաւորը կըզառնայ,
Ուր որ գնայ, ինչ գործ բռնէ,
Փառք ու պատիւ կ'ստանայ։
Կարկանդակը բաժանեցինք,
Կորիզն ընկաւ ինձ բաժին,
Եղբայրներս սրտնեղելով՝
Նախանձեցին իմ բախտին։
«Կոյը է բախտը», սուտ չէ ասած,
Մեծ եղբայրս փընթփընթաց,
«Մինչէ սա է ամենիս մէջ
Աշխատաւորը, բանիմաց»...

Մէկէլներն էլ հաւանեցին
Մեծ եղբօրս ասածին.—
«Իրաւ, իրաւ, չէը արժանի»,
Միաբերան ձայնեցին...

Մայրըս ասաց. «խելօք կացէք,
Ահա կըգայ Նոր Տարին,
Նա որ տեսնէ ձեզ կռւելիս՝
Պարգև չի տալ ոչ մէկին.
Բայց որ տեսնէ՝ դուք սիրով էք
Եւ խռով չէք իրարից,
Այնուհետև ինչ որ ուզէք,
Չի խնայիլ ձեզանից»։
Այս ասելով՝ նա մեզ տըւաւ
Տեսակ տեսակ մրգեղէն,
Չիր ու չամիչ, տանձ ու խնձոր
Եւ զանազան քաղցրեղէն։
Քաղցրը կերանք ու քաղցրացանք
Եւ խնդացինք շատ ու շատ,
Չարազ արինք նուռ, սերկևիլ,
Ունաբ, սալոր, թուզ, փշատ։
«Հոնի կորիզն» այնուհետև
Բոլորովին մոռացանք,
Եւ շատ սիրով, իրար գրկած,
Պառկոտեցանք, քնեցանք...

---

125. ՋՐՕՐՀՆԷՔ

Ամեն տարի յունուարի 6-ին՝ Ջրօրհնէքին ամենքն ուրախութիւնով շտապում են եկեղեցի կամ գետի ափը «խաչը ջուրը ձգելու» հրաշափառ հանդիսին մասնակցե-

լու, որը յատուկ շքեղութիւնով է կատարւում մեր եկեղեցում: Այդ օրւայ խիստ ցուրտն ու սառնամանիքը յաղթահարւում են ու կարծես չքանում ջերմ փափագի, հաւատի ու սիրոյ առաջ: Եւ յիրաւի, ո՛վ է այդ օրը վախենում մրսելուց: Այդ օրը մեր հոգին ու սիրտը տիրում է կատարելապէս մեր մարմնին և ընկճում նրան: «Հոգի առաւել է քան զմարմին», ասել է Տէր Յիսուսը, Որը այսօր մկրտւելով՝ պարգևեց մեզ նոր քաղցր կեանք, փրկեց մեզ խաւարի ճանկերից, շնորհեց լոյս և ազատութիւն մեր մարքին, սէր, գութ, խղճմտանք՝ մեր սրտին: Ինչպէս է կատարում մեր եկեղեցին այժմ այդ հանդէսը՝ ձեզ ամենքիդ յայտնի է: Անշուշտ շատ հետաքրքրական կըլինի ձեզ, փոքրիկ ընթերցողներ, իմանալ թէ ինչպէս էր կատարւում այդ հանդէսը մի քանի հարիւր տարի առաջ, մեր պապերի ժամանակ:

Մի եւրոպացի ճանապարհորդ Ալեպլբում՝ Հաննովերի Հելտեսհայմ քաղաքացի, կրօնաւոր Վիլլեբրանդ անունով՝ 692 տարի առաջ իր ուղևորութեան ժամանակ՝ գտնում էր Կիլիկիայում, ուր երկու ամսի չափ հիւրասիրեց նրան մեր Լևոն Ա. թագաւորը:

Վիլլեբրանդ վարդապետը Սիս քաղաքում 1211 թւին ներկայ լինելով Հայոց Ջրօրհնէքի հանդէսին, ահա ինչպէս է նրան նկարագրում, որը մէջ ենք բերում, Հայր Ալիշանի «Յուշիկք» պատմական գրքից քաղելով:

«Սիս քաղաքը՝ տէր թագաւորի մայրաքաղաքն է. բնակիչները անթիւ են և հարուստ. պարիսպ չունի, ուստի նրան աւելի քաղաքաւան կըկոչէի, եթէ մէջը չըլինէր Հայոց կաթողիկոսարանը: Սակայն ունի մի ամուր բերդ լեռան գագաթի վրայ, որի ոտքից սկսւում է քաղաքը աստիճանաբար գալիվայր տարածւել: Ջրօրհնէքի հանդէսը հայերը այս կերպով են կատարում. ծննդեան տօնից տասներկու օր առաջ՝ որ մենք լսաինները խնդու-

մով, կերուխումով ենք անցկացնում, նրանք ապաշխարութիւնով և պատով են անցկացնում, հրաժարւելով մսից, գինուց, իւղից: Իսկ բուն Խթման օրը՝ բոլորովին ծոմ են պահում, որպէս զի վերջալուսից յետոյ պատարագ մատուցանեն: Իսկ երրորդ օրը Քրիստոսի ծննդեան տօնն են կատարում, ասելով՝ Յիսուս նոյն օրը ծնաւ և 30 տարուց յետոյ նոյն օրը մկրտւեց: Առաւօտուն ամենքն շտապում էին քաղաքի մօտի գետեզերքը գնալ, ուր որ Թագաւոր տէրն էլ գնում էր՝ այս կարգով. ինքը Թագաւորը զարմանահրաշ ճոխ պճնած՝ բարձրահասակ ձիու վրայ հեծած էր. նրա կողքից գնում էին Ալեման ասպետների կարգապետը, Սելևկիոյ հիւրընկալ ասպետների կարգապետը, իրանց կրօնակից հազար ընկերներով. յետոյ գալիս է տէր Ռուբէն Թագաւորազնը, նրա ետևից հայոց երկրի ազնըւականները, իշխանները, և զօրականների բազմութիւնը գեղեցկազարդ հագնւած, որոնց մարդիկ ամեն մէկ զօրախմբի դրօշները և վառերը տանում էին ձեռներին բարձրացրած և նրանց տարած ձիերի սանձից բռնած՝ մեծ Թագաւորի առաջից գնում էին: Նրա և այդ խմբի միջով գնում էին շատ զինակիրները իբրև անձնապահներ Թագաւորի, իսկ ժողովրդի բազմութիւնը չորս կողմից ողջունում էր նրան սաստկաձայն աղաղակելով. «ՍՈՂՐՔ ԹԱԳՒՒՈՐ»: Այսպիսի մեծ հանդէսով Թագաւորը եկաւ իջաւ գետեզերքում սարքած վրանի տակ. ապա եկան յոյները իրանց սրբապանով, շատ սքանչացան սպասներով, և ապա այնչափ փողերի և երաժշտական նըւագների ձայներ էին լսւում, որ աւելի մի հանդէս քան Թէ մի Թափօր էր ձեանում: Սրանք էլ եկան իրանց որոշած տեղը կանգնեցին, և ամենքը սպասում էին հայոց եկեղեցական ուխտին, որ գալիս էր խաչերով, խաչվառներով, ոսկեհուռ զգեստաւորւած, ակնախտիղ ծանրագին սպասներով, իրանց կաթողիկոսով,

խոնարհական կերպով վայելչակարգ թափօր կազմած։ Երբոր բոլոր թափօրը մէկ տեղ եկաւ, սկսեցին քաղցրաձայն երգել, զրքեր, աւետարանները և աղօթքները կարդալ. օրհնեցին ջուրը, մկրտեցին ս. խաչը, հեղմամբ սրբալոյս միւռոնի։ Այն ժամանակ մէկը գետի մէջ մտաւ և շաքարաբերան կանչեց, «Կեցցէ թագաւորը մեր յաւիտեան». բոլորը բազմութիւնը պատասխանեց. «Ամէն»։ Յետոյ թագաւորը և ուրիշները օրհնած ջրով իրանց ցօղեցին, իսկ ասորիները մերկացած ընկան ջուրը։

«Այս արարողութիւնն աւարտելուց յետոյ եկեղեցականները յետ դարձան իրանց տեղը, իսկ թագաւորը և զինուորականները փութացին դէպի դաշտերը, և պալատականները հրիվարները վազեցնելով, նիզակները նետելով՝ զինուորական խաղեր արին, ամբողջ օրը մեծ ուրախութիւններով անցուցին։

«Այս էլ գիտցէք, որ տէր թագաւորը այդ Սիս քաղաքի մօտ իրան զբօսանքի մի պարտէզ է պատրաստել, որի սքանչելի փափկութիւնները նկարագրելը, խոստովանում եմ, որ իմ կարողութիւնից վեր է»։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՀԻՔԻԱԹՆԵՐ ԵՒ ԶՐՈՑՑՆԵՐ

125. ՕՁԱՄԱՆՈՒԿ ԵՒ ԱՐԵՒՀԱՏ

Ձմեռն էր։ Հասակաւոր մարդիկը հաւաքւել էին օդէքը, այնտեղ էին զրոյց անում, հէքիաթ ասում և իրանց առօրեայ հոգսերի մասին խօսում, խորհրդածում։ Գիւղնազ տատի թոռներն էլ՝ քուրսու չորս կողմովը բոլորւած՝ լիրանց տատին էին հէքիաթ ասել տալիս՝ ականջ դնում։

Մի երեկոյ Գիւղնազ տատը մի քիչ «չեմ-չեմ» անելուց յետոյ՝ սկսեց Օձամանուկի և Արևահատի հէքիաթը, որ երեխէքը դեռ չէին լսած, և աչքները չորս արած, ականջ էին դնում։

Ա.

—Դէ լսեցէք, երեխէք, սկսեց Գիւղնազ տատը։

«Շատ հին ժամանակներում, մի հեռու երկրում, Մասիս սարի միւս երեսին էլ դեռ շատ դէնը մի թագաւոր էր կենում։ Այդ թագաւորը շատ հարուստ էր. ոսկին ու արծաթը անհամարքը, զօրքն անթիւ, շատ ու շատ քաղաքների տէր. բայց զաւակ չունէր, այդ պատճառով իր ունեցած անթիւ գանձն ու հարստութիւնը աչքին չէր երևում։

Ինչքան հէքիմ, ինչքան ջառահ, ինչքան բժիշկներ են գալիս, դեղ ու դուղ անում, ոչինչ չի լինում։ Յետոյ՝ էլ

գըբաց ասես, փակչի ասես, դերվիշ, ջադուքեար, ջինպար, ոչով ոչինչ չի կարողանում անել։

Թագաւորը տեսնում է, որ մարդկանցից օգուտ չըկայ, յոյսը դնում է Աստըծու վրայ։ Ամենայն օր մատաղ է անում, աղքատներին առատ ողորմութիւն է բաժանում, օրը եօթն անգամ աղօթք է անում, ծունը դնում, աղաչանք անում Աստծուն—չի լինում, չի լինում, չի լինում։

Մէկ օր էլ՝ իրա մաքի խորն ընկած, յոյսը կորցրած, այդ թագաւորը ման է գալիս իրա պարտէզումը տխուր ու տրտում, մէկ էլ տեսնում է՝ հրէս մի սիրուն շահմար օձ, իր ճուտերը գլխին հաւաքած, ինքն ապառաժի վրայ մեկնուել, արևգուն է արել, ճուտերն էլ խաղ են անում իրանով.—որը մօր վզովն է փաթաթւում, որը փորի տակը մտնում, որը գլուխն է նրա բերանը կոխում կամ հոտոտում, լպստում։

Թագաւորն այդ որ տեսնում է, մնում է տեղն ու տեղը սառած, փէտացած։ Մտիկ է տալիս մտիկ, յետոյ մի յոգոց քաշելով ասում է.

«Փառքըդ շատ լինի, Արարիչ Աստուած, օձի սիրտն էլ ես սէր գցել, որ իրա ձագերին սիրի, գուրգուրի, բայց ինձանում, դու էլ գիտես, որ քո տրւած սէրը կայ ու կայ. ինչու՞ չես ինձ էլ մի օձի ձագ տալիս, որ ես էլ նրան սիրեմ, նրան գուրգուրեմ, նրանով մխիթարւիմ»։

Դու մի ասիլ, Աստծու գռները՝ հէնց այդ խօսքն ասելիս՝ բացւած են լինում։ Թագաւորի այդ խօսքը Աստըծու ականջն է հասնում։

Սրա վրայ մի տարի անցած չանցած, թագաւորի կնիկը ծնում է ու բերում—ինչ էք կարծում, ինչ,—մի օձի ճուտ։

—Ի՞նչ ես ասում, տատի, բացականչեցին մանուկները։

—Հապա՛, երևակէք, մի օձի ճուտ, բայց ինչ ճուտ։ Այդ ճուտը լինում է թէ չէ՝ ամեն մի շունչն առնելիս,

մեծանում է, դառնում մի ահագին վիշապ։ Ծննդկանը, տատմայրը և միւսները ահ ու դողի մէջ ընկած՝ փախչում են, նրան թողում տեղն ու տեղը վէր ընկած։

Օձի ճուտը երբոր տեսնում է որ մենակ է մնացել, սկսում է լաց լինել։ Բայց ինչ լաց, այնպէս է ծըւում, ծկլթում, որ թագաւորի բոլոր պալատը դղրդում է։

Թագաւորին չէին իմաց տալիս, թէ կինը օձ է ծնել, բայց երբ օձի ձայնը թագաւորի ականջն է հասնում, և նա սկսում է հարց ու փորձ անել, նոր ընկնում են ոտները ու յայտնում, թէ՝ թագաւորն ապրած կենայ, բա չես ասիլ, թագուհին մի օձի ճուտ է ծնել, որ հիմա ահագին վիշապ է դառել, ու նա է, որ այդպէս ծըւում, ծղրտում է։

Թագաւորն իսկոյն միտն է բերում իր խնդիրքը ու մատը կծում է. «Հը՛մ, ասում է, ես ինչ որ ուզել եմ Աստուածանից, նա էլ այն է տըւել»։ Յետոյ իր մարդկանցն ասում է.—Այդ վիշապն ինչ մեծութեան կըլինի, մի մարդու չափ կըլինի։ Ասում են՝ դեռ չըկայ մի մարդու չափ, բայց այնպէս է մեծանում, որ մարդու մեծութիւնից էլ կանցնի շուտով։ Յետոյ թագաւորն ասում է.—Հիմա ինչ անենք, ինչ կայ, կայ։ Աստծու տրւածն այդ է։ Օձ է, թէ վիշապ, իմ զաւակն է. պէտք է պահենք, պէտք է բան տանք ուտելու, որ քաղցած չըմեռնի։

Մարդիկը գնում են երթևեկը ուտելու բաներ են գըտնում առաջը, բայց օձը չի մօտենում ոչ մէկ բանի, այլ հէնց մի բերան ծըւում է։

Այդ որ իմանում է թագաւորը, ժողովում է իր պիտուն մարդկանցն ու հարցնում նրանց, թէ ինչ պիտի տանք այս օձին, որ ուտի. ես չեմ ուզում, որ դա քաղցած մեռնի։ Նրանցից մինը, որ ամենից իմաստունն է լինում, ասում է՝ դա ոչ մի բան չի ուտիլ, բացի աղջկանից։ Փորձեցէք, և կըտեսնէք որ իմ ասածը ճշմարիտ է։

Թագաւորն ասում է.—Ո՛ւմ վրայ փորձենք։ Դէ բեր առաջ քո աղջիկդ տանք, յետոյ ուրիշներիցը կուզենք։

Դրա վրայ՝ միւս խելօքները ասում են.—Թագաւորն ապրած կենայ, թէպէտ դուք ուղիղ դատեցիք, որ վճռեցիք ամենից առաջ այդ խօսքն ասողի աղջիկը գցել վիշապի բերանը, բայց դրա հետևանքը շատ վատ կըլինի քեզ համար։ Մենք ամենքս էլ չենք խնայիլ մեր աղջկէքը, կըտանք, բայց երբոր հերթը հասնի ժողովրդին, բանն ուրիշ տեսակ կըփոխուի։ Նրանք որ իմանան, թէ իրանց աղջկէքը պիտի վիշապին տանք, մէջները խռովութիւն կըննկնի, ամենքն էլ ոտքի կըկանգնեն ու քեզ թագաւորութիւնից կըզցեն։ Լաւն այն է, որ մարդիկ ուղարկենք ուրիշ երկիրները, որ գնան նրանցից աղջկէք փախցնեն բերեն։

Թագաւորը տեսնում է, որ դրանց ասածն ուղիղ է, մարդիկ է ուղարկում Մասիսի այս երեսը, որ գան այստեղից աղջկէք փախցնեն, տանեն։

Դէ հիմա թողնենք վիշապին, որ դեռ մի քանի օր քաղցած մնայ, մենք էլ այն մարդկանց հետ գանք Մասիսի այս երեսը։

Բ

Մասիսի այս կողմումը մի մեծ գիւղ է լինում, անունը Արևան։ Գիւղի բնակիչները բոլորն էլ հայեր են լինում, ինչպէս հիմա մենք ենք։

Այդ գիւղումը մի մարդ ու կնիկ են լինում, երկու էլ աղջիկ են ունենում։ Աղջկանց մէկը մարդի առաջայ կընոջիցն է լինում, իսկ միսը՝ երկրորդ կնոջ հետը բերովի։

Մարդը իր հարազատ աղջկանը շատ էր սիրում, բայց խորթ աղջկանն էլ չէր ատում. իսկ ինչ-որ կնիկն էր, նա ուրիշ տեսակ բնաւորութիւն ունէր. շատ չար ու նախանձոտ սրտի տէր էր։ Նա իր աղջկանն էր սիրում, իսկ միւս

սին ատելով ատում էր, նրա լոյս արևը խաւարացրել էր։

Կնոջ խորթ աղջկայ անունը Արևահատ էր, հարազատինը՝ Մամիկ։ Արևահատը հէնց ուղիղ արևահատ էր. նրա երեսը արևի նման շափաղ-շափաղ էր անում, այնքան սիրուն էր. միսն էլ հէնց ուղիղ մամիկ էր—մամուխի պէս սև, նրա թափի նման փշփշոտ։

Մօր բարկութիւնը շատ էր գալիս, թէ ինչի իր աղջիկը այնքան տգեղ ու գէշ էր, իսկ Արևահատը այնքան սիրուն, այնքան գեղեցիկ։ Ամբողջ օրերով աշխատեցնում էր Արևահատին—աթար էր շինել տալիս, կով կթել տալիս, հաց էր թխել տալիս, աման էր լըւանալ տալիս, խոտ ու դարման էր կրել տալիս, որ նրա սպիտակ ձեռները կինճռնոտին, նրա շարմաղ երեսն այրւի, սևանայ, նրա շիմշատ մէջքը կորանայ, որ նրա ուժը պակասի, գունաթափւի, թառամի. բայց ընդհակառակն, նա աւելի էր ուժովանում ու գեղեցկանում, իսկ միւս աղջիկը, որ աղջիկ-պարնի պէս էր մեծանում, օրէցօր աւելի էր նիհարում ու գէշանում։

Արևահատը աշխատելուց չէր նեղանում. նա այնպէս էր սովորել աշխատանքին, որ առանց ստիպելու էլ ինքը մի բոպէ հանգիստ չէր նստում։ Հէնց որ ծանր աշխատանքը վերջացնում էր, աղամարդի անելիքներն էլ ինքն անում, պըծնում, այնուհետև ձեռք էր գարկում իր մանածին ու գործքին։ Տանը ջահրա էր մանում, ջուր գնալիս էլ՝ իլիկը կամ սկսած գուլբան էր հետը տանում, որ աղբրին, մինչև հերթն իրան կըհասնի, մինչև կուժը կըլցնւի, ինքը պարապ չըկանգնի, իր իլիկը մանի կամ գուլբան գործի։

Ամեն բան Արևահատի ձեռքիցը գալիս էր—հորագործ, գետնագործ, ոստայնագործ, կար, ձև, եփել, թխել, կըթել, հարել, շինել, սարքել։ Մի խօսքով՝ մի աղջիկ էր, որ հատը չըկար. բայց ինչ կանես, որ խորթ մօր ձեռք

էր ընկել, իր արած բանը ինչքան լաւ էր լինում, այնքան վատ էր թւում անգութ կնկանը։ Ամեն անգամ, չար գայլի նման, մի պատճառ էր պտրում, ու անմեղ Արևահատին ոտի տակը գցում, տրորում, մազերից քաշքշում, քիթ ու պռունկը արունլըւայ անում, մարդուն էլ հաւատացնում, թէ քո աղջիկը հոգիս բուկս է հասցնում իր չարութիւնովն ու կամակորութիւնովը։ Արևահատը չէր կարողանում իրան արդարացնել. ուզում էր մի խօսք ասել, արտասունքը խեղդում էր նրան. հայրն էլ հաւատում էր կնոջ խօսքին ու բարկանում հարազատ աղջկայ վրայ։

Արևահատը իր սրտի ցաւերը միշտ իր մօր գերեզմանի վրայ էր թափում։ Շատ անգամ գնում էր գերեզմանատուն, մօր գերեզմանի վրայ չոքում, աղի արցունք թափում, գանգատւում, սիրտը հանգըստացնում, էլ ետ գալիս տուն։ Ճատ անգամ մօր գերեզմանի վրայ էր դընում գլուխն ու քնում, երազումը մօրը տեսնում, վզովն ընկնում, փաթաթւում. նա էլ մխիթարում էր նրան ու խրատ էր տալիս, որ բարի լինի, բարի կենայ, ամեն նեղութեան համբերի։ «Աստուած չի կորցնիլ անմեղին, ասում էր նա, միայն դու այնպէս կաց, որ Աստուած քեզ հաւանի, քեզ սիրի, այնուհետև նա իր պաշտպանութիւնը քեզանից չի խնայիլ, քեզ այդ նեղութիւնիցը կազատի»։ Այս խօսքերը լսելով՝ Արևահատը նոր ուժ, նոր հոգի էր ստանում, մխիթարւում էր, ցաւերը մոռանում, օրէցօր վարդի նման բացւում, մանիշակի պէս փնչւում։

Այնքան արդար ու անմեղ էր նրա հոգին, որ ամեն առաւօտ երեկոյ աղօթք անելիս՝ նրան այնպէս էր թւում, թէ իր հոգին թռչում, վերանում է մինչև երկինքը, հասնում Աստուծու աթոռին, այնտեղ նրա հրեշտակների հետ փառաբանում նրա անունը։

Ողորմութիւնն այնպէս էր տալիս, որ նրա տըւած

շատ քիչն էլ աղքատի աչքումը այնքան շատ էր երևում, որ խեղճ մարդը աչքերը երկինքն էր գցում ու արտասուքն աչքերին՝ Արևահասի համար արևշատութիւն խընդրում։

Թէ Աստուած էլ շատ էր սիրում Արևահատին, այդ մասին ինչ կասկած։ Երբոր մի մարդու Աստուած չըսիրի, չարը նրան չի ատիլ, ու բարին նրան չի սիրիլ։ Բոլոր անմեղ արարածները նրան տեսնելիս՝ ցնծում, խնդում էին, այնքան էին սիրում։ Իրանց տանու բոլոր կենդանինե[illegible], կովը թէ եզը, ոչխարը թէ այծը, շունը թէ կատ[illegible]անտիկնոջը տեսնելիս՝ փախչում էին կամ վրան խ[illegible]ոտիկ տալիս,—շունը հաչում էր վրան, կատուն չանգռում էր, կովը չէր թողնում իրան կթի, քացի-քացի էր անում, ձին իրտնում էր, եզը պլըշում, այծն ու ոչխարը փախչում էին.—բայց այդ միևնոյն կենդանիները, այդ անմեղ անասունները երբ Արևահատին էին տեսնում, շրջապատում էին նրան, փաղաքշում, լիզ տալիս, մէկ-մէկու հարու տալով՝ իրար ձեռքից խլում։ Կովը կթւելիս՝ երբ որ տեսնում էր թէ Արևահատը լաւ չի նըստած՝ ինքն այնպէս էր կանգնում, որ կթելը յարմար լինի։ Ջուրը կամ այգի գնալիս՝ շունը կշտիցը չէր հեռանում, որ նրան ամեն չարից, փորձանքից պահպանի, նրա հրամանին միշտ արթուն, միշտ պատրաստ լինի։

Ահա այսքան գեղեցիկ, այսքան բարի ու այսքան սիրելի էր Արևահատը. բայց ինչ կանես որ խորթ մօր սիրտը քարացել էր, խղճմտանքը մեռել, ամօթը կորել, խեղճ Արևահատի համար նոր-նոր տանջանքներ էր հնարում։

Հէնց այդ օրերումը գիւղումը լուր է տարածւում, թէ հանդ գնացող աղջկերը էլ յետ չեն գալիս, մի վիշապ է լոյս ընկել, նրանց կուլ է տալիս։

Այս լուրը շատ ուրախացնում է խորթ մօրը։

Ասում է՝ այս լաւ եղաւ. այս յիմար աղջկանը կու-

ղարկեմ հանդ, թող գնայ վիշապի բերանն ընկնի։

Մի օր կով ու ոչխար Արևահատի առաջն է անում, թէ տար հանդումն արածացրու։ Մի հաց էլ տալիս է, թէ այս էլ կըտանես հետդ ման կածես, երեկոյին էլի յետ կըբերես, որ ես ուտեմ։ (Որովհետև հանդումը մանածած հացը խիստ համով է լինում, ուզում է որ այն համով հացը ինքն ուտի)։ Շատ էլ բուրդ է տալիս, թէ՝ այս էլ մինչև երեկոյ բոլորը բարակ կըմանես, հետդ կըբերես։

Արևահատը՝ կով ու ոչխար առաջն արած, քշում է նրանց, առանց իմանալու, թէ մինչև ուր պիտի տանի։ Վերջապէս՝ երբոր հասնում է մի լաւ կանաչկոտ տեղի, որ դեռ արածացրած չէր, այնտեղ նստում է, իլիկը մանում, իր դառն օրը լալիս, անմեղ անասուններն էլ մըշմշալով արածում են։

Իրիկնապահին, արևի մարելմար ժամանակը, հէնց ուզում էր թէ վեր կենայ, տաւարն առաջն անի, գնայ տուն, մէկ էլ տեսնում է, որ ահա մի պառաւ կնիկ կայ կշտին կանգնած։ Վեր է կենում, որ շան առաջին կանգնի, որ պառաւին չըկծի, պառաւն ասում է. «Մի վախենար, Արևահատ, շունն ինձ չի կծիլ. նա էլ է իմանում, որ ես չար պառաւ չեմ. տեսնում ես՝ ինչպէս ուրախ է, ինչպէս պոչը շարժում է։

—Բայց դու ո՞վ ես նանի, ես քեզ չեմ տեսած, դու մեր գեղիցը չես, հարցնում է Արևահատը։

—Ես ոչ մի գեղից չեմ, հոգիս, ես այս երկրիցը չեմ. ես Արևի մայրն եմ. եթէ լսել ես «Արևամայր» որ ասում են՝ ես եմ։ Քո դառն օրերը, քո անմեղութիւնն իմ գութս շարժեցին. ես եկել եմ, որ քո տարաբախտութեանը վերջ տամ։ Ձորքիր առաջս, ես քեզ պիտի օրհնեմ, որ դու գնաս քո մուրազին հասնես»։

Պառաւի այս խօսքերը շատ զարմացնում են Արևա-

հատին։ Մէկ էլ լաւ մտիկ է տալիս, տեսնում է, որ իր ծանօթ կանանց նման չէ։ Այնպէս է շողշողում նրա ամբողջ հագուստը, որ կարես ոսկուց է ձուլած և ոչ թէ սովորական պաստառներից կարած։ Նրա աչքերն այնպէս էին ցոլցլում, փայլում, ինչպէս արևի ճառագայթները։ Նրա խօսելու ձևն այնքան քնքուշ էր, ձայնն այնքան անուշ, որ Արևահատին թուում էր, թէ իր հարազատ մայրն է խօսում հետը։ Հէնց որ պառաւն ասում է՝ չոքիր, նրա ծնկները թուլանում են. ընկնում է առաջը, ուզում է Արևամօր ոտները համբուրի. բայց նա Արևահատի գլուխը բարձրացնում է, ձեռքը դնում է վրան և հետևեալ օրհնանքը տալիս.

«Ոտքիդ տակին վարդեր բացվին,
Ձորս կողմըդ փուխր մանիշակ,
Բարով հասնես քո մուրազին,
Գլխիդ տեսնեմ թագ ու պսակ։

Քո ժպիտը վարդի նման,
Արտասուքդ մարգարիտի,
Ուր որ գնաս, ծաւած քեզ հետ,
Օձ ու կարիճ քեզ չըխայթի։

Քո խրճիթը պալատ դառնայ,
Ողջ սիւները անգին քարից,
Գատ ու յատակ ոսկի, արծաթ,
Առաստաղը գոհարներից»...

Այսպէս օրհնում է Արևամայրը և էլի ուրիշ շատ բաներ է ասում, խրատներ է տալիս, գուշակում է նրա ապագան, ամեն բան առաջուց ասում է և գգուշացնում։ Յետոյ ասում է՝ դէ, վեր կաց, սիրուն Արևահատ, ես քեզ

սիրեցի, ես քեզ օրհնեցի, ես քեզ աղօթեցի, որ էլ այսուհետև քեզ մի վնաս չըլինի, քո մէկ մազը չըպակսի։ Յետոյ համբուրում է Երևահատին ու ասում.—այս համբուրովս ես քո գեղեցկութիան վրայ իմն էլ եմ աւելացնում. յետոյ տալիս է մի փոքրիկ կապոց։ Այդ կապոցի մէջ լինում է մի ձեռք հագուստ։ Բայց ինչ հագուստ... բոլորն անգին քարերով զարդարուած ու այնքան էլ նուրբ, այնքան բարակ է լինում, որ հէնց իմանաս, ոչ բամբակից է, ոչ մետաքսից, այլ արևի ճառագայթներից է գործած։ Ասում է՝ այս կապոցը ծոցումդ կըպահես, մինչև քո հարսանիքի օրը, միայն այն օրը կըհագնես։ Ես հիմա գնում եմ, իմ որդին ինձ է սպասում։ Այս էլ ասելուց յետոյ՝ աներևութանում է, արևն էլ մայր է մտնում։

Այս անցքն այնպէս զարմացնում է Երևահատին, որ չի իմանում, քնած է, թէ արթուն, երազումն է տեսնում, թէ ճշգրիտ։ Շուռը ծոցն է տանում, տեսնում է, որ կապոցը տեղն է. ուրեմն երազումս չեմ, ասում է ինքն իրան, և այնքան ուրախանում է, որ բոլոր տխրութիւնը փարատւում է, ունքերը բացւում, երեսը զարթնանում, քաղցածութիւնն անցնում։

Վեր է կենում իրա կով ու ոչխարն առաջն անում, ճանապարհին նրանց չոկ-չոկ շոյելով, իր ուրախութիւնը նրանց պատմելով գնում։

Գնում է գնում, մէկ էլ տեսնում է որ ահա մի քանի ձիաւոր են գալիս, զէնք ու զրահում կոլոլած։ Երևահատի սիրտն իմանում է, որ լաւ մարդիկ չըպիտի լինեին. այդ բանը շունն էլ է իմանում և գանազան շարժմունքներով իր վախն իմաց է տալիս Երևահատին։ Տեսնում է, որ դրանց ձեռքիցը փախչել չի կարող, իսկոյն ցեխ է քսում երեսին, որ իր սիրունութիւնը նրանց աչքումը չերևայ, որ իր վրայ ուշադրութիւն չըդարձնեն։

Մարդիկը գալիս հասնում են և տեսնում մի գէշ ադ-

ջիկ։ Յետոյ մէկ-մէկու իրանց լեզուովն ասում են՝ մեզ համար մէկ է, սիրուն եղած, գէշ եղած, երկուսն էլ վիշապի փորը պիտի մտնեն։

Հիմա դուք իմացաք, կարծեմ, թէ դրանք ինչ մարդիկ պիտի լինին։ Ասում են՝ «աղջիկ, էլ դէս ու դէն չըփախչես, արի մեզանից մէկի դաւակին նստիր, քեզ պիտի տանենք»։

Երևահատը մնում է շըւարած։ Մտքումն ասում է՝ «էլ ինչ կարող եմ անել, ուր տանում են՝ թող տանեն. մեր ներսի աչքիցը պաշպչում է, նրանց մնաս բարով ասում ու նստում մէկի դաւակին։ Խեղճ անասունները կարծես իմանում են բանի էութիւնը, սկսում են եռևիցը բառաչել ու մայել. իսկ շունը չի բաժանւում նրանից, այլ վնգըստալով ու սնդսնգալով գնում է նրանց յետևիցը։

Այդ աւազակները գնում են մի քարափի դէմ ընկնում, այնտեղ վեր են գալիս, Երևահատին ներս տանում մի մաղարա։ Հէնց որ ներս է մտնում, տեսնում է որ ինչ, մինչև երեսուն-քառասուն աղջկանից աւելի կան, շըջկայ գիւղերից հաւաքած այնտեղ։ Այդ խեղճ աղջկէքն այնպէս էին հեծկլտում, որ տեսնողի մազերը փշաքաղւում էր։ Վախենում էին, թէ բարձր ձայնով լաց լինեն. ձայները փորներն էին գցել ու արտասուքի հեղեղ էր, որ թափում էին հեկեկալով։

Երևահատը նրանց սիրտ է տալիս, թէ՝ մի վախենաք, մեզ կըտանեն կըծախեն, մենք էլ կըփախչինք կը գանք էլի մեր աշխարհը։ Բայց շատերն իմանում էին, որ նրանց պիտի տանեն վիշապին տան, որովհետև նրա համբաւը տարածւել էր ամեն տեղ։

Մուխը որ վրայ է հասնում, դրանց դուրս են բերում քարափիցը, ու առաջներն արած՝ սարով ձորով քշում տանում օձահայր Թագաւորի մօտ»։

Այստեղ Գիւլնազ տատն ասում է՝—«երեխէք, ես բազրեցի, քունս տանում է, մնացածն էլ էգուց իրիկուն կասեմ». բայց երեխէքը վրայ են թափւում, քունը փախցնում, թէ՝ չի լինիլ, պէտք է վերջացնես, որ տեսնենք վերջն ինչպէս է լինում։ Գիւլնազ տատը ճարահատած շարունակում է. բայց որովհետև քունը տանում էր, էլ շատ չի երկարացնում։

Գ

«Աղջկէքը տեղ են հասնում։ Քաղաքի մեծ ու փոքրը հաւաքւում են, որ տեսնեն ինչ աղջկէք են եկողները, ու տեսնում են որ ինչ, բոլորն էլ հայ աղջկէք, մինը քան մինսը գեղեցիկ։ Շատ ափսոսում են, որ այդ խեղճերը պիտի վիշապի կերակուր դառնան։ Նրանց միջին միայն Արևհատն է ամենից ագեղ երևում, որովհետև երեսին ցեխ ու մուր էր քսել, սիրունութիւնը չէր երևում։ Թագաւորը հրամայում է, որ դրանց լաւ տան մէջ պահեն, լաւ հագցնեն, լաւ ուտեցնեն, գիրացնեն և օրէնը մէկը տան օձին։ Առաջին օրը ընտրում են Արևհատին, թէ՝ սա ամենից ագեղն է, և չի էլ վախենում. առաջ սրան տանենք, որ միւսներն էլ սիրտ առնեն։

Բռնում են Արևհատի կռնիցը, թէ՝ դէ արի գնանք, քեզ պիտի մարդու տանք, քո փեսացուն թագաւորի որդին է, դու թագուհի կըդառնաս։ Այսպէս խաբելով, կըռնիցը բռնած, տանում են օձի բնակարանը, որ թագաւորական պալատումը մի ընդարձակ տեղ էր բռնում իր առաջի պարտէզովն ու նրա միջի գեղեցիկ հաւուղներովը։

Երբոր մտնում են պարտէզ և այնտեղից ուզում են դուրը բաց անեն, ներս գցեն, Արևհատն ասում է.—Որովհետև ինձ տանում էք թագաւորի որդու մօտ, թողէք առաջ այս հաւուզումը երեսս լըւանամ, հագուստս շոկեմ, մազերս սանդրեմ, թէ չէ՝ ամօթ է։ Ասում են՝ շատ լաւ.

ինչ անում ես՝ արա, մենք կըհեռանանք կշտիցդ, որ դու չամաչես մեզանից։

Արևհատը որ մենակ է մնում, երեսը լըւանում է, գլուխը սանդրում, Արևամօր տըւած հագուստը հագնում է։ Այսպէս զուգւած, զարդարւած որ դուրս չի գալիս, նրա տանող մարդիկը մնում են ապշած. այնպէս են կարծում, թէ մի նոր արեգակ դուրս եկաւ պարտէզիցը. չեն հաւատում, որ նա իրանց տարած աղջիկն է, որ նա մի հողեզէն է. ասում են սա երկնքից կըլինի եկած՝ խեղճ աղջկայ կերպարանքով, բայց հիմա փոխւեց, իր պատկերն առաւ։

Արևհատը մօտենում է նրանց, ու էլ խեղճ-խեղճ չի խօսում, այլ հրամայում է, թէ ինչ էք պըլշել տաւարի պէս, ցոյց տըւէք ինձ ճանապարհը, ուր պիտի գնամ։ Այսպէս որ հրամայում է նրանց, նրանք դողում, սարսափում են. չոքում են առաջին, մեղայ գալիս, խնդրում են որ իրանց յանցանքը ների։ Ասում են՝ քեզ բերել ենք ոչ թէ մարդու տալու, այլ վիշապին, որ ահա այս տան մէջն է։ Եթէ ուզում ես, մենք քեզ կազատենք, թէկուզ թագաւորը դրա համար մեզ խեղդել տայ։

Արևհատն ասում է՝ հարկաւոր չէ. տըւէք ինձ այս դռների բանալիները, դուք գնացէք, ես վիշապից չեմ վախենում։

Բանալիները առնում է, բաց է անում դուրը, սեղակից սենեակ անցնելով՝ մտնում է մի մեծ պարբազ. տեսնում է որ ահա այստեղ, տախտի վրայ մի ահագին վիշապ է մեկնւած։ Արևհատը մի քիչ հեռու կանգնում է ու ասում.—Բարով քեզ, թագաւորի որդի։ Ես Արևամօր կշտիցն եմ գալիս. նա շնորհաւորում է քո ծնունդը ու քեզ արևշատութիւն է ցանկանում։

Վիշապը գլուխը բարձրացնում է ու սուր աչքերով մտիկ է տալիս Արևհատին։ Արևհատը սկսում է դող-

դողալ, բոլոր ջանը սարսռում է, մազերը փշաքաղւում։ Օձը տեսնում է, որ արևահատը վախենում է, գլուխը շուռ է տալիս՝ տանում պոչի մօտ, բայց մէկ էլ էլի յետ է դառնում մտիկ տալիս. այսպէս կրկնում է մի քանի անգամ և խեղճ աղջկանը հալ ու մաշ է անում։ Յետոյ Արևահատի միտն է ընկնում Արևամօր տրւած խրատը. նոր սիրտ է առնում ու ասում է։—«Թադաւորի որդի, եթէ ինձ ուտելու ես, մի անգամից կուլ տուր, ես պըրծնեմ, էլ ինչո՞ւ ես ինձ այսպէս տանջում. իսկ եթէ ոչ՝ Արևամօր անունովը ես քեզ հրամայում եմ՝ դուրս արի քո խորխիցը»։

Այս խօսքի ասելն ու վիշապի կծկիլը մին է դառնում։ Կծկւում է կծկւում, կոլորւում, դողդողում, ոլորւում ու մէկ էլ որ չի տրաքւում, նրա ձայնից բոլոր պալատն այնպէս է թնդում, որ Թագաւորն ինքը տեղիցը վեր է թռչում։

Ամեն կողմից վազում գալիս են, որ տեսնեն լինչ պատահեց. ու գալիս տեսնում են որ լինչ—վիշապի խորխը մի կողմ ընկած, ու նրա տեղ՝ սպիտակ սաւառնում փաթթւած մի սիրուն տղայ, մօտն էլ խաս ու դումաշում ծփալիս, արևի նման շարմաղ մի աղջիկ նստած՝ իրար հետ խօսում, ծիծաղում են։ Իսկոյն վազում են Թագաւորին ականջաբռնուկ. նրան աչքալոյս են տալիս ու ասում՝ «բա չես ասիլ, օձը մի սիրուն, շարմաղ տղայ է դառել»։ Թագաւորը, Թագուհին վազում են, իրանց որդուն ջոկ, Արևահատին ջոկ գրկում, համբուրում։ Տղային հագցնում են, գուգում, զարդարում, անունն էլ դնում են Օձամանուկ։ Յետոյ Օձամանուկին ու Արևահատին եօթն օր, եօթը գիշեր հարսանիք են անում։ Նրանք հասնում են իրանց մուրազին, դուք էլ հասնէք ձեր մուրազին»։

---

126. ԼՈՅՍ ԵՒ ՄՈՒԹ ԱՂՒ ԱՐՀՆԵՐԸ

(Մանկական աշխարհ-հայեացք)

«Երեխէք, նայեցէք այս վայը ընկած չինարի ծառին, տեսէք ինչպէս մեկնւել է, և արդէն սկսել է փթթիլ։ Մի ժամանակ սա դալար է եղել և ձեզ նման փոքր։ Բայց երբ որ սկսել է բարձրանալ, շատ դոռոզացել է։ Պատուչի ունեցել, որ ճղները կռացնէը, գլուխը խոնարհեցնէը։ Աստւած սրան բարձրանալու շնորհք է եղել տրւած, բայց սա իր գլխի պատիւը չի իմացել, Աստրծու ողորմութիւնը չի հասկացել։ Այս յիմարն ուզեցել է այնքան բարձրանալ, որ գլուխը երկինք հասցնէ և իր ճղներով երկնքի սիրտը ծակծկէ։ Աստւած բարկացել է սրա դոռոզ մրտածութեան վրայ և ահագին բարձրութիւնից տապալել է»։

Այս խօսքն ասողը Գիւլնազ տատն էը, որի անունը դուք, իմ փոքրիկ ընթերցողներ, պէտք է որ լսած լինէք։ Լուսահոգին ամեն բան գիտցող մի պառաւ էը և շատ երեխայասէր։ Օրը ցերեկով բոլոր երեխէքս հաւաքւել էինք մօտը, յոգնած լինելով շատ խաղալուց, որ տատիկը մի բան պատմի մեզ, որ մենք համ լսենք, համ հանգստանանք։ Դուրսը, կանաչ խոտի վրայ, մի տանձենու շրւաքում էինք նստոտել։ Եղանակը գարնանային էը։

—Մենակ ծառերը չեն, որ յիմարաբար դոռոզանալ գիտեն. մի ժամանակ մարդիկն էլ են այդպէս եղել։ Նրբանք էլ մի աշտարակ են շինել այն մտքով, որ նրա ծայրը երկինք հասցնեն և այնտեղից Աստրծու հետ կռիւ սկսեն։ Աստւած համբերել է մի առ ժամանակ, մինչև նրբանք աշտարակի ծայրը մօտեցրել են երկնքին և սկսել են աւելի դոռոզանալ։ Դրա վրայ Աստրծու համբերութիւնը հատել է. նրանց աղմուկից ու աղաղակներից ձանձրացած, սաստիկ քամի է բարձրացրել և աշտարակի ա-

մեն մի քարը, ամեն մի քարփիչը ուրիշ-ուրիշ աշխարհք է գցել...

—Ո՜ւհ, ինչքան բարձր է եղել այդ աշտարակը, որ ծայրը մինչև երկինք է հասել, բացականչեց երեխաներից մեկը։

—Աշտարակը չի եղել բարձր, ծաղրեց նրան մի ուրիշը, այլ երկինքն է եղել ցածր։ Այնպես չէ, տատիկ, որ երկինքն առաջ մեզանից շատ մոտիկ է եղել։

—Այո՛, երկինքը մեզանից մոտիկ է եղել, բայց այդ եղել է աշտարակը շինելուց առաջ։ Աշտարակը շինելիս երկինքը բարձր է եղել, և աշտարակն էլ այնքան բարձրացրած են եղել, որ նրա գլուխը գետնից երևալիս չի եղել. այնքան բարձր է եղել, որ ձմեռը նրա վրայ բարձրացողը մինչև ամառը հազիւ է եղել ցած գալիս... Բայց դրանից առաջ, ճշմարիտ է, երկինքը շատ մոտիկ է եղել մեզանից, այնքան մոտիկ, որ երեխէքը գնդակ խաղալիս շատ անգամ երկնքին է եղել դիպչում գնդակը և այնտեղ էլ մնում։

—Ինչո՞ւ էր այնտեղ մնում գնդակը, տատիկ. թող դիպչէր, էլ չետ վայր ընկնէր—հարցնում էինք մենք և մի և նոյն ժամանակ աւելի մօտենում տատիկին, որ լաւ լսենք նրա պատմութիւնը երկնքի մօտիկութեան մասին։

—Նրա համար էր այնտեղ մնում, որ երեխէքը միւս անգամ երկնքին չդիպչեն և Աստծուն անհանգիստ չանեն։ Հապա չէ՞ք լսել, որ մէկ անգամ Արևամանուկը պատահմամբ իր նետը դիպցրել էր Արեգակին, նա էլ անիծել էր Արևամանուկին դրա համար և ասել. «Այսուհետև ցերեկները չազրիս դու, որ իմ երեսը չըտեսնես» Այնուհետև խեղճ Արևամանուկը ցերեկները մեռնում է եղել և գիշերը կենդանանում։ Նրան այդ պատժից ազատում է Արևահատը՝ Օձամանուկի նշանածը։ Բայց Արևհատի վերջը ձեզ չեմ պատմել կարծեմ։

—Հիմա պատմիր, տատիկ, հիմա պատմիր, աղաղակեցին երեխաներից մի քանիսը, իսկ միւսները զանազան հարցումներ արին երկնքի մօտիկութեան մասին...

Գիւղնազը մի բան պատմելիս պարապել չէր նստում. նա կամ դուրսը էր անում, կամ ակնոցը քթին դրած՝ երեխաների պատռած շորերն էր կարկատում։ Երբեմն էլ՝ ձեռքի գործը մի կողմ էր դնում և երեխաներից մէկի կամ միւսի գլուխը քաշում դնում ծնկան վրայ, որ տեսնի՝ հարսները լաւ են լըւացել երեխի գլուխը և մաքրել թէ ոչ։ Նա մի և նոյն ժամանակ առանց ուշադրութեան չէր թողում տան հոգսը. շատ անգամ միջահասում էր իր պատմութիւնը և զանազան հրամաններ տալիս այս և այն հարսին։ Երեխէքս գիտէինք այդ և ամենայն զգուշութեամբ փաղաքշում էինք նրան, փայփայում, որ նա ուրիշ ոչ մի բանի վրայ ուշադրութիւն չդարձնէ, այլ միայն մեզանով զբաղուի, մեր հետաքրքրութիւնը լցնէ։

—Այո՛, մի ժամանակ երկինքը շատ մոտիկ էր երկրից—շարունակեց տատիկը։—Երկնքից լսւում էր Աստծու ձայնը. նա այնտեղից խօսում էր մարդոց հետ և յայտնում էր նրանց իր կամքն ու հրամանը. պատւէրներ էր տալիս և հսկացնում էր, թէ ինչ պէտք է անեն և ինչ չըպէտք է անեն։

«Ուղիղ կէս գիշերին լսւում էին հրեշտակների քաղցը մեղեդիքը։ Աքաղաղներն ամենից առաջ էին լսում նրանց ձայնը և իրանց միաձայն կանչիւնով զարթեցնում էին մարդկանցը, որ վեր կենան և հրեշտակների հետ միասին փառաբանեն Աստծու հզաւոր ու մէկ անունը...

«Աքաղաղները հիմա էլ են լսում հրեշտակների ձայնը», աւելացնում էր տատիկը և խոր յոգոց քաշում մի այնպիսի ձևով, որ կարծես ինքն ապրած լինէր այն հին ժամանակումը, իր ականջովը լսած լինէր Աստծու ձայ-

նը և հրեշտակների մեղեդիքը, և այժմ զրկւած այն երջանկութիւնից։

Զարմանալի մի աշխարհ է մանկական աշխարհը. ափսոս որ մարդ խելահաս եղած ժամանակ՝ էլ չի կարողանում մտնել այդ աշխարհը, որ իր առաջւան լսածները մէկ անգամ էլ լսէ։ Ամենայն ինչ, որ մանկութեան ժամանակ մօտիկ էր, մեծացած ժամանակ հեռանում է. ինչ որ հեշտ էր, դժւարանում. ինչ որ պարզ և հասկանալի էր, խաւարում է և անըմբռնելի դառնում։ Ինչքան հիմա ես յիշում եմ, մանկութեանս ժամանակ մեզ համար ոչ մի վերացական բան չկար, ամենայն ինչ տեսանելի և շօշափելի էր։

—Առաջ Մուխ աշխարհն էլ է եղել մեզանից մօտիկ, ասում էր Գիւլնազ տատը։ Պատահել է, որ աղջկէքն իլիկ մանելիս՝ յանկարծ թելը կտրւել է և իլիկը մի հորի միջով ընկել է Մուխ աշխարհը։ Եթէ իլիկ մանող աղջիկը մի բարի աղջիկ է եղել, Ներքի աշխարհի բարի պառաւները նրա իլիկը վեր նետելով՝ յետ են դարձրել նրան։ Բայց հիմա Ներքի աշխարհն էլ է հեռացել մեզանից։

Գիւլնազ տատը մի երկար հեքիաթ էր պատմում, որի մէջ Մուխ կամ Ներքի աշխարհի մասին մի այսպիսի կտոր կար—

....Անտես-Աննըմանին դէւը փախցրեց։ Թագաւորազն Գուրգէնը, որ աննմանի փեսացուն էր, վեր առաւ իր երկու եղբայրներին և դէւի հետքովը գնաց և գտաւ նրան հորի մէջ։ Դէւը մրափած էր։ Այդ երևում էր նրանից, որ հորի բերանից ծուխ ու բոց էր բղխում։ Այդ դէւի արտաքինչութիւնն էր։ Մեծ եղբօրը կախեցին հորի մէջ, որ երթայ ազատէ Աննմանին. նա չկարողացաւ կրակին դիմանալ և աղաղակեց—«վայ, այրւեցի, այրւեցի»... Նրան դուրս քաշեցին և միջնակին կախեցին. Նա էլ աղաղակեց—վայ, այրւեցի։ Նրան էլ դուրս հանեցին։ Յետոյ

Գուրգէնն ասաց. «Հիմա ինձ կախեցէք, և ինչքան էլ աղաղակելու լինիմ, թէ այրւեցի, վեր չքհանէք։ Եւ ճշմարիտ՝ Գուրգէնը գնաց մինչև հորի յատակը, առանց ձայն հանելու։ Այնտեղ նա գտաւ Անտես-Աննմանին։ Նրա ծընկան վրայ էր դրել հրէշ դէւն իր գլուխը և քառասուն օրով մրափել։ Այնտեղ կախած էր և դէւի թուրը։ Միայն այն թրովը կարելի էր կտրել նրա գլուխը և այն էլ մէկ զարկով միայն. եթէ երկրորդ անգամ զարկէին, նա կըրկին կըկենդանանար։

Աննմանը ծունկը դուրս քաշեց թէ չէ՝ դէւը զարթեց և իսկոյն ոտքի կանգնեց, բայց և մի և նոյն ժամանակ թուրը պսպղաց և դէւի գլուխն ընկաւ գետին։—«Մէկ էլ թուրը պսպղաց և դէւի գլուխն ընկաւ գետին։—«Մէկ էլ զարկիր, մէկ էլ, մէկ էլ»... ղղլացրեց գլուխը, բայց Գուրգէնը չզարկեց և ասաց. «Ես մէկ անգամ եմ ծնւել իմ մօրից և ոչ թէ երկու անգամ»։

Հրէշ դէւին սպանելուց յետոյ Գուրգէնն ու Աննմանը պատեցին դէւի ստորեկրեայ ընդարձակ բնակարանը և ինչ որ դանձ ու հարստութիւն ունէր, բոլորն էլ ժողովեցին և վեր բարձրացնել տւին։ Երբ որ մնացին միայն իրանք, սկսեցին երկար վիճել, թէ ով իրանցից առաջ բարձրանայ։ Աղջիկը տեսաւ որ Գուրգէնը յամառութեամբ չի ուզում ինքն առաջ բարձրանալ, ասաց նրան.—Ես շատ կասկածում եմ, թէ մի գուցէ քո եղբայրներդ քեզ վեր չքհանեն և դու մնաս հորի մէջ։ Եթէ իմ նախազգացմունքս կատարւելու լինի, դու կերթաս դէւի գոմը, այնտեղ քո առաջդ կըգան մի սև այծ և մի սպիտակ ոչխար. եթէ կարողանաս ոչխարի վրայ նստել, նա քեզ վեր կըհանէ Լոյս աշխարհք, իսկ եթէ չկարողանաս, և այծն ընկնի տակդ, նա քեզ կըտանէ Մուխ աշխարհ, որտեղից դու այլ ևս Լոյս աշխարհ ընկնիլ չես կարող։ Այս ասելուց յետոյ Աննմանը վեր բարձրացաւ, իսկ Գուրգէնին նրա անիրաւ և անգութ եղբայրները թողեցին հորի մէջ...

Գուրգէնը շատ աղաչեց, պաղատեց և տեսաւ որ իր եղբայրների սիրտը քարացել է, ճաքը կտրած՝ գնաց դէպի դէպի գոմը, որ փորձէ իր բախտը—նստէ ոչխարի վրայ։ Բայց անիրաւ այծը այնքան ճարպիկ էր, որ ոչխարին պոզահարելով մի կողմ ձգեց և ինքն ընկաւ Գուրգէնի տակը և տարաւ ձգեց Մուխի աշխարհը։

Այդ աշխարհն էլ մեր աշխարհի նման քաղաքներ և գիւղեր ունէր և մինչև անգամ դիշեր ու ցերեկ կար, թէև աւելում էր Մուխ։ Նա մի քաղաքում իջևանեց մի պառաւի տան և նրանից իմացաւ, որ քաղաքացիք ջրի պակասութեան համար շատ նեղութեան մէջ են։ «Ամբողջ քաղաքում մի աղբիւր կայ միայն, բայց նրանում էլ քոյն է գրել մի ահագին վիշապ և ամենայն օր մէկ աղջիկ են տանում պղում նրա երախը, որ ապա թոյլ է տալիս ջուր վերցնել։ Էդուց էլ հերթը մեր թագաւորի միամօր աղջկանն է. նրան պիտի տանեն ահռելի պագանի բերանը ձգեն», ասաց պառաւը և սկսեց լալ։

Գուրգէնը շատ ծարաւած էր, այս որ լսեց նրա ծարաւն աւելի սաստկացաւ։ Մի կում առաւօտ, գեռ լոյսը չբացուած, վեր կացաւ նա և պառաւին էլ զարթեցրեց, որ տանէ աղբիւրի տեղը ցոյց տայ իրան։ Պառաւը տարաւ նրան և հեռուից ցոյց արաւ աղբիւրը։ Գուրգէնը դէպի թուրը ձեռին՝ մօտեցաւ և տեսաւ մի լիճ, որի մէջ մեկնել էր վիշապը մի ահագին լեռնակղզու պէս։ Ամբողջ լիճը ժահահոտութեամբ և ապականութեամբ թունաւորուած էր։ Վիշապի գլուխը գտնւում էր աղբիւրի ակնումը, որ բղխում էր մի լայնաբերան քարայրից։ Նա անշարժ էր, կարծես թմրած լինէր կամ մրափած։

Վիշապի գլխավերևը նոր արդէն մի ծառից կապել էին թագաւորի աղջկանը, որին պիտի կուլ տար վիշապը մի քանի րոպէից յետոյ։ Աղջիկն արդէն մեռելի գոյն էր ստացել։ Գուրգէնը մօտեցաւ նրան, կապերն արձակեց

և սիրտ տրաւ, որ չըվախենայ։ Թուրը ձեռին մօտեցաւ վիշապին և այնպիսի մի հարուած տրաւ նրա վզին, որ վիշապը երկու ահագին կտոր դարձաւ, իսկ լիճն արիւնի ծով։ Թագաւորի աղջիկը ձեռքը թաթախեց արիւնի մէջ և Գուրգէնի մէջքին նշան դնելով, ինքը վազեց առաւ, որ թագաւորին յայտնէ եղելութիւնը։ Հաւաքուեցին բոլոր քաղաքացիք և քառասուն ջուխտ գոմշով հազիւ կարողացան ամենի գագանի լէշը դուրս քաշել այնտեղից և մաքրել աղբիւրը։

Թագաւորն ուզեց վարձատրել Գուրգէնին, և մունետիկ ձգեց քաղաքի մէջ, որ գոնեն նրան և բերեն, և գան նրան թագաւորի աղջկայ գլուխ նշանով։

Թագաւորն ասաց Գուրգէնին. «Դու որ փրկեցիր ինձ և իմ ժողովրդին չար վիշապի դերութիւնից, այսօր դու ես մեր տէրը և թագաւորը. ուզիր իմ աղջիկս և իմ տեղ թագաւոր եղիր։

Գուրգէնը պատասխանեց. «Ես այս երկրիցը չեմ. ես լոյս աշխարհիցն եմ ընկել այստեղ». և սկսեց պատմել իր գլխի անցքը և յետոյ աւելացրեց. «Եթէ կարողանաք ինձ Լոյս աշխարհ գցել կրկին, ես ուրիշ բան չեմ ուզիլ ձեզանից։

Թագաւորն ասաց. «Այդ անհնարին բան է. Լոյս աշխարհը շատ և շատ բարձր է մեզանից. ոչ կարող է քեզ վեր թռցնել և տանել այնտեղ։

Գուրգէնն ասաց. «Ինչպէս լինի, ես պէտք է վեր բարձրանամ. քո առաջարկութիւնը ես ընդունել կարող չեմ։

Թագաւորն ասաց. «Դու գիտես. բայց որ չըկարծես, թէ ես ընդդէմ եմ քո դնալուն, ես կըժողովեմ իմ աշխարհի բոլոր գիտուններին, թող նրանք մեզ ասեն, թէ արդեօք մի հնար կայ վեր բարձրանալու։ Եւ մինչև այդ, իմ իշխանութիւնը և բոլոր հարստութիւնս քեզ եմ յանձնում . . .

Թագաւորը ժողովեց իր բոլոր աստղաբաշխներին, իմաստուններին և յայտնեց նրանց Գուրգէնի ցանկութիւնը։ Նրանք ասացին, թէ հին ժամանակներում, ճշմարիտ է, Ներքին և Վերին աշխարհների մէջ սերտ յարաբերութիւն է եղել, բայց յետոյ՝ մեր մեղքից է եղել, թէ պատահմամբ, մեր աշխարհը ցածրացել է, առաջ քիչ և յետոյ շատ։ Լսած ենք, որ մեր հեռացած ժամանակն էլ մի սանդուխք է եղել և այդ սանդուխքով արդար մարդիքը վեր բարձրանալիս և վայր իջնելիս են եղել, բայց հիմա այդ սանդուխքն աներևութացել է, էլ չի երևում»...

Այսպէս Գուրգէնը մնաց Մուլթ աշխարհում մոլորւած։ Սկսեց պտրտել զանազան տեղեր, հարց ու փորձ անել և ոչ մի տեղից մի դուռը չբգտաւ վեր բարձրանալու։

Մէկ օր դուրս էր եկել որսորդութեան։ Շատ ման գալուց յոգնելով՝ նստեց մի հսկայական ծառի տակ, որ փոքրը ինչ հանգստանայ, մէկ էլ մի ծլւծլուց լսեց ծառի վրայից. նայեց, և... ինչ տեսնի... Ծառի վրայով սողում էր մի ահռելի սև վիշապ դէպի մի մեծ բոյն, որի մէջ լիքն էին մեծ-մեծ թռչուններով, բայց դեռ չէին թևաւորւած։ Երևում էր, որ դրանք ձագուկները էին մի հրաշկայական թռչունի։ Այդ ձագուկները օձին տեսնելով սարսափի մէջ էին ընկել և սկսել էին ծլւծլուալ։ Այս որ տեսաւ Գուրգէնը, առաւ իր նետաղեղը և ուղղակի շեշտեց վիշապի գլխին և վայր կործանեց։ Յետոյ հանեց դէպի թռուրը և վիշապին կտոր-կտոր անելով, մի ահագին բլուր շինեց։ Այս բարեգործութիւնից և քաջութիւնից սիրտը մխիթարւած, պառկեց ծառի տակերում և խոր քնի մէջ մտաւ։

Այս անցքից մի քիչ յետոյ թռչունների մայրը թռած եկաւ և Գուրգէնին տեսնելով այնտեղ պառկած, կարծեց, թէ նա է իր թշնամին, որ ամենայն տարի կոտորում է իր ձագերին։ Նա իսկոյն յետ դարձաւ և ճան-

կերով մի ջաղացաքարի չափ ժայռ վերցրած՝ բերաւ, որ ձգէ Գուրգէնի վրայ։ Այս որ տեսան ձագուկները, մի սարսափելի ծլւծլուցով և աղաղակով զգուշացրին իրանց մօրը և հասկացրին, որ Գուրգէնը ոչ թէ նրանց թշնամին, այլ իրանց ազատարարն է։

«Նայիր, ասացին, մայրիկ, այդ բլրի վրայ և տես ինչ գազան է. դա գալիս էր, որ մեզ ուտի, և այդ մարդն էր, որ սպանեց դրան և մաս-մաս արաւ»։ Այս որ լսեց մայր թռչունը, երախտագիտական զգացմունքով լցւած, ժայռը տարաւ առաջւան տեղը դրաւ և վերադարձաւ իր ձագուկների մօտ։

Գուրգէնը դեռ քնած էր։ Ծառի տակերն անցել էր միւս կողմը և արևն ընկել էր Գուրգէնի վրայ։ Օրը շատ շոգ էր։ Մայր թռչունը, որ աւում էր Զումրութ, չուզեց Գուրգէնին զարթեցնել. նա իր հսկայական թևերը փռեց ամպհովանու պէս և շրւաք արաւ Գուրգէնի վրայ, որ նա հով-հով քնէ։ Վերջը, Գուրգէնը որ զարթեց, կարծեց, թէ մթնել է արդէն, բայց թռչունը որ թևերը յետ քաշեց, կրկին լուսացաւ և Գուրգէնը տեսաւ հսկայ Զումրութին, որ խօսեց Գուրգէնի հետ և ասաց.

—Ով ազնիւ երիտասարդ, դու իմ փրկիչն ես երկնքից իջած. դու այնպիսի մի բարերարութիւն ես արել ինձ, որ չբգիտեմ ինչով կարող եմ վարձատրել քեզ։ Ահա ուղիղ հարիւր տարի է, որ ես չէի կարողանում ազատել իմ ձագերին այդ անգութ գազանի երախից։ Այսօր դու փրկեցիր ինձ դրանից, ազատեցիր իմ ամբողջ սերունդը։ Օ՜... եթէ դա զորի պէս չըհետամտէր, եթէ ես կարողանայի գոնէ մէկ անգամ տեսնել դրան, դրա գլուխը կըջախջախէի... «Ով պատւական և քաջ երիտասարդ, ինչ ես կամենում, որ ես քեզ համար անեմ. ո՞ր թագաւորութիւնն ես ուզում, որ քեզ տամ. ո՞ր թագաւորի աղջիկն ես ուզում, որ գնամ բերեմ. ինչ վտակ ու

պատիւ ես ուզում, որ քեզ տամ. որքան հարստութիւն ես ուզում, որ աշխարհիս ամեն ծայրից հաւաքեմ բերեմ քեզ համար. ասա ինձ, ամենայն ինչ մի ակնթարթի մէջ կբկատարեմ ես։

—Ես ոչինչ չեմ ուզում, պատասխանեց Գուրգէնը քնաթաթախ, աչքերը տրորելով... ես ոչինչ չեմ ուզում, այլ միայն Լոյս, Լոյս-Աշխարհ. կարող ես տանել ինձ Լոյս-Աշխարհը...

—Լոյս-Աշխարհ... բացականչեց Զումրութը։ Ուրեմն դու այնտեղից ես ընկել մեր աշխարհը, և ինչ հրաշքով։

Գուրգէնը պատմեց իր գլխի անցքը։

—Շատ լաւ, ասաց Զումրութը, ես քեզ կբտանեմ Լոյս-Աշխարհը, թէպէտ դա մի շատ դժուար ճանապարհորդութիւն է թէ ինձ համար և թէ քեզ համար։ Քառասուն օր հազիւ կարող ենք հասնել։ Միշտ թռած պիտի գնամ. իջնելու տեղ չկայ։ Մեզ հարկաւոր է քառասուն օրւան պաշար վերցնել հետներս. քառասուն ոչխար և քառասուն տիկ ջուր։ Դու կերթաս այդ տիկերն ու ոչխարները կբերես թագաւորից և մենք ճանապարհ կընկնինք առաջն օրից յետոյ, երբ որ ձագուկներս թռացրած կլինիմ։

Գուրգէնը՝ ճանապարհ ընկնելու օրը՝ քառասուն ոչխար մորթեց և ամեն մէկը չորս կտոր արաւ և դարսեց պարկերումը, տիկերն էլ ջրով լցրեց, բոլորը դարսեց Զումրութի վրայ և ինքն էլ նստեց վրան։ Զումրութն ասաց. «Եթէ գլուխս աջ կողմդ մնկնեմ, մի կտոր միս կըզցես բերանս, իսկ եթէ ձախ՝ տիկի բերանը կըզնես բերանումը»։ Այս ասաց Զումրութն ու թռաւ և ամպերը ճեղքելով՝ բարձրացաւ դէպի Լոյս-Աշխարհը։

Քառասուն օրը լրացաւ, բայց նրանք դեռ տեղ չէին հասել։ Մսի պաշարը հատել էր։ Զումրութը գլուխը մնկնեց դէպի աջ. Գուրգէնը այլ ևս միս չունէր, որ գցէր

բերանը։ Հանեց թուրը և իր ոտքից մի կտոր միս կըտրեց և գցեց Զումրութի բերանը։ Սրանից յետոյ մի ժամ չանցած, Զմրութն իջաւ Լոյս-Աշխարհի վրայ։ Գուրգէնը վայր իջաւ արիւնաթաթախ և չըկարաց ոտքի վրայ ուղիղ կանգնել, ոտքի ջլերը կտրատել էր։ Զումրութն ասաց. «Գուրգէն, ես քո միսը չըկերայ. հանիր, ահա բերանումս է, դիր տեղը և իմ թիս քսիր վրան, իսկոյն կառողջանայ»։ Գուրգէնն էլ այնպէս արաւ և իսկոյն առողջացաւ։

Յետոյ Զումրութը Գուրգէնին մի քանի խրատներ տալաւ, թէ որտեղ պիտի դանէ Աննմանին, իսկ ինքը, նոր պաշարով բեռնաւորւած՝ մնաս բարով ասաց Գուրգէնին և դարձաւ կրկին դէպի Ներքի աշխարհը...

Ահա թէ ինչ էր պատմում Գիւլնազ տատը Մուխ կամ Ներքի աշխարհի մասին։ Երկինք գնալը այսքան դժւարութիւն չունէր։ Արևահատը Արևամանուկին ցերեկւայ մահից ազատելու համար, մի ջուխտ երկաթէ տրեխ է հագնում և մի երկաթէ գաւազան է բռնում ձեռին և ճանապարհ է ընկնում դէպի արևմուտք։ (Այսպէս էին անում առհասարակ, որոնք որ ուզում էին Աստծու մօտ գնալ։ Այնքան գնում էին, որ տրեխները մաշւում էր, գաւազանի ծայրը կտրւում։ Այդ նշան էր, որ արդէն աշխարհի ծայրն են հասել)։ Արևահատի տրեխները որ մաշւում են, նրա առջև բացւում է մի հրեղէն պալատ։ Ներս է գնում և տեսնում է այնտեղ նստած Արևամօրը, այսինքն Արեգակի մօրը, որ մի շատ սիրուն պառաւ է լինում։ Արևամայրը նրան սիրով ընդունում է, իմանում է գնալու պատճառը և թաքցնում է նրան, որ տղան՝ Արեգակը՝ չըտեսնէ նրան։ Երեկոյին տղան ներս է մտնում, շատ շոգած ու քրտնած... մայրը նրան աղաչում է, որ խնայէ Արևամանուկին և ազատէ նրան մահից։ Տղան մօր խօսքը չի կտրում. վեր է առնում մի կտոր բամբակ, իր

քրտինքը սրբում է նրանով և ասում է. ահա այս է նրա դեղը. եթէ իմ քրտինքը քսեն նրա երեսին, նա կառողջանայ, բայց ով կըտանէ: Այստեղ մայրը յայտնում է Աբեահատի գալը, դուրս է բերում նրան թաքցրած տեղից: Արեգակը նրան սիրով ընդունում է և կարճ ճանապարհ է ցոյց տալիս կրկին իր տեղը գնալու:

Գիւղնազ տատը, որ այս հէքիաթում Արևի համար ասում էր, որ տղայ է, նա ուրիշ անգամ ասում էր՝ Արեգակն ու Լուսինը քոյր ու եղբայր են: Մօր մասին խօսք չըկար: Նա ասում էր. որովհետև Արեգակն աղջիկ էր, գիշերը վախենում էր ման գալ, իսկ ցերեկը՝ ամաչում: Լուսինը նրան մի բուռը լիքն ասեղ տըւաւ և ասաց. «Ով որ քեզ մտիկ տայ, դու այս ասեղներով կըծակծկես նրա աչքերը: Այնուհետև քոյրն սկսեց ցերեկը ման գալ, իսկ եղբայրը՝ գիշերը:

Գիւղնազը չէր ասում, որ ցերեկի պատճառը Արեգակն է, որ առանց արեգակի ցերեկ չի լինիլ: Ոչ. ցերեկն ինքն իր համար մի ջոկ բան է, գիշերը ջոկ: Արեգակ լինի, չըլինի, ցերեկ պիտի լինի: Նա ասում էր՝ ցերեկն ու գիշերը մի ծեր մարդու ձեռքում են դանուում: Ծերունին նստած է մի բարձր սարի վրայ և երկու կծիկ ունի ձեռին, մինը սև և միւսն սպիտակ: Երբ որ գլորում է սև կծիկը, աշխարհքը մթնում է, և երբ որ սպիտակն է գլորում, լուսանում է և ցերեկ դառնում: Այդ ծերունին՝ էլ մի ուրիշ բան չունի... շարունակ սպիտակը կըծկում է, սևը բաց թողում, սևը կծկում է, սպիտակը բաց թողում:

Գիւղնազ տատիկը շատ անգամ խոր յոդոց քաշելով ասում էր.

—Էէէյ, հէյ... դուք հէնց կարծում էք, թէ մեր աշխարհքն առաջ էլ այսպէս է եղել... Ո՛չ: Հին ժամանակները, երբ որ Աստուած մօտիկ է եղել մեզանից, նրա ո-

դորմութիւնն էլ անպակաս է եղել: Ամեն ձմեռ երկինքը ձիւնի տեղ ալիւր է եղել թափելիս, ձիւնի պէս սպիտակ, նրա պէս մաքուր: Մարդիկ հաւաքում են եղել երկնքի ալիւրը և իրանց ամբարները լցնում այնքան, որ բաւականանար մինչև միւս ձմեռը...

Մէկ անգամ, երբ տատիկն արդէն սկսել էր պատմել, թէ հին ժամանակներումը մարդիկ ինչպէս են եղել ապրելիս, երեխաներից մէկը, որ գլուխը տատիկի ծընկանը դրած քնել էր, յանկարծ գարթեց, և պատմութիւնը միջահատելով, հարցրեց տատիկին,

—Յետո՞յ, տատիկ, յետո՞յ...

—Ի՞նչ յետոյ, հոգիս, հարցրեց տատիկը...

—Դու չասացիր, որ երկինքն առաջ շատ մօտիկ էր մեզանից... յետոյ ինչպէս եղաւ, որ նա այսքան բարձրացաւ:

—Այնպէս եղաւ, որ երեխէքը երբ որ սկսեցին շատ չարութիւն անել, անդադար վազվզում, թռչկոտում էին և Աստծուն չէին թողում հանգիստ քնել, նա էլ բարձրացրեց երկինքը, հեռացաւ, առանձնացաւ, որ երեխէքն իր քունը չըխանգարեն:

Այդպէս չէ, տատիկ, այդպէս չէ, մէջ ընկաւ մի սրամիտ երեխայ, որ ուրիշ կերպ էր լսել այդ անցքը:

—Հապա ինչպէս է եղել, հարցրինք ամենքս միաբերան:

—Թող տատիկն ասի... Աստծուն խռովեցնողը ոչ թէ երեխէքն են եղել, այլ մի անգէտ պառաւ է եղել, որ երեխի.....

—Այդ սուտ է, այդ սուտ է... խնդալով ընդհատեց Գիւղնազ տատը, չուզենալով՝ որ պատճառը պառաւները լինին եղած:

Այստեղ երեխէքս պաշտպան հանդիսացանք տատիկին և բարկացանք նոր գարթած երեխայի վրայ, որ մի-

ջահատեց տատիկի պատմութիւնը։ Գիտէինք առաջուց, որ եթէ տատիկի պատմութեան թելը կորչէինք, էլ միւս անգամ նա իր ասելիքի ծայրը չէր գտնիլ, այնպէս էլ կըխափանուէր գործը։ Եւ ճշմարիտ այնպէս էլ եղաւ։

Տեսնելով, որ տատիկը էլ նոր բան պատմելու տրամադրութիւն չունի, սկսեցինք խառնիխուռն շատ հարցեր առաջարկել։ Աղջկէքը հարցնում էին, թէ՝ այնպէս չէ, տատիկ, որ եթէ աղջիկը Կանաչ-Կարմրի տակովն անց կենայ, ոտայ կըզառնայ. տղէքը հարցնում էին, թէ՝ այնպէս չէ, տատիկ, որ եթէ մէկը կարենայ իր արմունկիցը պաչել, ծիտ կըզառնայ, և ուրիշ այս տեսակ հարցումներ։ Իսկ ես էլ, որ պակաս հետաքրքրը երեխայ չէի, հարցրի տատիկին, թէ՝ պապ Ուխայն իր աշակերտին ինչպէս էր ոտունակ, կաչաղակ, ծիտ և ուրիշ թռչուններ շինում։

—«Ահա այսպէս». ասաց տատիկը և փոքրիկներից մէկին ծնկան վրայ կանգնեցրեց, ձեռքերից բռնեց և վեր ու վայր թափ տալով, երգեց—

Ղու—ղու—ղուռու...
Ա՛ ղու—ղուռու...
Նահակ, նահակ,
Ա—ղու—նակ...
Թռռռռռ...

Այս ասելուց յետոյ երեխան թռաւ գետնի վրայ կանգնեց և ծիծաղելով ասաց.—Ո՛ւր է, տատիկ, ես ոտունակ չըզառայ...

—Վնաս չունի, հոգիս, պատասխանեց տատիկը, դեռ փոքր ճնճղուկ ես, երբ որ կըմեծանաս, ոտունակ կըզառնաս...

—Տատիկ ջան, տատիկ, ինձ էլ մի կաչաղակ շինեա... ասաց մի ուրիշը։ Տատիկը նրան էլ դրաւ իր ծընկներին և առաջւան ձեւով երգեց—

Չա—չա—չռռռռ...
Կա—չա—չռռռռ...
Ղռռռռ, դռռռռ
Կա—չա—դռռ
Թռռռռռ...

—Տատիկ ջան, տատիկ, ինձ էլ մէկ ծիտիկ շինեա, ասաց ամենից փոքրիկը։ Տատիկը նրան էլ վեր առաւ և վեր ու վայր թռցնելով՝ երգեց—

Ծիտ եմ, ծիտ եմ, ծլըլըում եմ,
Ճիւիկ, ճիւիկ, ճիւիկ...
Ոստոստում եմ, թռչկոտում եմ,
Տիւիկ, տիւիկ, տիւիկ...
Ա՛րի, թևիկ, արի, փետրիկ,
Որ ես դառնամ փոքրիկ ծիտիկ,
Փոքրիկ ծիտիկ,
Պիծիկ միծիկ,
Թռռռռռ...

Այսպէս բոլոր երեխայքս մի-մի թռչուն դառնալով թռանք, և տատիկից խօսք առնելով, որ նա միւս անգամ կըպատմէ մեզ պապ Ուխայի հէքիաթը, գնացինք մեր ընդհատած խաղը շարունակելու...

---

127. ԱՐԵՒԱՄԱՆՈՒԿ

1.

Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր։

Արևը նոր էր դուրս եկել ու իր բարի լոյսը տըւել Մասիսի գագաթին։

Մասիսի ձիւնապատ գագաթը սկսել էր այնպէս փայլել, փայլփլել, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ, որ տեսնողի խելքը գնում էր։

Մի ժամից յետոյ սարի զանազան մասերից քուլա-քուլա ամպերը բարձրացան, ու աջ ու ձախ, վեր ու վայր շարժուելով, մեծանալով ու փոքրանալով, փուելով ու խմբուելով, զանազան ձևեր ստացան։

Այս հիանալի պատկերներն ամենայն առաւօտ նրկարում էին Մասիսի վրայ, բայց ոչ ոքի ուշադրութիւն չէին գրաւում։

Ոչ ոք ժամանակ չունէր նայելու. ոչ ոք ճաշակ չունէը հիանալու։ Դա մի սովորական երևոյթ էր ամենքի համար, մի հասարակ արևաբաց էր, որ շողշողալով՝ ամենքին իմաց էր տալիս, որ վեր կենան, իրանց գործին կենան, իրանց բանին գնան։

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու անցած օրւայ կիսատ թողածն աւարտի, տաւարածը տաւարն էր արօտ տանում, աղջկէքն ու հարսները դէպի աղբիւրն էին վազում, պառաւները կերակուրի պատրաստութիւնն էին տեսնում։

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նայում, նրա փայլուն տեսքից հիանում ու զբաղճանում։

Այդ մէկը մի մանուկ էր։

Մի առոյգ զբաղթ ու սիրուն մանուկ։

Մի ոսկեթել մազերով, նախշուն աչքերով մանուկ։

Նրա երեսն արևի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման փայլում։

Նրա աչքերն արեգակի նման ճառագայթներ էին արձակում։

Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն։ Նա հէնց իմանաս Արեգակի ծնունդը լինէը, Արևի որդին։

Եւ հէնց անունն էլ Ա ր և ա մ ա ն ու կ էր։

2.

Ամեն առաւօտ, երբ արևի շողն ընկնում էր Մասիսի վրայ, Արևամանուկը պէտք է վեր կացած լինէը,

որ մայր արևի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէը։

Նա շատ էր սիրում ամպերէն երևոյթների, ամպերէն ձևերի վրայ նայել։

Առաւօտեան արշալոյսը, թէ երեկոյեան վերջնալոյսը—որ կրակէ գոյնով ներկում, նկարում են հորիզոնի վրայ կուտակւած ամպերը—հազարաւոր պատկերներ էին ցոյց տալիս նրան։

Ամպերի շարժումները, նրանց ձևափոխութիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը։

Առաւօտ էր լինում՝ թէ երեկոյ, խաղաղ էր լինում երկինքը՝ թէ փոթորկալից, կուտակւած էին լինում ամպերը՝ թէ ցրւած, մի ուղղութեամբ էին շարժւում՝ թէ զանազան,—նա այդ ամեն ձևերին ու շարժումներին մի միտք, մի նշանակութիւն էր տալիս, ու ամեն ինչ, որ լսել էր հէքիաթներումը, տեսնում էր նրանց մէջ։

Այդ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների կերպարանք էին ստանում և մէկմէկու կուլ տալիս։

Երբեմն գազաններ էին դառնում ու իրար հետ կռւում։

Երբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր ու մի լեռնաչափ հովիւ էլ՝ գերանաչափ մի սրինգ բերնին դրած՝ ածում էր։

Երբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վրաններ ու նրանց մէջ ներս ու դուրս էին անում վիթխարի հսկաներ։

Երբեմն դառնում էին գօրախումբեր ու իրար դէմ պատերազմում։ Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ, երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում կայծակը ու ամպերը իրար էին խփում։

Արևամանուկը ոչ միայն չէր վախենում այդ որոտմունքներից, այլ բարձրանում էր մի քարի վրայ ու ամպերին հրամաններ էր տալիս, գոչելով՝ — առաջ, ետ, աջ, ձախ, միասին, կարգով, արագ...

Այսպէս բղաւում էր հեռուից, մինչև կարկուտը կամ տարափը վրայ էր ասլիս ու մեր մանուկ զօրապետին փախցնում, ձգում քարայրերի ու ծառախոռոչների մէջ։

Ինչպէս տեսնում էք, մեր Արևամանուկը թէպէտ փոքրը էր, հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան կըլինէր, բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ։

Երևում էր որ ժամանակով մեծ ու երևելի մարդ պէտք է դառնայ։ Այդպէս էին ասում բախտ գուշակողները, այդպէս հաւատացած էին ամենքը։

Բայց նա այժմ դեռ մի զառնարած էր։

3.

Այս՝ ինչ որ ասում եմ, ով է իմանում, թէ մեզանից քանի-քանի տարի առաջ է եղել։ Ելէկ ասեմ հազար տարի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի, էլի քիչ կըլինի։

Այդ հին ժամանակներումը Մասիսի ու Արագածի արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեան մեծ դաշտն է, ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Երևան քաղաքն է, Երասխ գետն է, Գեղամայ ծովն է, ահա այդ գաւառումը մի մեծ զիւղ է լինում, Արևան, թէ Արմաւան անունով, հաստատը չըգիտեմ, և յատուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեզ ասել։

Արմաւանի օդն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առողջարար։ Նրա ազբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն տեղից բղխում էր ու յետոյ միանում, գառնում մի այնպիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պտտեցնում։ Բացի դրանից զիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական ազբիւրներով։ Այդ ազբիւրներն ամենքն էլ մի-մի անուն ունէին՝ իրանց յատկութեանը յարմար տրւած. որին ասում էին «կաթնաղբիւր», որին «սառնաղբիւր», որին «տղաբերուկ», որին «պարկակերի», որին «գառնակերի» և ուրիշ անուններ։

Լաւ ազբիւրը շատ սիրելի բան է։ Նա իր խմողի կ-

ենսին լանդում, ծիծաղում է, քըչփըչում, թաքուն բաներ ասում, մօտը պառկողի միտքն օրօրում է ու վրան անուշ քուն բերում։ Երանի՛, հազար երանի այն մարդուն, որ իր մանկութեան ժամանակ այդպիսի տեղերում է անց կացրել իր կեանքը, անմահական ազբիւրների ու ծաղկունքների ծոցումն է մեծացել...

Արմաւանի հայերը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, բոլորն էլ գեղեցկադէմ, վայելչակազմ, ուժեղ ու բարձրահասակ էին։ Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ, կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը նրանք չէին լսած։ Մարդիկը հիւանդ էին լինում միայն այն ժամանակ, երբ վիրաւորւած էին լինում գազանից կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած։ Նրանց կեանքը շատ երկար էր. շատ էին ապրում։ Այնքան ապրում էին, որ շատ ապրելուց բեզարում էին։ Շատ քիչ ապրողը հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու և երեք հարիւր տարի էին ապրում ու մի քանի անգամ ատամները փոխում, նոր ուժ ստանում։

Ծերացած հայրն ունենում էր քսան, երեսուն զաւակ, երեք-չորս այդ չափ էլ թոռներ, մի այնքան էլ ծոռներ։ Մի գերդաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ՝ ամեն փոքրը իրանից մեծին, և ամենքն ի միասին՝ մեծ հօրը։

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, գլուխն էր, և այդ պատճառով ասւում էր հ ա յ ր ա պ ե տ, այսինքն հայրերի գլուխ, կամ ն ա հ ա պ ե տ, որ մի և նոյն նշանակութիւնն ունի։

Գերդաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծածկարանի տակ չէին մնում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծածկոցների։ Ամեն անգամ, երբոր ճէկին պատկում էին, նրա համար առաջուց մի վրան էին զործում բրդէ կամ մաղէ թելից։ Այսպէսով տարէցտարի շատանում էր վրանների

թիւը։ Վրաններն այն յարմարութիւնն ունէին, որ շարժական էին, և ուր ուզում էին, տանում էին, ամառն աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշտային։ Քարաշէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ։ Դրանք մի տեսակ ձմեռանոցներ էին, աւելի անասուններուի համար, քան թէ մարդկանց։ Միայն մեծ նահապետն էր ունենում լաւ քարաշէն տուն։

Մեծ նահապետը որ վախճանւում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից, և դառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ։ Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակում։

Իմ ասած ժամանակը նահապետները շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան դաշտը, Երասխի ափերը, Արագածի արևմտեան և Մասիսի հիւսիսային լերեսները, Գեղամայ ծովի արևմտեան ափերը, Դաւնու և Հրազդան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մի նահապետի ձեռքի էին, և այդ նահապետն էր մեր Արևամանուկի հայրը։

Արևամանուկի հօր անունն էր Արևամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժւարանում էին ասել «Հայր-Արևամանեակ», որովհետև շատ էր երկար, այդ պատճառով ասում էին «Հայր-Մանեակ» կամ «Հայրմա». իսկ նրա մօր անունն էր «Արևամատ», բայց նրան էլ փոխանակ ասելու «Մայր-Արևամատ», ասում էին «Մայր-մա» կամ «Մամար»։ Նոյն իսկ Արևամանուկին չէին ասում «Արևամանուկ», այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»։

Բայց թէ ինչու ամենի անունի մէջ էլ «արև» կայ, այդ ես չըգիտեմ, միայն շատերն ասում են՝ այդ նրանից է որ մենք՝ հայերս մի ժամանակ արևապաշտ ենք եղել, մեր նահապետն էլ համարւում է եղել Արևի փոխանորդ, նրա ազգական, ցեղ, ծնունդ. ահա այս պատճառով նրանց մեծ մասի անունն էլ արևով էր սկսւում։ Բայց այս

տեսակ մութ բաները մենք չետոյ կիմանանք, հիմա մենք դառնանք մեր Արևամանուկին։

4.

Ահա այսպէս՝ մեր սիրելի Արևամանուկը Արևամանեակ նահապետի որդին էր։

Դեռ եօթը տարեկան հասակում՝ նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որից երևում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի պէսին մեր հէքիաթներումը ասում են ա ս լ ա ն բ ա լ ա ս ի, այսինքն՝ «Առիւծի ձագ», կորիւն առիւծի։ Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակոտ էին, երկայն թերթևուկները մինչև վարի կոպերն էին հասնում, գլխի մազերը խիտ ու երկայն։

Հին ժամանակները մազ ածիլելու սովորութիւն չունէին, բայց խուզում էին ուսերի հաւասարութեամբ, սանրում էին դէպի յետ ու կապում վարսակալով, այսինքն մի մազակապ ժապաւէնով։ Արևամանուկի մազերի գոյնը հրաշէկ էր, այսինքն կրակի գոյն ունէր և փայլում էր ջուհարի նման։ Նա համարւում էր «հրահեր» այսինքն կրակէ մազեր ունեցող։ Այդ տեսակ մազեր ունեցողին մեր հէքիաթներումը ասում են ո ս կ ե ք ա ք ու լ, ո ս կ ե ք ո չ ո ր։

Արևամանուկի մազերը չէին խուզում։ Այդ տեսակ մազեր ում վրայ էլ լինում էր, չէին կտրում։ Նա իր մազերը երկու հիւս էր անում և աջ բաժինը դէպի ձախ, ձախինը դէպի աջ տանում, բկովը երկու անգամ պատ տալիս, վզին կապում ու ծայրերը կախ գցում մէջքին։ Նրա համար էր այսպէս անում, որ խաղալիս ու վազվզելիս մազերն իրան չըխանգարեն։

Երբ որ Արևամանուկը ծնւում է, նրանից չետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չի բերում, այս պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չի կտրում։ Ամբողջ օրը խաղում էր Արևամանուկը,

բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովը ու յետոյ ճաշն ուտում. մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրայ ընկնում մօր ծծին ու բերանը քաղցրացնում, գիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն անգամ զարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում։

—Բաւական է, որդի, էլ ինչ կայ, որ ինչ ծծես, ծծերս ցամաքել են,—ասում էր չատ անգամ մայրը, բայց էլի ծիծը դնում էր բերանը, և գլուխը շփելով՝ քնացնում։

Արևամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել։

Շատ անգամ երբ որ հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում, ծծում։ Հարսները քթին էին խփում, որ յետ քաշուի, բայց նա էլ ջղրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին և այսպէսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ուզածի չափ ծծում։ Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքն արդէն ցամաքեցրած էր լինում ծծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած։

Կերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւղն ու մեղրը։ Իւղը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրաբլիթը գաթի պէս ձեռքն էր առնում կծոտում։

Էլ ինչ ասել կուզի ուրեմն, որ ով տարով կըմեծանայ, մեր Արևամանուկը օրով էր մեծանում ու զօրանում։ Դեռ տասը տարեկան հազիւ կըլինէը, այնպէս էր աճել, զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առ նըւազն տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան կըլինի, բայց երբ դառաւ տասնըհինգ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չինարի ծառ էր և էլ իր հասակին վայել չէր համարում իր տարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլ քսան, երեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ մրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ յաղթում էր ամենքին։

Միշտ յաղթելը և ոչ մի անգամ չըյաղթուելը մեր Արևամանուկի համար դառաւ մի այնպիսի յատկութիւն, որ յաղթելն ու մնալը—նրա համար միևնոյն էր։ Այդ բանը նկատել էին նրա խաղընկերները և երբ պատահում էր իրանից աւելի ուժեղների, նրանք խնայում էին Արևամանուկին և չէին ուզում յաղթել, որ նրա սիրտը չըկոտրւի։ Այս տեսակ վեհանձնական սովորութիւն ունէին Արմաւանցիք. նրանք նշանաւոր քաջին և ուժեղին միշտ խնայում էին, նրան սիրում, պաշտում և իրանց պարծանքն էին համարում։

5.

Արևամանուկն արդէն դառել էր տասընհինգ տարեկան, բայց իր ծնողների հսկողութիւնից դեռ չէր ազատուել։ Նրա ընկերներից որը տաւարած էր, որը հովիւ, որը հընձարած էր, որը հօտաղ, բայց նրան միայն դառներն էին պահ տալիս, այն էլ միայն զարունքը, իսկ մնացած ժամանակ տանիցը չէին դուրս թողում։ Չէին դուրս թողում, որովհետև գիտէին որ նա ոչ մի տեղ հանգիստ չի մնալ, իր ուժը կըփորձի ամեն բանի վրայ ու փորձանքի մէջ կըընկնի։

Բայց որքան շատ էին զսպում նրան ու հսկում վրան, նա այնքան աւելի էր ցանկանում վազել ընկել անտառները, ձորերը, բան տեսնել, բան շինել, իր պարատիկն ու նետաղեղը փորձել։

—Մայրիկ, ինձ ուղարկեցէք տաւար,—աղաչեց նա մէկ անգամ իր մօրը։—Ես աւելի լաւ տեղեր կըտանեմ արածացնելու, կովերն էլ աւելի կաթ կըտան և շուտ չեն ցամաքիլ։

—Ի՞նչ հարկաւոր է, որդի, պատասխանում է մայրը։—Մենք այնքան տաւար չունինք, որքան պահողներ ունինք. նրանք էլ լաւ գիտեն, թէ որտեղ պէտք է արածացնեն։

—Բայց ես, մայրիկ, մինչև երբ պէտք է տանը պարապ մնամ ու երեխանց հետ խաղամ։ Աղջիկ էլ չեմ, որ բուրդ գզեմ, գուլբայ գործեմ, իլիկ մանեմ։ Չէ որ ես տղայ եմ։ Իմ ընկեր տղայքը բոլորն էլ տաւար են գնում, ես ինչո՞ւ չըգնամ։

—Տաւարածուխիւնը հեշտ բան չէ, հոգիս։ Տաւարը շատ հեռու տեղեր են տանում։ Գող է, գազան է, ամեն ինչ պատահում է տաւարածներին։

—Ես էլ հէնց դրա համար եմ ուզում տաւար գնամ, որ մի քիչ հեռու տեղեր տեսնեմ։ Ինձ ինչ պիտի անեն գողերն ու գազանները։ Բա մեր շներն ինչացո՞ւ են։ Մեր Կարանն ու Խեղդանը որ մօտս լինին, էլ ինչ գող, ինչ գազան կըմօտենայ մեր տաւարին։ Չէ, մայրիկ, ես պիտի գնամ տաւար։ Բայց եթէ չըթողնէք, ես կըփախչիմ կընկնիմ Մասիսի ձորերը. կերթամ քաջերին կըգտնեմ, կասեմ՝ «Եկել եմ ձեզ մօտ, որ ինձ սովորեցնէք լաւ ձի հեծնել, նետ ձգել, թուր ու նիզակ գործ ածել»։

—Արմիկ, Մասիսի քաջերը սուր ու թուր չունին, ոչ ձի հեծնել գիտեն, ոչ նետ ձգել։

—Բա էլ ինչի՞ քաջեր են, մայրիկ։

—Հէնց նրա համար չունին, որ շատ քաջ են։ Նրանք այնքան քաջ են, որ կարիք չունին զէնք ու զրահի։ Այնքան ուժով են, որ ահագին կաղնի ծառը արմատահան կանեն, և այդ կըլինի նրանց համար ինչպէս մի թեթև մահակ. բայց այդ մահակով նրանք հազար ձիաւորի պատասխան կըտան։ Նրանք ինչ կանեն նետաղեղը, քանի որ Մասիսի ստորոտից բըրաչալ ժայռերն այնպէս են շաղատում, որ սարի գլխովն անց են կացնում միւս կողմը դցում։

—Այդ ինչքան ուժով են, մայրիկ. ով գիտէ իրանք էլ ինչ ահագին հսկաներ են։

—Իհարկէ, այնքան մեծ-մեծ են, որ նրանց տակին

ոչ թէ ձի, այլ ոչ ուղտ և ոչ փիղ կըկարենայ դիմանալ։ Ամեն մինը մի սարի չափ կայ։ Երբոր նրանք դուրս են գալիս իրանց խոր ու մուխ այրերից ու որսի ետևից ընկնում, Մասիսի ձորերը դըմբդըմբում են ու դաշտերը դողդողում։ Երբոր նրանք կրակ են անում, որ ճաշ եփեն, ով գիտէ քանի քանի գերան են դարսում իրար վրայ։ Նրանց խարոյկի ծուխն ու ալիքը Մասիսի գագաթից է դուրս գալիս ու վրան ամպանում։

—Եթէ այդպէս է, մայրիկ, նրանց մօտ գնալ չի լինիլ, նրանք ով գիտէ մարդ էլ են ուտում։

—Չէ, հոգիս, նրանք մարդակեր չեն։ Իմ պապը մէկ անգամ գնացել է նրանց մօտ։ Ես այդ ժամանակը շատ փոքր եմ եղել, ինձ յետոյ են պատմել։ Ասում են իմ պապը որ գնացել է նրանց մօտ, առաջ հարցրել են, թէ դու ո՞վ ես, նա էլ ասել է՝ ես Արևազանց ցեղից եմ։ Այդ որ լսել են, ասել են. «Որովհետև դու Արևազանց ցեղից ես, քեզ վնաս չենք տալ. բայց եթէ Վիշապազանց ցեղից լինէիր, մեծ կտորդ ականջդ կըթողէինք»։

—Ուրեմն նրանք մեր ցեղին սիրում են, մայրիկ, իսկ Վիշապազանց ցեղին ատո՞ւմ։

—Այո՛, մեր ու դրանց մէջ կարծեմ մի տեսակ ազգականութիւն կայ։ Այժմեան քաջերի մայրը մեր ցեղից է եղել։

—Որ այդպէս է, ես կերթամ նրանց մօտ, կասեմ ես ձեր պապոնց երեխան եմ, նրանք էլ ինձ լաւ պատիւ կըտան։

—Դու այդպէս ես կարծում, բայց ո՛վ գիտէ, վա՛յ թէ քեզ այնտեղ պահեն, ու էլ բաց չըթողնեն. կըզցեն մի խոր ու մուխ այրի մէջ, մի ահագին ժայռով էլ բերանը կըփակեն, յետոյ գնա կաց այնտեղ ու սպասիր, թէ քեզ երբ պէտք է աղատեն։

—Դէ որ այդպէս է, ես էլ չեմ գնալ նրանց մօտ, բայց տաւար պիտի գնամ, ինչ կուզէք՝ արէք։

—Իհարկէ, որպի, էլի լաւ է տաւար դնաս, քան թէ քաչերի մօտ։ Բայց, գիտես, սիրելի Արմիկ, քո հայրը քեզ ուրիշ տեսակ է ուզում պահել։ Նա ուզում է, որ դու տուն պահել, տուն կառավարել սովորես, դնացող եկողի հանդիպես, նրանցից խելք ու շնորհք վերցնես, մարդավարութիւն սովորես և ոչ թէ ընկնիս ձորերն ու վայրենանաս։ Ահա պատճառը, որ հայրդ քեզ տաւար չի ուղարկում։ Բայց նա ընդդէմ չի լինիլ, որ դու լաւ գիտենաս՝ ձի նստել, նետ ձգել, նիզակ ու վահան գործածել։ Հասկացար. բայց որովհետև սիրտդ շատ է ուզում տաւար դնալը, մնաս չունի, մի քանի ժամանակ էլ տաւար դնա։ Այդ քո առաջին փափաքն է, թող կատարւի. թող կողքդ ու մէջդ մի քիչ էլ տաւարումը հաստատնան։

6.

Արմաւանի երեխայքը շատ ուշ էին սկսում տնական հոգսերին մասնակցել։ Մանուկները դառնում էին տասնըհինգ, քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարւում էին տղայ, այսինքն երեխայ։ Մինչև տասնըշորս տասնըհինգ տարեկան դառնալը ոչ մի պարապմունք չէին ունենում, բացի ուտելուց ու խաղալուց։

Նրանց սկզբնական ուսումն ու կրթութիւնն էլ խաղն էր։ Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ լաւ էր։ Լաւ էր նրանով, որ մեզ նման վաղօրօք չորս պատի մէջ չէին փակւում ու կորցնում իրանց առողջութիւնը, մէկ էլ նրանով՝ որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօգուտ խաղեր չէին։ Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ էին պատրաստւում իրանց ապագայ գործունէութեան, ապագայ պարապմունքների համար, քան թէ հիմա մենք։

Նրանց հարկաւոր էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ, հնարագէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի

հեծնել, լաւ վազել, լաւ լողալ, ծառերի վրայ մագլցել, պառակների ու ժայռերի վրայ բարձրանալ, մեծ ոստիւններով ցատկել, սուր ու նիզակ գործածել, վահանով պաշտպանւել, ուղիղ պարսատիկ ու նետ ձգել,—պէտք է իմանային անասնապահութիւն, վար ու ցանք, փայտատաշութիւն, քարտաշութիւն, դարբնութիւն... և այս բոլորը այն ժամանակւայ երեխէքը սովորում էին խաղալով։

Մեծերը նրանց չէին ասում, թէ այս արէք և այն շինեցէք. այս խաղացէք և այն մի խաղաք։ Երեխէքն իրանց կամքովն էին անում, ինչ որ անում էին—փոքրերը փոքրն ու հեշտը, մեծերը մեծն ու դժւարը, և այնքան սիրով և ուրախութեամբ, այնքան ոգևորւած ու տաքացած, որ շատ անգամ հացն էլ էին մոռանում։

Նրանց գիշերւայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկւանը ուրիշ, ամառւանը ուրիշ, ձմեռւանը ուրիշ. ուրիշ էր տղաների խաղը և ուրիշ՝ աղջիկներինը. Ամեն տեղի, ամեն դէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին։

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութեամբ։ Եթէ խաղացողները լինում էին մինչև հարիւր հոգի, էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգութիւն չէր պատահում և եթէ պատահում էլ էր երբեմն, մեղաւորը երեխայքն իսկոյն հեռացնում էին իրանցից, որ մեծ պատիժ էր համարւում։

Խաղերի մեծ մասը երկու խմբով էին խաղում։ Առաջ երկուսին մայրերն էին նատացնում, միւսները ձագերը դառնում։ Ձագերը զոյգ-զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը մէկ և միւսը՝ միւս մօրը։ Այսպիսով բոլոր խաղացողները դառնում էին երկու խումբ, ամեն մէկը իր մօր հովանաւորութեան և պաշտպանութեան տակ։

Մայրը իր ձագերից ամեն մէկի պաշտօնն իրան հասկացնում էր, և նրանք պիտի կատարէին իրանց մօր պատ-

ւէրը ամենայն ճշտութեամբ և ճարպիկութեամբ։ Այս խաղերի մէջ շատ լաւ սովորում էին պաշտպանւելու և յարձակւելու կերպերը. սովորում էին շարքով կանգնել, շըրջան կազմել, խմբւել, ցրւըւել, մէջք մէջքի տալ, վայր թափւել, չորեքթաթ վազել, փորսող տալ, մի ոտքով վազել, ծեծի դիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժմունքները դիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել։

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել խօսքս։ Դուք ինքներդ, եթէ գիւղի երեխայք էք, կարող էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր գիտէք, միայն պէտք է գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չըկայ հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակւայ եղածի միայն ստւերն է և ոչ իսկականը։ Բայց ինչ որ լինին, դըրանք էլ են հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ։

Մեր Արևամանուկը խաղալ շատ էր սիրում։ Պառաւներն ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է եղել, և սուտ չէին ասում։ Բոլոր խաղերի մէջ նա այնպէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դառնում, այլ իրանից մեծերի վրայ էր մայր նստում և ամեն երեխայ աշխատում էր, որ նրան վիճակւի, նրան ընկնի, նրա ձագը դառնայ, նրա զօրեղ պաշտպանութեան տակը գտնւի։

7.

Ահա այս աստիճան զօրացած էր մեր Արևամանուկը, երբ որ սկսեց տաւար գնալ։ Տաւարումն էլ երկու թէ երեք օր միայն փոքրութիւն արաւ, շուտով տաւարածապետ դառաւ. այսինքն տաւարածների գլխաւոր։ Տաւարածապետ լինելը հեշտ բան չէ։ Նա պէտք է ամենից զօրեղը լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտոտը։ Ճշմարիտ է, նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի նստէր սառն աղբիւրների մօտ, հով ու զով տեղերումը և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից դուրս անեն, գոմէշները՝ ցեխերից, այս կողմ քշեն, այն կողմ տանեն, եւ

ժողովեն, ականեն, բայց և դժւար էր նրանով, որ եթէ տաւարներից մինը կորչէր, նա պիտի ման գար գտնէր, գող ու գազանի ճանկերից նա պիտի փրկէր։ Իսկ գազանները այդ ժամանակ շատ ու շատ կային. հիմա այնքան գայլ ու աղւէս չըկայ, ինչքան որ այն ժամանակ քաւթառներ ու փալանգներ (վագրեր) կային։ Արևամանուկը մի քանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տաւարը, այնպէս որ ոչ մէկի քիթը չարնեց, բայց ասած է՝ «Տատն ամեն օր գաթա չի թխիլ»։

Մէկ անգամ մի եզը կորցրեց. շատ ման եկաւ, վերջը մի գոռոցի ձայն հասաւ ականջը։ Մինչև ինքը ականջ կըդնէր, որ տեսնէր որտեղից է գալիս ձայնը, իր քաջ շները—Խեղդանն ու Կտրանը—աւելի շուտ իմացան տեղը և նետի պէս թռան դէպի ձայնը։ Գոռոցը հասարակ բառանչ չէ. այդ ձայնը հանում են միայն գազանների ճանկ ընկած ժամանակը, և այդ գիտեն՝ ինչպէս տաւարներն ու մարդիկը, նոյնպէս և շները։

Արևամանուկը ոչ մի զէնք չունէր, բացի մի հաստագլուխ մահակից։ Մահակը ձեռին՝ վազեց շների ետևից և նրանց գտաւ մի ձորակի մէջ հաչելիս։ Հեռւից նկատեց, որ մի գազան վայր էր ձգել աճազին եզանը, թաթերը դրել նրա մէջքին, իսկ գլուխը դէպի շները ծըռած՝ այնպէս կատաղի կերպով նայում է, որ աչքերից կրակ է թափւում։ Շները հաչում էին հեռւից, պոչները ներս քաշած, և սիրտ չէին անում գազանին մօտենալ։

Արևամանուկը՝ էլ չըմտածելով թէ ինչ պէտք է անէր արդեօք, սաստիկ բարկացաւ շների վրայ և գոռաց. «Խեղդան, խեղդիր, Կտրան, կտրիր», ու ինքը մի ճարպիկ ոստիւնով թռաւ ընկաւ գազանի մէջքի վրայ ու բռնեց նրա վզիցը։ Այդ տեսնելով՝ շները սիրտ առան ու յարձակւեցին գազանի ետևից։ Գազանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը, բայց նրանից պոկ չեկան ոչ Արևամանուկը

և ոչ շները։ Գազանն աւելի կատաղեց. երեսը շրջեց, բայց արաւ ահագին ըռնելը, և ուզում էր Արևամանուկի գլուխը հախռել ու փշրել, բայց նա իսկոյն ձեռքը ձգեց գազանի բերանն ու լեզուի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց քաշեց, որ գազանի թանթուրները թուլացան և նա սկսեց խռխռացնել։ Գազանը որ խեղճացաւ, թուլացաւ, Արևամանուկը նրան իր տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց գազանի բերանը և երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզուիցը։ Այդ միջոցին խեղդանը հախռեց գազանի բկիցը, Կարանն էլ վորաստակերից։ Այսպէս միացած ուժով գազանին անշնչացրին, սատկեցրին։

Քաի ու քրտնքի մէջ կորած՝ յետ քաշուեց Արևամանուկը, և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր սպանածը։ Վզաւ էր, մի ահագին ու քաւթառ վագր, որ բոլոր շրջակայքի վրայ իշխում էր։ Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակւում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ տարել էր արևամանուկը։ Ամբողջ գիւղերով աշխատում էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում։

Նոր վաղուց արդէն չունչը փչել էր։ Անիրաւ գազանը մի հատ հարւածով կոտրել էր նրա մէջքի սէրը և մի ծրէն կաշի էր հանել։

Արևամանուկը մաշկեց գազանը ու մորթին քաշատլով՝ գնաց տուն։ Նրա այս քաջագործութեան համբաւը շուտով տարածւեց ամեն տեղ։ Տասնըհինգ տարեկան հասակում վագր խեղդել,—հեշտ բան չէ։ Բայց ով որ իմանում էր, թէ այդ քաջութիւնը Արևամանուկն է արել, չէր զարմանում. տում էին՝ նա կարող է առիւծի բերան էլ ճղել մեն մենակ, առանց շների օգնութեան։

Արմաւանցիք սովորութիւն ունէին, որ երբ մէկը մի քաջութիւն էր անում, նրա վրայ գովասանական երգ էին շինում ու երգում ամեն տօնի օր։ Երգում էին տղէքն ու աղջկէքը ձեռք ձեռքից բռնած, խմբով ու պարելով։

Այս անցքից յետոյ Արևամանուկի վրայ էլ շինեցին մի գովասանական երգ, որ ասում էին տղէքն ու աղջկէքը փոխ առ փոխ։ Ահա այդ երգը.

—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի երես գովեցնք.
Ա՜յ երես, շարմաղ երես,
Դու մեզ չըթողնես սևերես։

«Բաբձր սարէն պաղ ջուր կաւզայ,
Արմիկի երես կըլուայ.
Ա՜յ երես, արև երես,
Քո շափազով մեր սիրտ կերես»։

—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի աչքեր գովեցէք.
Ա՜յ աչեր, սիրուն աչեր,
Արևի պէս փայլուն աչեր։

«Արմիկի աչերն արեգակ,
Մեղի կուտայ լոյս ու կրակ.
Ա՜յ աչեր, վառ-վառ աչեր,
Մանուշակի թաւ-թաւ աչեր»։

—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի կռներ գովեցէք.
Ա՜յ կռներ, ուժեղ կռներ,
Դուք կըշարժէք մեծ-մեծ լեռներ։

«Արմիկի կռներն է գերան,
Կըպատառի վագրի բերան.
Ա՜յ կռներ, գեղոտ կռներ,
Դուք կըբանաք մեր փակ դռներ»։

—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի հասակ գովեցէք.

Մ՛յ հասակ, բարձր հասակ,
Քեզ կըվայլէ դափնեայ պսակ։

«Սրմիկի հասակն է սօսի,
Ձուքը մեղնից չըպակասի.
Մ՛յ հասակ, չինար հասակ,
Ո՛վ չի տար քեզ դափնեայ պսակ։

(Միասին և թռչկոտելով)

Ո՛վ պատառեց վագըի բերան,
Սրմիկ պատռեց վագըի բերան.
Վագըի բերան—ահա այսքան—
Ժանիքները մէկ-մէկ դերան.
Ապըի Սրմիկ, ապըի շատ օր,
Իր թշնամին ընկնի գլոր...

---

128. ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՒԹԻ ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ա

Մսրա Մէլիքը անհամար զօրքով,
Եկաւ ու նստեց Բաղման գետի քով.
Ով եկաւ—խրմից,
Գետը ցամաքեց.
Սասմայ քաղաքում մընացին ծարաւ։
Չէնով Օհանին զարմանքը տարաւ.
Քուրքը վեր առաւ, սարը բարձրացաւ,
Սարը բարձրացաւ, տեսաւ, ինչ տեսաւ,
Ձերմակ վրանից դաշտը ձերմակել,
Ասես էն գիշեր ձըմեռը եկել,
Ըսպիտակ ձիւնով ծածկել էր Սասուն։
Լեղին ջուր կըտրից, կապ ընկաւ լեզուն.

Հարայ կանչելով՝ փախաւ, տուն ընկաւ.
—Վայ, փախէք, եկաւ... հայ, հարայ, եկաւ։
Մըսրայ Թագաւորը ելել է, եկել,
Եկել մեր դաշտին բանակ է զարկել,
Թիւ կայ աստղերին, թիւ չըկայ զօրքին...
Վայ մեր արևին, վայ մեր աշխարհքին...
Ե՛կ, ոսկին տանենք, աղջիկները տանենք,
Ձորքենք առաջին, պողատանք անենք,
Գուցէ մեզ գըթայ,
Մեզ սըրի չըտայ...
—Դու կայց, հօրեղբայր, դու դարդ մի անիր.
Գընա, քու օղում դու հանգիստ քընիր։
Ասաց Դաւիթը. ես կելնեմ կերթամ,
Մըսրայ Մելիքին պատասխան կըտամ։
Դաւիթը թողեց Չէնով Օհանին,
Գընաց ախոռից դուրս քաշեց հօր ձին,
Զըրահը հագաւ, զէնքերը կապեց,
Ձին հեծաւ, կանգնեց ու ձէնով երգեց.
«Սասմայ քոյրեր, բարով մնաք,
Քուրուլթիւն էք արել ինձ.
Սասմայ մայրեր, բարով մնաք,
Մօր նըման էք սիրել ինձ։
Կըռիւ կերթամ, դուշմանը ձեզ
Չըգայ, գերի չըտանի.
Ո՛վ իմանայ—մին էլ էսպէս
Ինձ չըտեսնէք կենդանի...
Խընդում անէք, թէ զաշտ գընաք,
Չըմոռանաք ձեր Դաւթին.
Բարով մնաք, բարով կենաք
Մեր աշխարհքին, մեր հանգին»։
Երգեց Դաւիթ ու ձին քշեց,
Ելաւ Սասմայ սարի գլուխ,

Նայեց ներքև, -դաշտը խիտ-խիտ
Գոխած փոշին, կըրակ ու ծուխ։
Տեսաւ, կանգնեց ամպի տակին,
Ու էն անծայը ծովի վըրայ
Գոռաց ձէնովն իր ահագին՝
Տարածելով սարսափ ու ահ.

—Ով քընած էք—արթնուն կացէք,
Ով արթուն էք—ելէք, կեցէք,
Ով կեցեր էք—զէնք կապեցէք,
Զէնք էք կապել—ձի թամբեցէք,
Ձի էք թամբել—ելէք, հեծէք,
Յետոյ չասէք, թէ մենք քընած,
Դաւիթ գող-գող եկաւ, գընաց...»

Էսպէս գոռաց, ասպանդակեց
Ու, լինչ ամպից կայծակ զարկի,
Մըսրայ գօրքի մէջ տեղ զարկեց,
Ընդացնելով Թուր—կայծակին։

Ջարդեց, փըշրեց մինչև կէսօր։
Կէս օր արիւնն ելաւ հեղեղ,
Քըշեց, տարաւ հազարաւոր
Մարդ ու դիակ ողջ միատեղ։

Կար գօրքի մէջ մի ալևոր,
Աշխարհք տեսած ու բանագէտ,
—Տղէք, ասաւ, ճանապայ տըւէք,,
Գընամ, խօսեմ ես Դաւթի հետ։

Գընաց, կանգնեց Դաւթի առաջ,
Էսպէս խօսեց էն ծերունին.
—Դալար կենայ կուռդ, ով քաջ,
Թուրդ կտրուկ միշտ քո ձեռին։

Մի ծերունուս խօսքին մըտիկ,
Տես՝ քու խելքը լինչ է կտրում,
Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
Չէր ես սրանց դու կոտորում։

Ամեն մինը մի մօր որդի,
Ամեն մինը մի տան ճրագ,
Որը կինն է թողել էնտեղ՝
Աչքը ճանպին, խեղճ ու կրակ,

Որը մի տուն լիք մանուկներ,
Որը ծընող աղքատ ու ծեր,
Որը լացով, քօղն երեսին,
Նորապըսակ ջահել հարսին...

Թագաւորը գօրով-զըրով
Հաւաքել է, էստեղ բերել,
Խեղճ մարդիկ ենք պակաս օրով,
Մենք քեզ վնաս լինչ ենք արել։

Թագաւորն է քու թըշնամին,
Կըռիւ ունիս, ըր հետ արա.
Չէր ես քաշում Թուր-կայծակին
Էս անճարակ խալխի վըրայ։

—Լաւ ես ասում դու, ծերունի,
Ասաւ Դաւիթն ալևորին,
Բայց Թագաւորն ուր է հիմի,
Որ սև կապեմ նրա օրին։

—Մեծ վըրանում քընած է նա,
Է՜ն, որ միջից ծուխը կ՚ելնի.
Էն ծուխն էլ հօ ծուխ չի, որ կայ,—
Գոլորշին է իր բերանի,

Ասին. դէպի մեծ վըրանը
Ասպանդակեց Դաւիթն իր ձին,
Քշեց, գընաց ու դրռանը
Գոռաց կանգնած արաբներին.

—Ո՞ւր է, ասաւ, ինչ է կորել,
Դուրս կանչեցէք, գայ ասպարէզ.
Թէ մահ չունի—մահ եմ բերել,
Դըրոշ չունի—գըրոշն եմ ես։

Մելիքն, ասին, քուն է մրտել,
Օխտը օրով պէտք է քընի.
Երեք օրն է դեռ անց կացել,
Չորս օր էլ կայ—քունը առնի։

—Ի՞նչ բերել է աղքատ ու խեղճ
Խալխին լցրել ծովն արիւնի,
Ինքը մտել վըրանի մէջ,
Օխտը օրով հանգիստ քընի...

Քընել-մընել չեմ հասկանում.
Վեր կացըէք շուտ, դուրս գայ մէյդան.
Ինպէս դըրան ես քընացնեմ,
Որ չըզարթնի էլ յաւիտեան...

Ելան մարդիկ, ճարահատած՝
Շամփուր դըրին թէժ կըրակին
Ու զարկեցին խոր մըրափած
Մըսրա-Մելքի բաց կըրընկին։

«Օ՜ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիծած լըւի ձեռից»,
Խոր մըռընչաց հըսկան հանդարտ
Ու շուռ եկաւ, քընեց նորից։

Ելան, բերին մեծ գուլթանի
Խոփը, դըրին թէժ կըրակին
Ու կաս-կարմիր, կէծկըծալի,
Շիկցած դըրին մերկ թիկունքին։

«Օ՜ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիրաւ մոծակներից».
Սչքը բացաւ հըսկան հանդարտ,
Ուզում էր ետ քընել նորից.

Տեսաւ Դաւթին, գլուխն ահեղ
Վեր բարձրացրեց մըռընչալով,
Փըչեց վըրէն, որ թըռցընի
Էն աժդըհին մի փըչելով.

Տեսաւ, տեղից ժաժ չի գալի,
Զարմանքն ու ահ պատեց հոգին.
Ընոտ աչքերն ըսպառնալի
Յառեց խոժոռ Դաւթի աչքին։

Նայեց թէ չէ—ըզգաց՝ իր մէջ
Ցասը զոմշի ուժ պակասեց.
Պառկած տեղից վրայ նստեց
Ու ժպտալով՝ հետը խօսեց։

—Բարով, Դաւիթ, յոգնած ես դեռ,
Եկ, մի նստիր, խօսենք կարգին.
Ցետոյ դարձեալ կռիւ կանենք,
Եթէ կըռիւ կուզես կըրկին...

Իր վըրանում բըռնակալը
Քառասուն գազ խոր հոր էր փորել,
Ցանցով փակել մուխ բերանը,
Վըրէն փափուկ խալի փըռել։

Ում որ յաղթել չէը կարենում,
Ձողոմելով կանչում էր նա,
Նըստեցնում էր իր վըրանում
Էն կորստեան հորի վրայ։

Իջաւ Դաւիթ ձիուցը ցած,
Գընաց, նըստեց... ընկաւ հորը։
—Հա, հա, հա, հա, վերից խընդաց։
Մսրայ դաժան թագաւորը։

—Դէ, թող հիմի գընայ, խաւար
Հորում փըթի, էնքան մընայ.
Ու ահագին մի ջաղցաքար
Բերաւ, դըրաւ հորի վըրայ։

Բ

Փընեց էն գիշեր Ձէնով Օհանը։
Գիշերն երազում երևաց Ծերին՝
Մըսրայ երկընքում արև ճառագած,
Սև ամպ էր պատել Սասմայ սարերին։
Սաստիկ վախեցած՝ վեր թըռաւ տեղից.
—Վայ, կընիկ, ասաւ, մի ճըրպտ արա,
Գընաց մեր մանուկ Դաւիթը ձեռից,
Սև ամպ էր իջել Սասունի վրայ։
—Տունըդ չըքանդվի, ասաւ կընիկը,
Ով գիտէ Դաւիթն ուր է քէֆ անում...
Դու էլ քեզ համար քու տանը քնած՝
Ուրիշի համար երազ ես տեսնում։
Փընեց Օհանը։ Վեր կացաւ դարձեալ.
—Կընիկ, Դաւիթը նեղ տեղն է ընկած.—
Մըսրայ վառ աստղը շողում էր պայծառ,
Մեր աստղը հագիւ ցոլքում դալկացած։

—Ի՞նչ եղաւ քեզ, մարդ, գիշերւան կիսին,
Բարկացաւ վըրէն կընիկն աղմուկով.
Խաչ քաշեց էլ ետ Օհանն երեսին,
Ձուռ եկաւ, քընեց խըռոված հոգով։
Մի ուրիշ պատկեր աւելի ահեղ.—
Տեսաւ երկնքի բարձրը կամարում
Վառւում էր Մըսրայ աստղը փառահեղ,
Սասմայ աստղիկը սուզւեց խաւարում։
Զարթնեց վախեցած։—Տունըդ քանդվի, կին,
Ես վոնց լսեցի քու էդ կարճ խելքին.
Կորաւ մենմենակ մեր ջահէլն անտէր.
Վեր կաց, շուտ արա, գընքերըս մի բեր...

Գ.

Ելաւ Օհան, գոմը մըտաւ,
Զարկեց ձեռմակ ձիու մէջքին.
—Է՛յ ձեռմակ ձի, մինչ ևրբ, ասաւ,
Կը հասցընես Դաւթի կռւին։

—Մինչև լուսը կըհասցընեմ,
Ու ձին տըւաւ փորը գետին։
—Մէջքըդ կոտրի, լուսն ինչ անեմ,
Լաշէն հասնեմ ես, թէ նաշին։

Կարմիրը ձիու մէջքին զարկեց.
Սա էլ էրեսը փորը գետին։
—Ջան Կարմիրը ձի, մինչ ևրբ, ասաւ,
Կը հասցընես Դաւթի կռւին։

—Մի ժամի մէջ, Կարմիրն ասաւ,
Կը հասցընեմ Դաւթի կըռւին։
—Լեղի դառնայ, սև ու մահ ցաւ,
Ինչ տըւել եմ քեզ էն գարին։

Հերթը եկաւ, Սևին հասաւ։
Գետին չէրետ փորը սև ձին։
—Է՜յ, ջա՛ն Սևուկ, մինչ ե՞րբ, ասաւ,—
Կը հասցընես Դաւթի կռւին։

—Եթէ ամուր մէջքիս մընաս,
Ոտըդ դընես ասպանդակին,
Մինչև մէկ էլ ոտըդ շուռ տաս—
Կըհասցնեմ, ասաւ Սև ձին։

Դ.

Սև ձին քաշեց ձէնով Օհան,
Ձախը դըրաւ ասպանդակին,
Աչն էլ մինչև շուռ տար վըրան՝
Կանգնեց Սասմայ սարի գլխին։

Տեսաւ Դաւթի նըժոյգն անտէր
Սարերն ընկած խըրխընջալով,
Ներքև Մըսրայ զօրքը ծըփում,
Ինչպէս անծայր, ծըփուն մի ծով։

Օխտը գոմշի կաշի հագաւ,
Որ չը պատռի իրեն զօռից,
Կանգնեց Օհան աւ ամպի պէս
Գոռաց Սասմայ սարի ծէրից.

—Դաւի՛թ, գոռաց, ո՞րտեղ ես դու.
Յիշի՛ր խաչը պատարագի,
Սուրբ Տիրամօր անունը տո՛ւր,—
Լոյսը դուրս եկ արեգակի...

Ձէնը գընաց գըմբըդըմբալով
Դաւթի ականջն ընկաւ հորում.

—Հա՛յ-հա՛յ, ասաւ, հօրեղբայրս է,
Սասմայ սարից ինձ է գոռում։

—Ո՜վ Մարութա Աստուածածին,
Ո՜վ անմահ խաչ պատարագի,—
Ձե՛զ եմ կանչել,—հասէք Դաւթին...
Կանչեց, տեղից կանգնեց ոտքի,

Էնպէս զարկեց ջաղցաքարին,
Քարը եղաւ հազար կըտոր,
Կտորները երկինք թըռան,
Ու գընում են մինչև էսօր։

Ելաւ հորից, կանգնեց ահեղ.
Սարսափ կալաւ դև Մելիքին։
—Դաւի՛թ, ասաւ, եկ դեռ էստեղ,
Սեղան նըստենք... խօսենք կարգին...

—Էլ չեմ նստիլ ես քու հացին,
Դու տըմարդի, վախկոտ ու նենգ.
Շո՛ւտ, զէնքըդ ա՛ռ, հեծի՛ր քու ձին,
Դո՛ւրս եկ մէյդան, կըռիւ անենք։

—Կըռիւ անենք, ասաւ Մելիք,
Իմն է միայն զարկն առաջին։
—Քոնն է, զարկի՛ր, կանչեց Դաւիթ,
Գընաց, կեցաւ դաշտի միջին։

Ելաւ, կանգնեց Մըսրա-Մելիք։
Իր գուրզն առաւ, հեծաւ իր ձին,
Քըշեց, գընաց մինչ Դիարբէք
Ու էնտեղից եկաւ կըրկին։

Երեք հազար լիդր էր քաշում
Հըսկայական իր մըկունդը.

Եկաւ, զարկեց, կորաւ փոշում
Ու երերաց երկրի գունդը։

—Երկիր քանդուեց, կամ ժաժք եղաւ,
Ասին մարդիկ շատ աշխարհք ումմ։
—Չէ, ասացին, արնի ծարաւ
Հրեականերն են իրար զարկում։

—Մեռաւ Դաւիթ էս մի զարկից,
Ասաւ Մելիք իրեն զօրքին։
—Կենդանի՛ եմ, ամպի տակից
Գոռաց Դաւիթ Մըսրա-Մելքին։

—Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ.
Տես, որտեղից հիմի կը գամ։
Ու վեր կացաւ, կանգնեց հրսկան,
Իր ձին հեծաւ երկրորդ անգամ։

Երկրորդ անգամ քըշեց Հալաբ
Ու բաց թողեց ձին Հալաբից։
Բուք վերկացաւ, տեղ ու տարափ,
Ընար աշխարհ դողաց թափ ից։

Եկաւ զարկեց, զարկի ձէնից
Մօտիկ մարդիկ ողջ խըլացան։
—Գընաց Դաւիթ Սասմայ տանից,—
Գուժեց գոռոզ Մըսրայ արքան։

—Կենդանի՛ եմ, գոռաց Դաւիթ.
Մին էլ արի—հերթն ինձ հասաւ։
—Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ,
Կանչեց Մելիք ու վեր կացաւ։

Երրորդ անգամ հեծաւ իր ձին,
Գընաց մինչև հողը Մըսրայ,

Ու էնտեղից՝ գուբզը ձեռին՝
Քըշեց, եկաւ Դաւթի վըրայ։

Եկաւ, զարկեց բոլոր ուժով.
Ծանր զարկով հրսկայական,
Փոշին ելաւ Սասմայ դաշտից,
Բըռնեց երեսն արեգական։

Երեք գիշեր ու երեք օր
Կանգնեց փոշին ամպի նման,
Երեք գիշեր ու երեք օր
Բօթը տըւին Դաւթի մահուան։

Երբոր անցաւ երեք օրը,
Էն ամպի պէս կանգնած փոշում
Կանգնեց Դաւիթ, ինչպէս սարը,
Գըրգռուռ սարը մէգ-մըշուշում։

Մելիք, ասաւ, ումն է հերթը...
Սարսափ կալաւ դոռ Մելիքին,
Մահուան դողը ընկաւ սիրտը,
Ու տապ արաւ գոռոզ հոգին։

Գընաց, խորունկ մի հոր փորեց,
Իջաւ, մըտաւ վիհն էն խաւար,
Վըրէն քաշեց քառսուն կաշի
Ու քառասուն ջաղացի քար։

Մըռընչալով՝ ելաւ տեղից
Էն առիւծի առիւծ որդին,
Իր ձին հեծաւ, ու փոթորկից,
Խաղաց, շողաց թուր-կայծակին։

Առաջ վազեց՝ մազերն արձակ՝
Մելքի պառաւ մայրը ջադու.

—Դաւիթ, մազըս առ ոտիդ տակ,
Էգ մի զարկը ինձ բաշխիր դու...

Երկրորդ անգամ թուրը քաշեց,
Էս անգամ էլ վագեց քուրը.
—Դաւիթ, եթէ կուզես, կանչեց.
Իմ սըրտին զարկ երկրորդ թուրը...

Վերջին զարկի ժամը հասաւ,
Ելաւ Դաւիթ երրորդ անգամ.
—Էս մի զարկն ու Ճստւած, ասաւ.
Էլ մարդ չըգայ, պէտք է որ տամ։

Ասաւ, ելաւ ու փոթորկեց,
Թըռաւ, ցոլաց Դաւթի հուր ձին,
Ձին փոթորկեց, փայլատակեց,
Ու ցած իջաւ թուր-կայծակին։

Անցաւ քառասուն գոմշի կաշին,
Անցաւ քառասուն քարերը ցած,
Միջից կըտրեց ժանտ հրըէշին,
Օխտը գազ էլ դէնը գընաց։

—Կենդանի՛ եմ, մին էլ արի,
Գոռաց Մելիք հորի տակից.
Լսեց Դաւիթն ու զարմացաւ
Իրեն զարկից, թուր-կայծակից...

—Մելիք, ասաւ, թափ տուր մի քեզ...
Ու թափ արաւ Մելիքն իրեն,
Միջից եղաւ ճիշտ երկու կէս,
Մէկն ընկաւ դէմն ու միւսը դէն...

---

129. ԵՐԿՈՒ ՀՈԳԱ

(Հին գրոյց)

Ա.

Ո՞վ է այդ հսկան, ինչ ուժի տէր է,
Որ ամբողջ աշխարհ իր ձեռքն է առել.
Երկրի մի ծայրում ինքը հաստել է,
Ձորս ծայրն աշխարհի իր սարուկ դարձրել։

Ո՞վ է, ո՛վ դա որ, թագաւորների
Վրայ տուգանք ու հարկեր է դնում,
Ինչո՞ւ չի գալիս այց իմ աշխարհի,
Ինչո՞ւ չի գալիս Ռոստոմիս տեսնում—

«Իմ սարի նման Ռոստոմին տեսնում,—
Թէ սիրտ չի անում նըրա հետ կռւել,
Հապա ինչո՞ւ է հեռւից սպառնում,
Հապա ինչո՞ւ է ողջ երկրին տիրել։

«Ո՛չ, նա թոյլ մարդ չէ, նա էլ է հսկայ,
Պիտի անպատճառ տեսնեմ ես նըրան.
Տեսնեմ Ռոստոմիս չափ ոյժ նրա մէջ կա՞յ,
Տեսնեմ ինչ մարդ է, ո՛վ է այդ հսկան»։

Բ.

Այս ասաց Զալը, նժոյգը հեծաւ,
Մնաս բարով ասեց իրա աշխարհին,
Ձիուն մտրակեց, սար ու ձոր ընկաւ,
Գնաց պըտրելու հսկայ Սալմանին։

Էհ, Ճստւած գիտէ—շատ գնաց թէ քիչ,
Յոգնած էր, իջաւ, ծառի տակ նստեց,
Տեսաւ, հեռւում մի ինչ որ տեղից
Ծուխ է բարձրանում, ձին այն կողմ քշեց։

Տեսա՜ւ, ինչ տեսաւ, ո՜հ, դու չըտեսնես,
Տեսաւ, ինչ տեսաւ, էն ինչ էր Աստուած,
Տեսաւ մի հսկայ, հսկայ լեռան պէս,
Մի իրան յարմար ձիու վրայ նստած։

Բերանն էր դրել չիբուխ ահագին,
Չիբխի բերանը—ինչպէս մադարա,
Դուրս փչած ծուխը նման թուխ ամպին.
(Լուլէն ինչ կըլէր,—էն էլ դու ասա)։

Բայց չըվախեցաւ Չալ փահլևանը.
Մօտեցաւ, բարև հսկային տըւաւ.
Հսկան չընդունեց նորա բարևը,
Ոչ էլ Չալի կողմ երես դարձրաւ։

Սիրտը կոտրւեց Չալ փահլևանի,
«Ես Չալը լինիմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Ու սա ինձ վըրայ ուշք էլ չդարձնի՜».
Եւ հսկայի վրայ քշեց նա իր ձին։

Քշեց նա իր ձին և ուժգին դոռաց,
Հսկայի մէջքին մզրախը կարկեց.
Հսկան յետ նայեց հիմա ու ժպտաց,
Ապա նա Չալի վզիցը բռնեց.

Բռնեց ու հաւի վառեկի նման
Ոլորեց, ձիու փորի տակ կապեց—
Իրը թէ ոչինչ—կրկին իր ճանապան
Անհոգ ու հանդարտ նա շարունակեց։

Գնաց աղբրի մօտ մի վրան տեսաւ,
Տեսաւ մի վրան, և այնտեղ իջաւ,
Չալի ականջը մի սիւնից մեխեց,
Որ չըփախչի նա, ու ինքը քնեց։

Գ.

Արթնացաւ։ «Ո՞վ ես, ո՛վ դու փահլևան,
Որ յանդգնեցիր խիզախել իմ դէմ»։
—Աղա՛, քո ղուլն եմ, արևիդ մեռնեմ,
Չալի երկրից եմ,—խեղճ օտարական։

«Չալի երկրից»... Հսկան ազատեց
Չալ փահլևանին. «ազատ ես, ըընա՛,
Գնա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա՛
Սալմանը քեզի կուի հրաւիրեց։

Գնա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Բա՜ւ է, ինչ հեռուից իրար սպառնացինք,
Եկ, այժմ կուենք, հերիք է հերիք,
Աշխարհն երկու տէր պիտի չունենայ։

«Գընա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, կուենք իրար դէմ.
Կամ նա կըյաղթէ, կամ ես կըյաղթեմ.
Թող աշխարհի տէր յաղթողը դառնայ։

«Գընա՛, Չալի տղայ Ռոստոմին ասա՛,
Որ դուրս գայ շուտով, իրան եմ սպասում—
Գընա՛, քեզ իբրև դեսպան եմ ղըրկում,
Քեզ ազատում եմ, ղէհ, շուտով գնա՛։

Դ.

—Հայրի՛կ, ինձ պատմիր, ինչո՞ւ ես տխուր,
Ի՞նչդ է ցաւում, ո՛վ է վշտացրել։
«Որդի՛, ցաւերըս, աւա՛ղ, շատ են խորը—
Չալ փահլևանին մարդ է անպատւել»։

—Բա՛, դու Չալն ըլես, Ռոստոմ քո որդին,
Եւ մարդ անպատւել քեզ համարձակւի՞ց։

«Այո՛, ես Չալն եմ, Ռոստոմ իմ որդին,
Բայց կայ մի Սալման, և նա այդ արեց։

«Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր
Տրւած բարևին չըպատասխանեց.
Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր
Ձանն էլ անվայել կերպով շղթայեց։

«Գէ՛հ, գնա՛, գնա՛, էլ մի սպասիր,
Գնա՛, անպատւած հօրըդ վրէժն առ,
Գնա՛, թէ մարդ ես, Սալմանին յաղթիր,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար։

«Գնա՛, Սալմանը քեզ կուլի կանչեց,
Գնա՛, անպատւած հօրըդ վրէժն առ.
Ցոյց տուր Սալմանին, որ դու Ռոստոմն ես,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար։

«Գնա՛, քաջ կացիր, բայց ազնիւ վարւիր,
Գնա՛, որդեակ իմ, հօրըդ վրէժն առ,
Գնա՛, Ռոստոմ ջան, քաջի պէս կուլիր,
Ապա եթէ ոչ, ո՛հ, յետ մի դառնար...»

Ե.

Ռոստոմն ախորից կանչեց իր ձիուն,
Մօտեցաւ նըրան ձին խըխընջալով.
«Հէյ, նշխեքալաք, հեռու եմ գնում,
Քեզնից բաժնւում եմ, ղէ՛հ, մնաս բարով։

«Գէ՛հ, մնաս բարով, բայց չըմոռանաս,
Մէկ է ճանապարհ, հազար նեղութիւն...
Երբ նեղ տեղն ընկնիմ, ինքդ կիմանաս,—
Թռիր սար ու ձոր, հասիր ինձ իսկոյն»։

Ապա կենդանու ջուխտ աչքից պաչեց.
Բայց նշխեքալաքն աշխոյժը կորցրեց,

Պաչած աչերից ջուխտ արցունք թափեց,
Եւ տխուր դէմքով Ռոստոմին նայեց...

Զ.

«Հայրը, մնաս բարով, ահա գնում եմ,
Ընկած պատիւրդ պիտի յետ բերեմ,
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։

«Մի յուսահատւիր, դեռ դու չես ընկել,
Ողջ է Ռոստոմը, դեռ նա չի մեռել.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։

«Գէ՛հ, մնաս բարով, սիրտըդ մի կոտրիր,
Կուլի եմ գնում, մի յուսահատւիր.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ, ինձ տեսնելու չես։

«Բայց նայիր ձիուս, նա կըզգայ իսկոյն.
Երբ հասնի չարիք ինձ կամ նեղութիւն,
Կիմանայ, ոտքով գետին կըդոփի,
Սանձը կըկտրի, դէս ու դէն կընկնի,

«Իմացիր, որ ես նեղ տեղն եմ ընկել.
Առ այն ժամանակ իմ բոլոր զէնքերը,
Կապիր ձիուս վրայ, թող արձակ դաշտում,
Կըգայ, ուր լինիմ, կըգտնի իսկոյն»։

Ապա նա առաւ իր քեռու տղան՝
Սրտոտ ու ձայնեղ, անունն էր Վրժան.
Մէկ որ գոռում էր, թռչուն ու գետուն
Սարսափում էին մարդ և անասուն։

Երկուսն էլ հագան զէրւիշի շորերը,
Ուսին ձգեցին մի-մի թմբուկ էլ

Ու ճանապայ ընկան թմբուկ զարկելով,
Դէլուիշի նման խաղեր կանչելով։

Է.

Շատ չար ու բարու ճանպին ռաստ եկան,
Շատ անծանօթ տեղ, ոգիներ տեսան,
Տեսան նրանք Ջիններ, Դէւեր Ջանգիներ,
Հուրի-Փերիներ, Քաջքեր ու Ձարեր։

Բայց ով խիզախեց կտրել նրանց առաջ,
Նա իր արևին մնաս բարով ասաց,—
Նըրա մէկ կէսը ընկաւ Հնդկաստան,
Մէկը Չինամաչին, մէկը Փռանգստան։

Բայց խմբով դէւերը կարկտի նման
Յարձակւում էին և կտրում ճանապան,
Մէկ դէւի ոտից բռնում էր Ռոստոմ,
Նրանով միւսների գլխները ջարդում։

Այսպիսով նրանք բաւական գնացին,
Է՛հ, զարիբ էին, ցաւեր քաշեցին,
Շատ քաղց ու ծարաւ, շատ ցրտեր կերան,
Բայց ամենևին չըվհատուեցան։

Ը.

Մի օր նրանք տեսան, որ ամպերի մէջ
Մի ինչ որ սև բան արագ թռչում էր.
Թռչուն չէը լինիլ—թըւում էր շատ մեծ,
Մարդ էլ չէը լինիլ,—նա թևեր ունէը։

Երկար նայեցին, տեսան, որ դէւ էր,
Մի թևաւոր դէւ զարհուրելի բան,
Ոտքերով բռնած մի աղջիկ ունէը—
Մի հրեղէն աղջիկ,—փախցնում էր նըրան։

«Է հէյ», որոտաց Վըժանը ուժգին,
Դէւը սարսըռաց, բայց դեռ թռչում էր,—
Ռոստոմը վերցրեց մի լեառ ահագին
Եւ այն է՝ նըրան ուզում էր խփել,

Յանկարծ աղջկան դէւը վայր ձգեց,
Ինքն էլ թուլացած ընկնում էր հետը,
Բայց ուշքի եկաւ, ոյժը հաւաքեց
Եւ ապա թափով ճեղքեց ամպերը։

Թ.

«Ո՞վ ես դու, ով ես, ինչ տեղից, ասա,
Ո՞վ է քո հայրը, աննման խաթուն.
—Աստւած քո բազկին աւելի ոյժ տայ,
Հայրս է Թագաւոր այս ինչ աշխարհում։

«Ո՞ւր էր զըւելի դէւը փախցնում քեզ,
Ձոռով էր տանում, թէ քո կամքով էր։
—Ուր էր տանում ինձ,—այդ չըգիտեմ ես,
Դէւն ինձ մեր տանից ուժով փախցրել էր։

«Դէհ, գնանք գտնենք սրա հօրը, Վըժան,
Կորած աղջիկը իր տիրոջ դարձնենք,
Ապա մենք բռնենք կրկին մեր ճանապան,
Հսկայ Սալմանին գնանք որոնենք»։

Աղջըկայ հօրը նրանք գտան շուտ,
Հայրը մեծ պատուով նրանց ընդունեց,
Յոյսն աղջկանից կտրել էր վաղուց,
Գտաւ կորուստը և նա արտասւեց։

Եւ յետոյ նստան մի ճոխ խնջոյքի,
Ուրախանում էին երկար ու խնդում,
Ապա խոնջացած, յոգնած Ռոստոմի
Աչքը քուն առաւ, քաղցր և անուշ քուն։

ժ.

Յանկարծ մի ահեղ որոտ լսեցաւ,
Թնդացին ուժգին սարեր ու ձորեր,
Մարդիկ վայր ընկան. ձայնը գոռում էր.
«Ռոստոմ, հասիր շուտ, Սալմանն ինձ տարաւ»։

Վեր թռաւ քնից շփոթված Ռոստոմ,
Նայեց իր կողքին, բայց չըկար Վըժան,
Նըրա տեղ կանգնած իր ձին աննման
Նշխերալաքն էր տիրոջը նայում։

Արիւն և քրտինք կարած փրփրում,
Ոտքով գոփում էր գետինն անհամբեր,
Թամբի վրայ առած Ռոստոմի զէնքերը,
Տիրոջ հրամանին պատրաստ սպասում։

Եւ ձիու մէջքին Ռոստոմը թռաւ.
«Դէհ, գնա թռիր,
«Դէհ, գնա վազիր,
«Սալմանին գտիր,
«Սալմանին հասիր»։

ժա.

Սալմանը տարաւ Վըժանին կապեց,
Մուխը գնդանում ամուր շղթայեց,
Ապա յետ դարձաւ, տեսաւ, որ հեռում
Ռոստամ կրակի պէս իրան է վազում։

Հեծաւ կրկին ձի, ընդ առաջ անցաւ,—
Ռոստոմ Սալմանին ահա մօտեցաւ.
Հսկաներն իրար խոր ողջունեցին,
Ապա ձիաներն յետ-յետ քաշեցին։

Զէնքերն աջ ձեռին, վահաններ ձախին,
Հրապարակի վրայ նրանք պըտտեցին.
Ապա լախտերը ձեռքերին առած,
Իրար վրայ ընկան վառւած, կատաղած։

Յանկարծ երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռները քանդուեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մուխ գնդանում Վըժան գոռում էր։

Բայց հսկաները կռւում են կրկին,
Գուրզերը առան, լախտը ձգեցին,
Բայց գուրզն էլ չարդուեց, վահանն էլ ճայթեց,
Սրերն էլ կոտրուեց, բայց ոչ ոք չըյաղթեց։

Կրկին ձիաներն յետ ու յետ տարան,
Ապա հսկաներն հանգչելու իջան։
Մէկ տարի անցաւ, թէ երկու, կրկին
Հսկաներն իրար վրայ արշաւեցին։

Կրկին երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռները քանդուեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մուխ գնդանում Վըժան գոռում էր...
Այսպէս անցկացան երկար տարիները,
Բայց նրանց կռիւը դեռ չի վերջացել։

ժբ.

Ռոստոմ ու Սալման աշխարհի ծայրում
Դեռ մինչև հիմա կռւում են կռւում...

Ահա դրանից է, որ երբեմնապէս
Տարին կամ երկու տարին մի անգամ

Երկիրը շարժւում է ծովի ջրի պէս,
Ձատ տեղ ճաքում է, լսւում է խուլ ձայն—

Այդ հին կռիւն են Ռոստոմ և Սալման
Կրկին ու կրկին վերանորոգում,
Ջարդում են իրար զէնքեր ու վահան,
Իսկ մութ գնդանում Գլժանն է զոռում։

---

130. Ա Մ Ի Ր Ա Ն

1.

Մեզնից ոչ հեռու, Գլբաց աշխարհում,
Կովկաս լեռների լանջերից մէկում,
Ուր Լեխաւա գետն է հոսում փրփրած,
Քարափի գլխին հովիւ էր նստած։
Նա նըւագում էր իր սալամուրին [1]
Ու հանգիստ տալիս իր ոչխարներին։
Քաղցր հնչիւնը սալամուրիի
Եւ կարկաչիւնը արծաթ ջրերի,
Իրար խառնւելով բընութեան ծոցում,
Մի կախարդական երգ էին հազմում։
Անուշ գեղգեղից ձորեր, սար ու քար
Ըզմայլւում էին, ձայն տալիս իրար։
Ջահել վրացին երգից տաքացաւ
Ու իր խաշներին խսպառ մոռացաւ։
Հօտի առաջնորդ երկու այծերը
Քաշւեցին հեռու, դէպի լեռները,
Ոչխարներին էլ իրանց հետ տարան,
Հովիւի աչքից հեռացան, կորան։

[1] Սրինգ։

2.

Եւ հըրապուրւած հովիւն ըսթափւեց,
Թողեց սրինգը, իր շուրջը նայեց,
Բայց հօտը չը կար... Իսկոյն նա իջաւ
Քարափի գլխից, մահակը առաւ,
Դէպի լեռները գնաց վազելով,
Ցիրուցան հօտը ժողւեց հապճեպ։
Բայց չարաճըճի երկու այծերը,
Տըմբարմբացնելով ձիգ մօրուքները,
Կրկին ոտքերը օդում շարժեցին,
Կամակոր ձայնով պինդ մըկըկացին.
Ապա թռչելով քարափից-քարափ,
Վազեցին, հասան Լեխաւայի գետափ։
Հովիւը յոգնած՝ վազում էր, վազում—
Ձարպիկ այծերին հասնել չէր կարում։
Գետի եզերքից այծերը փախան,
Վազեցին ձորը ու աչքից կորան։
Հովիւը քրտնած՝ վազում էր, վազում—
Ըմբոստ այծերին գտնել չէր կարում։

3.

Եւ մեր հովիւը յոգնած, շնչասպառ,
Ահա բարձրացաւ մի սարի կատար.
Երկար աչք ածեց, նայեց իր չորս դին,
Փախած այծերը դարձեալ չը կային,
Եւ անդնդախոր ձորերից յանկարծ
Մի ահեղագոչ զոռիւն որոտաց։
Ահ ու սարսափից հովիւը ցնցւեց
Եւ արձան կտրած՝ ականջը լարեց։
Այդ զարհուրելի ձայնիցը դաժան,
(Որ ոչ որոտ էր և ոչ էլ գազան)

Լեռները ու ձորերը էին դղրդում,
Եւ դղրդոցը երկինք հասցընում։
Իրան սիրտ տալով՝ հովիւը ջահել
Դէպի այդ ձայնը ըսկըսեց քայլել։
Քանի հովիւը առաջ էր գնում,
Այնքան այդ ձայնը հուժկու էր դառնում։

4.

Եւ նա պատեանից դաշոյնը հանեց,
Մի մեծ քարայրի առջևում կանգնեց։
Ապա երեսը խաչակնքելով՝
Ներս մտաւ այրը ահ ու սարսափով։
Եւ ինչ է տեսնում—Յատակի վերայ
Պառկած՝ գոչում է մի մեծ աժդահա...
Հովւի ծնկները ահից դողացին,
Գլխի մազերը բիզ-բիզ ցցւեցին...
Հաստ շղթաներով կապւած, կաշկանդւած,
Հսկան փռւած էր, գետնին ամրացած։
Նա մռնչում էր, ուժգին հառաչում,
Ահարկու ձայնով այրը տատանում.
Ձգնում էր փշրել շղթան ամրակուռ,
Բայց նըրա ջանքը անցնում էր ի դուր։
Նըրա մի կողքին մի լծուր էր ընկած,
Իսկ միւս կողքին էլ դրած էր չորս հաց։
Շղթայած ձեռքը թըրին էր մեկնում,
Բայց նա հեռու էր, ձեռքը չէր հասնում.
Ամուր կապանքը ձգում էր կրկին,
Յուսահատ գոչում, հառաչում ուժգին։

5.

Հովիւը շըշւեց և ուղեց փախչել,
Բայց հսկան յետքից ըսկըսեց կանչել.

«Մի վախիր ինձնից, դու, ով բարի մարդ,
Եկ, ինձ մօտեցիր անվախ ու հանդարտ»։
—«Ասա ինձ, ով ես, վիթխարի հսկայ,
Չար ոգի ես դու, թէ մի բրիստոնեայ»
«Ես նա եմ, որը ճեղքեց ամպերը,
Սլացաւ վերև, դէպի աստղերը.
Ես նա եմ, որը երկինք վերացաւ,
Եւ աստղերի մէջ փառքով բազմեցաւ.
Ես նա եմ, որը չրհընազանդւեց,
Տիրոջ պատւէրը ոտնատակ տրւեց.
Ես նա եմ, որը երկնքից խլեց,
Աննշէջ կրակը ու բերաւ աշխարհ—
Ինձ արգելւած էր, բայց ես գողացայ.
Այդ պատճառով էլ այս օրին հասայ.
Ես նա եմ, որին ամբողջ Վըրաստան
Վաղուց յիշում է, կոչում Ամիրան»...

6.

Հէնց Ամիրանի անունը լսեց,
Հովիւը իսկոյն երկիւղից ցնցւեց.
Նրա աչքերը յանկարծ մթնեցին,
Նա տատանւեցաւ ու փռւեց գետնին։
Իսկ Ամիրանը՝ առաջւայ նըման,
Ուժգին գոչում էր, ձըգձըգում շղթան։
Երկար դարերով հսկան բանտարկւած,
Իր մթին այրում, շղթայով կապւած,
Ըրցունք էր թափում, դառն հեկեկում,
Աստըծու տրւած պատիժը կրում։
Եւ հրեշտակը երկնից ամեն օր
Բերում էր այրը մի հացի կտոր.
Իսկ եօթը տարին հազիւ մի անգամ
Քարայրի պատը բացւում էր առժամ,

Արևի շողքը քիչ ներս էր մտնում
Ու դարձեալ փախչում, բանտը մթնացնում,
Այսպէս Ամիրան իր մեղքի համար
Գետնին շղթայւած՝ տանջւում էր երկար։

7.

Երբ որ հովիւը քիչ ուշքի եկաւ,
Հսկան խրո[illegible]ւսեց, նրան սիրտ տըւաւ։
Տեսնելով նրա դառը տանջանքը,
Հովիւը յայտնեց իր համակրանքը.
«Թէ ես կարենամ, թէ ձեռքովս գայ,
Անշուշտ քեզ կօգնեմ, տառապեալ հսկայ»։
—«Սուրըս մօտեցրու... Սուրըս թէ ինձ տաս—
Ես կըխորտակեմ այս ծանր շղթաս»։
Բարի հովիւը երկար չարչարւեց,
Բայց սուրը ծանր էր, տեղից չըշարժւեց։
—«Օ, աղաչում եմ, շուտով տուն վազիր,
Պարան կամ շղթայ բեր, սըրիս կապիր.
Ես այն պարանով սուրըս կըքաշեմ,
Կըմօտեցնեմ ինձ, շղթաս կըփշրեմ.
Եւ երբ ազատեմ իմ կապանքներից,
Թանգագին փրկանք կըստանաս ինձնից։
Սակայն զգոյշ կաց, որ վերադարձին
Չըխօսես բնաւ, չըխօսես ճանպին...»։

8.

Հովիւը իսկոյն ճանապարհ ընկաւ,
Վազէվազ գնաց, իրանց տուն հասաւ։
Նա առաւ իր հետ հաստ-հաստ պարաններ
Ու մի քանի հատ ամուր շղթաներ.
Անխօս, լուռ ու մունջ դուրս եկաւ տանից,
Դէպի քարայրը ըշտապեց նորից։

Նա դեռ չէր հասել հսկայի բանտին,
Երբ որսորդները նրան բռնեցին.
«Է՛յ, ո՞ւր ես տանում շղթան, պարանը,
Շուտ ասա, թէ չէ՝ բո՛ւրդ է քո բանը»։
Հովիւը լուռ էր, ոչինչ չէր խօսում։
Բայց որսորդները նրան չարչարում,
Քաշքշում էին, ծեծում անխնայ,
Որ հարց ու փորձին նա պատասխան տայ։
Համբերութիւնից հովիւը ելած,
Դաշոյնը հանեց, գոչեց կատաղած.
«Փուճ սրիկաներ, ինձ հանգիստ թողէք,
Թէ չէ բոլորիդ կըմորթեմ մէկ-մէկ...»

9.

Յանկարծ երկինքը ուժգին որոտաց,
Ամբողջ աշխարհը թնդաց, դղրդաց.
Լեռան գագաթից պոկւեց մեծ ժայռը,
Գլորւեց ներքև, դէպի քարայրը,
Եւ որսորդները երկիւղից փախան,
Նապաստակի պէս ձորում կուչ եկան։
Վազեց հովիւը, վազեց շնչասպառ,
Հասաւ այրի մօտ... բայց ճանպայ չըկար—
Վիթխարի ժայռը անյողդողդ կուրծքը
Թեքել էր այրին ու փակել մուտքը։
Եւ յուսահատւած հովիւը լացեց,
Երկար հեկեկաց, հսկային կանչեց.
Բայց ժայռի տակից պատասխան չըկար։
Լեռներն էին լոկ ձայն տալիս իրար,
Միանում հովւի սրտառուչ ողբին,
Անդրադարձնում նոյն ողբը կրկին...

10.

Եւ Ամիրանի տխուր վախճանը
Այժմ էլ յիշում է ողջ Վրաստանը.
Մինչև հիմա էլ Կովկաս լեռներում,
Որտեղ Կազբեկն է երկինք բարձրանում,
Մեր հովւի տարած պարանն ու շղթան
Գետնին թափթըփած՝ կան ու կըմնան։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

Ընտանեկան կեանքից առած յօդուածները, արձակ եւ քանաստեղծական, դիւրըմբռնելի եւ ըարոյականութեան

1. *Հրաւէր. . . . 3
2. Ջանասէր մանուկը. . . 4
3. *Ծրաջեան տղայ. Ռ. Պատ. 5
4. Հրաշալի խոտ. . . . 5
5. *Նամուս ու Ղէյրաթ. Յակ. 6
6. Հայրը և որդիքը. Թարգ. Յ. Ս. 6
7. *Կարդա՛. Ադ. Ծատ. . 7
8. Պապը և Թոռնիկը. Գրիմ. 9
9. *Մանկանը. Մ. Չ. . . 9
10. Մեծն ու փոքրը. Յ. Ս. 10
11. *Որբիկ. Ադ. Ծատ. . . 11
12. Եղբայրսիրութիւն Ս. Ն. . 11
13. *Երկրի Մշակները. Ադ. Ծատ. 12
14. Բարեխղճութիւն. Գ. ք. Ղուկասեան. 14
15. *Անլոյս Խաւարը. Յով. Յով. 14
16. Վհատանձնութիւն. Մայր Խօսքից. 15
18. Քամին և արևը. Թարգ. Գ. ք. Ղուկասեան. . . . 16
19. *Կանաչ տերևով. Յակոբ. 17
20. Ագահութիւն. Գ. ք. Ղուկ. 18
21. *Բաժանութիւն. Կրիլովից. 19
22. Մայրասէր որդի. Թարգմանեց Յ. Ս. . . . 20
23. *«Կեանքը սիրոյ մէջ է». Մ. Մամիկոնեան. . . 21
24. *Մանուկին. Զ. Բալուղեան 22
25. Ըղձանք. Թարգ. Ադ. Ծատ. 23
26. *Մանուկին. Կրասիլնիկեան. 26
27. Ուսումնասիրաւ մանուկը. Ե. ք. Գեղ. . . . 27
28. *Անգրագէտ. Թարգ. Յովհաննէս Յովհաննիսեան. . 31
29. Կոյրը և կաթը. Ն. Տօլստոյ. 32
30. *Կոյրերի կուիւը. փոխ. Ղ. Ա. 33
31. Հարուստութիւն. Գ. ք. Ղուկ. 34
32. *Արուեստի ազօթքը. Ղ. Ա. 35
33. Ուշկալ Ծառայ. Գ. ք. Ղուկ. 36
34. *Էշ և սոխակ. Թ. Ղ. Ա. 37
35. Կիրակոսն ու վարժապետը. Ղ. Ա. 39
36. *Անվնաս հագուստ. Ղ. Ա. 40
37. Երկու խոփ. Թարգ. Գ. ք. Ղուկասեանց. . . . 41
38. *Դու քեզ հաւատա. Լ. Մանէլեան. 42
39. Անբախտ Նազիկը. Ն. Զաքարեան. 42
40. *Երգչի անէծքը. Թարգ. Յով. Յովհաննիսեան. . . 47
41. Հազար և Իսմայէլ. Մէլիք. 49
42. *Բոլոր մարդիկ եղբայրներ են. Թարգմ. Ադ. Ծատ. . 54

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Կենդանիների կեանքից. կենսագրական եւ առակաւոր.

43. Մեր Դուրսունը. Ղ. Ա. . 56
44. *Խոզն ու ձուկը. Խ. Աբ. . 65
45. Էշը Եւրոպայում և Կովկասում. Գ. Մ. Շ. . . . 67

46. *Էշն ու գիւղացին. Կրիլով. 75
47. Վանայ կատու. Վ. Փափազ. 76
48. *Արիւծն ու մածակը. . . 78
49. Սոխակ. Բազմավէպից. . 80
50. *Սոխակներ. Կրիլովից Ղ.Ա. 81
51. Հաւատարիմ շունը. . . 82
52. *Իմ շնիկ. 84
53. Արծիւն ու հաւը. . . 85
54. *Արծիւն ու ճիճուն. Աղ. Ծատուրեան. . . . 86
55. *Արծիւն ու կաղնին. Յով-հաննէս Թումանեան. . 87
56. Ճնճղուկ. Տուրգենևից. 88
57. *Թռչուն. Բարկաս. . . 89
58. Աղաւնիներ. Տուրգենևից. Րաֆֆի. 90
59. Ննջ ագռաւ. Ս. Քամալ. 92
60. *Գառն ու Գայլը. Կրիլովից. Ղ. Աղ. 96
61. *Լուսնահաչ. Ղ. Ա. . . 98
62. Ծիծեռնակների վրէժը. Թարգմանեց. Յ. Ա. . 99
63. *Թռչնիկներ. Հիւգօից Րաֆ. 99
64. Թութակն ու Սոխակը. Գ. Ք. Ղուկասեանց. . . . 100
65. *Գիրք [...]թակը. Րաֆֆի. 101
66. Թուխսըկան. Բարկաս. . 101
67. *Անբախտ վաճառականներ. Յովհ. Թումանեան . 103
68. Անճռնի բադիկը. Անդէր-սէնից Ղ. Ա. . . 108

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս Ն

Տարւայ չորս եղանակները. գիւղական կեանք և պարապմունք

69. Գարուն. Ղ. Ա. . . 122
70. *Հրաւէր գարնան. Գամ. Ք. 124
71. *Խնդիր գարնան. Գամ. Ք. 124
72. *Մանիշակ Գամ. Քաթ. . 124
73. Տունը կաթում է. Ղ. Ա. 125
74. *Խողարածի բինա. Ղ. Ա. 127
75. Բնութեան կենդանանալը. Պռօշեանց. . . . 127
76. *Գարնան գալուստը. Յ. Ղ. 130
77. Առաւօտը. . . . 131
78. *Լուսաղէմին. . . . 132
79. Մի պատկեր գարնանային կեանքից. Կ. Մ. Ձ. . 133
80. *Հովիւ. Ս. Շահազիզ. . 136
81. Մի օր գիւղումը. Կ. Մ. Ձ. 136
82. *Գիւղի ժամը. Յով. Յովհ. 140
83. Գարունքւայ մեծ տօները. 141
84. *Օրօրոցի երգ. Գամ. Քաթ. 142
85. Ծաղկազարդ. Ղ. Ա. . 143
86. *Փրկչի գալուստը. Ն. Տ. Ա-ւետիքեան. . . . 146
87. Զատիկ. Ղ. Ա. . . 146
88. *Զատկի երգը. Գամ. Քաթ. 147
89. *Հայր Յովսէփ և Մանուկ Յիսուս. Ղ. Ա. . . 148
90. Ամառ. Ղ. Ա. . . 150
91. *Ամառ. 154
92. Աղասին դաշտումը. Խաչա-տուր Աբովեան. . . 155
93. Երաշտ. Պ. Պռօշեան. . 157
94. *Անձրևի կաթիլ. Ա. Ծատ. 159

95. Օտարի օգնութիւնը. Թարգ-մանեց Յ. Ա. . . 160
96. *Հունձ. 161
97. Ամառն Երևանում. Խաչա-տուր Աբովեան. . . 162
98. *Պարտիզպան. Ղ. Աղ. . 165
99. Սար գնալը. Գար. Յովհ. 166
100. *Լալւար սարը. Ս. Միր. 168
101. *Գուգարքի սարերը. Յով. Թումանեան . . . 173
102. Կարկուտ. Կ. Մ. Ձ. . 174
103. *Ա՜յ սև ամպեր. Ա. Ծատ. 176
104. Վարդավառ. Ուտիացի. 177
105. Աշունք. Ղ. Ա. . . 179
106. *Զրհնձած արտ. . . 181
107. *Սերմնացան. Ղ. Ա. . 181
108. *Սերմնացան. Աղ. Ծատ. 183
109. Այգեքաղ. Ղ. Ա. . . 184
110. *Աշուն. Գամ. Քաթ. . 188
111. Նաւասարդ. . . . 189
112. *Աշնան տերևներ. Կ.Մ. Ձ. 191
113. Ձմեռ. Ղ. Ա. . . . 192
114. *Գնա՛ ցո՛ւրտ ձմեռ. Ա. Ծ. 193
115. *Ձիւն. Գամ. Քաթ. . 194
116. *Զըգիտեմ ինչո՞ւ. Գամառ Քաթիպա. . . . 194
117. Ձմեռը Երևանայ գիւղե-րում. Խ. Ա. . . . 195
118. *Ձմեռն է. Ղ. Ա. . . 198
119. *Աղքատ կին. Մ. Նալբ. . 200
120. «Փշուր ըմ խմ՜ց». Աւ. Ահար. 202
121. *Ողորմած եղէք. Աղ. Ծատ. 209
122. Իմ պանարամը. Կ. Մ. Ձ. 211
123. Տարեմուտ. Շիրակեցի. 218
124. *Հոնի կորիզը. Ղ. Ա. . 220
125. Ջրօրհնէք. Պատմական. 221

Չ Ո Ր Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս Ն

Հէքիաթներ և զրոյցներ

125. Օձամանուկ և Արևահատ. Ղ. Աղայեան. . . . 225
126. Մանկական աշխարհ-հա-յեացք. Ղ. Ա. . . . 239
127. Արևամանուկ. Ղ. Ա. . 253
128. *Սասունցի Դաւթի քաջա-գործութիւնը. Յով. Թում. 270
129. *Երկու հոկայ. Գ. Աստուած. 283
130. *Ամիրան. Յար. Թում. . 292

ZUՍՌ-Арм ССР
им. А. Мясникяна

БИБЛИОТЕКА
ИН-СТИТУТА
ЯЗЫКОЗНАНИЯ
Академии Наук
СССР

Թողլատրված են
Պատշաճաւոր Իշխանութիւնից

Ուսումն Մայրենի լեզւի. Ա. տարի . . . . . 25 կ.
Ուսումն Մայրենի լեզւի. Բ. տարի . . . . . 30 կ.
Ուսումն Մայրենի լեզւի. Երրորդ և չորրորդ տարիների համար . . . . . 65 կ.

Գումարով գնողներին 20% զեղչ.

ՊԱՀԵՍՏԸ ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ

Դիմել՝ Въ Тифлисѣ. Въ Центральную Книжную Торговлю.

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0242005

7709

491.99-8
Ч-44